

В.И.ЛЕНИН

Избрани произведения
В пет тома

В.И.ЛЕНИН

Империализмът
като най-висок стадий
на капитализма

Държавата и революцията

Статии и доклади

4

Империализмът като най-висок стадий на капитализма

Популярен очерк

Предговор

Брошурата, която предлагаме на вниманието на читателя, е написана през пролетта на 1916 г. в Цюрих. При тамошните условия за работа аз, естествено, трябваше да търпя известен недостиг от френска и английска литература и твърде голям недостиг — от руска литература. Но все пак главния английски труд върху империализма, книгата на Дж. А. Хобсон, използвах с онова внимание, което той труд според мене заслужава.

Брошурата е писана с оглед на царската цензура. Поради това бях принуден не само най-строго да се огранича изключително с теоретически — по-специално икономически — анализ, но и да формулирам необходимите немногобройни бележки относно политиката с най-голяма предпазливост, с намеци, с оня езоповски — проклетия езоповски — език, към който царизмът принуждаваше да прибегват всички революционери, когато те вземаха перото, за да пишат «легално» произведение.

Тежко е да препрочиташ сега, в дните на свободата, тези места от брошурата, обезобразени, смачкани, стегнати в желязна преса при мисълта за царската цензура. За това, че империализмът е навечерие на социалистическата революция, за това, че социалшовинизмът (социализъм на думи, шовинизъм на дело) е пълна измяна на социализма, пълно преминаване на страната на буржоазията, че това

разцепление на работническото движение е във връзка с обективните условия на империализма и пр., аз трябваше да говоря на «робски» език и съм принуден да отправя читателя, който се интересува от въпроса, към излизащото в близко време-ново-издание на моите статии, писани в чужбина през 1914—1917 г. Особено трябва да се отбележи едно място на стр. 119—120*, за да разясня на читателя в допустима от цензурата форма как безсрамно лъжат капиталистите и преминалите на тяхна страна социалшовинисти (с които така непоследователно се бори Кауцки) по въпроса за анексиите, как безсрамно *прикриват* те анексиите на *своите* капиталисти, бях принуден да взема за пример. . . Япония! Внимателният читател лесно ще постави вместо Япония — Русия, а вместо Корея — Финландия, Полша, Курландия, Украйна, Хива, Бухара, Естландия и други области, които не са населени от великоруси.

Бих искал да се надявам, че моята брошура ще помогне да бъде разбран главният икономически въпрос, без изучаването на който не може да се разбере нищо от оценката на съвременната война и съвременната политика, а именно: въпросът за икономическата същност на империализма.

Петроград, 26 април 1917 г.

Авторът

* Вж настоящия том, с. 116. *Ред.*

Предговор към френското и немското издание²

I

Настоящата книжка е написана, както е посочено в предговора към руското издание, в 1916 г. с оглед на царската цензура. Аз нямам възможност сега да преработя целия текст, пък и това би било може би нецелесъобразно, защото главната задача на книгата бе и си остава: да се посочи, на основата на обобщените данни на безспорната буржоазна статистика и признанията на буржоазните учени от всички страни, каква беше *общата картина* на световното капиталистическо стопанство в неговите международни взаимоотношения в началото на ХХ век, в навечерието на Първата световна империалистическа война.

Не ще бъде безполезно донякъде даже и за мнозина комунисти в напредналите капиталистически страни да се убедят от примера на тая *легална от гледна точка на царската цензура* книжка, че е възможно — и необходимо — да се използват дори ония малки остатъци от легалност, които са останали още за комунистите, да кажем, в съвременна Америка или във Франция след неотдашните, почти всеобщи арести на комунистите, за да се разясни цялата лъжливост на социалпацифистките възгледи и надежди за «световна демокрация». А най-необходимите допълнения към тази преминала през цензура книжка ще се опитам да дам в настоящия предговор.

II

В книжката е доказано, че войната през 1914—1918 г. беше и от двете страни империалистическа (т. е. завоевателна, грабителска, разбойническа) война, война за подялба на света, за разпределяне и преразпределяне на колонии, на «сферите на влияние» на финансовия капитал и т. н.

Защото доказателството за това — какъв е истинският социален или по-вярно! истинският класов характер на войната — се съдържа, разбира се, не в дипломатическата история на войната, а в анализа на *обективното* положение на командувашите *класи* във *всички* воюващи държави. За да се изобрази това обективно положение, трябва да се вземат не примери и не отделни данни (при грамадната сложност на явленията на обществения живот винаги може да се намерят каквото щете количество примери или отделни данни за доказване на каквото щете положение), а непременно *съвкупността* от данните за *основите* на стопанския живот на *всички* воюващи държави и на *целия* свят.

Именно такива обобщени данни, които не могат да бъдат опровергани, са приведени от мене в картината на *подялбата на света* в 1876 и 1914 г. (в § 6) и на *разпределението на железопътните линии* в целия свят в 1890 и 1913 г. (в § 7). Железопътните линии — това са резултати на най-главните клонове на капиталистическата индустрия — каменовъглената и железодобивната, резултати и най-нагледни показатели за развитието на световната търговия и буржоазнодемократическата цивилизация. Как са свързани железопътните линии с едрото производство, с монополите, със синдикатите, картелите, тръстовете, банките, с финансовата олигархия — това е показано в предишните глави на книгата. Разпределението на железопътната мрежа, неговата неравномерност, неравномерността на нейното развитие — това са резултати от съвременния, монополистичния капитализъм в световен мащаб. И тия резултати показват абсолютната неизбежност на империалистическите войни при *такава* стопанска основа, *докато* съществува частната собственост върху средствата за производство.

Строежът на железопътни линии изглежда просто, естествено, демократично, културно, цивилизаторско начинание: такъв е той в очите на буржоазните професори, на които плащат, за да разкрасяват капиталистическото робство, и в очите на дребнобуржоазните филистери. Всъщност капиталистическите нишки, които с хиляди мрежи свързват тези начинания с частната собственост върху средствата за производство въобще са превърнали този строеж в средство за потискане на *един милиард* хора (колониите плюс полуколониите), т. е. на повече от поло-

вината население на земята в зависимите страни и на наемните роби на капитала в «цивилизованите» страни.

Частна собственост, основана върху труда на дребния собственик, свободна конкуренция, демокрация — всички тия лозунги, с които капиталистите и тяхната преса заблуждават работниците и селяните, останаха далеч назад. Капитализмът прерасна в световна система на колониално потисничество и финансово задушаване на гигантското мнозинство от населението на земята от шепя «напреднали» страни. И подялбата на тая «плячка» ставя между двама-трима световно могъщи, въоръжени от главата до петите хищници (Америка, Англия, Япония), които заради подялбата на *своята* плячка вълчат в *своята* война цялата земя.

III

Брест-Литовският мирен договор³, продиктуван от монархическа Германия, а след това много по-зверският и подъл Версайски договор⁴, продиктуван от «демократичните» републики Америка и Франция, също и от «свободна» Англия, извършиха нещо извънредно полезно за човечеството, като разобличиха както наемните писачи на империализма, така и реакционните еснафи, включително онези, които наричат себе си пацифисти и социалисти, които възпяваха «уилсънизма»⁵ и доказваха, че са възможни мир и реформи при империализма.

Десетките милиони трупове и сакати, оставени от войната, война за това, кой ще получи повече плячка, дали английската или германската група финансови разбойници, и след това тия два «мирни договора» отварят с невиджана досега бързина очите на милиони и десетки милиони измъчени, потиснати, излъгани, заблудени от буржоазията хора. На почвата на световното разорение, създадено от войната, расте по такъв начин световната революционна криза, която — през колкото и продължителни и тежки перипетии да преминава — не може да свърши другояче освен с пролетарската революция и с нейната победа.

Базелският манифест на II Интернационал, който в 1912 г. даде преценка именно на войната, настъпила в 1914 г., а не на войната изобщо (войните биват различни, биват и революционни) — тоя манифест остава като па-

метник, който изобличава целия позорен провал, цялото ренегатство на героите от II Интернационал.

Ето защо аз препечатвам този манифест като приложение към настоящото издание и обръщам още и още един път вниманието на читателите, че героите на II Интернационал също така грижливо заобикалят ония места на този манифест, където, точно ясно и направо се говори за връзката именно на тая бъдеща война с пролетарската революция, заобикалят ги също така грижливо, както крадецът заобикаля мястото, където е извършил кражбата.

IV

В настоящата книжка е отделено особено внимание върху критиката на «кауцкианството», на международното идейно течение, което е представено във всички страни на света от «най-видните теоретици», от вождовете на II Интернационал (в Австрия — Ото Бауер и Сие, в Англия — Рамзей Макдоналд и др., във Франция — Албер Тома и т. н. и т. н.) и от маса социалисти, реформисти, пацифисти, буржоазни демократи, попове.

Това идейно течение е, от една страна, продукт на разложението, на гниенето на II Интернационал, а от друга — неизбежен плод на идеологията на дребните буржоа, чиито условия на живот ги държат в плен на буржоазнодемократическите предразсъдъци.

У Кауцки и нему подобните тези възгледи са пълно отричане тъкмо от ония революционни основи на марксизма, които този писател защитаваха десетки години, специално, между другото, в борбата срещу социалистическия опортюнизъм (на Бернщайн, на Милеран, Хайндман, Хомперс и др. т.). Затова не е случайно, че сега «кауцкианците» от целия свят се обединиха практически-политически с крайните опортюнисти (чрез II, или жълтия Интернационал⁶) и буржоазните правителства (чрез коалиционните буржоазни правителства с участие на социалистите).

Усилващото се в целия свят пролетарско революционно движение въобще, и особено комунистическото, не може да мине без анализ и разобличаване на теоретическите грешки на «кауцкианството». Това е толкова повече така, защото пацифизмът и «демократизмът» изобщо, които ни най-малко не претендират за марксизъм, но също тъй, както Кауцки и Сие, замазват дълбочината на противоре-

чията на империализма и неизбежността на породената от него революционна криза — тези течения са още извънредно силно разпространени в целия свят. И борбата против тия течения е задължителна за партията на пролетариата, която трябва да отвоюва от буржоазията заблудените от нея дребни стопани и милиони трудещи се, поставени в повече или по-малко дребнобуржоазни условия на живот.

V

Трябва да кажа няколко думи за VIII глава: «Паразитизъм и загниване на капитализма». Както е отбелязано вече в текста на книгата, Хилфердинг, бивш «марксист», сега съратник на Кауцки и един от главните представители на буржоазната, реформистка политика в Германската независима социалдемократическа партия»⁷, направи по тоя въпрос стъпка назад в сравнение с англичанина Хобсон, *откровен* пацифист и реформист. Международното разцепление на цялото работническо движение сега вече се разкри напълно (II и III Интернационал). Разкри се също и фактът на въоръжената борба и гражданската война между двете течения: подкрепата на Колчак и Деникин в Русия от меншевиките и «социалистите-революционери» и против болшевиките, шайдемановци и Носке и Сие в Германия заедно с буржоазията против спартакистите⁸, същото във Финландия, Полша, Унгария и т. н. В какво собствено се състои икономическата основа на това световноисторическо явление?

Именно в паразитизма и загниването на капитализма, които са присъщи на най-високия му исторически стадий, т. е. на империализма. Както е доказано в настоящата книжка, капитализмът сега е издигнал *шепа* (по-малко от една десета част от населението на земята, а при най-«щедра» и преувеличена сметка — по-малко от една пета) особено богати и могъщи държави, които грабят — чрез просто «рязане на купони» — целия свят. Износът на капитал, по предвоенни цени и по данни на буржоазната статистика от преди войната, дава 8—10 милиарда франка годишен доход. Сега, разбира се, много повече.

Ясно е, че при такава гигантска *сврѣхпечалба* (защото тя се получава сврѣх оная печалба, която капиталистите изсмукват от работниците на «своята» страна) *може да се*

подкупват работническите вождове и горният слой от работническата аристокрация. И капиталистите от «напредналите» страни наистина го подкупват — подкупват го по хиляди начини, преки и косвени, открити и прикрити.

Тоя слой от обуржоазили се работници или «работническа аристокрация», напълно еснафски по своя начин на живот, по големината на заплатите, по целия си мироглед, е главната опора на II Интернационал, а в наши дни главната *социална* (не военна) *опора на буржоазията*. Защото това са истински *агенти на буржоазията в работническото* движение, работнически прислужници на капиталистическата класа (*labor lieutenants of the capitalist class*), истински проводници на реформизма и шовинизма. В гражданската война на пролетариата срещу буржоазията те неизбежно и немалко на брой застават на страната на буржоазията, на страната на «версайците»⁹, против «комунарите».

Без да се разберат икономическите корени на това явление, без да се оцени неговото политическо и обществено значение, не може да се направи нито стъпка напред в решаването на практическите задачи на комунистическото движение и на предстоящата социална революция.

Империализмът е навечерие на социалната революция на пролетариата. Това се потвърди от 1917 г. насам в световен мащаб.

6 юли 1920 г.

Н. Ленин

През последните 15—20 години, особено след испано-американската (1898) и англо-бурската (1899—1902) война, икономическата, а също и политическата литература на стария и новия свят все по-често и по-често се спира върху понятието «империализъм», за да характеризира преживяваната от нас епоха. В 1902 г. в Лондон и Ню Йорк излезе съчинението на английския икономист Дж. А. Хобсон: «Империализмът». Авторът, който стои на гледището на буржоазния социалреформизъм и пацифизъм — което всъщност е еднородно със сегашната позиция на бившия марксист К. Кауцки, — даде много добро и обстойно описание на основните икономически и политически особености на империализма.¹⁰ През 1910 година във Виена излезе съчинението на австрийския марксист Рудолф Хилфердинг: «Финансовият капитал» (руски превод: Москва 1912). Въпреки грешката на автора по въпроса за теорията за парите и известната склонност да примирява марксизма с опортюнизма, това съчинение представлява извънредно ценен теоретически анализ на «най-новата фаза в развитието на капитализма» — такава е подзаглавието на книгата на Хилфердинг.¹¹ Всъщност онова, което е казано през последните години за империализма — особено в грамадния брой статии на тая тема в списанията и вестниците, а също и в резолюциите на Хемницкия¹² и Базелския конгрес, станали през есента на 1912 г., — едва ли е излизало извън кръга на идеите, изложени или, по-вярно, обобщени от посочените двама автори. . .

По-нататък ние ще се опитаме да изложим накратко, по възможност в по-популярна форма, връзката и взаимоотношението между *основните* икономически особености на империализма. Върху неикономическата страна на въпроса не ще можем да се спрем, колкото и да заслужава тя това. Литературата, на която се позоваваме, и други забележки, които могат да интересуват не всички читатели, посочваме в края на брошурата.*

* Тук ги даваме под линия.

I. Концентрацията на производството и монополите

Грамадният растеж на индустрията и забележително бързият процес на съсредоточаване на производството във все по-големи предприятия са една от най-характерните особености на капитализма. Най-пълни и най-точни данни за този процес дават съвременните индустриални статистически преброявания.

В Германия например на всеки хиляда индустриални предприятия е имало едри, т. е. с повече от 50 наемни работници, в 1882 г. — 3, в 1895 г. — 6, и в 1907 г. — 8. На тях са се падали от всеки сто работници: 22, 30 и 37. Но концентрацията на производството е много по-голяма, отколкото концентрацията на работниците, защото в големите предприятия трудът е много по-производителен. Това показват данните за парните машини и електрическите двигатели. Ако вземем онова, което в Германия наричат промишленост в широкия смисъл на думата, т. е. включително и търговията, и пътищата за съобщения, и т. н., ще получим следната картина. Едри предприятия 30 588 от 3 265 623, т. е. всичко 0,9%. В тях са заети 5,7 млн. работници от 14,4 млн. т. е. 39,4%; парни конски сили — 6,6 млн. от 8,8, т. е. 75,3%, електрически — 1,2 млн. киловата от 1,5 млн., т. е. 77,2%.

По-малко от една стотна част от предприятията притежават *повече от три четвърти* от общото количество парна и електрическа сила! На 2,97 млн. дребни (до 5 наемни работници) предприятия, които съставляват 91% от броя на всичките предприятия, се пада всичко 7% парна и електрическа сила! Десетките хиляди най-едри предприятия са всичко; милионите дребни — нищо.

През 1907 г. в Германия е имало 586 предприятия, наброяващи 1000 и повече работници. Те са притежавали почти *една десета* (1,38 млн.) от общия брой работници и почти *една трета* (32%) от общата сума на парната и електрическата сила.* Паричният капитал и банките, както ще видим, правят това надмощие на шепата най-едри предприятия още по-подавяващо и при това в буквалния смисъл на думата, т. е. милионите дребни, средни

* Цифрите са получени по Annalen des deutschen Reichs, 1911 Zahn (Анали на Германската империя. 1911, Цан. Ред.).

и даже една част от едрите «стопани» се оказват всъщност напълно заробени от няколкото стотици милионери-финансисти.

В друга напреднала страна на съвременния капитализъм, в Североамериканските съединени щати, растежът на концентрацията на производството е още по-голям. Тук статистиката отделя индустрията в тесния смисъл на думата и групира предприятията според величината на стойността на годишното производство. В 1904 г. най-едрите предприятия, с производство от един милион и повече долара, са били 1900 (от 216, 180, т. е. 0,9%) — те са имали 1,4 млн. работници (от 5,5 млн., т. е. 25,6%) и 5,6 милиарда производство (от 14,8 милиарда, т. е. 38%). След пет години, в 1909 г. съответните цифри са: 3060 предприятия (от 268 491, 1,1%) с 2 млн. работници (от 6,6 — 30,5%) и 9 милиарда производство (от 20,7 милиарда — 43,8%).*

Почти половината от цялото производство на всички предприятия в страната е в ръцете на *една стотна част* от общия брой предприятия! И тия три хиляди предприятия-гиганти обхващат 258 клона на индустрията¹³. Оттук е ясно, че концентрацията, на известна степен от своето развитие, сама по себе си довежда, може да се каже, непосредствено до монопола! Защото няколко десетки гигантски предприятия лесно могат да се споразумеят помежду си, а, от друга страна, затрудняването на конкуренцията, тенденцията към монопол се поражда именно от големия размер на предприятията. Това превръщане на конкуренцията в монопол е едно от най-важните явления — ако не е най-важното — в икономиката на най-новия капитализъм и ние трябва по-подробно да се спрем върху него. Но най-напред трябва да отстраним едно възможно недоразумение.

Американската статистика казва: 3000 гигантски предприятия в 250 отрасли на индустрията. Излиза като че се падат по 12 най-едри предприятия на всеки отрасъл.

Но това не е така. Не във всеки отрасъл на индустрията има едри предприятия; а, от друга страна, извънредно важна особеност на капитализма, достигнал най-висока степен на развитие, е тъй наречената *комбинация*, т. е.

* Statistical Abstract of the United States, 1912, p. 202. (Статистически сборник на Съединените щати, 1912 г., стр. 202. *Ред.*)

съединяването в едно предприятие различни отрасли на индустрията, които представляват или последователни етапи на обработването на суровия материал (например добиването на чугун от рудата и преработката на чугун в стомана, а по-нататък може би производството на едни или други готови стоманени изделия), — или такива, които играят спомагателна роля един спрямо друг (например обработването на отпадъците или на страничните продукти; производството на опаковка и др. т.).

«Комбинацията — пише Хилфердинг — изравнява различията в конюктурата и затова осигурява на комбинираното предприятие по-голямо постоянство на нормата на печалбата. Второ, комбинацията води към премахване на търговията. Трето, тя прави възможни техническите усъвършенствувания, а следователно и получаването на допълнителна печалба в сравнение с «чистите» (т. е. не-комбинираните) предприятия. Четвърто, тя заздравява позицията на комбинираното предприятие в сравнение с «чистото» — усилва го в конкурентната борба през време на силна депресия (застой в работата, криза), когато спадането на цените на суровите материали изостава от спадането на цените на фабрикатите.»*

Германският буржоазен икономист Хейман, който е посветил специално съчинение на описанието на «смесените», т. е. комбинираните, предприятия в германската железодобивна индустрия, казва: «Чистите предприятия гинат, смазани от високата цена на материала, при ниските цени на готовите продукти.» Получава се следната картина:

Останаха, от една страна, големите каменовъглени компании с производство няколко милиона тона въглища, здраво организирани в своя каменовъглен синдикат; а след това тясно свързаните с тях големи стоманолеярни заводи със своя стоманен синдикат. Тия гигантски предприятия, произвеждащи по 400 000 тона стомана в годината, с грамадно производство на руда и каменни въглища, с производство на готови стоманени изделия, с 10 000 работници, които живеят в казармите на заводските селища, понякога със свои собствени железници и пристанища, са типични представители на германската желязна индустрия. И концентрацията върви все напред и напред. От-

* «Финансовый капитал», рус. превод, стр. 286—287.

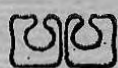
Н. ЛЕНИНЪ (Вл. Ильинъ).

ИМПЕРИАЛИЗМЪТЪ

КАТО НАЙ-ПОСЛѢДНА ФАЗА

НА КАПИТАЛИЗМА.

(ПОПУЛЯРНО ИЗЛОЖЕНИЕ)

София, 1919

Заглавната страница на първото българско издание на книгата
„Империализмът като най-висок стадий на капитализма“ —
1919 г.

делните предприятия стават все по-едри; все по-голям брой предприятия от един и същ или от различни индустриални отрасли се съединяват в гигантски предприятия, на които половин дузина големи берлински банки служат и като опора, и като ръководители. По отношение на германската минна индустрия верността на учението на Карл Маркс за концентрацията е точно доказана; наистина това се отнася до страна, в която индустрията е защитена от покровителствени мита и превозни тарифи. Минната индустрия на Германия е назряла за експроприация.»*

До такова заключение е бил принуден да дойде той добросъвестен, по изключение, буржоазен икономист. Трябва да се отбележи, че той като че ли отделя специално Германия от другите страни поради защитата на нейната индустрия с високи покровителствени мита. Но това обстоятелство е могло само да ускори концентрацията и образуването на монополистични съюзи на капиталистите — картели, синдикати и т. н. Извънредно важно е, че в страната на свободната търговия, в Англия, концентрацията също води към монопол, макар и малко по-късно и може би в друга форма. Ето какво пише професор Херман Леви в специалното си изследване «Монополи, картели и тръстове» въз основа на данните за икономическото развитие на Великобритания:

«Във Великобритания именно големият размер на предприятията и тяхното високо техническо равнище носят в себе си тенденцията към монопол. От една страна, концентрацията е довела до това, че в предприятията трябва да се влага грамаден капитал; поради това новите предприятия са изправени пред все по-големи изисквания: относно размерите на необходимия капитал и с това се затруднява появата им. А, от друга страна (и тоя пункт ние смятаме по-важен), всяко ново предприятие, което иска да се издигне до равнището на гигантските предприятия, създадени от концентрацията, трябва да произвежда такова грамадно количество продукти в излишък, че продажбата им с печалба е възможна само при необикновено увеличение на търсенето; в противен случай този

* Hans Gideon Heymann: «Die gemischten Werke im deutschen Grosseisengewerbe». Stuttgart, 1904 (S. S. 256, 278—279) (Ханс Гидеон Хейман: «Смесените предприятия в германската едра железодобивна индустрия». Щутгарт. 1904 (стр. 256, 278—279). *Ред.*)

излишък от продукти ще намали цените до равнище, не-изгодно нито за новия завод, нито за монополистическите съюзи.» В Англия — за разлика от другите страни, където покровителствените мита улесняват картелирането — монополистическите съюзи на капиталистите — картелите и тръстовете — възникват повечето пъти само тогава, когато броят на главните конкуриращи се предприятия достигне до «някакви си две дузини». «Влиянието на концентрацията за пораждането на монопола в едрата индустрия се проявява тук с кристална яснота.»*

Преди половин век, когато Маркс писа своя «Капитал», свободната конкуренция изглеждаше за огромното мнозинство икономисти «природен закон». Официалната наука се опитваше да убие чрез заговора на мълчанието съчинението на Маркс, който доказа с теоретически и исторически анализ на капитализма, че свободната конкуренция поражда концентрация на производството, а тази концентрация на известна степен от своето развитие води към монопол. Сега монополът стана факт. Икономистите пишат планини от книги, в които описват отделните прояви на монопола, и в хор продължават да заявяват, че «марксизмът е опроверган». Но фактите са упорито нещо, както казва английската пословица; и за тях, щеш не щеш, трябва да държиш сметка. Фактите показват, че различията между отделните капиталистически страни, например по отношение на протекционизма или свободната търговия, обуславят само несъществените различия във формата на монополите или във времето на появяването им, а пораждането на монопола от концентрацията на производството изобщо е общ и основен закон на съвременния стадий от развитието на капитализма.

За Европа може доста точно да се определи времето на *окончателната* смяна на стария капитализъм с новия: това е именно началото на ХХ век. В един от най-новите сборни трудове по историята на «образуването на монополите» четем:

«От епохата преди 1860 г. могат да се приведат отделни примери на капиталистически монополи; могат да се открият в тях зародишите на ония форми, които са толкова

* Hermann Levy. «Monopole, Kartelle und Trusts». Jena, 1909, S. S. 286, 290, 298 (Херман Левин. «Монополи, картели и тръстовете». Йена, 1909, стр. 286, 290, 298. *Ред.*).

обикновено нещо днес, но всичко това са безусловно предисторически времена на картелите. Истинското начало на съвременните монополи се отнася най-рано към седмото десетилетие на XIX в. Първият голям период в развитието на монополите започва от международната депресия в индустрията през осмото десетилетие и трае до края на 1890 г.» «Ако се разгледа въпросът в европейски мащаб, то крайният пункт в развитието на свободната конкуренция са 60-те и 70-те години. Тогава Англия завърши изграждането на капиталистическата си организация от стар стил. В Германия тая организация влезе в решителна борба със занаятите и домашната индустрия и почна да си създава свои форми на съществуване.»

«Големият прелом започва с краха в 1873 г. или по-точно с депресията, която го последва и която — с едва забележимо прекъсване в началото на 80-те години и с необикновено силен, но кратък подем към 1889 година — запълва 22 години от европейската икономическа история.» «През времето на краткия период на подем, 1889—1890 г., извънредно много си служеха с картелите за използване на конюнктурата. Необмислената политика покачваше цените още по-бързо и още по-силно, отколкото това би станало без картелите, и почти всички тия картели безславно загинаха «в гроба на краха». Минаха още пет години на лоши сделки и ниски цени, но в индустрията вече не цареше предишното настроение. На депресията не гледаха вече като на нещо, което се разбира от само себе си, в нея виждаха само една пауза пред нова благоприятна конюнктура.

И ето че картелното движение навлезе в своята втора епоха. Вместо преходно явление картелите стават една от основите на целия стопански живот. Те завладяват една индустриална област след друга и на първо място обработването на суровите материали. В началото на 1890-те години картелите си изработиха вече в лицето на организацията на коксовия синдикат, по образеца на който е създаден каменовъгленият синдикат, такава картелна техника, по-далече от която движението всъщност не отиде. Големият подем в края на XIX век и кризата през 1900—1903 г. се намират — поне в минната и желязната индустрия — за пръв път всецяло под знака на картелите. И ако тогава това изглеждаше още като нещо ново, сега за широкото обществено съзнание стана очевидна истина,

че големи части от стопанския живот, по общо правило, са изключени от свободната конкуренция.»*

И така, ето основните изводи от историята на монополите: 1) 1860-те и 1870-те години — най-високата, пределна степен в развитието на свободната конкуренция. Монополите са само едва забележими зародиши. 2) След кризата в 1873 г. — широк период на развитие на картелите, но те са още изключение. Още са нетрайни. Още са преходно явление. 3) Подемът в края на XIX в. и кризата през 1900—1903 г.: картелите стават една от основите на целия стопански живот. Капитализмът се е превърнал в империализъм.

Картелите се договарят върху условията на продажбата, сроковете на плащане и пр. Те делят помежду си пазарите. Определят количеството на произвежданите продукти. Установяват цените. Разпределят печалбите между отделните предприятия и т. н.

Броят на картелите в Германия се определя в 1896 г. приблизително на 250 и в 1905 г. — на 385, като в тях участвуват 12 хиляди предприятия.** Но всички признават, че тия цифри са по-малки от действителните. От приведените по-горе данни на германската индустриална статистика за 1907 г. се вижда, че даже 12 000 най-едри предприятия съсредоточават навярно повече от половината от общото количество парна и електрическа сила. Броят на тръстовете в Северноамериканските съединени щати се определя за 1900 г. на 185; за 1907 — на 250. Американ-

* Th. Vogelstein. «Die finanzielle Organisation der kapitalistischen Industrie und die Monopolbildungen» в «Grundriß der Sozialökonomik». VI Abt., Tüb., 1914 (Т. Фогелщайн. «Финансовата организация на капиталистическата индустрия и образуването на монополите» в «Основи на социалната икономика», VI раздел. Тюбинген, 1914. *Ред.*). Сравни същия автор: «Organisationsformen der Eisenindustrie und Textilindustrie in England und Amerika» Bd; I, Leipzig, 1910 («Организационни форми на желязната и текстилната индустрия в Англия и Америка», т. I. Лайпциг, 1910. *Ред.*).

** Dr Riesser. «Die deutschen Großbanken und ihre Konzentration im Zusammenhange mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft in Deutschland» 4. Aufl. 1912, S. 149. — R. Liefmann: «Kartelle und Trusts und die Weiterbildung der volkswirtschaftlichen Organisation». 2. Aufl. 1910. S. 25 (Д-р Рисер. «Германските големи банки и тяхната концентрация във връзка с развитието на цялото народно стопанство в Германия». 4 изд. 1912 г., стр. 149. — Р. Лифман. «Картелите и тръстовете и по-нататъшното развитие на народностопанската организация», 2 изд. 1910 г., стр. 25. *Ред.*).

ската статистика дели всички индустриални предприятия на такива, които принадлежат на отделни лица, на фирми и на корпорации. На последните в 1904 г. са принадлежали 23,6%, в 1909 г. — 25,9%, т. е. повече от една четвърт от всички предприятия. В тях предприятия са работили в 1907 г. 70,6% от работниците, в 1909 г. — 75,6%, три четвърти от общото число: размерите на производството са били 10,9 и 16,3 милиарда долара, т. е. 73,7% и 79% от общата сума.

В ръцете на картелите и тръстовете често се съсредоточават седем-осем десети от цялото производство на даден отрасъл от индустрията. Рейнско-Вестфалският камено-въглен синдикат при основаването си в 1893 г. е концентрирал 86,7% от цялото производство на каменни въглища в района, а в 1910 г. вече 95,4%*. Създаващият се по този начин монопол осигурява гигантски доходи и води към създаването на технически-производствени единици с необхватни размери. Прочутият петролен тръст в Съединените щати (Standard Oil company) е основан в 1900 г. «Неговият капитал възлизал на 150 милиона долара. Пуснати са били обикновени акции за 100 милиона и привилегирани — за 106 милиона. На последните са заплащани дивиденти през 1900—1907 г.: 48, 48, 45, 44, 36, 40, 40, 40%, всичко 367 милиона долара. От 1882 до 1907 г. е получена чиста печалба 889 милиона долара; от тях 606 милиона са изплатени като дивиденти, а останалите са отишли за резервен капитал.** «Във всички предприятия на стоманения тръст (United States Steel Corporation) е имало в 1907 г. не по-малко от 210 180 работници и служещи. Най-едрото предприятие на германската минна индустрия, Гелзенкирхенското минно дружество (Gelsenkirchener Bergwerksgesellschaft), е имало в 1908 г. 46 048 работници и служещи***. Още през 1902 г. стоманеният тръст е произвеждал

* Dr. Fritz Kestner. «Der Organisationszwang. Eine Untersuchung über die Kämpfe zwischen Kartellen und Außenseitern». Berlin, 1912 S. 11 (Д-р Фриц Кестнер: «Принуждаване към организация. Изследване върху борбата между картелите и външните». Берлин. 1912. *Ред.*).

** R. Leifmann, «Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften. Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen», I. Aufl., Jena, 1909. S. 212 (Р. Лифман, «Дружества за участие и финансиране. Изследване върху съвременния капитализъм и същността на ценните книжа», I издание. Йена. *Ред.*).

*** R. Leifmann. «Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften. Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effek-

9 милиона тона стомана.* Неговото производство на стомана през 1901 г. е съставлявало 66,3%, а през 1908 г. — 56,1% от цялото производство на стомана в Съединените щати**, добивът на руда е 43,9% и 46,3% за същите години.

В отчета на американската правителствена комисия за тръстовете се казва: «Превъзходството им над конкурентите почива върху големите размери на предприятията им и превъзходната им техника. Тютюневият тръст от самото си основаване полагаше всички усилия да замени навсякъде в широки размери ръчния труд с машинен. За тая цел той закупуваше всички патенти, които имаха каквото и да е отношение към обработването на тютюна, и изразходваше за това грамадни суми. Много патенти се оказваха отначало негодни и трябваше да бъдат преработвани от инженерите на тръста. В края на 1906 г. бяха създадени две филиални дружества с изключителната цел да закупват патенти. За същата цел тръстът създаде свои леярници, фабрики за машини и ремонтни работилници. В едно от тия заведения в Бруклин работят средно 300 работници, тук се правят опити с изобретенията за производство на папириси, малки пури, енфие, станиол за опаковка, кутии и др.; тук се усъвършенствуват изобретенията.»*** «И другите тръстове държат на служба тъй наречените *developping engineers* (инженери за развитието на техниката), чиято задача е да откриват нови начини за производство и да изпробват техническите усъвършенствувания. Стоманеният тръст плаща на инженерите и работниците си големи награди за изобретения, които могат да усъвършенствуват техниката или да намалят производствените разходи.»****

tenwesen», 1 Aufl., Jena. 1909, стр. 218 (Р. Лифман. «Дружества за участие и финансиране. Изследване върху съвременния капитализъм и същността на ценните книжа.» 1 издание, Йена. *Ред.*).

* Dr. S. Tschierschky: «Kartell und Trust». Gött. 1903, стр. 13 (Д-р З. Чиршки. «Картел и тръст», Гьотинген. *Ред.*).

** Th. Vogelstein: „Organisationsformen, стр. 275.

*** Report of the Commissioner of Corporations on the Tobacco Industry. Washington, 1909, стр. 266. (Отчет на члена на комисията по корпорациите в тютюневата индустрия. Вашингтон. *Ред.*). — цитирано по книгата «Dr Paul. Tafel. «Die nordamerikanischen Trusts und ihre Wirkungen auf den Fortschritt der Technik». Stuttgart, 1913, стр. 48 (Д-р Паул Тафел. «Северноамериканските тръстове и влиянието им върху прогреса на техниката», Щутгарт. *Ред.*).

**** Пак там, стр. 48—49.

По подобен начин е организирана работата по техническото усъвършенствуване на германската едра индустрия, например в химическата, която се разви тъй гигантски през последните десетилетия. Процесът на концентрацията на производството към 1908 г. вече създаде в тая индустрия две главни «групи», които по свой път също се приближаваха до монопола. Отначало тия групи бяха «двойни съюзи» на двете двойки най-големи фабрики, всяка от които имаше капитал 20—21 милиона марки: от една страна, бившата Майстер, фабриката в Хохст, и Каселе във Франкфурт на Майн, от друга — анилиновата и содената фабрика в Лудвигсхафен и бившата Байер в Елберфелд. След това в 1905 г. едната група, а в 1908 г. — другата, сключиха съглашение всяка от тях с още по една голяма фабрика. Създадоха се два «тройни съюза» с капитал 40—50 милиона марки всеки и между тия «съюзи» вече започна «сближаване», «договаряне» за цените и т. н.*

Конкуренцията се превръща в монопол. Получава се гигантски прогрес на обобществяване на производството. В частност обобществява се и процесът на техническите изобретения и усъвършенствувания.

Това вече съвсем не е старата свободна конкуренция на разпокъсаните и незнаещи нищо един за друг стопани, произвеждащи за продан на неизвестен пазар. Конкуренцията е достигнала дотам, че може да се направи приблизителна сметка на всички източници на сурови материали (например железорудни земи) в дадена страна и даже, както ще видим по-нататък, в редица страни в целия свят. Не само че се прави такава сметка, но тия източници се заграбват в едни ръце от гигантските монополистични съюзи. Прави се приблизителна сметка за размерите на пазара, който тия съюзи по договор «делят» помежду си. Монополизират се обучените работнически сили, наемат се най-добрите инженери, слага се ръка на пътищата и средствата за съобщения — железниците в Америка, параходните дружества в Европа и Америка. Капитализмът в неговия империалистически стадий непосредствено довежда до най-всестранно обобществяване на производ-

* Riesser, посоч. съч., стр. 547 и следващите по 3-ото издание. Вестниците съобщават (юни 1916) за нов гигантски тръст, който обединява химическата индустрия в Германия.

ството, той въвлича, така да се каже, капиталистите въпреки волята и съзнанието им в някакъв нов обществен ред, преходен от пълната свобода на конкуренцията към пълното обобществяване.

Производството става обществено, но присвояването си остава частно. Обществените средства за производство си остават частна собственост на малък брой лица. Общите рамки на формално признаваната свободна конкуренция си остават и гнетът на малцината монополисти над останалото население става сто пъти по-тежък, по-осезаем, по-непоносим.

Германският икономист Кестнер е посветил специално съчинение на «борбата между картелите и външните», т. е. невлизашите в картелите капиталисти. Той е нарекъл това съчинение «Принуждаване към организация», когато би трябвало да се говори, разбира се, ако искаме да не разкрасяваме капитализма, за принудително подчиняване на волята на монополистичните съюзи. Поучително е да се хвърли просто поглед дори само на изброените средства на съвременната, най-новата цивилизована борба за «организация», към които прибегват съюзите на монополистите: 1) лишаване от сурови материали («...един от кай-важните похвати за принуждаване към влизане в картела»); 2) лишаване от работна ръка чрез «алиансите» (т. е. чрез договорите на капиталистите с работническите съюзи, според които последните се задължават да приемат работа само в картелираните предприятия); 3) лишаване от превоз; 4) лишаване от пазар; 5) договор с купувача за водене на търговски сношения само с картелите; 6) планомерно намаляване на цените (за разоряване на «външните», т. е. на предприятията, които не се подчиняват на монополистите, се изразходват милиони за продаване известно време по-ниско от себестойността; в бензиновата индустрия е имало примери за намаление цените от 40 на 22 марки, т. е. почти двойно!); 7) лишаване от кредит; 8) обявяване бойкот.

Пред нас е вече не конкурентна борба между дребни и едри, между технически изостанали и технически напреднали предприятия. Пред нас е удушване от монополистите на ония, които не се подчиняват на монопола, на неговия гнет, на неговия произвол. Ето как се отразява този процес в съзнанието на буржоазния икономист:

«Дори в областта на чисто стопанската дейност — пише

Кестнер — става известно изместване от търговската дейност в предишния ѝ смисъл към организационно-спекулативната. С най-голям успех се ползва не онзи търговец, който умее въз основа на своя технически и търговски опит най-добре да определи нуждите на купувачите, да намери и, тъй да се каже, да «открие» търсенето, намиращо се в скрито състояние, а спекулативният гений (?!), който умее предварително да пресметне или поне само да надуши организационното развитие, възможността за известни връзки между отделните предприятия и банките. . .»

Преведено на човешки език, това значи: развитието на капитализма е дошло дотам, че макар стоковото производство да «царува», както и по-рано, и да се смята за основа на цялото стопанство, в действителност то е вече подкопано и главните печалби се падат на «гениите» на финансовите машинации. В основата на тия машинации и мошеничества лежи обобществяването на производството, но гигантският прогрес на човечеството, който е довел до това обобществяване, отива в полза на . . . спекулантите. Ние ще видим по-долу как «на това основание» еснафско-реакционната критика на капиталистическия империализъм мечтае за връщане *назад*, към «свободната», «мирна», «честна» конкуренция.

«Продължително увеличение на цените, като резултат от образуването на картелите — казва Кестнер, — досега се е наблюдавало само по отношение на най-важните средства за производство, особено на каменните въглища, желязото, калия; и, наопаки, никога не се е наблюдавало по отношение на готовите продукти. Свързаното с това увеличение на доходността също се е ограничавало с индустрията, която произвежда средства за производство. Това наблюдение трябва да се допълни още с обстоятелството, че индустрията, която обработва сурови материали (а не полуфабрикати), не само извлича изгоди във вид на големи печалби благодарение на образуването на картели в ущърб на индустрията, заета с по-нататъшното преработване на полуфабрикатите, но и заема към тая индустрия известно *отношение на господство*, което не е съществувало при свободната конкуренция.»*

Подчертаните от нас думи показват оная същност на работата, която така без желание и рядко признават бур-

* Кестнер, цитираното съчинение, стр. 254.

жоазните икономисти и която така усърдно се стараят да премълчат и отминат съвременните защитници на опортюнизма начело с К. Кауцки. Отношенията на господство и свързаното с него насилие — ето кое е типично за «най-новата фаза в развитието на капитализма», ето кое неизбежно трябваше да последва и последва от образуването на всесилните икономически монополи.

Ще приведем още един пример за това, как картелите се разпореждат като господари. Там, където е възможно да се заграбят в едни ръце всичките или главните източници на сурови материали, възникването на картелите и създаването на монополите е особено лесно. Но би било погрешно да се мисли, че монополи не се създават и в другите отрасли на индустрията, където заграбването на източниците на сурови материали е невъзможно. В циментената индустрия суровият материал се намира навсякъде. Но и тая индустрия е силно картелирана в Германия. Заводите са се обединили в районни синдикати: южногермански, рейнско-вестфалски и т. н. Установени са монополни цени: 230—280 марки за вагон при себестойност 180 марки! Предприятията дават 12—16% дивиденди, при това не трябва да се забравя, че «гениите» на съвременната спекулация умеят да насочват към джобовете си големи суми от печалбата извън онова, което се разпределя като дивидент. За да премахнат конкуренцията в толкова доходната индустрия, монополистите прибегват даже до хитрости: разпространяват се лъжливи слухове за лошо положение в индустрията, печатат се анонимни обявления във вестниците: «Капиталисти! Избягвайте да влагате капитали в циментеното производство»; най-после, закупуват предприятията на «външните» (т. е. на ония, които не участвуват в синдикатите), плащат им 60—80—150 хиляди марки* «отстъпно» право. Монополът си пробива път навсякъде и с всички средства, като се почне от «скромното» заплащане на отстъпно право и се свърши с американското «приложение» на динамита против конкурента.

Премахването на кризите чрез картелите е басня на буржоазните икономисти, които искат на всяка цена да разкрасят капитализма. Напротив, монополът, който се създава в някои отрасли на индустрията, усилва и из-

* «Zement» von L. Eschwege. «Die Bank»¹⁴, 1909, I. стр. 115 и следващите («Цимент», Л. Ешвеге. «Банка». Ред.).

остря хаотичността, присъща на цялото капиталистическо производство, взето като цяло. Несъответствието между развитието на земеделието и индустрията, което е характерно изобщо за капитализма, става още по-голямо. Привилегированото положение, в което се намира най-силно картелираната, така наречена *тежка* индустрия, особено каменните въглища и желязото, води и в останалите отрасли на индустрията към «още по-остра липса на планомерност», както признава Айделс, автор на един от най-добрите трудове върху «отношението на големите немски банки към индустрията»*.

«Колкото по-развито е народното стопанство — пише безцеремонният защитник на капитализма Лифман, — толкова повече то се насочва към по-рисковани или към чуждестранни предприятия, към такива, които изискват продължително време за развитието си, или най-после към такива, които имат само местно значение.»** Увеличаването на риска е свързано в края на краищата с гигантското увеличаване на капитала, който, тъй да се каже, прелива, изтича зад граница и т. н. А заедно с това усилено бързото развитие на техниката носи със себе си все повече елементи на несъответствие между различните отрасли на народното стопанство, хаотичност, кризи. «Вероятно — принуден е да признае същият този Лифман — на човечеството предстоят в недалечно бъдеще нови големи преврати в областта на техниката, които ще окажат своето въздействие и върху народностопанската организация» . . . електричеството, въздухоплаването. . . «Обикновено и по общо правило в такива времена на коренни икономически изменения се развива силна спекула. . .»***

А кризите — от всякакъв вид, най-често икономическите, но не само икономическите — от своя страна усилват в грамадни размери тенденцията към концентрация и към монопол. Ето извънредно поучителното разсъждение на Айделс за значението на кризата от 1900 г., криза, която, както е известно, изигра ролята на повратен пункт в историята на най-новите монополи.

* Jeldels «Das Verhältnis der deutschen Großbanken zur Industrie mit besonderer Berücksichtigung der Eisenindustrie». Lpz., 1905, стр. 271 (Айделс. «Отношението на германските големи банки към индустрията, по-специално към металургическата индустрия». Лайпциг. Ред.).¹⁶

** Liefmann, «Beteiligungs-etc. Ges», стр. 434.

*** Liefmann. «Beteiligungs-etc. Ges.» стр. 465—466.

«Кризата от 1900 г. завари, наред с гигантските предприятия в главните отрасли на индустрията, още много предприятия с остаряла според сегашните разбирания организация, «чисти» предприятия» (т. е. некомбинирани), «издигнали се върху гребена на вълната на индустриалния подем. Спадането на цените и намалението на търсенето докараха тия «чисти» предприятия до такова бедствено положение, което или съвсем не засегна комбинираните гигантски предприятия, или ги засегна за съвсем късо време. Вследствие на това кризата от 1900 г. доведе до индустриална концентрация в несравнено по-голяма степен, отколкото кризата от 1873 г.; последната също доведе до известен подбор на най-добрите предприятия, но при тогавашното равнище на техниката този подбор не можа да доведе до монопол на ония предприятия, които съумяха да излязат победоносно от кризата. Именно такъв продължителен монопол, при това във висока степен, притежават гигантските предприятия на сегашната железодобивна и електрическа индустрия, благодарение на твърде сложната си техника, извънредно напредналата си организация, мощта на капитала, а след това, в по-малка степен, и предприятията на машиностроителната, на известни клонове от металургическата индустрия, на пътищата за съобщения и пр.»*

Монополът — ето последната дума на «най-новата фаза в развитието на капитализма». Но нашите представи за действителната сила и значение на съвременните монополи биха били крайно недостатъчни, непълни, умалени, ако не вземем под внимание ролята на банките.

II. Банките и тяхната нова роля

Основната и първоначална операция на банките е посредничеството в плащанията. Във връзка с това банките превръщат бездействащия паричен капитал в действащ, т. е. в такъв, който дава печалби, събират всички и всякакви парични доходи, като ги предоставят на разположение на капиталистическата класа.

В съответствие с развитието на банковото дело и с кон-

* Jeidels, стр. 108.

центрацията му в малко учреждения банките прерастват от скромната си роля на посредници във всесилни монополисти, които се разпореждат с почти целия паричен капитал на цялата съвкупност на капиталистите и дребните стопани, както и с повечето от средствата за производство и източниците на сурови материали в дадената страна и в редица страни. Това превръщане на многобройните скромни посредници в шепа монополисти представлява един от основните процеси на прерастването на капитализма в капиталистически империализъм и затова не трябва да се спрем преди всичко върху концентрацията на банковото дело.

В 1907—1908 г. влоговете на всички акционерни банки в Германия с капитал повече от 1 милион марки съставляваха 7 милиарда марки, в 1912—1913 г. — вече 9,8 милиарда. За пет години увеличение с 40%; при това от тия 2,8 милиарда увеличение — 2,75 милиарда се падат на 57 банки с капитал над 10 милиона марки. Разпределението на влоговете между големите и малките банки е било следното*:

Процент от всички влогове

	В берлинските големи банки на брой 9	В останалите 48 банки с капитал над 10 млн. марки	В 115 банки с капитал 1—10 млн.	В малките банки (с капитал по-малко от 1 млн.)
1907/8	47	32,5	16,5	4
1912/3	49	36	12	3

Малките банки са изместени от големите, от които само девет концентрират почти половината от всички влогове. Но тук още не са взети предвид твърде много неща, например превръщането на цяла редица малки банки във фактически клонове на големите и т. н., за което ще стане дума по-долу.

В края на 1913 г. Шулце-Геверниц определяше влоговете на 9-те берлински големи банки на 5,1 милиарда марки от общата сума около 10 милиарда.¹⁶ Вземайки под внимание не само влоговете, а целия банков капитал, същият

* Alfred Lansburgh, «Fünf Jahre d. Bankwesen», «Die Bank», 1913 г., № 8, стр. 728 (Алфред Лансбург, «Пет години германски банки». «Банка». Ред.).

автор пише: «В края на 1909 г. 9-те берлински големи банки, заедно с присъединените към тях банки управляваха 11,3 милиарда марки, т. е. около 83% от цялата сума на германския банков капитал. «Германската банка» («Deutsche Bank»), която заедно с присъединените към нея банки управляваше около 3 милиарда марки, е, наред с пруското управление на държавните железници, най-голямото и при това във висока степен децентрализирано натрупване на капитал в стария свят.»*

Ние подчертахме посочването на «присъединените» банки, тъй като то се отнася до една от най-важните отличителни особености на най-новата капиталистическа концентрация. Едрите предприятия, особено банките, не само направо поглъщат дребните, но ги и «присъединяват» към себе си, подчиняват ги, включват ги в «своята» група в своя «концерн» — както гласи техническият термин — чрез «участие» в капитала им, чрез закупуване или размяна на акции, чрез системата на дълговите отношения и т. н. и т. н. Професор Лифман е посветил цял огромен «труд» от петстотин страници на описанието на съвременните «дружества за участие и финансиране»** — за съжаление, прибавяйки твърде долнопробни «теоретически» разсъждения към често пъти несмления суров материал¹⁷. До какъв резултат в смисъл на концентрация довежда тая система на «участия», най-добре от всичко е показано от банковия «деятел» Рисер в съчинението му за големите германски банки¹⁸. Но преди да преминем към неговите данни, ние ще приведем един конкретен пример за системата на «участие».

«Групата» на «Германската банка» е една от най-големите, ако не най-голямата от всички групи големи банки. За да се схванат главните нишки, които свързват в едно всичките банки на тая група, трябва да се различава «участие» от първа, втора и трета степен или, което е все същото, зависимост (на по-малките банки от «Германската

* Schulze-Gaevernitz. «Die deutsche Kreditbank» в «Grundriß Sozialökonomik». Tüb., 1915, стр. 12 и 137 (Шулце-Геверниц. «Германската кредитна банка» в «Очерци по социална икономика» Тюбинген. *Ред.*).

** R. Leifmann. «Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften. Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen». 1. Aufl., Jena, 1909, стр. 212.

банка») от първа, втора и трета степен. Получава се следната картина:*

	Зависимост от първа степен	Зависимост от втора степен	Зависимост от трета степен
Германска банка, участва	постоянно	в 17 банки;	от тях 9 в 31;
	за неопределено време	„ 5 „	—
	от време на време	„ 8 „	„ 5 „ 14;
			„ „ 2 „ 2
<hr/>			
Всичко	в 30 банки; от тях 14 в 48; от тях 6 в 9		

В числото на 8-те банки със «зависимост от първа степен», които са подчинени «от време на време» на «Германската банка», влизат 3 чуждестранни банки: една австрийска (виенският «Банков съюз» — «Bankverein») и две руски («Сибирска търговска» и «Руска банка за външна търговия»). В групата на «Германската банка» влизат всичко, пряко и косвено, изцяло и частично, 87 банки, а общата сума на собствения и чуждия капитал, с който се разпорежда групата, се определя на 2—3 милиарда марки.

Ясно е, че една банка, която стои начело на такава група и която влиза в споразумения с половин дузина други, малко отстъпващи ѝ банки, за особено големи и изгодни финансови операции, като например държавни заеми, е вече надрасла ролята на «посредник» и се е превърнала в съюз на шепа монополисти.

С каква бързина именно в края на XIX и началото на XX век е вървяла концентрацията на банковото дело в Германия, се вижда от следните данни на Рисер, които привеждаме съкратено:

6 берлински големи банки са имали

Година	Клонове в Германия	Депозитни каси и размени кантори	Постоянно участие в герм. акц. банкн	Общо в различни учреждения
1895	16	14	1	42
1900	21	40	8	80
1911	104	276	63	450

* Alfred Lansburgh. «Das Beteiligungssystem im deutschen Bankwesen. «Die Bank», 1910, 1, стр. 500 (Алфред Лансбург. «Системата на участие в германското банковото дело» «Банка». *Ред.*).

Ние виждаме колко бързо израства гъста мрежа от канали, които обхващат цялата страна, централизират всички капитали и парични доходи, превръщат хиляди и хиляди раздробени стопанства в единно общонационално капиталистическо, а след това и световно капиталистическо стопанство. «Децентрализацията», за която говори в гореприведения цитат от името на днешната буржоазна политическа икономия Шулце-Геверниц, в действителност се състои в подчиняване на един център на все по-голям и по-голям брой стопански единици, които по-рано са били сравнително «самостоятелни» или, по-вярно, локално (местно) затворени. В действителност, значи, това е *централизация*, усилване ролята, значението, силата на монополистическите гиганти.

В по-старите капиталистически страни тая «банкова мрежа» е още по-гъста. В Англия, заедно с Ирландия, в 1910 г. числото на клоновете на всички банки се определя на 7151. Четири големи банки са имали всяка поотделно повече от 400 клона (от 447 до 689), други 4 — повече от 200 и 11 — повече от 100.

Във Франция *три* най-големи банки, Crédit Lyonnais, Comptoir National и Société Générale*, са развили своите операции и мрежата на клоновете си по следния начин**:

	Брой на клоновете и касите			Размер на капитала	
	в провинцията	в Париж	всичко	свой (млн. франка)	чужд
1870	47	17	64	200	427
1890	192	66	258	265	1245
1909	1033	196	1229	887	4363

За характеристика на «връзките» на съвременната голяма банка Рисер привежда данни за броя на входящите и изходящите писма на «Сконтното дружество» («Disconto-Gesellschaft»), една от най-големите банки в Германия и в целия свят (капиталът му в 1914 г. достигна 300 милиона марки):

* «Лионски кредит», «Национална кантора», «Генерално дружество». *Ред.*

** Eugen Kaufmann: «Das französische Bankwesen». Tüb. 1911, стр. 356 и 362. (Ойген Кауфман. «Банковото дело във Франция.» Тюбинген. *Ред.*).

Б р о й н а п и с м а т а

	ходящи	изходящи
1852	6 135	6 292
1870	85 800	87 513
1900	533 102	626 043

В парижката голяма банка «Лионски кредит» броят на сметките от 28 535 в 1875 г. се покачил на 633 539 в 1912 г.*

Тия прости цифри може би по-нагледно от дългите разсъждения показват как заедно с концентрацията на капитала и растежа на банковия оборот се изменя коренно значението на банките. От разпръснатите капиталисти се създава един колективен капиталист. Като води текуща сметка на няколко капиталисти, банката сякаш изпълнява чисто техническа, изключително помощна операция. А когато тая операция се разрасне до гигантски размери, оказва се, че шепа монополисти подчиняват на себе си търговско-индустриалните операции на цялото капиталистическо общество, като получават възможност — чрез банковите връзки, чрез текущите сметки и другите финансови операции — отначало *точно да узнават* състоянието на работите на отделните капиталисти, сетне да ги *контролират*, да им влияят чрез разширяване или намаляване, улесняване или затрудняване на кредита и най-сетне *всецяло да определят* съдбата им, да определят доходността им, да ги лишават от капитал или да им дават възможност бързо и в грамадни размери да увеличават капитала си и т. н.

Ние току-що споменахме за капитала от 300 милиона марки на «Сконтното дружество» в Берлин. Това увеличение на капитала на «Сконтното дружество» е един от епизодите на борбата за хегемония между две от най-големите берлински банки — «Германската банка» и «Сконтното дружество». В 1870 г. първата е била още новак и е притежавала капитал всичко 15 милиона, втората — 30 милиона. В 1908 г. първата имаше капитал 200 милиона, втората — 170 милиона. В 1914 г. първата увеличи капитала си на 250 милиона, втората чрез сливането си с друга банка от първокласна величина — «Шаф-

* Jean Lescure «L'épargne en France». P. 1914 г., стр. 52 (Жан. Лескюр. «Спестяванията във Франция», Париж. *Ред.*).

хаузенската съюзна банка» — на 300 милиона. И, разбира се, тая борба за хегемония се води наред с все по-честите и по-заякчаващите се «съглашения» на двете банки помежду им. Ето какви изводи налага тоя ход на развитие на специалистите по банковото дело, които разглеждат икономическите въпроси от гледище, което ни най-малко не излиза въвн от рамките на най-умереното и най-акуратното буржоазно реформаторство:

«Другите банки ще тръгнат по същия път — писа германското списание «Банка» по повод увеличаването капитала на «Сконтното дружество» на 300 милиона марки — и от 3000 души, които сега икономически управляват Германия, ще останат след време 50,25 или още по-малко. Не може да се очаква, че най-новото концентриращо движение ще се ограничи само с банковото дело. Тесните връзки между отделните банки естествено водят към сближаване и между синдикатите на индустриалците, които са под покровителството на тия банки. . . В един прекрасен ден ние ще се събудим и пред нашите изумени очи ще се окажат само тръстове; пред нас ще изпъкне необходимостта да заменим частните монополи с държавни монополи. И при все това ние всъщност няма за какво да се упрекваме освен за това, че сме дали на развитието на нещата свободен ход, ускорен малко от акцията.»*

Ето образец на безпомощността на буржоазната публицистика, от която буржоазната наука се отличава само с по-малка искреност и със стремежа да прикрие същността на нещата, с дърветата да закрие гората. . . Да се «изумяваш» от последиците на концентрацията, да «упрековаш» правителството на буржоазна Германия или капиталистическото «общество» («ние»), да се боиш от «ускоряването» на концентрацията с въвеждането на акциите, както един германски специалист «по картелите», Чиршки, се бои от американските тръстове и «предпочита» германските картели, защото те имали способността да «не ускоряват така прекомерно техническия и икономическия прогрес, както тръстовете»** --- няма това не е безпомощност?

Но фактите си остават факти. В Германия няма тръстове, а има «само» картели, но нея я *управляват* не повече

* A. Lansdurgh: «Die Bank mit den 300 Millionen». «Die Bank», 1914, I, стр. 426 (А. Лансбург, «Банка с 300 милиона». «Банка» Ред.).

** S. Tschierschky, посоч. съч., стр. 128.

от 300 магнати на капитала. И техният брой постоянно намалява. Във всеки случай банките във всички капиталистически страни, при всички разновидности на банковото законодателство, многократно усилват и ускоряват процеса на концентрацията на капитала и образуването на монополите.

«Банките създават в обществен мащаб формата — но именно само формата — на общото счетоводство и на общото разпределение на средствата за производство» — писа Маркс преди половин век в «Капиталът» (руски превод, том III, част II, стр. 144¹⁹). Приведените от нас данни за растежа на банковия капитал за увеличението на броя на агентурите и клоновете на най-големите банки, броя на сметките им и пр. ни показват конкретно това «общо счетоводство» на *цялата* класа на капиталистите и даже не само на капиталистите, защото банките събират, макар и временно, всякакви парични доходи и на дребните собственици, и на служещите, и на нищожния горен слой на работниците. «Общо разпределение на средствата за производство» — ето какво *израства* от формална гледна точка от съвременните банки, които в лицето на някакви си три-шест най-големи банки във Франция, шест-осем в Германия се разпореждат с милиарди и милиарди. Но по *съдържанието* си това разпределение на средствата за производство никак не е «общо», а частно, т. е. съгласувано с интересите на едрия — и преди всичко на най-едрия, на монополистичния капитал, който действа при такива условия, когато масата от населението влачи полугладно съществуване, когато цялото развитие на земеделието безнадеждно изостава от развитието на индустрията, а в индустрията «тежката индустрия» взема дан от всички други нейни клонове.

В областта на обобществяването на капиталистическото стопанство банките започват да срещат конкуренцията на спестовните каси и пощенските учреждения, които са по-«децентрализирани», т. е. обхващат в сферата на своето влияние повече местности, по-голям брой затънтени краища, по-широки слоеве от населението. Ето данни, събрани от американската комисия, по въпроса за сравнителното развитие на влоговете в банките и в спестовните каси*:

* Данни на американската National Monetary Commission в «Die Bank», (Национална финансова комисия в списание «Банка», Ред.). 1910, 2, стр. 1200.

Влогове (в милиарди марки)

Год.	А н г л и я		Ф р а н ц и я		Г е р м а н и я		
	В бан- ки	В спе- ст. каси	В бан- ки	В спе- ст. каси	В бан- ки	В кред. друж.	В спе- ст. каси
1880	8,4	1,6	?	0,9	0,5	0,4	2,6
1888	12,4	2,0	1,5	2,1	1,1	0,4	4,5
1908	23,2	4,2	3,7	4,2	7,1	2,2	13,9

Като плащат по 4 и по $4\frac{1}{4}\%$ лихва на влоговете, спестовните каси са принудени да търсят «доходно» влагане на капиталите си, да се впускат в операции с полици, ипотечни и други операции. Границите между банките и спестовните каси «все повече се заличават». Търговските камари например в Бохум, в Ерфурт искат да се «забрани» на спестовните каси да извършват «чисто» банкови операции, като сконтиране на полици, искат ограничаване на «банковата» дейност на пощенските учреждения*. Банковите тузове сякаш се страхуват не се ли промъква към тях от неочаквана страна държавният монопол. Но, разбира се, този страх не излиза вън от рамките на конкуренцията, тъй да се каже, на двама началници от една и съща канцелария. Защото, от една страна, с милиардните капитали на спестовните каси се разпореждат на практика в края на краищата *все същите* магнати на банковия капитал; а, от друга страна, държавният монопол в капиталистическото общество е само средство за увеличаване и заздравяване доходите на близките до фалит милионери в един или друг отрасъл на индустрията.

Смяната на стария капитализъм, с господството на свободната конкуренция, от новия капитализъм, с господството на монопола, се изразява, между другото, в намаляване значението на борсата. «Борсата отдавна е престанала да бъде — пише списанието «Банка» — необходим посредник в обръщението, какъвто тя бе по-рано, когато банките не можеха да пласират сред клиентите си по-голямата част от издаваните фондови ценности.»**

«Всяка банка е борса» — тази съвременна сентенция съдържа в себе си толкова повече истина, колкото по-голяма е банката, колкото повече успехи прави концентра-

* Пак там, 1913, стр. 811, 1022; 1914, стр. 713.

** «Die Bank», 1914, стр. 316.

цията в банковото дело»*. «Докато по-рано, през осмото десетилетие на миналия век, борсата, с нейните юношески ексцеси («тънък» намек за борсовия крах в 1873 г.²⁰, за грюндерските скандали²¹ и пр.), «откриваше епохата на индустриализацията на Германия, сега банките и индустрията могат «да се справят самостоятелно». Господството на нашите големи банки над борсата. . . не е нищо друго освен израз на напълно организирана германска индустриална държава. Ако по този начин се стеснява областта на действието на автоматично функциониращите икономически закони и извънредно много се разширява областта на съзнателното регулиране чрез банките, във връзка с това гигантски пораства и народностопанската отговорност на малцината ръководещи лица» — така пише германският професор Шулце-Геверниц**, апологет на германския империализъм, авторитет за империалистите от всички страни, който се мъчи да притули «дреболията», именно, че това «съзнателно регулиране» чрез банките се състои в обирание на хората от шепа «напълно организирани» монополисти. Задачата на буржоазния професор не е да разкрие цялата механика, не е да разобличи всички машинации на банковите монополисти, а да ги разкраси.

Точно така и Рисер, още по-авторитетен икономист и банков «деец», се отървава с празни фрази относно фактите, които е невъзможно да се отричат: «борсата все повече губи безусловно необходимото за цялото стопанство и за обръщението на ценните книжа свойство не само да бъде най-точен измерителен инструмент, но и почти автоматично действащ регулатор на икономическите движения, които се стичат в нея»***.

С други думи, старият капитализъм, капитализмът на свободната конкуренция, с безусловно необходимия за него регулатор — борсата, отива в миналото. На негово място идва новият капитализъм, който има явните черти на нещо преходно, на някаква смес от свободна конкуренция и монопол. Естествено се налага въпросът, към какво «прехожда» този най-нов капитализъм, но буржоазните учени се страхуват да поставят този въпрос.

* Dr. Oscar Stilleh. «Geld-und Bankwesen». Berlin, 1907, стр. 169 (Д-р Оскар Щилих. «Паричното и банковото дело». Берлин. Ред.).

** Schulze-Gaevernitz. «Die deutsche Kreditbank» в «Grundriß der Sozialökonomik», Tüb., 1915, стр. 101.

*** Рисер, посоченото съчинение, стр. 629 по 4 издание.

«Преди 30 години свободно конкуриращите се капиталисти вършеха $\frac{9}{10}$ от оная икономическа работа, която не принадлежи към областта на «работническият» физически труд. Сега чиновници вършат $\frac{9}{10}$ от тая икономическа умствена работа. Банковото дело стои начело на това развитие.»* Това признание на Шулце-Геверниц още и още веднъж се натъква на въпроса, преход към какво е новият капитализъм, капитализмът в своя империалистически стадий.

Между малкото на брой банки, които по силата на процеса на концентрацията остават начело на цялото капиталистическо стопанство, естествено, все повече се очертава и усилюва стремежът към монополистическо съглашение, към *банков тръст*. В Америка не девет, а две най-големи банки, на милиардерите Рокфелер и Морган²², господствуват над капитал от 11 милиарда марки**. В Германия отбелязаното от нас по-горе поглъщане на «Шафхаузенската съюзна банка» от «Сконтното дружество» е предизвикало следната оценка от страна на «Франкфуртски вестник»²³, вестника на борсовите интереси:

«С увеличаването на концентрацията на банките се стеснява оня кръг от учреждения, към който изобщо може да се обърнеш за кредит, поради което се увеличава зависимостта на едвата индустрия от малко на брой банкови групи. При тясната връзка между индустрията и финансовия свят свободата на движението за индустриалните дружества, които се нуждаят от банков капитал, се стеснява. Затова едвата индустрия гледа на усиливащото се тръстиране (обединяване или превръщане в тръстове) на банките със смесени чувства; наистина, неведнъж вече сме имали случай да наблюдаваме наченки на известни съглашения между отделните концерни на големите банки, съглашения, които се свеждат до ограничаване на конкуренцията.***

Пак и пак последната дума в развитието на банковото дело е монополът.

Що се отнася до тясната връзка между банките и индустрията, тъкмо в тая област едва ли не най-нагледно проличава новата роля на банките. Ако банката сконтира

* Schulze-Gaevernitz. «Die deutsche Kreditbank» в «Grundriß der Sozialökonomik», Tüb., 1915, стр. 151.

** «Die Bank», 1912, I, стр. 435.

*** Цитирано по Шулце-Геверниц в «Grdr. d. S.-Oek», стр. 155.

полиците на даден фабрикант, открива му текуща сметка и пр., тия операции, взети всяка поотделно, нито на йота не намаляват самостоятелността на тоя фабрикант и банката не излиза от скромната роля на посредник. Но ако тия операции стават по-чести и се затвърдяват, ако банката «събира» в ръцете си грамадни капитали, ако воденето на текущите сметки на дадено предприятие позволява на банката — а това именно и става — все по-подробно и по-пълно да узнава икономическото положение на клиента си, като резултат се получава все по-пълна зависимост на индустриалния капиталист от банката.

Заедно с това се развива, така да се каже, лична уния на банките с най-едрите предприятия в индустрията и търговията, сливането на едните и другите чрез владенето на акции, чрез влизането на директорите на банките като членове в контролните съвети (или управления) на търговско-индустриалните предприятия и обратно. Германският икономист Айделс е събрал най-подробни данни за тоя вид концентрация на капиталите и предприятията. Шест най-големи берлински банки са били представени чрез директорите си в 344 индустриални дружества и чрез членовете на своите управления още в 407, всичко в 751 дружества. В 289 дружества те са имали или по двама членове в контролните съвети, или председателските места на последните. Между тия търговско-индустриални дружества ние срещаме и най-различни отрасли на индустрията, и застрахователно дело, и пътища, и ресторанти, и театри, и художествена промишленост, и пр. От друга страна, в контролните съвети на същите тия шест банки влизаха (в 1910 г.) 51 най-едри индустриалци, в това число директорът на фирмата Круп, на гигантското параходно дружество «Нараг (Hamburg—Amerika) и т. н. и т. н. Всяка от тия шест банки от 1895 до 1910 г. е участвувала в пускането на акции и облигации за много стотици индустриални дружества, именно: от 281 до 419*.

«Личната уния» на банките с индустрията се допълва от «личната уния» на едни или други дружества с правителството. «Местата на членове на контролните съвети — пише Айделс — доброволно се предоставят на лица с гръмки имена, както и на бивши държавни чиновници, които могат да създадат доста улеснения (!!) при деловите

* Айделс и Рисер, посоч. съч.

връзки с властите». . . «В контролния съвет на някоя голяма банка обикновено намираш някой член на парламента или на берлинския градски съвет.»

Изработването и разработването, така да се каже, на големите капиталистически монополи върви следователно с пълна пара по всички «естествени» и «свръхестествени» пътища. Систематически се създава известно разделение на труда между няколкото стотици финансови крале на съвременното капиталистическо общество:

«Наред с това разширяване полето на дейност на отделни едри индустриалци» (които влизат в управителните съвети на банките и пр.) «и с предоставянето на провинциалните директори на банките да завеждат изключително само един определен индустриален район става известно развитие на специализацията сред ръководителите на големите банки. Такава специализация е мислима изобщо само при големи размери на цялото банково предприятие и особено на неговите индустриални връзки. Това разделение на труда върви по две посоки: от една страна, връзките с индустрията изобщо се възлагат на един от директорите като негова специална работа; от друга страна, всеки директор взема върху себе си надзора над отделни предприятия или над група предприятия, близки помежду си по бранш или по интереси». . . Капитализмът е вече дорасъл до организиран *надзор* над отделните предприятия). . . «Един е специалист по германската индустрия, понякога дори само по западногерманската» (Западна Германия е най-индустриалната част на Германия), «други са специалисти по отношенията към държавите и индустрията в чужбина, по сведенията за личността на индустриалците и прочие, по борсовите сделки и т. н. Освен това на всеки от директорите на банката често пъти се дава да завежда някоя отделна местност или отделен индустриален отрасъл, един работи главно в контролните съвети на електрическите дружества, друг в химическите фабрики, бирените или захарните заводи, трети в няколко изолирани предприятия, а наред с това и в контролния съвет на застрахователните дружества. . . С една дума, несъмнено е, че в големите банки с нарастването на размерите и разнообразието на операциите им се създава все по-голямо разделение на труда между ръководителите — с цел (и с резултат) те да се поиздигнат, така да се каже, над чисто банковите работи, да станат по-способни да преценяват, повече да разбират

общите въпроси на индустрията и специалните въпроси на отделните ѝ отрасли, да се подготвят за работа в областта на индустриалната сфера на влияние на банката. Тая система на банките се допълва от стремежа им да избират в своите контролни съвети хора, добре запознати с индустрията, фабриканти, бивши чиновници; особено такива, които са служили по железниците, в мините» и т. н.*

Еднородни учреждения, само че в малко по-друга форма, срещаме във френското банково дело. Например една от трите най-големи френски банки, «Лионски кредит», е организираща специален «клон за събиране на финансови сведения» (*service des études financières*). В него постоянно работят повече от 50 души инженери, статистици, икономисти, юристи и пр. Издръжката му струва от шестстотин до седемстотин хиляди франка годишно. От своя страна той е разделен на осем отдела: един събира сведения специално за индустриалните предприятия, друг изучава общата статистика, трети — железопътните и параходните дружества, четвърти — фондовете, пети — финансовите отчети и т. н.**

Получава се, от една страна, все по-голямо сливане, или, както сполучливо се изрази Н. И. Бухарин, срастване на банковия и индустриалния капитал, и, от друга страна, прерастване на банките в учреждения с наистина «универсален характер». Ние смятаме за необходимо да приведем по този въпрос точните думи на Айделс, автор, който най-добре е проучвал въпроса:

«Като резултат от разглеждането на индустриалните връзки в тяхната съвкупност ние получаваме *универсалния характер* на финансовите институти, които работят за индустрията. В противоположност на другите видове банки, в противоположност на издиганите понякога в литературата искания банките да се специализират в определена област на сделки или в определен клон на индустрията, за да не губят почва под краката си — големите банки се стремят да направят връзките си с индустриалните предприятия колкото се може по-разнообразни по място и вид на производството, стараят се да премахнат ония неравномерности в разпределението на капитала между отделните

* Айделс, посоч. съч., стр. 156—157.

** Статията на Eug. Kaufmann за френските банки в «Die Bank». 1909, 2, стр. 851 и след.

местности или отрасли на индустрията, които се обясняват от историята на отделните предприятия.» «Едната тенденция се състои в това, да се направи връзката с индустрията общо явление, другата — в това, да се направи тя здрава и интензивна; двете са осъществени в шестте големи банки не напълно, но вече в значителни размери и в еднаква степен.»

От страна на търговско-индустриалните кръгове често се чуват оплаквания от «тероризма» на банките. И не е чудно, че се чуват подобни оплаквания, когато големите банки «командуват» така, както показва следният пример. На 19 ноември 1901 г. една от тъй наречените берлински *д банки* (имената на четирите най-големи банки почват с буква *д*) се обръща към управлението на Северозападно-средногерманския циментен синдикат със следното писмо: «От съобщението, което публикувахте на 18 този месец в еди-кой си вестник, се вижда, че ние трябва да се съобразим с възможността на общото събрание на Вашия синдикат, което ще се състои на 30 т. м., да бъдат взети решения, които могат да създадат във Вашето предприятие промени, неприемливи за нас. Поради това ние, за голямо наше съжаление, сме принудени да прекратим кредита, от който Вие се ползвахте. . . Но ако на това общо събрание не бъдат взети неприемливи за нас решения и ни се дадат съответните гаранции в това отношение за в бъдеще, ние сме готови да влезем в преговори, за да Ви бъде открит нов кредит.»*

Всъщност това са известните оплаквания на дребния капитал от гнета на едрия, само че в категорията на «дребните» тук е попаднал цял синдикат! Старата борба между дребния и едрия капитал се възобновява на нова, неизмеримо по-висока степен на развитие. Разбира се, милиардните предприятия на големите банки могат да тикат напред и техническия прогрес с такива средства, които не издържат никакво сравнение с предишните. Банките създават например специални дружества за технически изследвания, от чиито резултати се ползват, разбира се, само «дружествените» индустриални предприятия. Такива са «Дружеството за проучване на въпроса за електрическите

* Dr. Oscar Stillich, «Geld-und Bankwesen», Berlin, 1907, стр. 147.

железници», «Централното бюро за научно-технически изследвания» и пр.

Самите ръководители на големите банки не могат да не виждат, че се създават някакви нови условия за народното стопанство, но те са безпомощни пред тях:

Който е наблюдавал през последните години — пише Айделс — смяната на лицата, заемащи длъжностите директори и членове на контролните съвети на големите банки, той не може да не е забелязал как властта постепенно преминава в ръцете на лица, които смятат за необходима и все по-насыщна задача на големите банки активната намеса в общото развитие на индустрията, при което между тия лица и старите директори на банките се развиват оттук различия на делова, а често и на лична почва. Всъщност работата е до това, не страдат ли банките като кредитни учреждения от тая тяхна намеса в индустриалния производствен процес, не се ли жертвуват здравите принципи и сигурната печалба заради такава дейност, която няма нищо общо с посредничеството в доставянето на кредит и която въвлича банката в такава област, където тя още повече от преди е подчинена на сляпото господство на индустриалната конюнктура. Така казват мнозина от старите ръководители на банките, а мнозинството от младите смятат активната намеса във въпросите на индустрията също такава необходимост, каквато е и оная, която създаде заедно със съвременната едра индустрия и големите банки, и свръхмодерното индустриално банково предприятие. Само в едно са съгласни помежду си и двете страни — че не съществуват нито твърди принципи, нито конкретна цел за новата дейност на големите банки.»*

Старият капитализъм е отживял. Новият е преход към нещо. Да се намерят «твърди принципи и конкретна цел», за да се «примири» монополът със свободната конкуренция, е, разбира се, безнадеждна работа. Признанието на практиците звучи съвсем не така, както официалното възпяване прелестите на «организирания» капитализъм от неговите апологети като Шулце-Геверниц, Лифман и други подобни на тях «теоретици»²⁴.

Към кое именно време се отнася окончателното установяване на «новата дейност» на големите банки — на тоя

* Айделс, посоч. съч., стр. 183—184.

важен въпрос ние намираме достатъчно точен отговор у Айделс:

«Връзките между индустриалните предприятия с тяхното ново съдържание, нови форми, нови органи, именно: големите банки, организирани едновременно и централистично, и децентралистично, се създават като характерно народностопанско явление едва ли по-рано от последното десетилетие на XIX век; в известен смисъл може дори да се пренесе тоя начален пункт до 1897 г. с нейните големи «сливания» на предприятия, въвеждащи за пръв път новата форма на децентрализирана организация, ръководени от съображенията на индустриалната политика на банките. Този начален пункт вероятно би могъл да се отнесе до още по-късна дата, защото едва кризата от 1900 г. гигантски ускори процеса на концентрацията и в индустрията, и в банковото дело, затвърди тоя процес, за пръв път превърна свързването с индустрията в истински монопол на големите банки, направи тези връзки значително по-тесни и по-интензивни.»*

И така, XX век — ето преломния пункт от стария към новия капитализъм, от господството на капитала изобщо към господството на финансовия капитал.

III. Финансовият капитал и финансовата олигархия

«Все по-увеличаваща се част на индустриалния капитал — пише Хилфердинг — не принадлежи на ония индустриалци, които го използват. Те получават право да се разпореждат с капитала само чрез банката, която по отношение на тях представлява собствениците на тоя капитал. От друга страна, и банката е принудена все по-увеличаваща се част от своите капитали да ангажира в индустрията. Благодарение на това тя във все по-голяма степен става индустриален капиталист. Такъв банков капитал — следователно капитал в парична форма, — който по такъв начин в действителност е превърнат в индустриален капитал, аз наричам финансов капитал.» «Финансовият капи-

* Айделс, посоч. съч., стр. 181.

тал е капитал, с който се разпореждат банките и който се използва от индустриалците.»*

Това определение е непълно, тъй като в него не е посочен един от най-важните моменти, а именно: увеличаване на концентрацията на производството и на капитала в такава висока степен, при която концентрацията довежда и е довела до монопола. Но в цялото изложение на Хилфердинг изобщо, и частно в двете глави, които предшествуват онази, от която е взето това определение, се подчертава ролята на *капиталистическите монополи*.

Концентрация на производството; монополи, които възникват от нея, сливане или срастване на банките с индустрията — ето историята на възникването на финансовия капитал и съдържанието на това понятие.

Сега следва да преминем към описание на това, как «хазяйниченето» на капиталистическите монополи в общата обстановка на стоковото производство и на частната собственост неизбежно се превръща в господство на финансовата олигархия. Нека отбележим, че представителите на буржоазната германска — а не само на германската — наука, като Рисер, Шулце-Геверниц, Лифман и пр., всички са апологети на империализма и на финансовия капитал. Те не разкриват, а замазват и разкрасяват «механизма» на образуването на олигархията, нейните похвати, размерите на доходите ѝ, «безгрешни и грешни», нейните връзки с парламентите и пр. и т. н. Те се изплъзват от «проклетите вапроси» с важни, мъгляви фрази, с призови към «чувство за отговорност» на банковите директори, с възхваляването на «чувството за дълг» у пруските чиновници, със сериозен анализ на дреболиите в съвсем несериозните законопроекти за «надзор», «регламентация», с теоретическа игра на шикалки, като например следното «научно» определение, до което стига в писанията си професор Лифман... ***„Търговията е поминъчна дейност, насочена към събиране на блага, тяхното запазване и предоставянето им на разположение“***** (курсивът и получерният шрифт е в съчинението на професора). . . Излиза, че търговията е съществувала и пр, първобитния човек, който не е познавал още размяната и ще съществува и в социалистическото общество!

* Р. Гилфердинг: «Финансовый капитал». Москва, 1912, стр. 338—339.

** Liefmann, посоч. съч., стр. 476.

Но чудовищните факти относно чудовищното господство на финансовата олигархия толкова бият в очи, че във всички капиталистически страни, и в Америка, и във Франция, и в Германия, се появи литература, която стои на буржоазно гледище и която дава все пак приблизително правдива картина и — еснафска, разбира се — критика на финансовата олигархия.

На първо място трябва да се постави оная «система от участия», за която вече се казаха няколко думи по-горе. Ето как описва същността на работата германският икономист Хайман, който едва ли не най-рано от всички обърна внимание на нея:

«Ръководителят контролира основното дружество («дружеството-майка» буквално); то от своя страна господствува над зависимите от него дружества («дружествата-дъщери»), тия последните — над «дружествата-внуци» и т. н. По тоя начин може, като се владее не особено голям капитал, да се господствува над гигантски области на производството. И наистина, ако притежанието на 50% от капитала е всякога достатъчно, за да се контролира акционерното дружество, то ръководителят трябва да притежава само един милион, за да има възможност да контролира 8-милионен капитал в «дружествата-внуци». А ако тая «плетеница» отиде по-далеч, с един милион може да се контролират 16 милиона, 32 милиона и т. н.*

В действителност опитът показва, че е достатъчно да владееш 40% от акциите, за да се разпореждаш с работите на акционерното дружество**, тъй като известна част от разпръснатите дребни акционери нямат на практика никаква възможност да участвуват в общите събрания и пр. «Демократизирането» на притежанието на акции, от което буржоазните софисти и опортюнистическите «също-социалдемократи» очакват (или уверяват, че очакват), «демократизиране на капитала», усиляване ролята и значението на дребното производство и т. н., всъщност е един от начините за усиляване мощта на финансовата олигархия²⁵. Затова, между другото, в по-напредналите или по-стари и по-«опитни» капиталистически страни законодателството разрешава и по-малки акции. В Германия законът не

* Hans Gideon Heymann: «Die gemischten Werke im deutschen Großeisengewerbe». St., 1904, стр. 268—269.

** Liefmann, «Beteiligungsges., etc.», стр. 258 по I изд.

разрешава акции, по-малки от хиляда марки, и германските финансови магнати гледат със завист Англия, където законът разрешава акции и от една лира стерлинг (=20 марки, около 10 рубли). Сименс, един от най-големите индустриалци и «финансови крале» на Германия, заяви на 7 юни 1900 г. в Райхстага, че «акцията от една лира стерлинг е основата на британския империализъм»*. У този търговец се забелязва по-дълбоко, по-«марксистическо» разбиране — какво нещо е империализмът, отколкото у някакъв неприличен писател, който се смята за основател на руския марксизъм²⁶ и който мисли, че империализмът е лошо свойство на един от народите. . .

Но «системата на участия» не само служи за гигантско увеличаване властта на монополистите, тя освен това позволява безнаказано да се вършат всякакви тъмни и мръсни афери и да се обира публиката, защото ръководителите на «дружествата-майки» формално, по закон, не отговарят за «дружеството-дъщеря», което се смята за «самостоятелно» и *чрез* което може да се «прокара» *всичко*. Ето един пример, който вземаме от майската книжка на германското списание «Банка» от 1914 г.:

«Акционерното дружество за пружинена стомана» в Касел преди няколко години се смяташе за едно от най-доходните предприятия в Германия. Лошото управление доведе работата дотам, че дивидентите спаднаха от 15% до 0%. Както се оказа, управителният съвет, без знанието на акционерите, дал на заем на едно от своите «дружества-дъщери», «Хасия», чийто номинален капитал съставлявал всичко на всичко няколкостотин хиляди марки, *6 милиона марки*. За този заем, който превишава почти тройно акционерния капитал на «дружеството-майка», в балансите на последното не е било вписано нищо; юридически такава премълчаване е напълно законно и можело да продължи цели две години, тъй като с това не се нарушавал нито един от членовете на търговското законодателство. Председателят на контролния съвет, който като отговорно лице подписвал лъжливите баланси, е бил и си остава председател на Каселската търговска камара. Акционерите научават за този заем на дружество «Хасия» едва дълго време след като той се оказал грешка. . .» (тая дума авторът би трябвало да постави в кавички) . . . «и когато акциите на

* Schulze-Gaevernitz v «Grdr. d. S.-Oek», V. 2, стр. 110.

«пружинената стомана» поради това, че посветените почнали да се отърват от тях, спадат приблизително със 100% . . .

Тоя типичен пример на еквилибристика с балансите, която е нещо най-обикновено в акционерните дружества, ни обяснява защо управителните съвети на акционерните дружества с много по-леко сърце се заемат с рисковани дела, отколкото частните капиталисти. Най-новата техника на съставяне на балансите им дава не само възможност да скриват рискованите операции от средния акционер, но и позволява на главните заинтересовани лица да снемат от себе си отговорността чрез своевременна продажба на акциите в случай на несполука на експеримента, докато частният капиталист отговаря със собствената си кожа за всичко, което върши. . .

Балансите на много от акционерните дружества приличат на ония известни в епохата на средните векове палимпсести, от които е трябвало отначало да се изтърква написаното, за да се открият намиращите се под него знаци, които са давали истинското съдържание на ръкописа» (палимпсестите са пергамент, на който основният ръкопис е затрит и върху затритото е написано друго).

«Най-простото и затова най-често употребяваното средство да се правят балансите непроницаеми се състои в това, да се раздели единното предприятие на няколко части чрез образуването на «дружества-дъщери» или чрез присъединяването на такива. Изгодите на тая система от гледна точка на всевъзможни цели — законни и незаконни — са толкова очевидни, че сега големите дружества, които не са възприели тая система, са изключение.»*

Като пример на едно от най-големите монополистични дружества, което най-широко прибегва към тая система, авторът споменава известното «Всеобщо електрическо дружество» (АЕГ, за него ще говорим пак по-долу). В 1912 г. се смяташе, че това дружество участва в 175—200 дружества, като, разбира се, господствува над тях и обхваща общо капитал от около 1¹/₂ милиарда марки.***

* L. Eschwege. «Tochtergesellschaften», «Die Bank», 1914, 1, стр. 545. (Л. Ешвеге. «Дружества—дъщери». «Банка». *Ред.*)

** Kurt Heing. «Der Weg des Elektrot trusts», «Neue Zeit», 1912, 30. Jahrg., 2 стр. 484 (Курт Хайниг. «Пътят на електротръста», «Ново време», 1912, 30 годишнина. *Ред.*)

Всевъзможните правила за контрол, публикуване на балансите, изработване определена схема за тях, установяване надзор и пр., с които неща ангажират вниманието на обществото благонамерените, т. е. ония, които имат благото намерение да защитават и разкрасяват капитализма — професори и чиновници, — тук не могат да имат никакво значение. Защото частната собственост е свещена и на никого не може да се забрани да купува, да продава, да разменя акциите, да ги залага и т. н.

Относно това, какви размери е достигнала «системата на участия» в големите руски банки, може да се съди по данните, съобщавани от Е. Агад, който е служил 15 години като чиновник в «Руско-китайската банка» и през май 1914 г. публикува съчинение под не съвсем точното заглавие: «Големите банки и световният пазар».* Авторът дели големите руски банки на две основни групи: а) такива, които работят при «системата на участия», и б) «независими», като обаче под думата «независимост» произволно разбира независимост от *чуждестранните* банки; първата група авторът дели на три подгрупи: 1) германско участие, 2) английско и 3) френско, като има предвид «участието» и господството на най-големите чуждестранни банки от съответната националност. Авторът дели капиталите на банките на «продиктувано» влагани (в търговията и индустрията) и «спекулативно» влагани (в борсови и финансови операции), като със свойственото му дребнобуржоазно-реформистко гледище смята, че при запазването на капитализма може да се отдели първият вид вложение от втория и да се отстрани вторият вид.

Данните на автора са следните (вж таблицата на стр. 50).

Според тия данни от почти 4-те милиарда рубли, които съставляват «действащия» капитал на големите банки, *повече* от $\frac{3}{4}$, над 3 милиарда, се падат на банки, които всъщност представляват «дружества «дъщери» на чуждестран-

** Е. Агад «Grossbanken und Weltmarkt. Die wirtschaftliche und politische Bedeutung der Grossbanken im Weltmarkt unter Berücksichtigung ihres Einflusses auf Russlands Volkswirtschaft und die deutsch-russischen Beziehungen» Berl. 1914 (Е. Агад. «Големите банки и световният пазар. Стопанското и политическото значение на големите банки на световния пазар с оглед на влиянието им върху народното стопанство на Русия и германо-руските отношения». Берлин. Ред.).

Актив на банките (по отчетите за октомври — ноември 1913 г.)
в млн. рубли

Руски банкови групи	Капитални вложения		
	продук- тивно	спекула- тивно	всичко
а 1) 4 банки: Сиб. търг., Руска, Международна и Сконтова	413,7	859,1	1272,8
а 2) 2 банки: Търговско-индуст. и Руско-английска	239,3	169,1	408,4
а 3) 5 банки: Руско-азиатска, СПБ частна. Аз.-доиска, Юнион моск., Руско-фр. търг.	711,8	661,2	1373,0
(11 банки) <i>Всичко</i> а) =	1364,8	1689,4	3054,2
б) 8 банки: Моск.-търг.: Волжко- Камска; Юнкер и К ^о ; СПБ търг., бивша Вавелберг; Моск., бивша Ря- бушински; Моск. сконтова; Моск.- търг. и Моск. частна	504,2	391,1	895,3
(19 банки) <i>Всичко</i>	1869,0	2080,5	3949,95

ните банки, на първо място на парижките (прочутото банково трио: «Парижки съюз», «Парижка и Нидерландска»; «Генерално дружество») и на берлинските (особено «Германска» и «Сконтовото дружество»). Двете най-големи руски банки, «Руската» («Руска банка за външна търговия») и «Международната» («Санктпетербургската международна търговска банка»), са увеличили капиталите си от 1906 до 1912 г. от 44 на 98 милиона рубли, а резервите си от 15 на 39 милиона, «работейки с капитали $\frac{3}{4}$ германски»; първата банка принадлежи към «концерна» на берлинската «Германска банка», втората — на берлинското «Сконтово дружество». Добрият Агад дълбоко се възмущава от това, че берлинските банки държат в ръцете си повече от акциите и че поради това руските акционери са безсилни. И, разбира се, страната, която изнася капитал, обира каймака: например берлинската «Германска банка» прибира в Берлин акциите на «Сибирската търговска банка» и ги задържа една година в портфейла си, а после ги продава по курс 193 за 100, т. е. почти двойно, като «изкарва» около 6 милиона рубли печалба, която Хилфердинг нарече «учредителна печалба».

Цялата «мощ» на петербургските най-големи банки

авторът определя на 8235 милиона рубли, почти $8\frac{1}{4}$ милиарда, при което «участието» — а по-вярно господството — на чуждестранните банки той разпределя така: френските банки — 55%; английските — 10%; германските — 35%. От тая сума, 8235 милиона, функциониращ капитал — 3687 милиона, т. е. повече от 40% — се пада, според изчислението на автора, на синдикатите: Продуголь, Продамет, синдикати в петролната, металургическата и циментната индустрия. Следователно сливането на банките и индустриалния капитал, във връзка с образуването на капиталистически монополи, е направило и в Русия грамадни крачки напред²⁷.

Финансовият капитал, концентриран в едни ръце и ползващ се с фактически монопол, взима грамадна и все по-увеличаваща се печалба от учредяване, от издаване на фондови ценни книжа, от държавните заеми и т. н., като затвърдява господството на финансовите олигархии и застава цялото общество да плаща дан на монополистите. Ето един от безбройните примери за «хазяйниченето» на американските тръстове, приведен от Хилфердинг: в 1887 г. Хавемайер основава захарен тръст чрез сливането на 15 малки компании, чийто общ капитал се равнявал на $6\frac{1}{2}$ милиона долара. А капиталът на тръста бил, според американския израз, «разреден с вода» — определен на 50 милиона долара. «Прекапитализацията» е слагала в сметката бъдещите монополни печалби, както «стоманеният тръст» в същата тая Америка слага в сметката бъдещите монополни печалби, като закупува все повече железорудни земи. И действително «захарният тръст» установил монополни цени и получил такива доходи, че можел да изплаща до 10% дивиденди за 7 пъти «разредения с вода» капитал, т. е. почти 70% за действително внесения при основаването на тръста капитал! В 1909 г. капиталът на тръста е съставлявал 90 милиона долара. За двадесет и две години повече от удесеторяване на капитала.

Във Франция господството на «финансовата олигархия» («Против финансовата олигархия във Франция» — заглавие на известната книга на Лизис, излязла в пето издание в 1908 г.) е взело само малко по-друга форма. Четирите най-големи банки имат не относителен, а «абсолютен монопол» при издаването на ценни книжа. Фактически това е «тръст на големите банки». И монополът осигурява монополни печалби от емисиите. При заемите стра-

ната-заемател получава обикновено не повече от 90% от цялата сума; 10% се падат на банките и на другите посредници. Печалбата на банките от руско-китайски заем от 400 милиона франка възлиза на 8%, от руски (1904) от 800 милиона — 10%, от мароканския (1904) от 62½ милиона — 18¾%. Капитализмът, започнал своето развитие от дребния лихварски капитал, завършва развитието си като гигантски лихварски капитал. «Французите са лихварите на Европа» — казва Лизис. Всички условия на икономическия живот претърпяват дълбока промяна поради това прераждане на капитализма. При застой на населението, индустрията, търговията, морския транспорт «страната» може да забогатява от лихварството. «Петдесет човека, представлявайки капитал от 8 милиона франка, могат да се разпореждат с *два милиарда* в четирите банки». Системата на «участия», която ни е вече позната, води към същите последици: една от най-големите банки, «Генералното дружество» («Société Générale»), издава 64 000 облигации на «дружеството-дъщеря» — «Рафинерните заводи в Египет». Курсът при пускането им в обръщение е 150%, т. е. банката печели по 50 копейки на рубла. Дивидентите на това дружество се оказаха фиктивни, «публиката» загуби от 90 до 100 милиона франка; «един от директорите на «Генералното дружество» бе член на управителния съвет на «Рафинерните заводи». Не е чудно, че авторът е принуден да заключи: «френската република е финансова монархия», «пълно господство на финансовата олигархия; тя господствува и над печата, и над правителството».*

Изключително голямата доходност на издаването на ценни книжа, като една от главните операции на финансовия капитал, играе много важна роля в развитието и укрепването на финансовата олигархия. «Вътре в страната няма нито един гешефт, който да дава поне приблизително толкова голяма печалба, както посредничеството при емисията на чуждестранните заеми» — казва германското списание «Банка»**.

«Няма нито една банкова операция, която да дава такава голяма печалба, както емисионното дело». При емисия-

* Lysis. «Contre l'oligarchie financière en France». 5 éd., P., 1908, pp. 11, 12, 26, 39, 40, 48 (Лизис. «Против финансовата олигархия във Франция», 5-о изд., Париж, 1908, стр. 11, 12, 26, 39, 40, 48. *Ред.*).

** Die Bank», 1913, № 7, стр. 630.

та на акции на индустриални предприятия според данните на «Германски икономист» печалбата е съставлявала средно за година:

1895 — 38,6%	1898 — 67,7%
1896 — 36,1%	1899 — 66,9%
1897 — 66,7%	1900 — 55,2%

«В продължение на десет години, 1891—1900 от емисия на германски индустриални акции е «припечелен» повече от един милиард.»*

Ако през време на индустриален разцвет печалбите на финансовия капитал са извънредно големи, във време на упадък дребните и незакрепнали предприятия гинат, а големите банки «участвуват» в купуването им на безценница или в доходните «заздравявания» и «реорганизации». При «заздравяването» на малодоходните предприятия «акционерният капитал се намалява, т. е. доходът се разпределя върху по-малък капитал и занаяпред се изчислява вече върху него. Или ако доходността се е намалила до нула, привлича се нов капитал, който, като се съедини със стария, по-малодоходен, сега вече ще носи достатъчен доход. Тук му е мястото да кажем — добавя Хилфердинг, — че всички тия заздравявания и реорганизации имат двойко значение за банките: първо, като доходна операция и; второ, като удобен случай да се направят такива нуждаещи се дружества зависими от тях.»**

Ето пример: акционерното минно дружество «Юнион» в Дортмунд е основано в 1872 г. В обръщение е бил пуснат акционерен капитал от около 40 милиона марки и курсът се е покачил до 170%, когато за първата година се е получил дивидент 12%. Финансовият капитал обрал каймака, като спечелил дребната сума 28 милиона. При основаването на това дружество главната роля е играла същата оная най-голяма германска банка «Сконтново дружество», капиталът на която благополучно е достигнал 300 милиона марки. След това дивидентите на «Юнион» спадат до нула. Акционерите биват принудени да се съгласят да се «спадне» от капитала, т. е. да загубят част от него, за да не за-

** Stillich, посоч. съч., стр. 143, и W. Sombart. «Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert». 2. Aufl., 1909, стр. 526, Anlage 8 (В. Зомбарт. «Германското народно стопанство в XIX век» 2 изд., 1909, стр. 526, Приложение 8. *Ред.*).

** «Финансовый капитал», стр. 172.

губят всичко. И като резултат от редица «заздравявания» в продължение на 30 години от счетоводните книги на дружество «Юнион» изчезват повече от 73 милиона марки. «Сега първоначалните акционери на това дружество имат в ръцете си само около 5% от номиналната стойност на акциите си»* — а при всяко «заздравяване» банките са продължавали да «припечелват».

Особено доходна операция на финансовия капитал е и спекулата със землени парцели в околностите на бързо растящите големи градове. Монополът на банките се слива тук с монопола на поземлената рента и с монопола на пътищата, защото покачването на цените на زمینните парцели, възможността изгодно да се продават на части и т. н. зависи най-много от добрите пътища и съобщения с центъра на града, а тия пътища и съобщения се намират в ръцете на големите компании, свързани чрез системата на участие и чрез разпределението на директорските места със същите тия банки. Получава се онова, което германският автор Л. Ешвеге, сътрудник на списание «Банка», който специално е изучавал операциите на търговията с парцелите земя, залагането им и т. н. нарича «блато»: бясна спекула с крайградските парцели, крахове на строителни фирми като берлинската фирма «Босвау и Кнауер», заграбила около 100 милиона марки чрез «най-солидната и най-голямата» «Германска банка» («Deutsche Bank»), която, разбира се, е действувала по системата на «участие», т. е. тайно, зад гърба, и се е отървала с една загуба от «всичко на всичко» 12 милиона марки — сетне разорението на дребните собственици и на работниците, които нищо не получават от фалшивите строителни фирми, мошенически сделки с берлинската «честна» полиция и администрация за заграбване в ръцете си издаването на справки за парцелите и разрешения на градския съвет за строеж и т. н. и т. н.**

«Американските нрави», по повод на които така лицемерно обръщат очи нагоре (към небето) европейските професори и благонамерените буржоа, станаха в епохата на финансовия капитал нрави буквално на всеки голям град във всяка страна.

* Stillich, посоч. съч., стр. 138, и Liefmann, стр. 51.

** «Die Bank», 1913 г., стр. 952. L. Eschwege. «Der Sumpf» («Блато». Ред.); пак там. 1912, I, стр. 223. сл.

В Берлин в началото на 1914 г. се говореше, че предстои да се създаде «транспортен тръст», т. е. «общност на интересите» между трите берлински транспортни предприятия: електрическата градска железопътна линия, трамвайното дружество и омнибусното дружество. «Ние знаехме, че подобно намерение съществува — писа списание «Банка», — откакто стана известно, че повечето от акциите на омнибусното дружество са минали в ръцете на другите две транспортни дружества. . . Може напълно да се повярва на лицата, преследващи такава цел, че чрез еднообразното регулиране на транспортното дело те се надяват да получат такива икономии, част от които в края на краищата би могла да отиде в полза на публиката. Но въпросът се усложнява поради това, че зад тоя създаващ се транспортен тръст стоят банки, които, ако поискат, могат да подчинят монополизирани от тях пътища за съобщения на интересите на своята търговия с парцели. За да се убедим колко естествено е такова предположение, достатъчно е дапомним, че още при основаването на дружеството на градската електрическа железопътна мрежа бяха замесени интересите на оная голяма банка, която поощряваше неговото основаване. Именно: интересите на това транспортно предприятие се преплитаха с интересите на търговията със землени парцели. Работата бе в това, че източната линия на тази железница трябваше да обхване ония парцели, които после, когато постройката на линията бе вече осигурена, тая банка продаде с грамадна печалба за себе си и за няколко участващи лица. . .»*

Монополът, веднъж създаден и боравещ с милиарди, с абсолютна неизбежност пронизва всички страни на обществения живот, независимо от политическото устройство и от каквито и да било други «частности». В германската икономическа литература е нещо обикновено лакейското самовъзхваляване честността на пруското чиновничество с намеци по адрес на френската Панама²⁸ или на американската политическа продажност. Но факт е, че дори буржоазната литература, посветена на банковите работи на Германия, е принудена постоянно да излиза далеч извън пределите на чисто банковите операции и да пише например за «стремежа към банката» по повод зачестилите слу-

* «Verkehrstrusts», «Die Bank», 1914, I, стр. 89. (Транспортен тръст», «Банка». *Ред.*).

чаи на преминаване на чиновници на служба в банките: «Как стои работата с неподкупността на държавния чиновник, чийто таен стремеж е насочен към топло местенце на «Беренщрасе»?»* — улица в Берлин, където се намира «Германската банка». Издателят на списание «Банка», Алфред Лансбург, написа в 1909 г. статия: «Икономическото значение на византизма», по повод между другото на пътуването на Вилхелм II до Палестина и «непосредствения резултат от това пътуване — постройката на Багдадската железница, това съдбоносно, «велико дело на германската предприемчивост», което е повече виновно за нашето «обкръжаване», отколкото всичките ни политически грехове, взети заедно»** (под обкръжаване се разбира политиката на Едуард VII, който се стремеше да изолира Германия и да я обкръжи с обръча на империалистически противогермански съюз). Споменатият от нас Ешвеге, сътрудник на същото списание, в 1912 г. писа статия: «Плутократия и чиновничество», в която разкрива например случая с германския чиновник Фелкер, който бил член на комисията за картелите и изпъквал със своята енергичност, а след известно време се оказал притежател на доходно местенце в най-големия картел, стоманения синдикат. Подобни случаи, които никак не са случайни, караха същия този буржоазен автор да признава, че «гарантираната от германската конституция икономическа свобода в много области на стопанския живот е станала фраза без съдържание» и че при създаването се господство на плутократията «дори и най-широката политическа свобода не може да ни спаси от превръщането ни в народ от несвободни хора.»***

Що се отнася до Русия, ще се ограничим само с един пример: преди няколко години във всички вестници се появи съобщението, че Давидов, директор на кредитната канцелария, напуска държавната служба и постъпва в една голяма банка със заплата, която, според договора, за няколко години трябваше да съставлява една сума над 1 милион рубли. Кредитната канцелария е учреждение, чиято задача е «обединяване дейността на всички кредитни

* «Der Zug zur Bank», «Die Bank», 1909, стр. 79 («Стремежът към банката», «Банка». *Ред.*).

** Пак там, стр. 301.

*** «Пак там, 1911, 2, стр. 825. 1913, 2, стр. 962.

учреждения в държавата» и което дава субсидии на столичните банки на сума от 800—1000 милиона рубли.*

На капитализма изобщо е свойствено отделянето на собствеността върху капитала от приложението на капитала в производството, отделянето на паричния капитал от индустриалния или производителния, отделянето на рентiera, който живее само от дохода на паричния капитал, от предприемача и всички лица, които непосредствено участвуват в разпореждането с капитала. Империализмът или господството на финансовия капитал е онова най-високо стъпало на капитализма, когато това отделяне достига грамадни размери. Преобладаването на финансовия капитал над всички други форми на капитала означава господстващо положение на рентiera и финансовата олигархия, означава отделяне на няколко държави, притежаващи финансова «мощ», от всички останали. За размерите на този процес може да се съди по данните на статистиката за емисиите, т. е. издаването на всевъзможни видове ценни книжа.

В «Бюлетина на международния статистически институт» А. Ноймарк** публикува най-подробни, пълни и сравними данни за емисиите в целия свят, данни, които неведнъж са цитирани после на части в икономическата литература²³. Ето общите цифри за 4 десетилетия:

Суме на емисиите в милиарди франка за десетилетие

1871 — 1880	76,1
1881 — 1890	64,5
1891 — 1900	100,4
1901 — 1910	197,8

В 1870-те години общата сума на емисиите в целия свят е увеличена по-специално от заемите във връзка с Френско-пруската война и последвалата я епоха на грюндерството** в Германия. Общо взето, през последните три десети-

* E. Agahd, стр. 202.

** Bulletin de l'institut international de statistique, t. XIX, livr. II. La Haye. 1912 (Бюлетин на международния статистически институт, т. XIX, кн. II, Хага Ред.). — Данните за малките държави, втората колона, са взети приблизително по нормите за 1902 г., увеличение в 20%.

*** Грюндерство — основаване на акционерни дружества само с цел да се въвлече публиката в купуване на акции, без намерение у основателите да предприемат проектираната стопанска дейност. Ред.

летия на XIX век увеличението върви сравнително не много бързо и едва първото десетилетие на XX век дава грамадно увеличение, почти удвоение за десет години. Следователно началото на XX век е епоха на прелом не само по отношение на растежа на монополите (картелите, синдикатите, тръстовете), за което ние вече говорихме, но и по отношение на растежа на финансовия капитал.

Ноймарк определя общата сума на ценните книжа в целия свят през 1910 г. приблизително на 815 милиарда франка. Като изважда с приблизителност повторенията, той намалява тая сума на 575—600 милиарда. Ето разпределението им по страни (взимаме 600 милиарда):

*Сума на ценните книжа през 1910 г.
(милиарди франка)*

Англия	142	} 479	Холандия	12,5
Съединените щати	132		Белгия	7,5
Франция	110		Испания	7,5
Германия	95		Швейцария	6,25
Русия	31		Дания	3,75
Австро-Унгария	24		Швеция, Норвегия	
Италия	14		Румъния и пр.	2,5
Япония	12			
			<i>Всичко 600</i>	

По тия данни веднага се вижда как се отделят рязко четирите най-богати капиталистически страни, които владеят приблизително от 100 до 150 милиарда франка ценни книжа. От тия четири страни двете са най-старите, и както ще видим, най-богатите с колонии капиталистически страни: Англия и Франция; другите две са челните капиталистически страни по скоростта на развитието си и по степента на разпространението на капиталистическите монополи в производството — Съединените щати и Германия. Заедно тия четири страни имат 479 милиарда франка, т. е. почти 80% от световния финансов капитал. Почти целият останал свят, тъй или иначе, играе ролята на длъжник и данкоплатец на тия страни — международни банкери, на тия четири «стълба» на световния финансов капитал.

Особено трябва да се спрем на ролята, която играе в създаването на международната мрежа от зависимости и връзки на финансовия капитал износът на капитал.

IV. Износът на капитал

За стария капитализъм, с пълното господство на свободната конкуренция, бе типичен износът на *стоки*. За най-новия капитализъм, с господството на монополите, типичен стана износът на *капитал*.

Капитализмът е стоково производство при най-високото стъпало на неговото развитие, когато и работната сила става стока. Разрастването на размяната както вътре в страната, така и особено международната, е характерна отличителна черта на капитализма. Неравномерността и скокообразността в развитието на отделните предприятия, на отделните отрасли на индустрията, на отделните страни са неизбежни при капитализма. Отначало Англия стана, преди другите, капиталистическа страна и към средата на XIX век, въвеждайки свободната търговия, претендираше да играе ролята на «работилница на целия свят», на доставчица на фабрики за всички страни, които в замяна на това трябваше да я снабдяват със сурови материали. Но *тоя* монопол на Англия през последната четвърт на XIX век бе подкопан, защото редица други страни, като се защитиха с «покровителствени» мита, се развиха в самостоятелни капиталистически държави. На прага на XX век ние виждаме да се образуват друг вид монополи: първо, монополистически съюзи на капиталистите във всички страни с развит капитализъм; второ, монополно положение на няколко най-богати страни, в които натрупването на капитал достига гигантски размери. Образува се грамаден «излишък от капитал» в напредналите страни.

Разбира се, ако капитализмът можеше да развие земеделието, което сега навсякъде е страшно изостанало от индустрията, ако той можеше да издигне жизненото равнище на масите на населението, което навсякъде си остава, въпреки главозамайващия технически прогрес, полугладно и просяшко — тогава не би могло и дума да става за излишък на капитал. И *тоя* «довод» навсякъде и винаги се изтъква от дребнобуржоазните критици на капитализма. Но тогава капитализмът не би бил капитализъм, защото и неравномерността на развитието, и полугладното равнище на живота на масите са основни неизбежни условия и предпоставки на *тоя* начин на производство. Докато капитализмът си остава капитализъм, излишъкът на капитал се употребява не за издигане жизненото равнище на масите в

дадена страна, защото това би намалило печалбата на капиталистите, а за увеличаване печалбата чрез износ на капитал в чужбина, в изостаналите страни. В тия изостанали страни печалбата е обикновено голяма, защото има малко капитал, цената на земята е сравнително ниска, работната заплата — ниска, суровите материали — евтини. Възможността за износ на капитал се създава с това, че редица изостанали страни са вече въввлечени в орбитата на световния капитализъм, прокарани са или са започнати главните железопътни линии, осигурени са елементарните условия за развитието на индустрия и т. н. Необходимостта от износ на капитал се създава с това, че в няколко страни капитализмът е «презрял» и за капитала (при неразвито земеделие и мизерия на масите) няма поле за «доходно» влагане.

Ето поразителни данни за размерите на капитала, вложен в чужбина от трите главни страни:*

*Капитал, вложен в чужбина
(в милиарди франка)*

Години	от Англия	от Франция	от Германия
1862	3,6	—	—
1872	15	10 (1869)	—
1882	22	25 (1880)	?
1893	42	20 (1890)	?
1902	62	27—37	12,5
1914	75—100	60	44

* Hobson «Imperialism». L., 1902, p. 58; Riesser, посоч. съч., стр. 395 и 404; P. Arndt в *Weltwirtschaftliches Archiv.* Bd, 7., 1916, S. 35. (П. Арндт в «Архив на световното стопанство», т. 7, 1916, стр. 35. *Ред.*). Neumarck в *Bulletin*; Гнльфердинг, «Финансовый капитал», стр. 492; Lloyd-Geogre, реч в Камарата на общините от 4 май 1915 г., «Daily Telegraph» от 5 май 1915 г.; В. Хармс. «Probleme der Weltwirtschaft». Jena 1912, S. 235 и др. (Б. Хармс. «Проблеми на световното стопанство», Йена, 1912, стр. 235 и др. *Ред.*). Dr. Siegmund Schilder. «Entwicklungstendenzen der Weltwirtschaft». Berlin, 1912, Bd. I, S. 150 (Д-р Зигмунд Шилдер. «Тенденции на развитието на световното стопанство». Берлин, 1912, том. 1, стр. 150. *Ред.*); George Paish, «Great Britain's Capital Investments etc.» в «Journal of the Royal Statistical Society», vol. LXXIV, 1910—11, стр. 167, сл. (Джордж Пейш. «Вложения на великобританския капитал и т. н.» в «Списание на кралското статистическо дружество» т. LXXIV. *Ред.*) Georges Diouritch. «L'Expansion des banques allemandes à l'étranger, ses rapports avec le développement économique de l'Allemagne». P. 1909. p. 84 (Жорж Диурич. «Експанзията на немските банки в чужбина, нейната връзка с икономическото развитие на Германия». Париж, 1909, стр. 84. *Ред.*).

Оттук виждаме, че износът на капитал е достигнал гигантско развитие едва в началото на ХХ век. Преди войната вложеният в чужбина капитал на трите главни страни е достигнал 175—200 милиарда франка. Доходът от тая сума по скромната норма 5% трябва да е достигал 8—10 милиарда франка годишно. Солидна основа за империалистическото потисничество и експлоатация на мнозинството нации и страни в света, за капиталистически паразитизъм на шепата най-богати държави!

Как се разпределя тоя вложен в чужбина капитал между различните страни, *къде* е вложен — на тоя въпрос може да се даде само приблизителен отговор, който обаче е в състояние да осветли някои общи съотношения и връзки на съвременния капитализъм.

Частите на света, между които са разпределени (приблизително) капиталите, вложени в чужбина (към 1910 г.)

	Англия	Франция (милиарди марки)	Германия	Всичко
Европа	4	23	18	45
Америка	37	4	10	51
Азия, Африка и Австралия	29	8	7	44
<i>Всичко:</i>	70	35	35	140

В Англия на първо място изпъкват колониалните ѝ владения, които са много големи и в Америка (например Канада), да не говорим за Азия и пр. Гигантският износ на капитал тук е най-тясно свързан с гигантските колонии, за чието значение за империализма още ще говорим по-нататък. Друго е положението във Франция. Тук чуждестранният капитал е вложен главно в Европа и преди всичко в Русия (не по-малко от 10 милиарда франка), при което това е главно *лихварски* капитал, държавни заеми, а не капитал, вложен в индустриални предприятия. За разлика от английския колониален империализъм, френският може да се нарече *лихварски империализъм*. В Германия имаме трета разновидност: нейните колонии не са големи и вложеният от нея капитал в чужбина е разпределен най-равномерно между Европа и Америка.

Износът на капитал в ония страни, където той се насочва, влияе върху развитието на капитализма, като го ускорява извънредно много. Ако поради това донякъде

тоя износ е в състояние да довежда до известен застои в развитието на страните, които изнасят, това може да става само с цената на разширяването и задълбочаването на по-нататъшното развитие на капитализма в целия свят.

За страните, които изнасят капитал, почти винаги се създава възможност да получат известни «изгоди», чийто характер хвърля светлина върху своеобразието на епохата на финансовия капитал и монополите. Ето например какво писа през октомври 1913 г. берлинското списание «Банка»:

«На международния пазар на капиталите се разиграва напоследък комедия, достойна за перото на Аристофан. Редица чуждестранни държави от Испания до Балканите, от Русия до Аржентина, Бразилия и Китай се явяват открито или прикрито на големите парични пазари с искания, понякога извънредно настойчиви, да получат заем. Паричните пазари се намират сега не в много блестящо положение и политическите перспективи не са розови. Но нито един от паричните пазари не се решава да откаже заем от страх, че ще го изпревари съседът, който ще се съгласи да даде заем и заедно с това ще си осигури известни услуги срещу услуги. При тоя вид международни сделки почти винаги пада нещо в полза на кредитора: отстъпка в търговския договор, каменовъглена станция, строеж на пристанище, тлъста концесия, поръчка на топове.»*

Финансовият капитал създаде епохата на монополите. А монополите навсякъде носят със себе си монополистическите начала: използването на «връзките» за изгодна сделка заема мястото на конкуренцията на свободния пазар. Най-обикновено нещо е: като условие за заема се поставя изразходването на една част от него за закупуване на продукти от страната, която кредитира, особено за закупуване на предмети за въоръжение, кораби и т. н. Франция през последните две десетилетия (1890—1910) много често е прибегвала към това средство. Износът на капитал в чужбина стана средство за насърчаване износа на стоки за чужбина. Сделките между особено едрите предприятия биват при това такива, че те се намират — както «меко» се изразява Шилдер** — «на границата на подкупа». Круп в Германия, Шнайдер във Франция, Армстронг в Англия са образци на такива фирми, тясно свързани с гигантските

* «Die Bank», 1913, 2, 1024—1025.

** Schilder, посоч. съч., стр. 346, 350, 371.

банки и с правителството, които не е лесно да се «заобикалят» при сключването на заем.

Давайки заем на Русия, Франция я «притисна» с търговския договор от 16 септември 1905 г., като си осигури известни отстъпки до 1917 г. същото и по търговския договор с Япония от 19 август 1911 г.; Митническата война на Австрия със Сърбия, която трая, със седеммесечно прекъсване, от 1906 до 1911 г. бе предизвикана отчасти от конкуренцията на Австрия и Франция в доставянето на военни припаси на Сърбия. Пол Дешанел заяви в камарата през януари 1912 г., че френските фирми през 1908—1911 г. са доставили на Сърбия военни материали за 45 милиона франка.

В един отчет на австро-унгарския консул в Сан-Паоло (Бразилия) се казва: «Строежът на бразилските железопътни линии в по-голямата си част се извършва с френски, белгийски, британски и германски капитали; тия страни при финансовите операции, свързани със строежа на линии, си запазват правото да доставят железопътни строителни материали.»

По този начин финансовият капитал, може да се каже, в буквалния смисъл на думата разпростира мрежите си върху всички страни на света. Голяма роля играят при това банките, които се създават в колониите, и техните клонове. Германските империалисти със завист гледат на «старите» колониални страни, които в това отношение са се осигурили особено «сполучливо»: Англия е имала в 1904 г. 50 колониални банки с 2279 клона (1910: 72 с 5449 клона); Франция — 20 със 136 клона; Холандия — 16 с 68, а Германия — «всичко на всичко» само 13 със 70 клона.* Американските капиталисти от своя страна завиждат на английските и германските: «в Южна Америка — се оплакват те в 1915 г. — пет германски банки имат 40 клона и 5 английски — 70 клона. . . Англия и Германия през последните 25 години пласираха в Аржентина, Бразилия, Уругвай приблизително 4 билиона (милиарда) долара и като резултат от това те използват 46% от цялата търговия на тия три страни».**

* Risser, посоч. съч., стр. 375, 4 изд. и Diouritch, стр. 283.

** The Annals of the American Academy of Political and Social Science, vol. LIX, May 1915, p. 301. (Летописи на Американската академия за политически и социални науки, том LIX, май 1915, стр. 30 *Ред.*). Пак тук, стр. 331, четем, че известният статистик Paish (Пейш) в последното издание на

Страните, които изнасят капитал, са поделили света помежду си, в преносен смисъл на думата. Но финансовият капитал доведе и до *пряка* подялба на света.

V. Подялбата на света между капиталистическите съюзи

Монополистическите съюзи на капиталистите — картелите, синдикатите, тръстовете — делят помежду си преди всичко вътрешния пазар, като заграбват производството на дадена страна в свое повече или по-малко пълно притежание. Но вътрешният пазар при капитализма е неизбежно свързан с външния. Капитализмът отдавна е създал световен пазар. И колкото повече растеше износът на капитал и се разширяваха по всевъзможни начини чуждестранните и колониалните връзки и «сферите на влияние» на големите монополистически съюзи, работата естествено отиваше към световно съглашение между тях, към образуване на международни картели.

Това е ново съпало на световната концентрация на капитала и производството, несравнено по-високо от предишните. Да видим как възникна тоя свръхмонопол.¹

Електрическата индустрия е най-типичната за най-новите успехи на техниката, за капитализма от края на XIX и началото на XX век. И тя най-много се е развила в двете най-напреднали от новите капиталистически страни — Съединените щати и Германия. В Германия върху увеличението на концентрацията в тази област особено силно повлия кризата през 1900 г. Банките, които по онова време се бяха вече достатъчно сраснали с индустрията, извънредно много ускориха и задълбочиха през време на тая криза загиването на сравнително дребните предприятия и поглъщането им от едрите. «Банките — пише Айделс — отдръпваха помощта си именно от ония предприятия, които най-много имаха нужда от нея, като предизвикваха с това отначало бесен подем, а после безнадеждна катастрофа на ония дружества, които бяха недостатъчно тясно свързани с тях.»*

финансовото списание «Statist» определя сумата на капитала, изнесен от Англия, Германия, Франция, Белгия и Холандия, на 40 млрд. долара, т. е. на 200 млрд. франка.

* Айделс, посоч. съч., стр. 232.

„Всеобща електрич. К^о“ (General Electric C)

Америка

К^о Томпсон--Хаустон
основава за Европа
фирмата

К^о Едисон основава за
Европа фирмата „Френ-
ска К^о Едисон“, която
продава патенти на гер-
манската фирма

Германия

„Юнион, електриче-
ска К^о“

„Вс. ел. д-во (А. Е. G.)

„Всеобщо електр. д-во (А. Е. G.)

и големината на предприятията на двата «тръста» известна, далеч непълна представа дават следните цифри:

		Стокооборот (млн. марки)	Брой на служещите	Чиста печалба (млн. марки)
Америка:	„Вс. ел. К ^о (G. E. C.)	1907:252	28 000	35,4
		1910:298	32 000	45,6
Германия:	„Вс. ел. д-во“ (А. Е. G.)	1907:216	30 700	14,5
		1911:362	60 800	21,7

И ето в 1907 г. между американския и германския тръст се сключва договор за подялба на света. Конкуренцията се премахва. «Всеобщата електрическа К^о» (G. E. C.) «получава» Съединените щати и Канада; на «Всеобщото електрическо дружество» (А. Е. G.) «се падат» Германия, Австрия, Русия, Холандия, Дания, Швейцария, Турция, Балканите. Специални — разбира се, тайни — договори се сключват относно «дружествата-дъщери», които проникват в нови отрасли на индустрията и в «нови», формално още неподелени страни. Установена е взаимната размяна на изобретения и опити*.

От само себе си се разбира колко затруднена е конкуренцията против тоя фактически единен световен тръст, който се разпорежда с капитал от няколко милиарда и има свои «клонове», представителства, агентури, връзки и т. н. във всички краища на света. Но подялбата на света между два силни тръста не изключва, разбира се, преподялба, ако отношенията на силата — поради неравномерността на развитието, войни, фалити и пр. — се променят.

* Riesser, посоч. съч., Diouritch, посоч. съч., стр. 239; Kuff Heinig, цит. статия.

Поучителен пример на опит за такава преподрялба, на борба за нова подялба, представлява петролната индустрия.

«Световният пазар на газта — пише Айделс в 1905 г. — и сега вече е поделен между две големи финансови групи: американския «Петролен тръст» (Standard Oil С-у) на Рокфелер и господарите на руския нефт в Баку Ротшилд и Нобел. Двете групи са тясно свързани помежду си, но тяхното монополно положение е заплашено вече в продължение на няколко години от петима врагове»*: 1) изтощаването на американските нефтени извори; 2) конкурентната фирма на Манташев в Баку; 3) нефтените извори в Австрия и 4) в Румъния; 5) задокеанските нефтени извори, особено в холандските колонии (извънредно богатите фирми Самуел и Шел, свързани и с английския капитал). Трите последни редици предприятия са свързани с големите германски банки начело с най-голямата — «Германска банка». Тия банки развиваха самостоятелно и планомерно петролната индустрия, например в Румъния, за да имат «своя» опорна точка. В румънската петролна индустрия в 1907 г. чуждестранните капитали се изчисляваха на 185 милиона франка, от които германски — 74 милиона**.

Започна борба, която в икономическата литература наричат именно борба за «подялба на света». От една страна, «Петролният тръст» на Рокфелер в желанието си да заграби *всичко* основа «дружество-дъщеря» в *самата* Холандия и закупи нефтени извори в Холандска Индия, като по тоя начин искаше да нанесе удар върху главния си враг: холандско-английския тръст «Шел». От друга страна, «Германска банка» и други берлински банки се стремяха да «запазят» за себе си Румъния и да я обединят с Русия срещу Рокфелер. Последният притежаваше неизмеримо по-голям капитал и превъзходна организация на транспорта и на доставката на газ на потребителите. Борбата трябваше да свърши и свърши в 1907 г. с пълно поражение на «Германска банка», на която оставаше едно от двете — или да ликвидира с милиони загуби своите «петролни интереси», или да се подчини. Избрано бе последното и бе сключен договор с «Петролният тръст»,

* Айделс, посоч. съч., стр. 192—193.

** Diouritch, посоч., съч., стр. 245—246.

крайно неизгоден за «Германска банка». Според тоя договор «Германска банка» се задължи «да не предприема нищо неизгодно за американските интереси», като бе предвидено обаче, че договорът се обезсилва, ако в Германия се прокара закон за държавен монопол върху газта.

Тогава започна «газената комедия». Един от финансовите крале на Германия, фон Гвинер, директор на «Германска банка», чрез частния си секретар Щраус пуска в ход агитация за монопол върху газта. Целият гигантски апарат на най-голямата берлинска банка, всички «широки връзки» се привеждат в движение, печатът се задавя от «патриотични» викове против «игото» на американския тръст и Райхстагът почти единодушно гласува на 15 март 1911 г. резолюция, която подканя правителството да изработи проект за монопол върху газта. Правителството се залови за тая «популярна» идея и играта на «Германска банка», която искаше да изиграе американския си контрагент и да поправи работите си чрез държавния монопол, изглеждаше спечелена. Германските петролни крале предвкусваха вече гигантските печалби, неотстъпващи с нищо на печалбите на руските захарни фабриканти. . . Но, първо, германските големи банки се скараха помежду си за подялбата на плячката и «Сконтовото дружество» разкри користните интереси на «Германска банка»; второ, правителството се изплаши от борбата с Рокфелер, защото бе твърде съмнително ще получи ли Германия газ без него (производителността на Румъния е малка); трето, дойде и милиардният кредит в 1913 г. за военната подготовка на Германия. Проектът за монопола бе отложен. «Петролният тръст» на Рокфелер излезе в случая победител в борбата.

Берлинското списание «Банка» писа по тоя повод, че Германия би могла да се бори с «Петролният тръст» само като въведе монопол върху електрическия ток и превърне водната сила в евтино електричество. Но — добавяше то — «електрическият монопол ще дойде тогава, когато потрябва на производителите, именно тогава, когато похлопа на вратата следващият голям крах в електрическата индустрия и когато гигантските, скъпи електрически станции, които се строят сега навсякъде от частните «концерни» на електрическата индустрия и за които тия «концерни» сега още получават известни отделни монополи от градове, държави и пр., не ще бъдат в състояние да работят с печалба. Тогава ще трябва да се пуснат в действие водните

сили; но те не ще могат да се превръщат в евтино електричество на държавна сметка, те ще трябва все пак да се предадат на «частния монопол, контролиран от държавата», защото частната индустрия е сключила вече редица сделки и си е осигурила големи възнаграждения. . . Така бе с монопола на калия, така е с монопола на газта, така ще бъде с монопола на електричеството. Време е вече нашите държавни социалисти, които се оставят да бъдат заслепени от красивия принцип, да разберат най-сетне, че в Германия монополите никога не са преследвали целта и не са довеждали до резултат да принасят полза на потребителите или поне да дават на държавата част от капиталистическата печалба, а са служели само да заздравяват за сметка на държавата стигналата почти до банкрут частна индустрия.»*

Такива ценни признания са принудени да правят буржоазните икономисти в Германия. Ние виждаме тук нагледно как частни и държавни монополи в епохата на финансовия капитал се преплитат в едно цяло, как и едните, и другите на дело са само отделни звена на империалистическата борба между най-големите монополисти за подялба на света.

В търговското корабоплаване гигантското увеличение на концентрацията също е довело до подялба на света. В Германия се създадоха две грамадни дружества: «Хамбург — Америка» и «Северногермански Лойд», и двете с капитал по 200 милиона марки (в акции и облигации), с параходи на стойност 185—189 млн. марки. От друга страна, в Америка на 1 януари 1903 г. се образува тъй нареченият тръст на Морган, «Международна компания за морска търговия», обединяваща 9 американски и английски параходни компании и разполагаща със 120 млн. долара капитал (480 млн. марки). В 1903 г. между германските колоси и тоя американо-английски тръст бе сключен договор за подялба на света във връзка с подялбата на печалбата. Германските дружества се отказаха да конкурентват в превоза между Англия и Америка. Точно бе определено кому кои пристанища «се предоставят», създаден бе общ контролен комитет и т. н. Договорът бе сключен за 20 години с предвидливата забележка, че в случай на война той губи силата си**.

* «Die Bank», 1912, 2, стр. 629, 1036; 1913, 1, 388.

** Рисер, посоч., съч., стр. 125.

Извънредно поучителна е и историята на образуването на международния релсов картел. За пръв път английските, белгийските и германските релсови заводи се опитаха да основат такъв картел още в 1884 г., през времето на най-силния упадък на работата на индустрията. Съгласиха се да не конкурират на вътрешния пазар на влезлите в картела страни, а външните пазари разделят по следната норма: 66% на Англия, 27% на Германия и 7% на Белгия. Индия бе всецяло предоставена на Англия. Против една английска фирма, която остана вън от съглашението, се поведе обща война, разходите на която се покриваха с известен процент от общите продажби. Но в 1886 г., когато две английски фирми излязоха от съюза, той се разпадна. Характерно е, че през последвалите периоди на индустриален подем не можа да се стигне до съглашение.

В началото на 1904 г. бе основан стоманен синдикат в Германия. През ноември 1904 г. бе възобновен международният релсов картел по следните норми: Англия — 53,5%, Германия — 28,83%, Белгия — 17,67%. След това се присъедини Франция с норми 4,8%, 5,8% и 6,4% през първата, втората и третата година свръх 100%, т. е. при сума 104,8% и т. н. В 1905 г. се присъедини «Стоманеният тръст» на Съединените щати («Стоманената корпорация»), после Австрия и Испания. «В дадения момент — пише Фогелщайн в 1910 г. — подялбата на земята е завършена и големите потребители, на първо място държавните железници — щом светът е вече поделен и не са взети под внимание техните интереси — могат да живеят като поета в селенията на Юпитер.»*

Ще споменем още и международния цинков синдикат, основан в 1909 г., който точно разпредели размерите на производството между три групи заводи: германски, белгийски и френски, испански, английски; след това — барутния международен тръст, тоя, според думите на Лифман, «напълно съвременен тесен съюз между всички германски фабрики на взривни вещества, които после заедно с аналогично организираните френски и американски динамитни фабрики поделиха помежду си, тъй да се каже, целия свят.»**

Лифман наброява в 1897 г. всичко около 40 междуна-

* Vogelstein: «Organisationsformen,» стр. 100.

** Liefmann, «Kartelle und Trusts». 2, A., стр. 161.

родни картела с участието на Германия, а към 1910 г. вече около 100.

Някои буржоазни писатели (към които се присъедини сега и К. Кауцки, който съвсем измени на марксистката си позиция например от 1909 г.) изказваха мнението, че международните картели като един от най-релефните изрази на интернационализирането на капитала дават възможност да се надяваме на мир между народите при капитализма. Това мнение теоретически е съвсем несъстоятелно, а практически е софизъм и начин на нечестна защита на най-лошия опортюнизъм. Международните картели показват до каква степен са пораснали днес капиталистическите монополи и *заради какво* се води борбата между съюзите на капиталистите. Последното обстоятелство е най-важното; само то ни обяснява историко-икономическия смисъл на това, което става, защото *формата* на борбата може да се мени и постоянно се мени в зависимост от различни, сравнително частни и временни причини, но *същността* на борбата, нейното класово *съдържание* не може да се измени, докато съществуват класи. Ясно е, че в интерес например на германската буржоазия, на чиято страна по същество е минал в теоретическите си разсъждения Кауцки (за това ще говорим по-долу), е да замазва *съдържанието* на съвременната икономическа борба (подялба на света) и да подчертава ту една, ту друга *форма* на тая борба. Същата грешка прави и Кауцки. И става дума, разбира се, не за германската, а за световната буржоазия. Капиталистите делят света не поради особената си злобливост, а защото достигнатата степен на концентрацията ги кара да тръгнат по този път, за да могат да получават печалба; при това го делят «според капитала», «според силата» — друг начин на подялба не може да има при системата на стоковото производство и на капитализма. А силата се изменя в зависимост от икономическото и политическото развитие; за да се разбере това, което става, трябва да се знае кои въпроси се решават от измененията на силата, а дали това са «чисто» икономически изменения или *извъникономически* (например военни), това е второстепенен въпрос, който нищо не може да измени в основните възгледи върху най-новата епоха на капитализма. Да се подменя въпросът за *съдържанието* на борбата и сделките между съюзите на капиталистите с въпроса за формата на борбата и сделките (днес мирна,

утре не мирна, в други ден пак не мирна), значи да се изпада до ролята на софист.

Епохата на най-новия капитализъм ни показва, че между съюзите на капиталистите се създават известни отношения *върху почвата* на икономическата подялба на света, а наред с това, във връзка с това между политическите съюзи, държавите, се създават известни отношения *върху почвата* на териториалната подялба на света, на борбата за колонии, «борбата за стопанска територия».

VI. Подялбата на света между великите държави

Географът А. Супан в книгата си за «Териториалното развитие на европейските колонии»* прави следната кратка равносметка на това развитие в края на XIX век:

Процент на земната площ, принадлежаща на европейските колониални държави (включително и С. щати)

	1875	1900	Увеличение с
В Африка	10,8%	90,4%	+79,6%
„ Полинезия	56,8%	98,9%	+42,1%
„ Азия	51,5%	56,6%	+ 5,1%
„ Австралия	100,0%	100,0%	—
„ Америка	27,5%	27,2%	— 0,3%

«Следователно — заключава той — характерната черта на този период е подялбата на Африка и Полинезия». Тъй като в Азия и Америка няма незаети земи, т. е. такива, които да не принадлежат на никоя държава, изводът на Супан трябва да бъде разширен и да се докаже, че характерната черта на разглеждания период е окончателната подялба на земята, окончателна не в смисъл, че не е възможна *нова подялба* — напротив, нови поделби са възможни и неизбежни, — а в смисъл, че колониалната политика на капиталистическите страни е завършила заграбването на незаетите земи на нашата планета. Светът за пръв път се оказва поделен така, че занапред предстоят *само* нови

* А. Супан. «Die territoriale Entwicklung der europäischen Kolonien». 1906, стр. 254 (А. Супан. «Териториалното развитие на европейските колонии» *Ред.*).

поделби, т. е. преминаване от един «владелец» към друг, а не от безстопанственост към «стопанин».

Следователно ние преживяваме своеобразна епоха на световната колониална политика, която е най-тясно свързана с «най-новото стъпало в развитието на капитализма» с финансовия капитал. Ето защо необходимо е да се спрем по-подробно преди всичко на фактическите данни, за да можем по-точно да изясним както различието на тая епоха от предшестващите, така и положението на нещата днес. На първо място тук изникват два фактически въпроса: наблюдава ли се засилване на колониалната политика, изостряне на борбата за колонии именно в епохата на финансовия капитал и как именно е поделен в това отношение светът днес.

Американският автор Морис в книгата си за историята на колонизацията* прави опит да сумира данните за размерите на колониалните владения на Англия, Франция и Германия през различните периоди на XIX век³⁰. Ето в съкратен вид получените от него резултати:

Размерите на колониалните владения на:

Год и н и	А н г л и я		Ф р а н ц и я		Г е р м а н и я	
	площ (млн. кв. миля)	насел. (млн.)	площ (млн. кв. мили)	насел. (млн.)	площ (млн. кв. мили)	насел. (млн.)
1815—1830	?	126,4	0,02	0,5	—	—
1860	2,5	145,1	0,2	3,4	—	—
1880	7,7	267,9	0,7	7,5	—	—
1899	9,3	309,0	3,7	56,4	1,0	14,7

За Англия периодът на грамадно засилване на заграбването на колонии са годините 1860—1880 и на твърде значително — последните двадесет години на XIX век. За Франция и Германия той се пада тъкмо през това двадесетилетие. Ние видяхме по-горе, че периодът на пределното развитие на домонополистическия капитализъм, на капитализма, в който преобладава свободната конкуренция, се пада през 1860-те и 1870-те години. Сега виждаме, че именно след този период започва грамаден «възход» на колониалните заграбвания, изостря се извънредно много

* Henry C. Morris. «The History of Colonization», N. Y., 1900, vol. II, p. 88; I, 419; II, 304 (Хенри К. Морис. «История на колонизацията», Ню Йорк, 1900, т. II, стр. 88; I, 419; II, 304. Р е д .).

борбата за териториалната подялба на света. Следователно несъмнен е фактът, че преходът на капитализма към стадия на монополистичния капитализъм, към финансовия капитал е свързан с изостряне на борбата за подялба на света.

Хобсон в съчинението си за империализма определя епохата 1884—1900 г. като епоха на засилена «експанзия» (разширяване на територията) на главните европейски държави. Според неговите изчисления Англия придобива през това време 3,7 млн. кв. мили с население 57 млн.; Франция — 3,6 млн. кв. мили с население 36¹/₂ млн.; Германия — 1,0 млн. кв. мили с 14,7 млн.; Белгия — 900 хил. кв. мили с 30 млн.; Португалия — 800 хил. кв. мили с 9 млн. Надпреварването на всички капиталистически държави за заграбване на колонии в края на XIX в., особено от 1880-те години насам, е общоизвестен факт в историята на дипломатията и външната политика.

В епохата на най-големия разцвет на свободната конкуренция в Англия, в 1840—1860 г., нейните ръководни буржоазни политици са били *против* колониалната политика, смятали са освобождението на колониите, пълното им отделяне от Англия за неизбежно и полезно. М. Бер в своята статия за «Най-новият английски империализъм»*, излязла в 1898 г., посочва, че в 1852 г. такъв изобщо склонен към империализъм държавник на Англия като Дизраели е казал: «Колониите са воденични камъни на вратата ни». А в края на XIX век герои на деня в Англия бяха Родс и Джозеф Чембърлейн, които открито проповядваха империализъм и прилагаха империалистическата политика с най-голям цинизъм!

Не е безинтересно, че връзката между, така да се каже, чисто икономическите и социално-политическите корени на най-новия империализъм още тогава беше ясна за тия ръководещи политици на английската буржоазия. Чембърлейн проповядваше империализма като «правилна, мъдра и икономична политика», като посочваше особено конкуренцията, която Англия среща сега на световния пазарот страна на Германия, Америка, Белгия. Спасението е в монопола — казваха капиталистите и основаваха картели, синдикати и тръстове. Спасението е в монопола — пригласяха политическите вождове на буржоазията и

* «Die Neue Zeit», XVI, 1, 1898, S. 302.

бързаха да заграбят още неподделените части на света. А Сесил Родс, както разказва интимният му приятел, журналистът Стед, му казал в 1895 г. по повод на империалистическите си идеи: «Вчера бях в лондонския Ист-Енд (работническият квартал) и посетих едно събрание на безработните. След като послушах там дивашките речи, които не бяха нищо друго освен вик: «хляб, хляб!», връщайки се у дома си и разсъждавайки върху видяното, аз се убедих повече отпреди във важността на империализма. . . Заветната ми идея е разрешаването на социалния въпрос, а именно: за да се спасят от убийствена гражданска война четридесетте милиона жители на Съединеното кралство, ние, колониалните политици, трябва да завладеем нови земи, за да настаним излишъка от населението, за да придобием нови области за пласиране на стоките, които се произвеждат във фабриките и в рудниците. Империата — аз винаги съм казвал това — е въпрос на стомаха. Ако не искате гражданска война, трябва да станете империалисти.»*

Тъй говори в 1895 г. Сесил Родс, милионерът, финансовият крал, главният виновник за англо-бурската война; неговата защита на империализма е само малко грубовата, цинична, но по същество не се отличава от «теорията» на г. Маслов, Зюдекум, Потресов, Давид, на основателя на руския марксизъм и пр. и пр. Сесил Родс бе малко почестен социалшовинист.

За да дадем колкото може по-точна картина за териториалната подялба на света и измененията в това отношение през последните десетилетия, ще използваме таблиците, които дава Супан в посоченото съчинение по въпроса за колониалните владения на всички държави в света. Супан взема 1876 и 1900 г.; ние ще вземем 1876 — момент, избран много сполучливо, защото именно към това време, общо взето, може да се смята за завършено развитието на западноевропейския капитализъм в домонополистическия му стадий — и 1914 г., като замества цифрите на Супан с по-нови, по «Географско-статистическите таблици» на Хюбиер. Супан взема само колониите; ние смятаме за полезно — за да се даде пълна картина на подялбата на света — да прибавим накратко сведенията и за неколониалните страни, и за полуколониите, към които отнасяме Пер-

* «Die Neue Zeit», XVI, 1, 1898, S. 304.

сия, Китай и Турция; първата от тия страни почти напълно вече е станала колония, втората и третата се превръщат в такива³¹.

Получаваме следните резултати:

*Колониални владения на великите държави:
(млн. кв. км и млн. жители)*

	Колонии				Метрополни		Всичко	
	1876		1914		1914		1914	
	кв. км	жит.	кв. км	жит.	кв. км	жит.	кв. км	жит.
Англия . . .	22,5	251,9	33,5	393,5	0,3	46,5	33,8	440,0
Русия . . .	17,0	15,9	17,4	33,2	5,4	136,2	22,8	169,4
Франция . .	0,9	6,0	10,6	55,5	0,5	39,6	11,1	95,1
Германия . .	—	—	2,9	12,3	0,5	64,9	3,4	77,2
Съед. щати	—	—	0,3	9,7	9,4	97,0	9,7	106,7
Япония . . .	—	—	0,3	19,2	0,4	53,0	0,7	72,2
<i>Общо 6 велики държави</i>	40,4	273,8	65,0	523,4	16,5	437,2	81,5	960,6
Колонии на останалите държави (Белгия, Холандия и др.)							9,9	45,3
Полуколонии (Персия, Китай, Турция)							14,5	361,2
Останалите страни							28,0	289,9
<i>Цялата земя</i>							133,9	1657,0

Виждаме тук нагледно как е била «завършена» на границата между XIX и XX век подялбата на света. Колониалните владения са се разширили гигантски след 1876 г.: повече от един път и половина, от 40 на 65 млн. кв. км, у шестте най-големи държави; прирастът съставлява 25 млн. кв. км, един път и половина повече от повърхността на метрополиите (16¹/₂ милиона). Три държави не са имали в 1876 г. никакви колонии, а четвъртата, Франция, почти не е имала такива. Към 1914 г. тия четири държави са имали вече колонии с 14, 1 млн. кв. км площ, т. е. приблизително един и половина пъти повече от площта на Европа, с близо 100 млн. население. Неравномерността в разширяването на колониалните владения е много голяма. Ако

сравним например Франция, Германия и Япония, които не се различават много по големината на своята площ и по броя на населението си, ще излезе, че първата от тия страни е придобила почти три пъти повече колонии (по площ) от втората и третата, взети заедно. Но и по размерите на финансовия капитал Франция в началото на разглеждания период е била може би също така няколко пъти по-богата от Германия и Япония, взети заедно. Върху размера на колониалните владения освен чисто икономическите условия и на базата на тях влияят и географските условия и пр. Колкото и силно да е вървяло през последните десетилетия нивелирането на света, изравняването на стопанските и жизнените условия в разните страни под натиска на едрата индустрия, размяната и финансовия капитал, все пак разликата си остава немалка и между изброените шест страни наблюдаваме, от една страна, млади, необикновено бързо прогресирали капиталистически страни (Америка, Германия, Япония); от друга — страните със старо капиталистическо развитие, които са прогресирали в последно време много по-бавно от предидущите (Франция и Англия); от трета — най-изостаналата в икономическо отношение страна (Русия), в която най-новият капиталистически империализъм е, тъй да се каже, омотан с особено гъста мрежа от докапиталистически отношения.

Наред с колониалните владения на великите държави поставихме неголемите колонии на малките държави, които са, тъй да се каже, най-близкият обект на възможна и вероятна «нова подялба» на колониите. Тия малки държави запазват колониите си повече благодарение само на това, че между големите има противоположни интереси, търкания и пр., които им пречат да се споразумеят за подялба на плячката. Що се отнася до «полуколониалните» държави, те са пример за ония преходни форми, които се срещат във всички области на природата и обществото. Финансовият капитал е такава голяма, може да се каже, решаваща сила във всички икономически и във всички международни отношения, че е способен да подчини и действително подчинява дори и държави, които се ползват с най-пълна политическа независимост; малко по-долу ще видим такива примери. Но, разбира се, най-големи «удобства» и най-големи изгоди дава на финансовия капитал такава подчинение, което е свързано с изгубването на политическата независимост на подчиняваните страни и

народи. Полуколониалните страни са типични като «средина» в това отношение. Естествено е, че борбата за тия полузависими страни трябваше особено да се изостри в епохата на финансовия капитал, когато останалият свят бе вече поделен.

Колониална политика и империализъм са съществували и преди най-новия стадий на капитализма, и дори преди капитализма. Рим, основан върху робството, е водил колониална политика и е осъществявал империализъм. Но «общите» разсъждения за империализма, които забравят или изместват на заден план основната разлика между общественно-икономическите формации, неизбежно се превръщат в празни баналности или самохвалство от рода на сравнението на «великия Рим с велика Британия»*. Даже капиталистическата колониална политика на *предшните* стадии на капитализма съществено се различава от колониалната политика на финансовия капитал.

Главната особеност на най-новия капитализъм е господството на монополистическите съюзи на най-едрите капиталисти. Такива монополи са най-здраво установени, когато в едни ръце се заграбват *всички* източници на сурови материали, и ние видяхме с какво настървение международните съюзи на капиталистите насочват усилията си, за да изтръгнат от противника всяка възможност за конкуренция, за да закупят например железорудните земи или нефтените извори и пр. Само колониалното владение дава пълна гаранция за успеха на монопола против всички случайности в борбата със съперника — включително такава случайност, когато противникът би пожелал да се защити със закон за държавен монопол. Колкото по-високо е развитието на капитализма, колкото по-силно се чувствува недостигът на сурови материали, колкото по-остри са конкуренцията и надпреварата за завладяване източници на сурови материали в целия свят, толкова поточяна е борбата за завладяване на колонии.

«Може да се твърди — пише Шилдер, — което на някои може би ще се види парадоксално, именно: че увеличението на градското и индустриалното население в по-далечно

* С. Р. Lucas.. «Greater Rome and Greater Britain». Oxf., 1912 (Ч. П. Люкас. «Великият Рим и велика Британия». Оксфорд, 1912. *Ред.*), или Earl of Cromer. «Ancient and modern Imperialism». L. 1910 (Граф Кромер. «Древният и съвременният империализъм», Лондон, 1910. *Ред.*).

или по-близо бъдеще много по-скоро може да срещне пречка в липсата на достатъчно сурови материали за индустрията, отколкото в недостига на хранителни продукти». Така например изостря се недостигът на дървен материал, който все повече поскъпва, на кожи, на сурови материали за текстилната индустрия. «Съюзите на индустриалците се опитват да създадат равновесие между селското стопанство и индустрията в границите на цялото световно стопанство; като пример може да се посочи съществуващият от 1904 г. международен съюз на съюзите — на памукопредачните фабриканти в няколко от най-важните индустриални държави; още — основаният по негов пример в 1910 г. съюз на европейските съюзи на предачите на лен.»*

Разбира се, буржоазните реформисти, и между тях особено днешните кауцкианци, се опитват да отслабят значението на този род факти с твърдението, че сурови материали «биха могли» да се получат на свободния пазар и без «скъпата и опасна» колониална политика, че предлагането на сурови материали «би могло» гигантски да се увеличи чрез «простото» подобряване условията на селското стопанство изобщо. Но тия твърдения се превръщат в апология на империализма, в негово разкрасяване, защото те се основават на забравяне главната особеност на най-новия капитализъм: монополите. Свободният пазар все повече минава в областта на миналото, монополистичните синдикати и тръстове го стесняват от ден на ден все повече, а «простото» подобряване условията на селското стопанство се свежда към подобряване положението на масите, към увеличаване работната заплата и намаление на печалбата. А къде освен във фантазията на сладникавите реформисти съществуват тръстове, способни да се грижат за положението на масите вместо за завоюване на колонии?

За финансовия капитал имат значение не само откритите вече източници на сурови материали, но и възможните нови източници, защото техниката се развива в наши дни с невероятна бързина и земите, негодни днес, могат утре да се направят годни, ако се намерят нови начини (а за тая цел голямата банка може да организира специална експедиция от инженери, агрономи и пр.), ако се вло-

* Schilder, посоч. съч., стр. 38—42.

жат големи капитали. Същото се отнася и до проучването на минералните богатства, до новите начини за обработване и използване на едни или други сурови материали и пр. и пр. Оттук и неизбежният стремеж на финансовия капитал към разширяване стопанската територия и дори на територията изобщо. Както тръстовете капитализират своето имущество по двойна или тройна оценка, имайки предвид «възможните» в бъдеще (а не днешните) печалби, вземайки предвид по-нататъшните резултати от монопола, така и финансовият капитал изобщо се стреми да заграби колкото може повече земи, каквито и да са, където и да са, по какъвто и да е начин, с оглед възможните източници на сурови материали, от страх да не остане назад в бъсната борба за последните парчета неподелен свят или за нова подялба на поделените вече парчета.]

Английските капиталисти по всякакъв начин се стараят да развият производството на памук в *своя* колония, Египет: в 1904 г. от 2,3 млн. хектара обработваема земя в Египет 0,6 млн. вече са били засети с памук, т. е. повече от една четвърт; русите пък — в *своя* колония Туркестан. Защото по тоя начин могат по-лесно да победят чуждестранните си конкуренти, по-лесно могат да дойдат до монополизиране източниците на сурови материали, до създаване на по-икономичен и доходен текстилен тръст с «комбинирано» производство, със съсредоточаване на *всички* стадин на производството и обработването на памука в едни ръце.

Интересите на износа на капитал също така тласкат към завладяване на колонии, защото на колониалния пазар е по-лесно (а понякога единствено само там е възможно) по монополистически път да се премахне конкурентът, да се осигури доставката, да се затвърдят съответните «връзки» и пр.

Извъникономическата надстройка, която израства върху основата на финансовия капитал, неговата политика, неговата идеология усилват стремежа към колониални завоевания. «Финансовият капитал иска не свобода, а господство» — вярно казва Хилфердинг. А един буржоазен френски автор, като че развивайки и допълвайки цитираните по-горе мисли на Сесил Родс*, пише, че към икономическите причини на съвременната колониална политика

* Вж. настоящият том, с. 75 *Ред.*

трябва да се прибавят и социални: «вследствие растящата сложност на живота и трудностите, които притискат не само работническите маси, но и средните класи, във всички страни на старата цивилизация се натрупва «нетърпение, раздражение, омраза, които заплашват общественото спокойствие; на енергията, измествана от определените класови релси, трябва да се намери приложение, да ѝ се даде работа вън от страната, за да не стане избухване вътре в страната.»*

Щом става дума за колониалната политика в епохата на капиталистическия империализъм, необходимо е да се отбележи, че финансовият капитал и съответстващата му международна политика, която се свежда до борба на великите държави за икономическа и политическа подялба на света, създават цяла редица преходни форми на държавна зависимост. Типични за тая епоха са не само двете основни групи страни: владетелите на колонии и колониите, но и разнообразните форми на зависими страни, политически формално самостоятелни, но в действителност — уплетени в мрежите на финансовата и дипломатическата зависимост. Една от тия форми — полуколонията — ние вече посочихме по-горе. Образец на другата е например Аржентина.

«Южна Америка, а особено Аржентина — пише Шулце-Геверниц в съчинението си за британския империализъм, — е в такава финансова зависимост от Лондон, че трябва да се нарече почти английска търговска колония.»** Шилдер въз основа на съобщенията на австро-унгарския консул в Буенос Айрес за 1909 г. определя капиталите, вложени от Англия в Аржентина, на $8\frac{3}{4}$ милиарда франка. Не е трудно да си представи човек какви здрави връзки получава по силата на този факт финансовият капитал — и неговият верен «приятел» дипломацията — на Англия с

* Wahl. «La France aux colonies» (Вал. «Франция в колониите». *Ред.*), цит. по Henri Russier: «Le partage de l'Océanie». P., 1905, стр. 165. (Анри Русие: «Подялбата на Океания», Париж, 1905, стр. 165. *Ред.*).

** Shulze-Gaevernitz. «Britischer Imperialismus und englischer Freihandel zu Beginn des 20-ten Jahrhunderts». Lpz., 1906, стр. 318 (Шулце-Геверниц: «Британският империализъм и английската свободна търговия в началото на XX век». Лайпциг, 1906. *Ред.*). Същото казва Sartorius v. Waltershausen. «Das volkswirtschaftliche System der Kapitalanlage im Auslande». Berlin, 1907, S. 46. (Сарториус фон Валтерсхаузен. «Народностопанската система на влагане на капитал в чужбина», Берлин, 1907, стр. 46. *Ред.*).

буржоазията на Аржентина, с ръководещите кръгове на целия неин икономически и политически живот.

Малко по-друга форма на финансова и дипломатическа зависимост, при политическа независимост, ни дава примерът с Португалия. Португалия е самостоятелна, суверенна държава, но фактически в продължение на повече от 200 години, от времето на войната за испанското наследство (1700—1714), тя се намира под протектората на Англия. Англия е защитавала нея и колониалните ѝ владения, за да укрепи позицията си в борбата със своите противници — Испания, Франция. Англия е получавала в замяна на това търговски изгоди, най-добри условия за износ на стоки и особено за износ на капитал в Португалия и колониите ѝ, възможност да използва пристанищата и островите на Португалия, нейните кабели и т. н. и т. н.* Отношения от такъв род между отделни големи и малки държави са съществували винаги, но в епохата на капиталистическия империализъм те стават всеобща система, влизат като част в сумата от отношения на «подялба на света», превръщат се в звена от операциите на световния финансов капитал.

За да завършим с въпроса за подялбата на света, трябва да отбележим още и следното. Не само американската литература след испанско-американската война и английската след англо-бурската война поставиха съвсем открито и определено този въпрос в самия край на ХІХ и началото на ХХ век, не само немската литература, която «най-ревниво» следи «британския империализъм», систематически е оценявала този факт. И във френската буржоазна литература въпросът е поставен доста определено и широко, доколкото това е мислимо от буржоазно гледище. Ще се позовем на историка Дрио, който в книгата си: «Политическите и социалните проблеми в края на ХІХ век», в главата за «великите държави и подялбата на света», пише следното: «В продължение на последните години всички свободни места на земята, с изключение на Китай, бяха заети от държавите на Европа и Северна Америка. На тая почва станаха вече няколко конфликта и размествания на влияние, които са предвестници на още по-ужасни избухвания в близко бъдеще. Защото трябва да се бърза: нациите, които не са се осигурили, рискуват да не

* Шилдер, посоч. съч., т. I, стр. 160—161.

получат никога дела си и да не вземат участие в оная гигантска експлоатация на земята, която ще бъде един от най-съществените факти на следващия (т. е на ХХ век). Ето защо цяла Европа и Америка бяха обхванати през последно време от треската на колониалните разширения, от «империализма», който е най-забележителната характеристика на края на ХІХ век.» И авторът добавя: «При тая подялба на света, в това бясно надпреварване за заграбване съкровищата и големите пазари на земята относителната сила на империите, основани през тоя, ХІХ век, е в пълно несъответствие с мястото, което заемат в Европа нациите, които са ги основали. Държавите, които имат надмощие в Европа, които се разпореждат със съдбините ѝ, *нямат* такова надмощие в целия свят. А тъй като колониалната мощ, надеждата да притежават богатствата, които още не са изчислени, ще се отрази очевидно върху относителната сила на европейските държави, то поради това колониалният въпрос — «империализмът», ако щете, — който измени вече политическите условия на самата Европа, ще ги изменя все повече и повече.»*

VII. Империализмът като отделен стадий на капитализма

Трябва да се опитаме да направим сега известни заключения, да резюмираме казаното по-горе за империализма. Империализмът израсна като развитие и пряко продължение на основните свойства на капитализма изобщо. Но капитализмът стана капиталистически империализъм само на определено, много високо стъпало от своето развитие, когато някои основни свойства на капитализма почнаха да се превръщат в своята противоположност, когато по цялата линия се създадоха и проявиха чертите на преходната епоха от капитализма към повисок общественно-икономически строй. Икономически основното в тоя процес е заменяването на капиталистическата свободна конкуренция с капиталистическите моно-

* J.- E. Diault. «Problèmes politiques et sociaux», P., 1900, стр. 299. (Ж.- Е Дрио. «Политическите и социалните проблеми», Париж. Ред.).

поли. Свободната конкуренция е основно свойство на капитализма и на стоковото производство изобщо; монополът е пряка противоположност на свободната конкуренция, но последната пред очите ни започна да се превръща в монопол, създавайки едро производство, измествайки дребното, заменяйки едрото с най-едро и довеждайки концентрацията на производството и на капитала дотам, че от нея възникваше и възниква монополът: картелите, синдикатите, тръстовете, сливащият се с тях капитал на някакви десетина банки, които боравят с милиарди. И в същото време монополите, възниквайки от свободната конкуренция, не я премахват, а съществуват над нея и наред с нея, като пораждат с това редица особено остри и силни противоречия, търкания, конфликти. Монополът е преход от капитализма към по-висш строй.

Ако би било необходимо да се даде колкото може по кратко определение на империализма, би следвало да се каже, че империализмът е монополистически стадий на капитализма. Такова определение включва най-главното, тъй като, от една страна, финансовият капитал е банков капитал на монополистически малобройните най-крупни банки, който се е слял с капитала на монополистичните съюзи на индустриалците; а, от друга страна, подялбата на света е преход от колониална политика, която безпрепятствено се разширява върху незаграбени от никоя капиталистическа държава области, към колониална политика на монополно притежаване територията на земята, поделена напълно.

Но много кратките определения, макар и удобни, защото резюмират главното, все пак не са достатъчни, когато трябва специално да се изведат твърде съществени черти на явлението, което трябва да се определи. Затова, без да забравяме условното и относителното значение изобщо на всички определения, които никога не могат да обхванат всестранните връзки на явлението в неговото пълно развитие, трябва да дадем на империализма такова определение, което да съдържа следните пет основни негови признака: 1) концентрация на производството и капитала, достигнала до такава висока степен на развитие, че е създа- ла монополите, които играят решаваща роля в стопанския живот; 2) сливане на банковия капитал с индустриалния и създаване, върху основата на тоя «финансов капитал», финансова олигархия; 3) износът на капитал, за разлика

от износа на стоки, придобива особено важно значение: 4) образуват се международни монополистични съюзи на капиталистите, които си поделят света, и 5) завършена е териториалната подялба на земята от най-големите капиталистически държави. Империализмът е капитализъм в оня стадий на развитие, когато се е създадо господството на монополите и на финансовия капитал, когато износьт на капитал е придобил голямо значение, започнала е подялбата на света от международните тръстове и е завършила подялбата на цялата територия на земята между най-големите капиталистически страни.

По-нататък ще видим още как може и трябва другояче да се определи империализмът, ако се имат предвид не само основните чисто икономически понятия (с които се ограничава даденото по-горе определение), а историческото място на дадения стадий на капитализма по отношение на капитализма изобщо или отношението между империализма и двете основни течения в работническото движение. А сега трябва да отбележим, че разбираан в посочения смисъл, империализмът представлява несъмнено отделен (особен) стадий от развитието на капитализма. За да дадем на читателя колкото се може по-обоснована представа за империализма, нарочно се старяхме да приведем колкото може повече отзиви на *буржоазни* икономисти, които са принудени определено да признават безспорно установените факти от най-новата икономика на капитализма. За същата цел бяха приведени подробни статистически данни, които позволяват да се види до каква именно степен се е разраснал банковият капитал и т. н., в какво именно се е развило преминаването на количеството в качество, преминаването на развития капитализъм в империализъм. Излишно е да се казва, разбира се, че всички граници в природата и обществото са условни и подвижни, че би било безсмислено да се спори например за това, към коя година или десетилетие се отнася «окончателното» установяване на империализма.

Но да се спори върху определението на империализма се налага преди всичко с главния марксистки теоретик от епохата на тъй наречения Втори интернационал, т. е. 25-те години от 1889 до 1914 г., К. Кауцки. Против основните идеи, изразени в даденото от нас определение на империализма, Кауцки се изказа най-решително и в 1915 г., и дори още през ноември 1914 г., като заяви, че под империа-

лизъм трябва да се разбира не «фаза» или степен на стопанството, а политика, именно определена политика, «предпочитана» от финансовия капитал, че империализмът не бива да се «отъждествява» със «съвременния капитализъм», че ако разбираме под империализъм «всички явления на съвременния капитализъм» — картелите, протекционизма, господството на финансистите, колониалната политика, — тогава въпросът за необходимостта от империализма за капитализма ще се сведе до «най-поскока тавтология», защото тогава, «естествено, империализмът е жизнена необходимост за капитализма» и т. н. Ние ще изразим най-точно мисълта на Кауцки, като приведем даденото от него определение на империализма, насочено направо против същността на излаганите от нас идеи (защото възраженията от лагера на германските марксиста, които прокарваха подобни идеи в продължение на цяла редица години, отдавна са известни на Кауцки като възражения на определеното течение в марксизма).

Определението на Кауцки гласи:

«Империализмът е продукт на високо развития индустриален капитализъм. Той се състои в стремежа на всяка индустриална капиталистическа нация да присъединява към себе си или подчинява все по-големи *аграрни* (курсивът е на Кауцки) области, без оглед на това, от какви нации са населени те.»*

Това определение абсолютно за нищичко не става, защото е едностранчиво, т. е. произволно, подчертава единствено националния въпрос (макар и извънредно важен както сам по себе си, така и в неговото отношение към империализма), като го свързва произволно и *невярно само* с индустриалния капитал в страните, които анексират други нации, като изтъква също така произволно и невярно анексията на аграрните области.

Империализмът е стремеж към анексии — ето към какво се свежда *политическата* част от определението на Кауцки. Тя е вярна, но крайно непълна, защото политически империализмът е изобщо стремеж към насилие и реакция. Обаче тук нас ни интересува *икономическата* страна на въпроса, която *самият* Кауцки е внесъл в *своето* определение. Неверностите в определението на Кауцки бият в

* «Die Neue Zeit», 1914, 2 (32 т.), стр. 909, от 11 септ. 1914 г. Сравни 1915 г., 2, стр. 107 и след.

очи. За империализма е характерен тъкмо *не* индустриалният, а финансовият капитал. Не е случайно, че във Франция тъкмо особено бързото развитие на *финансовия* капитал при отслабване на индустриалния предизвика от осмото десетилетие на миналия век насам крайно изостряне на анексионистичната (колониалната) политика. За империализма е характерен тъкмо стремежът към анексиране *не само* на аграрни области, но дори и на най-индустриални (германските апетити по отношение на Белгия, френските по отношение на Лотарингия), защото, първо, завършената подялба на земята принуждава при *новата подялба* да се протяга ръка към *всякакви* земи; второ, за империализма е съществено съперничеството на няколко големи държави в стремежа им към хегемония, т. е. към заграбване на земи не толкова пряко за себе си, колкото за да отслабят противника си и да подкопаят *неговата* хегемония (за Германия Белгия е особено важна като опорна точка против Англия, за Англия — Багдад като опорна точка против Германия и т. н.).

Кауцки се позовава особено — и нееднократно — на англичаните, които били определили чисто политическото значение на думата империализъм в неговия, на Кауцки, смисъл. Вземаме англичанина Хобсон и четем в съчинението му «Империализмът», издадено в 1902 г.:

«Новият империализъм се отличава от стария, първо, по това, че той на мястото на стремежите на една растяща империя постави теорията и практиката на съпернически си империи, всяка от които се ръководи от еднакви желаниа за политическо разширяване и търговска изгода, второ, с господството на финансовите интереси или на интересите, които се отнасят до влагането на капитала, над търговските.»*

Виждаме, че Кауцки фактически е абсолютно неправ, като се позовава на англичаните изобщо (той би могъл да се позове може би на вулгарните английски империалисти или на преките апологети на империализма). Виждаме, че Кауцки, който претендира, че продължава да защитава марксизма, в действителност прави крачка назад в сравнение със *социаллиберала* Хобсон, който *по-правилно* отчита двете «исторически-конкретни» особености на съвременния империализъм (със своето определение Кауцки се подигра-

* Hobson: «Imperialism», L., 1902, стр. 324.

ва именно с историческата конкретност!): 1) конкуренцията на *няколко* империализма и 2) преобладаването на финансиста над търговеца. А ако се говори главно за това, че индустриалната страна анексира аграрната, с това се подчертава господстващата роля на търговеца.

Определението на Кауцки е не само невярно и немарксистическо. То служи за основа на цяла система от възгледи, които по всички линии скъсват и с марксистката теория, и с марксистката практика, за което ще стане дума и по-долу. Съвсем несериозен е спорът за думи, повдигнат от Кауцки: дали да се нарече най-новото стъпало на капитализма империализъм или стъпало на финансовия капитал. Наричайте го както искате; това е безразлично. Същността на въпроса е в това, че Кауцки откъсва политиката на империализма от неговата икономика, приказвайки за анексиите като за «предпочитана» от финансовия капитал политика и противопоставяйки ѝ друга възможна според него буржоазна политика върху същата база на финансовия капитал. Излиза, че монополите в икономиката са съвместими с немонополистичен, ненасилствен и неграбителски начин на действие в политиката. Излиза, че териториалната подялба на земята, завършена тъкмо в епохата на финансовия капитал и съставляваща основата на своеобразието на сегашните форми на съперничество между най-големите капиталистически държави, е съвместима с неимпериалистическа политика. Получава се замазване, притъпяване на най-основните противоречия на най-новото стъпало на капитализма вместо разкриване на тяхната дълбочина, получава се буржоазен реформизъм вместо марксизъм.

Кауцки спори с германския апологет на империализма и анексиите Кунов, който разсъждава грубо и цинично: империализмът е съвременният капитализъм; развитието на капитализма е неизбежно и прогресивно; значи империализмът е прогресивен; значи трябва да раболепствуваме пред империализма и да го славословим! Нещо като оная карикатура, която народниците рисуваха против руските марксисти през 1884—1895 г.: видете ли, щом като марксистите смятат капитализма в Русия за неизбежен и прогресивен, те трябва да отворят кръчма и да се заловят да насаждат капитализма. Кауцки възразява на Кунов: не, империализмът не е съвременният капитализъм, а само една от формите на политиката на съвремен-

ния капитализъм и ние можем и сме длъжни да се борим с тая политика, да се борим с империализма, с анексиите и т. н.

Възражението изглежда напълно благовидно, а всъщност то е равносилно на по-изтънчена, по-прикрита (и затова по-опасна) проповед на примиряване с империализма, защото «борбата» с политиката на тръстовете и банките, която не засяга основите на икономиката на тръстовете и банките, се свежда до буржоазен реформизъм и пацифизъм, до добрички и безвредни благопожелания. Да се замълчат съществуващите противоречия, да се забравят най-важните от тях вместо разкриване цялата дълбочина на противоречията — ето теорията на Кауцки, която няма нищо общо с марксизма. И ясно е, че такава «теория» служи само за защита на идеята за единство с куновци!

«От чисто икономическа гледна точка — пише Кауцки — не е невъзможно капитализмът да преживее още една нова фаза, пренасяне политиката на картелите във външната политика, фазата на ултраимпериализма*, т. е. на свръхимпериализма, на обединение на империализмите по целия свят, а не на борба помежду им, фаза на прекратяване на войните при капитализма, фаза на «обща експлоатация на света от интернационално обединен финансов капитал»**.

На тая «теория на ултраимпериализма» ще трябва да се спрем по-долу, за да посочим подробно до каква степен решително и безвъзвратно скъсва тя с марксизма. А тук трябва, съгласно общия план на този очерк, да хвърлим поглед върху точните икономически данни, които се отнасят до този въпрос. Възможен ли е «от чисто икономическа гледна точка» «ултраимпериализъм», или това са ултраглуности?

Ако под чисто икономическа гледна точка се разбира «чиста» абстракция, тогава всичко, което може да се каже, ще се сведе до положението: развитието върви към монополи, следователно към един световен монопол, към един световен тръст. Това е безспорно, но то е и съвсем безсъдържателно както твърдението, че «развитието върви» към производство на хранителни продукти в лабораториите. В

* «Die Neue Zeit», 1914, 2 (32 т.), стр. 921, от 11 септември 1914 г. Ср. 1915, 2, стр. 107 и след.

** «Die Neue Zeit», 1915, 1, стр. 144, от 30 април 1915. г.

тоя смисъл «теорията» за ултраимпериализма е също такава глупост, каквато би била «теорията за ултраземеделието».

Ако пък става дума за «чисто икономическите» условия в епохата на финансовия капитал като за исторически конкретна епоха, която се отнася към началото на ХХ век, най-добър отговор на мъртвите абстракции за «ултраимпериализма» (които служат изключително на свръхреакционната цел: отвличане вниманието от дълбочината на *съществуващите* противоречия) е да им се противопостави конкретно-икономическата действителност на съвременното световно стопанство. Съвсем безсъдържателните приказки на Кауцки за ултраимпериализма поощряват между другото дълбоко погрешната и наливаща вода във воденицата на апологетите на империализма мисъл, че господството на финансовия капитал *отслабвало* неравномерността и противоречията вътре в световното стопанство, докато в действителност то ги *усилва*.³²

Р. Калвер в малката си книжка «Въведение в световното стопанство»* е направил опит да събере най-главните чисто икономически данни, които дават възможност конкретно да се изобразят взаимоотношенията в световното стопанство на границата между ХІХ и ХХ век. Той дели целия свят на пет «главни стопански области»: 1) средно-европейска (цяла Европа без Русия и Англия); 2) британска; 3) руска; 4) източноазиатска и 5) американска, като включва колоните в «областите» на ония държави, на които те принадлежат, и като «оставя настрана» няколко неразпределени по области страни, например Персия, Авганистан, Арабия в Азия, Мароко и Абисиния в Африка и др.

Ето в съкратен вид дадените от него икономически данни за тия области: (виж стр. 91)

Виждаме три области с високоразвит капитализъм (силно развитие и на пътищата, и на търговията, и на индустрията); средноевропейската, британската и американската. Сред тях три господстващи над света държави: Германия, Англия и Съединените щати. Империалистическото съперничество и борбата между тях са крайно изострени поради това, че Германия има нищожна област и малко колонии; създаването на «Средна Европа» е още

* R. Calwer. «Einführung in die Weltwirtschaft» ВІr. 1906.

Главни сто- пански обла- сти на света	Площ	Население	Транспорт		Търговия	Индустрия		
	(млн. кв. км)	(млн.)	железопътни линии (хил. км)	Търговска флота (млн. т)	внос и износ (заедно) (млрд. марки)	Добив на кам. въгл. чугун (млн. т)		Брой на вретената в памуч. нид. (млн.)
1) средноевроп.	27,6 *(23,6)	388 (146)	204	8	41	251	15	26
2) британска	28,9 *(28,6)	398 (355)	140	11	25	249	9	51
3) руска	22	131	63	1	3	16	8	7
4) изт.-азиат- ска	12	389	8	1	2	8	0,02	2
5) американска	30	148	379	6	14	245	14	19

работа на бъдещето и тя се ражда в отчаяна борба. Засега белег на цяла Европа е политическата разпокъсаност. В британската и американската област, напротив, политическата концентрация е много голяма, но несъответствието между необятните колонии на първата и нищожните — на втората, е грамадно. А в колониите капитализмът едва почва да се развива. Борбата за Южна Америка все повече се изостря.

Две области са със слабо развит капитализъм — руската и източноазиатската. В първата гъстотата на населението е извънредно малка, във втората — извънредно голяма, в първата политическата концентрация е голяма, във втората — липсва. Подялбата на Китай току-що е започнала и борбата за него между Япония, Съединените щати и др. все повече се изостря.

Съпоставете с тая действителност — с гигантското разнообразие на икономическите и политическите условия, с крайното несъответствие в бързината на развитието на разните страни и пр., с бясната борба между империалистическите държави — глуповатата басничка на Кауцки за «мирния» ултраимпериализъм. Нима това не е реакцио-

* В скоби са площта и населението на колониите.

нен опит на изплашен еснафин да се скрие от страшната действителност? Нима интернационалните картели, които се струват на Кауцки зародиши на «ултраимпериализма» (както производството на хапчета в лабораторията «може» да се обяви за зародиш на ултраземеделие), не ни дават пример за подялба и *преразделяне* на света, на преход от мирна подялба към не мирна, а обратно? Нима американският и пр. финансов капитал, който по мирен начин делеше целия свят, с участието на Германия, да речем, в международния релсов синдикат или в международния тръст за търговско корабоплаване, не *прави сега нова подялба* на света въз основа на новите съотношения на силите, които се изменят съвсем *не* по мирен начин?

Финансовият капитал и тръстовете не отслабват, а усилват различията в скоростта, с която се развиват различните части на световното стопанство. А щом са се изменили съотношенията на силите, как другояче могат да се разрешат противоречията *при капитализма* освен със *сила*? Извънредно точни данни за различната бързина, с която растат капитализмът и финансовият капитал в цялото световно стопанство, ни дават статистиката на железните пътища*. През последните десетилетия на империалистическото развитие дължината на железопътните линии се е изменила така:

	Железопътни линии (в хил. км)		
	1890	1913	+
Европа	224	346	+122
Северноам. съед. щати . .	268	411	+143
Всички колонии	82	210	+128
Самостоятелни и полу- самостоятелни държави в Азия и Америка	43	137	+ 94
	125	347	+222
Всичко:	617	1104	

Най-бързо са се развивали следователно железопътните линии в колониите и в самостоятелните (и полусамостоятелните) държави в Азия и Америка. Известно е, че

* Stat. Jahrbuch für das Deutsche Reich, 1915; Archiv für Eisenbahnwesen, 1892 (Статистически годишник на Германската империя, 1915; Железопътен архив, 1892. *Ред.*); за 1890 г. някои незначителни подробности относно разпределението на железните пътища между колониите на разните страни трябваше да се определят приблизително³³.

финансовият капитал на 4—5 най-големи капиталистически държави царува и управлява тук всецяло. Двеста хиляди километра нови железопътни линии в колониите и в другите страни на Азия и Америка — това значи повече от 40 милиарда марки ново влягане на капитал при особено изгодни условия, със специални гаранции за доходността, с доходни за стоманолеярните заводи поръчки и т. н. и т. н.

Най-бързо расте капитализмът в колониите и в задокеанските страни. Сред тях се появяват *нови* империалистически държави (Япония). Борбата на световните империализми се изостря. Увеличава се данта, която финансовият капитал взема от особено доходните колониални и задокеански предприятия. При подялбата на тая «плячка» изключително голям дял попада в ръцете на страни, които не винаги заемат първо място по бързината на развитието на производителните сили. В най-големите държави, взети заедно с колониите им, дължината на железопътните линии е била:

	(хил. км)		
	1890	1913	
Съед. щати	268	413	+ 145
Брит. империя	107	208	+ 101
Русия	32	78	+ 46
Германия	43	68	+ 25
Франция	41	63	+ 22
<i>Всичко 5 държави</i>	491	830	+ 339

И тъй, около 80% от всички железопътни линии са концентрирани в 5 най-големи държави. Но неизмеримо по-значителна е концентрацията на *собствеността* на тия линии, концентрацията на финансовия капитал, защото на английските и френските милионери напр. принадлежи грамадно количество акции и облигации на американските, руските и други железопътни линии.

Благодарение на колониите си Англия е увеличила «своята» железопътна мрежа със 100 хиляди километра, четири пъти повече от Германия. А общоизвестно е, че за това време развитието на производителните сили в Германия и особено развитието на каменовъгленото и железодобивното производство е вървяло несравнено по-бързо, отколкото в Англия, да не говорим за Франция и Русия.

В 1892 г. Германия е произвеждала 4,9 млн. тона чугун срещу 6,8 в Англия; в 1912 г. вече 17,6 срещу 9,0, т. е. гигантско надмощие над Англия!* Пита се, *на почвата на капитализма* какво друго средство освен войната можеше да има за премахване на несъответствието между развитието на производителните сили и натрупването на капитала, от една страна — и разпределението на колониите и на «сферите на влияние» на финансовия капитал, от друга?

VIII. Паразитизъм и загниване на капитализма

Сега трябва да се спрем върху още една много важна страна на империализма, която много често не се оценява достатъчно в повечето разсъждения на тая тема. Един от недостатъците на марксиста Хилфердинг е този, че той прави крачка назад в сравнение с немарксиста Хобсон. Ние говорим за паразитизма, който е свойствен на империализма.

Както видяхме, най-дълбоката икономическа основа на империализма е монополът. Това е капиталистически монопол, т. е. израсъл от капитализма и намиращ се в общите условия на капитализма, на стоковото производство, на конкуренцията, в постоянно и безизходно противоречие с тия общи условия. Но въпреки това, както и всеки монопол, той неизбежно поражда стремеж към застой и загниване. Доколкото се установяват, макар и временно, монополни цени, дотолкова изчезват до известна степен подбудителните причини за технически, а следователно и за всякакъв друг прогрес, за движение напред, дотолкова се създава по-нататък *икономическа* възможност изкуствено да се забавя техническият прогрес. Пример : в Америка някой си Оуенс изнамира машина за бутилки, която прави революция в изработването на бутилките. Германският картел на фабрикантите на бутилки откупва патентите на

* Сравни също Edgar Crammond. «The Economic Relations of the British and German Empires» в «Journal of the Royal Statistical Society». 1914, July, pp. 777 ss. (Едгар Кръмонд. «Икономическите отношения между Британската и Германската империя» в «Списание на кралското статистическо дружество», 1914, юли, стр. 777 и след. *Ред.*).

Оуенс и ги слага под миндера, задържа приложението им. Разбира се, монополът при капитализма никога не може напълно и за много дълго време да премахне конкуренцията от световния пазар (в това се състои между другото една от причините за несъстоятелността на теорията на ултраимпериализма). Разбира се, възможността да се намалят производствените разходи и да се увеличи печалбата чрез въвеждане на технически усъвършенствувания действа в полза на измененията. Но *тенденцията* към застой и загниване, свойствена на монопола, продължава от своя страна да действа и в отделни отрасли на индустрията, в отделни страни, за известни периоди тя взема връх.

Монополното владение на особено обширни, богати или удобно разположени колонии действа в същата насока.

По-нататък. Империализмът е грамадно натрупване в малко на брой страни на паричен капитал, който достига, както видяхме, 100—150 милиарда франка ценни книжа. Оттук — необикновеното увеличаване на класата или, по-точно, на слоя от рентиери, т. е. на лицата, които живеят от «рязане на купони» — лица, съвсем откъснати от участие в каквото и да е предприятие — лица, чиято професия е безделието. Износът на капитал, една от най-съществените икономически основи на империализма, още повече усилва това пълно откъсване на слоя на рентиерите от производството, слага печата на паразитизма върху цялата страна, която живее от експлоатацията на труда на няколко задокоеански страни и колонии.

«В 1893 г. — пише Хобсон — британският капитал, вложен в чужбина, е съставлявал около 15% от цялото богатство на Съединеното кралство.»* Ще припомним, че към 1915 г. тоя капитал се е увеличил приблизително два и половина пъти. «Агресивният империализъм — четем по-нататък у Хобсон, — който струва толкова скъпо на данъкоплатците и има толкова малко значение за индустриалеца и търговеца. . . е източник на големи печалби за капиталиста, който търси да вложи капитала си» . . . (по английски това понятие се изразява с една дума: «инвестор» — «вложител», рентиер). . . «Целият годишен доход, който получава Великобритания от цялата си външна и колониална търговия, от вноса и износа, се определя от статистика Хифен на 18 милиона фунта стерлинги (около

* Hobson, стр. 59, 62.

170 милиона рубли) за 1899 година, като се смята по $2\frac{1}{2}$ 0/0 върху целия оборот от 800 милиона фунта стерлинги.» Колкото и голяма да е тази сума, тя не може да обясни агресивния империализъм на Великобритания. Обяснява го сумата 90—100 млн. фунта стерлинги, която представлява дохода от «вложения» капитал, доход на рентниерския слой.

Доходът на рентниерите превишава *пет пъти* дохода от външната търговия в най-«търговската» страна на света! Ето същността на империализма и на империалистическия паразитизъм.

Понятието «държава-рентниер» (Rentnerstaat), или държава-лихвар, става поради това общоупотребявано в икономическата литература за империализма. Светът се е разделил на една шепа държави-лихвари и грамадно мнозинство държави-длъжници. «Между вложенията на капитал в чужбина — пише Шулце-Геверниц — на първо място стоят такива, които се падат на политически зависими или съюзни държави: Англия дава заеми на Египет, Япония, Китай, Южна Америка. Нейната военна флота в краен случай играе ролята на съдебен пристав. Политическата сила на Англия я пази от бунта на длъжниците.»* Сартриус фон Валтерсхаузен в съчинението си «Народностопанската система на влагане на капитал в чужбина» дава като образец на «държава-рентниер» Холандия и посочва, че такива стават сега Англия и Франция.** Шилдер смята, че пет индустриални държави са «определено очертани страни-кредитори»: Англия, Франция, Германия, Белгия и Швейцария. Той не отнася към тях Холандия само защото е «слабо индустриална»***. Съединените щати са кредитори само на Америка.

«Англия — пише Шулце-Геверниц — прераства постепенно от индустриална държава в държава-кредитор. Въпреки абсолютното увеличение на индустриалното производство и на индустриалния износ расте относителното значение за цялото народно стопанство на доходите от лихвите и дивидентите, от емисиите, комисионите и спекулациите. Според мене именно този факт е икономическата основа на империалистическия подем. Кредиторът е поздравено свързан с длъжника, отколкото продавачът с купу-

* Schulze-Gaevernitz, «Br. Imp.» 320 и др.

** Sart. von Waltershausen: «D. Volkswirt. Syst. etc.», В. 1907. Buch. IV

*** Schilder, стр. 393.

вача.»* Относно Германия издателят на берлинското списание «Банка» А. Лансбург писа в 1911 г. в статия «Германия — държава-рентиер» следното: «В Германия обичат да се надсмиват над наклонността към рентиерство, наблюдавана във Франция. Но забравят при това, че колкото се касае до буржоазията, германските условия все повече започват да приличат на френските.»**

Държавата-рентиер е държава на паразитния, загниващия капитализъм и това обстоятелство не може да не се отразява както върху всички социално-политически условия в дадените страни изобщо, така и върху двете главни течения в работническото движение в частност. За да покажем това колкото може по-нагледно, ще дадем думата на Хобсон, който е най-«надежден» като свидетел, защото не може да бъде подозиран в пристрастие към «марксистката правоверност», а, от друга страна, той е англичанин, който добре познава положението на нещата в най-богатата и с колонии, и с финансов капитал, и с империалистически опит страна.

Като описва под живото впечатление на англо-бурската война връзките на империализма с интересите на «финансистите», увеличението на печалбите им от доставки, държавни поръчки и пр., Хобсон пише: «Тази определено паразитна политика се направлява от капиталистите; но същите тия мотиви действуват и върху специални категории работници. В много градове най-важните клонове на индустрията зависят от държавните поръчки; империализмът на центровете на металургическата и корабостроителната индустрия до голяма степен зависи от тоя факт.» Според автора два вида обстоятелства са отслабвали силата на старите империи: 1) «икономическият паразитизъм», 2) съставянето на войската от зависимите народи. «Първото е обичай на икономическия паразитизъм, по силата на който господстващата държава използва своите провинции, колонии и зависими страни за обогатяване на своята властваща класа и за подкупване низшите си класи, за да стоят мирни.» За икономическата възможност на такова подкупване, в каквата и форма да се извършва то — ще прибавим от себе си, — е необходима монополно висока печалба.

* Schulze-Gaevernitz. «Br. Imp.», 122.

** «Die Bank», 1911, I, стр. 10—11.

Относно второто обстоятелство Хобсон пише: «Един от най-странните признаци за слепотата на империализма е безгрижността, с която Великобритания, Франция и другите империалистически нации тръгват по този път. Великобритания е отишла най-далече от всички. По-голямата част от сраженията, с които ние завоювахме нашата индийска империя, се водиха от наши войски, съставени от туземци; в Индия, както в последно време и в Египет, под командата на британци се намират големи постоянни армии; почти всички войни, свързани с покоряването на Африка от нас, с изключение на южната ѝ част, са водени за нас от туземци.»

Перспективата за подялба на Китай предизвиква у Хобсон следната икономическа оценка: «По-голямата част от Западна Европа тогава би могла да добие такъв вид и характер, какъвто имат сега някои части на тия страни: южната част на Англия, Ривиерата, най-посещаваните от туристи и населените с богаташи места на Италия и Швейцария, именно: малка групичка богати аристократи, които получават дивиденди и пенсии от Далечния Изток, с малко по-голяма група професионални служещи и търговци и по-голям брой домашни слуги и работници от транспортната индустрия и от индустрията, заета с окончателната обработка на фабрикатите. А главните клонове на индустрията биха изчезнали и масовите хранителни продукти, масовите полуфабрикати биха текли от Азия и Африка като дан». «Ето какви възможности открива пред нас един по-широк съюз на западните държави, европейска федерация на великите държави: тя не само би тласкала напред световната цивилизация, но би могла да означава гигантска опасност от западен паразитизъм; обособяване на една група от напреднали индустриални нации, чиито висши класи получават грамадна дан от Азия и Африка и с помощта на тая дан издържат големи послушни маси от служещи и слуги, заети вече не с производство на масови земеделски и индустриални продукти, а с лично слугуване или с второстепенна индустриална работа под контрола на новата финансова аристокрация. Нека онези, които са готови да махнат ръка по отношение на такава теория» (би трябвало да се каже: перспектива) «като незаслужаваща разглеждане, се замислят върху икономическите и социалните условия в ония окръзи на съвременна Южна Англия, които са вече докарани до това положение. Нека помислят какво

грамадно разширяване на тая система би станало възможно, ако Китай би бил подчинен на икономическия контрол на подобни групи финансиста, «вложители на капитал», на техните политически и търговско-индустриални служещи, които изсмукват печалби от най-грамадния потенциален резервоар, какъвто някога е познавал светът, за да консумират тия печалби в Европа. Разбира се, положението е извънредно сложно, играта на световните сили много трудно се поддава на пресмятане, за да се направи твърде вероятно това или всяко друго тълкуване на бъдещето само в една посока. Но влиянията, които управляват империализма на Западна Европа в днешно време, се движат в тая посока и ако не срещнат съпротива, ако не бъдат отвлечени на друга страна, те работят по посока именно на такова завършване на процеса.»*

Авторът е напълно прав: ако силите на империализма не биха срещнали противодействие, те биха довели именно до това. Значението на «Съединените европейски щати» в съвременните империалистически условия е оценено тук правилно. Би трябвало само да се прибави, че и *сред* работническото движение опортюнистите, победили засега временно в повечето страни, систематически и неотклонно «работят» тъкмо в такава посока. Империализмът, който означава подялба на света и експлоатация не само на Китай, който означава монополно-високи печалби за шепата най-богати страни, създава икономическа възможност за подкупване на горните слоеве на пролетариата и чрез това подхранва, оформява, укрепва опортюнизма. Не трябва само да се забравят ония противодействащи на империализма изобщо и в частност на опортюнизма сили, които, естествено, социаллибералът Хобсон не вижда.

Германският опортюнист Герхард Хилдебранд, който на времето беше изключен от партията заради защита на империализма, а сега би могъл да бъде вожд на тъй наречената «социалдемократическа» партия в Германия, добре попълва Хобсон, като проповядва. «Съединени западно-европейски щати» (без Русия) с цел за «съвместни действия. . . против африканските негри, против «голямото ислямистко движение», за поддържане на «силна войска и флота», против «японо-китайската коалиция»** и пр.

* Hobson, стр. 103, 144, 205, 335, 386.

** Gerhard Hildebrand. «Die Erschütterung der industrieherrschaft und des Industriezialismus». 1910, стр. 229 и след. (Герхард

Описанието на «британския империализъм» у Шулце-Геверниц ни показва същите черти на паразитизъм. Народният доход на Англия приблизително се е удвоил от 1865 до 1898 г., а доходът «от чужбина» се е увеличил за това време *девет пъти*. Ако заслуга на империализма е «възпитанието на негъра към труд» (без принуждаване не може да се мине. . .), то «опасността» от империализма се състои в това, че «Европа ще стовари физическия труд — отначало селскостопанския и миньорския, а сетне и по-грубия индустриален труд — върху плещите на тъмнокожото човечество, а сама ще се задоволи с ролята на рентиер, подготвяйки може би с това икономическата, а сетне и политическата еманципация на червенокожите и тъмнокожите раси.»

Все по-голяма част от земята в Англия се отнема от селскостопанското производство и се предоставя за спорт, за забава на богатите. За Шотландия — най-аристократическото място за лов и друг спорт — казват, че «тя живее от миналото си и от мистер Карнеги» (американски милиардер). Само за надбягвания и лов на лисици Англия изразходва ежегодно 14 милиона фунта стерлинги (около 130 милиона рубли). Броят на рентиерите в Англия е около един милион. Процентът на производителното население намалява:

	Населението на Англия	Брой на работниците в главните клонове на индустрията (в милиони)	% по отношение на населението
1851	17,9	4,1	23%
1901	32,5	4,9	15%

И говорейки за английската работническа класа, буржоазният изследовател на «британския империализъм от началото на ХХ век» е принуден систематически да прави разлика между «горния слой» на работниците и «същинския пролетарски низш слой». Горният слой доставя масата членове на кооперациите и на професионалните съюзи, на спортните дружества и на многобройните религиозни секти. Към неговото ниво е приспособено избирателното право, което в Англия е все още «достатъчно ограничено, за да се изключва същинския пролетарски низш слой»!! За да

Хилдебранд: «Разклащане господството на индустрията и на индустриалния социализъм». Ред.).

разкрасят положението на английската работническа класа, обикновено говорят само за тоя горен слой, който съставлява *малцинството* от пролетариата: например «въпросът за безработицата е предимно въпрос, който засяга Лондон и пролетарския низш слой, с *който политиците малко се съобразяват. . .*»* Трябвало е да се каже: с който буржоазните политикани и «социалистическите» опортюнисти малко се съобразяват.

Към особеностите на империализма, свързани с описвания кръг от явления, се отнася намалението на емиграцията от империалистическите страни и увеличението на имиграцията (прииждането на работници и преселването) в тия страни от по-изостаналите страни, с по-ниска работна заплата. Емиграцията от Англия, както отбелязва Хобсон, намалява от 1884 г.: тя е съставлявала 242 хиляди през казаната година и 169 хиляди през 1900 г. Емиграцията от Германия достига максимума през десетилетието 1881—1890 г.: 1 453 000, като през двете следващи десетилетия спада до 544 000 и до 341 000. Затова пък се е увеличавал броят на работниците, идващи в Германия от Австрия, Италия, Русия и пр. Според преброяването от 1907 година в Германия е имало 1 342 294 чужденци, от тях индустриални работници — 440 800, земеделски — 257 329**. Във Франция «значителна част» от работниците в каменовъглената индустрия са чужденци: поляци, италианци и испанци***. В Съединените щати емигрантите от Източна и Южна Европа заемат най-зле плащаните места, а американските работници дават най-големия процент надзиратели и получаващи най-добре заплащана работа****. Империализмът има тенденции и сред работниците да отдели привилегировани категории и да ги откъсне от широката маса на пролетариата.

Трябва да се отбележи, че в Англия тенденцията на империализма да разделя работниците и да засилва опортюнизма сред тях, да поражда временно загиване на работническото движение се проявява много преди края на

* Schulze-Gaevernitz. «Br. imp.», 301.

** «Statistik des Deutschen Reichs.» Bd. 211 (Статистика на Германската империя. т. 211 — *Ред.*).

*** Henger. «Die Kapitalanlage der Franzosen.» St., 1913 (Хенгер. «Френските капиталовложения». Щутгарт 1913. *Ред.*).

**** Hourwich. «Immigration and Labour». N. Y., 1913 (Хурвич. «Имиграция и труд». Ню Йорк. 1913. *Ред.*).

XIX и началото на XX век. Защото две важни отличителни черти на империализма съществуват в Англия от средата на XIX век: грамадни колониални владения и монополно положение на световния пазар. Маркс и Енгелс систематически, в течение на ред десетилетия, са следили тая връзка на опортюнизма в работническото движение с империалистическите особености на английския капитализъм. Например Енгелс пише на Маркс на 7 октомври 1858 г.: «Английският пролетариат фактически все повече и повече се обуржоазява, така че тая най-буржоазна от всички нации иска, изглежда, да докара работата в края на краищата дотам, че да има буржоазна аристокрация и буржоазен пролетариат *наред* с буржоазията. Разбира се, за такава нация, която експлоатира целия свят, това е до известна степен правомерно³⁴. Почти четвърт век по-късно, в писмото си от 11 август 1881 г., той говори за най-лошите английски трейдюниони, които позволяват да ги ръководят хора, подкупени от буржоазията или най-малкото заплащани от нея.»³⁵ А в писмото си до Кауцки от 12 септември 1882 г. Енгелс пише: «Вие ме питате, какво мислят английските работници за колониалната политика? Същото, каквото мислят за политиката изобщо. Тук няма работническа партия, има само консервативни и либерални радикали, а работниците преспокойно се ползват заедно с тях от колониалния монопол на Англия и от нейния монопол на световния пазар.»* (Същото е изложено от Енгелс за публикуване в предговора му към второто издание на «Положението на работническата класа в Англия», 1892 г.³⁶).

Тук ясно са посочени причините и следствията. Причините: 1) експлоатацията на целия свят от дадена страна; 2) нейното монополно положение на световния пазар; 3) нейният колониален монопол. Следствията: 1) обуржоазяването на една част от английския пролетариат; 2) една част от него позволява да я ръководят хора, подкупени от буржоазията или най-малкото заплащани от нея. Империализмът в началото на XX век завърши подялбата на света

* Briefwechsel von Marx und Engels, Bd. II, S. 290; IV, 433 (Преписка на Маркс и Енгелс, т. II, стр. 290. *Ред.*). К. Kautsky. «Sozialismus und Kolonialpolitik», Brl. 1907, стр. 79. (К. Кауцки. «Социализмът и колониалната политика», Берлин, 1907. *Ред.*); тая брошура е писана още в онези безкрайно далечни времена, когато Кауцки беше марксист.

от шепа държави, всяка от които експлоатира сега (в смисъл на извличане на свръхпечалба) малко по-малка част от «целия свят», отколкото Англия в 1858 г.; всяка заема монополно положение на световния пазар благодарение на тръстовете, картелите, финансовия капитал, отношенията на кредитор към длъжник; всяка има до известна степен колониален монопол (ние видяхме, че от 75 млн. квадратни километра на всички колонии в света 65 млн., т. е. 86%, са съсредоточени в ръцете на шест държави, 61 млн. т. е. 81%, са съсредоточени в ръцете на три държави).

Отликата на сегашното положение се състои в такива икономически и политически условия, които не можеха да не засилят непримиримостта на опортюнизма с общите и основни интереси на работническото движение: империализмът от наченки израсна до господстваща система; капиталистическите монополи заеха първо място в народното стопанство и в политиката; подялбата на света е доведена докрай; а, от друга страна, вместо неоспорвания монопол на Англия ние виждаме борба за участие в монопола между малко на брой империалистически държави, която характеризира цялото начало на XX век. Опортюнизмът не може сега да се окаже пълен победител в работническото движение на една страна за много десетилетия, както победи опортюнизмът в Англия през втората половина на XIX век, но той е окончателно узрял, презрял и прогнил в редица страни, слял се напълно с буржоазната политика, като социалшовинизъм*.

IX. Критиката на империализма

Критиката на империализма ние разбираме в широк смисъл на думата, като отношение към политиката на империализма от страна на различните класи на обществото във връзка с тяхната обща идеология.

Гигантските размери на финансовия капитал, концентриран в малко ръце и създаващ несбикновено широко

* Руският социалшовинизъм на господата потресовци, чхенкеловци, масловци и т. н. както в откровения, така и в прикрития си вид (г. Чхендзе, Скобелев, Акселрод, Мартов и пр.) израсна също от руската разновидност на опортюнизма, именно от ликвидаторството.

разпростряна и гъста мрежа от отношения и връзки, която подчинява масата не само на средните и дребните, но и на най-дребничките капиталисти и господарчета, от една страна, а от друга — изострената борба с другите национално-държавни групи от финансисти за подялба на света и за господство над други страни — всичко това предизвиква масово преминаване на всички имотни класи на страната на империализма. «Всеобщо» увлечение от неговите перспективи, бясна защита на империализма, всевъзможното му разкрасяване — такъв е белегът на времето. Империалистическата идеология прониква и в работническата класа. Тя не е отделена с китайска стена от другите класи. Ако вождовете на сегашната така наречена «социал-демократическа» партия в Германия с право получиха името «социал-империалисти», т. е. социалисти на думи, империалисти на дело, Хобсон още в 1902 г. отбеляза съществуването на «фабиански империалисти» в Англия, принадлежащи към опортюнистическото «Фабианско дружество».

Буржоазните учени и публицисти излизат в защита на империализма обикновено в малко прикрита форма, забулвайки пълното господство на империализма и неговите дълбоки корени, стараяйки се да изтъкнат на пръв план частностите и второстепенните подробности, правейки усилия да отвлекат вниманието от същественото чрез съвсем несериозни проекти за «реформи», от рода на полицейски надзор върху тръстовете или банките и т. н. Порядко се изказват циничните, откровените империалисти, които имат смелост да признаят нелепостта на мисълта за реформиране на основните свойства на империализма.

Ще приведем един пример. Германските империалисти в изданието «Архив на световното стопанство» се стараят да следят националноосвободителните движения в колонии, особено, разбира се, в негерманските. Те отбелязват броженето и протестите в Индия, движението в Натал (Южна Африка), в Холандска Индия и т. н. Един от тях в бележка по повод английското издание, което дава отчет за конференцията на подчинените нации и раси, състояла се на 28—30 юни 1910 г. с участието на представители на различни народи на Азия, Африка и Европа, намиращи се под чуждо господство, пише, преценявайки речите на тая конференция: «Казват ни, че трябва да се борим с империализма; господстващите държави трябва

да признаят на подчинените народи правото на самостоятелност; международен трибунал трябва да следи за изпълнението на договорите, сключени между великите държави и слабите народи. По-далеч от тия невинни пожелания конференцията не отива. Ние не виждаме нито следа от разбиране на истината, че империализмът е неразделно свързан с капитализма в сегашната му форма и че затова (!!) пряката борба против империализма е безнадеждна, освен ако тя се ограничава в обявяване против отделни, особено отвратителни ексцеси.»* Тъй като реформисткото подобряване на основите на империализма е измама, «невинно пожелание», тъй като буржоазните представители на потиснатите нации не отиват «по-далеч» напред, то затова буржоазният представител на потискащата нация отива «по-далеч» *назад*, към раболепие пред империализма, прикрито с претенция за «научност». И това е «логика»!

Въпросите: възможно ли е реформистко изменение на основите на империализма, дали да се върви напред към по-нататъшно изостряне и задълбочаване на противоречията, пораждани от него, или назад, към притъпяването им — са основните въпроси на критиката на империализма. Тъй като политическите особености на империализма представляват реакция по всички линии и засилване на националното потисничество въз връзка с потисничеството на финансовата олигархия и премахването на свободната конкуренция, дребнобуржоазна демократическа опозиция на империализма се появява едва ли не във всички империалистически страни в началото на ХХ век. И скъсването на Кауцки и на широкото интернационално кауцкианско течение с марксизма се състои именно в това, че Кауцки не само не се погрижи, не съумя да се противопостави на тази дребнобуржоазна, реформистка, в основата си икономически реакционна опозиция, а, напротив, се сля с нея на практика.

В Съединените щати империалистическата война против Испания през 1898 г. предизвика опозицията на «антиимпериалистите» — последните мохикани на буржоазната демокрация, които наричаха тая война «престъпна», считаха анексирането на чужди земи за нарушение на кон-

* *Weltwirtschaftliches Archiv*, Bd. II, стр. 193 (Архив на световното стопанство, т. II *Ред.*).

ституцията, обявяваха за «измама от страна на шовинистите» постъпката спрямо вожда на туземците във Филипините, Агвиналдо (комуто бяха обещали свобода на страната му, а сетне стовариха американски войски и анексираха Филипините) — цитираха думите на Линкълн: «Когато белият човек се управлява сам — това е самоуправление; когато той управлява себе си и заедно с това управлява други, това вече не е самоуправление, това е деспотизъм.»* Но докато цялата тая критика се боеше да признае неразривната връзка на империализма с тръстовете и следователно с основите на капитализма, докато се боеше да се присъедини към силите, пораждани от едрия капитализъм и неговото развитие, тя си оставаше «невинно пожелание».

Такава е основната позиция и на Хобсон в неговата критика на империализма. Хобсон изпревари Кауцки, като въстана против «неизбежността на империализма» и апелира за необходимостта «да се повиши потребителната способност» на населението (при капитализма). В критиката си на империализма, на всесиλιето на банките, на финансовата олигархия и пр. на дребнобуржоазно гледище стоят и цитираните неведнъж от нас Агад, А. Лансбург, Л. Ешвеге, а от френските автори — Виктор Берар, автор на повърхностната книга «Англия и империализмът», излязла в 1900 година. Всички те, ни най-малко не претендирайки за марксизъм, противопоставят на империализма свободната конкуренция и демокрацията, осъждат замисъла за Багдадската железница, който води към конфликти и война, изказват «невинни пожелания» за мир и т. н. — включително до статистиката на международните емисии на А. Ноймарк, който, като пресмяташе стотиците милиарди франка «международни» ценности, възкликваше в 1912 г.: «Възможно ли е да се предполага, че може да бъде нарушен мирът? . . . че при такива грамадни цифри ще рискуват да предизвикат война?»**

Такава наивност от страна на буржоазните икономисти не е учудваща; при това за тях е *изгодно* да изглеждат толкова наивни и «сериозно» да приказват за мир при

* J. Patouillet. «L'imperialisme américain». Dijon, 1904, стр. 272 (Ж. Патуйе. «Американският империализъм». Дижон *Ред.*).

** Bulletin de l'institut international de statistique. T. XIX, livr. II, p. 225.

империализма. Но какво е останало от марксизма у Кауцки, когато той в 1914, 1915, 1916 г. застава на същото-буржоазно-реформистко гледище и твърди, «че всички са съгласни» (империалистите, лъжесоциалистите и социал-пацифистите) относно мира? Вместо анализ и разкриване дълбоките противоречия на империализма, ние виждаме само едно реформистко «невинно желание» да се замълчат, да се игнорират.

Ето образец на икономическата критика, която Кауцки прави на империализма. Той взема данните за износа и вноса на Англия от Египет през 1872 и 1912 г.; излиза, че тоя износ и внос се е увеличавал по-слабо, отколкото общият износ и внос на Англия. И Кауцки умозаклучава: «ние нямаме никакво основание да предполагаме, че без военното завземане на Египет търговията с него би пораснала по-малко под влияние на простото въздействие на икономическите фактори». «Стремежите на капитала към разширяване» «най-добре могат да бъдат постигнати не чрез насилствените методи на империализма, а чрез мирна демокрация.»*

Това разсъждение на Кауцки, на стотици гласа припявано от неговия руски оръженосец (и руски прикривач на социалшовинистите) г. Спектатор, е основата на кауцкианската критика на империализма и затова на него трябва да се спрем по-подробно. Да почнем с цитат от Хилфердинг, чиито изводи Кауцки много пъти, включително и през април 1915 г., обявяваше за «едногласно приети от всички социалистически теоретици».

«Не е работа на пролетариата — пише Хилфердинг — да противопоставя на по-прогресивната капиталистическа политика останалата назад политика от ерата на свободната търговия и на враждебното отнасяне към държавата. Отговорът на пролетариата на икономическата политика на финансовия капитал, на империализма, може да бъде не свободата на търговията, а само социализмът. Не такъв идеал като възстановяване на свободната конкуренция — той сега се е превърнал в реакционен идеал, — а единствено само пълното унищожаване на конкуренцията чрез

* Kautsky. «Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund», Nürnberg, 1915, стр. 72 и 70 (Кауцки. «Национална държава, империалистическа държава и съюз от държави». Нюрнберг. Ред.).

премахването на капитализма може да бъде сега цел на пролетарската политика.»*

Защищавайки за епохата на финансовия капитал «реакционния идеал», «мирната демокрация», «простото влияние на икономическите фактори», Кауцки скъса с марксизма — защото той идеал *обективно* тегли назад, от монополистичния капитализъм към немонополистичния, представява реформистка измама.

Търговията с Египет (или с друга колония или полуколония) «би пораснала» по-силно *без* военна окупация, без империализъм, без финансов капитал. Какво значи това? Че капитализмът би се развивал по-бързо, ако свободната конкуренция не би била ограничавана нито от монополите изобщо, нито от «връзките» или гнета (т. е. пак от монопола) на финансовия капитал, нито от монополното притежание на колониите от отделни страни?

Разсъжденията на Кауцки не могат да имат друг смисъл, а *той* «смисъл» е безсмислица. Да допуснем, че е *така*, че свободната конкуренция, без каквито и да било монополи, би развивала по-бързо капитализма и търговията. Но колкото по-бързо върви развитието на търговията и капитализма, толкова по-силна е конкуренцията на производството и капитала, която *ражда* монопола. А монополите *вече* са се родили — именно от свободната конкуренция! Даже ако монополите сега са почнали да забавят развитието, все пак това не е довод в полза на свободната конкуренция, която е невъзможна, след като е родила монопола.

От която страна и да обърнете разсъждението на Кауцки, в него няма нищо освен реакционност и буржоазен реформизъм.

Ако се поправи това разсъждение и се каже, както казва Спектатор: търговията на английските колонии с Англия се развива сега по-бавно, отколкото с другите страни — това също не спасява Кауцки. Защото Англия я бие *с ъщ о* монопол, *с ъщ о* империализъм, само че на друга страна (Америка, Германия). Известно е, че картелите доведоха до защитни мита от нов, оригинален тип: защищават се (това отбелязва още Енгелс в III том на «Капиталът»³⁷) тъкмо ония продукти, които могат да се изнасят. Известна е по-нататък собствената на картели-

* «Финансовый капитал», стр. 567.

те и на финансовия капитал система на «износ на безценница», «дъмпинг», както казват англичаните: вътре в страната картелът продава произведенията си на монополна — висока — цена, а в чужбина ги продава тройно поевтино — за да съсипе конкурента, за да разшири до максимум производството си и т. н. Ако Германия развива по-бързо от Англия търговията си с английските колонии, това доказва само, че германският империализъм е по-свеж, по-силен, по-организиран, че стои по-високо от английския, но ни най-малко не доказва «надмощието» на свободната търговия, защото се бори не свободната търговия с протекционизма, с колониалната зависимост, а се бори един империализъм против друг, един монопол против друг, един финансов капитал против друг. Надмощието на германския империализъм над английския е по-силно от стената на колониалните граници или на покровителствените мита: да се прави от това «довод» за «свободната търговия» и «мирната демокрация» е пошлост, забравяне основните черти и свойства на империализма, заменяване марксизма с еснафски реформизъм.

Интересно е, че дори буржоазният икономист А. Лансбург, който критикува империализма също така еснафски, както Кауцки, се приближава все пак до по-научно обработване на данните на търговската статистика. Той прави не сравнение на една случайно взета страна и само на колония с останалите страни, а сравнение на износа от една империалистическа страна 1) във финансово зависими от нея страни, които получават парични заеми от нея, и 2) във финансови независими страни. Получава се следното: (Виж стр. 110)

Лансбург не е направил *изводи* и затова, странно, не е забелязал, че *ако* тия цифри доказват нещо, то е само *против* него, защото износът във финансово зависимите страни е пораснал *все пак по-бързо*, макар и малко, отколкото във финансово независимите (подчертаваме думата «ако», защото статистиката на Лансбург далеч още не е пълна).

Като проследява връзката на износа със заемите, Лансбург пише:

«През 1890/91 г. бе сключен румънски заем при посредничеството на германските банки, които още през предидущите години отпускаха кредити срещу него. Заемът служеше главно за закупуване на железопътен мате-

Износ от Германия (млн. марки)

		1889	1908	Увел. в %
В страни, финансово зависими от Германия	{ Румъния	48,2	70,8	+ 47%
	{ Португалия	19,0	32,8	+ 73%
	{ Аржентина	60,7	147,0	+143%
	{ Бразилия	48,7	84,5	+ 73%
	{ Чили	28,3	52,4	+ 85%
	{ Турция	29,9	64,0	+114%
	<i>Всичко</i>	<i>234,8</i>	<i>451,5</i>	<i>+ 92%</i>
В страни, финансово независими от Германия	{ Великобритания	651,8	997,4	+ 53%
	{ Франция	210,2	437,9	+108%
	{ Белгия	137,2	322,8	+135%
	{ Швейцария	177,4	401,1	+127%
	{ Австралия	21,2	64,5	+205%
	{ Холанд. Индия	8,8	40,7	+363%
	<i>Всичко</i>	<i>1206,6</i>	<i>2264,4</i>	<i>+ 87%</i>

риал, който се доставяше от Германия. През 1891 г. германският износ за Румъния възлизаше на 55 милиона марки. На следната година той спадна до 39,4 млн. и с прекъсвания спадна до 25,4 млн. в 1900 г. Едва през най-последните години той отново достигна нивото на 1891 г. — благодарение на два нови заема.

Германският износ за Португалия пораста вследствие заемите от 1888/89 г. до 21,1 млн. (1890); сетне, през двете следващи години, спада до 16,2 и 7,4 млн. и достига старото си ниво едва в 1903 г.

Още по-релефни са данните за германско-аржентинската търговия. Вследствие на заемите от 1888 и 1890 г. германският износ за Аржентина достига до 1889 г. 60,7 млн. Две години по-късно износът съставлява всичко 18,6 млн., по-малко от една трета от предишния. Едва в 1901 г. бе достигнато и надминато нивото от 1889 г., което бе свързано с новите държавни и градски заеми, с отпускането на пари за строеж на електрически заводи и с други кредитни операции.

Износът за Чили порасна вследствие заема от 1889 г. до 45,2 млн. (1892) и сетне спадна след една година до 22,5 млн. След новия заем, сключен с посредничеството на германските банки в 1906 г., износът се покачи до 84,7 (1907), за да спадне отново до 52,4 млн. в 1908 г.»

* «Die Bank», 1909, 2, стр. 819 и след.

От тия факти Лансбург извежда забавния еснафски морал — колко непостоянен и неравномерен е износът, свързан със заеми, колко недобре е да се изнасят капитали в чужбина, вместо «естествено» и «хармонично» да се развива отечествената индустрия, колко «скъпо» струват на Круп многомилионните бакшиши при чуждестранните заеми и др. т. Но фактите ясно говорят, че покачването на износа е свързано *тъкмо* с мошеническите хитрости на финансовия капитал, който не се грижи за буржоазния морал, а одира по две кожи от един вол: първо, печалба от заема, второ, печалба от *същия* заем, когато той отива за купуване произведенията на Круп или железопътните материали на стоманения синдикат и пр.

Повтаряме, ние съвсем не смятаме статистиката на Лансбург за съвършенство, но трябваше непременно да я посочим, защото тя е по-научна от статистиката на Кауцки и Спектатор, защото Лансбург набелязва правилния подход към въпроса. За да се разсъждава за значението на финансовия капитал за износа и т. н., нужно е умение да се види и разгледа отделно връзката на износа специално и само с мошеническите хитрости на финансистите, специално и само с пласирането на картелните продукти и т. н. А да се сравняват просто колониите изобщо и неколониите, един империализъм с друг империализъм, една полуколония или колония (Египет) и всички останали страни, значи да се заобикаля и замъглява *тъкмо същността* на въпроса.

Теоретическата критика на империализма у Кауцки затова и няма нищо общо с марксизма, затова е годна да служи само като подход към проповядване на мир и единство с опортюнистите и социалшовинистите, защото тая критика заобикаля и замъглява именно най-дълбоките и основни противоречия на империализма: противоречието между монополите и съществуващата наред с тях свободна конкуренция, между гигантските «операции» (и гигантските печалби) на финансовия капитал и «честната» търговия на свободния пазар между картелите и тръстовете, от една страна, и некартелираната индустрия, от друга, и т. н.

Съвсем същия реакционен характер има прословутата теория за «ултраимпериализма», съчинена от Кауцки. Сравнете разсъжденията му на тая тема в 1915 г. с разсъжденията на Хобсон в 1902 г.

Кауцки: «. . . Не може ли сегашната империалистиче-

ска политика да бъде изместена от нова, ултраимпериалистическа, която ще постави на мястото на борбата между националните финансови капитали общата експлоатация на света от интернационално обединения финансов капитал? Във всеки случай подобна фаза на капитализма е мислима. Осъществима ли е тя, за решението на това още няма достатъчни предпоставки.»*

Хобсон: «Християнството, закрепило се в няколко големи федерални империи, всяка от които има редица нецивилизовани колонии и зависими страни, на мнозина изглежда като най-законното развитие на съвременните тенденции и при това такова развитие, което би дало най-много надежди за постоянен мир върху здравата основа на интеримпериализма».

Кауцки нарече ултраимпериализъм или свръхимпериализъм онова, което Хобсон 13 години преди него нарече интеримпериализъм или междуимпериализъм. Освен съчиняването на нова, премъдра думица чрез замяната на една стара латинска частица с друга, прогресът на «научната» мисъл на Кауцки се състои само в претенцията да се представи за марксизъм онова, което Хобсон описва всъщност като лицемерие на английските попове. След англо-бурската война напълно естествено бе за това високо почтено съсловие да насочи главните си усилия към *утешаване* на английските еснафи и работници, които загубиха доста голям брой убити в южноафриканските сражения и се разплащаха с увеличение на данъците за осигуряването на по-големи печалби за английските финансисти. И кое утешение можеше да бъде по-добро от това, че империализмът не е толкова лош, че той е близък до интер- (или ултра) империализма, способен да осигури постоянен мир? Каквито и да са били благите намерения на английските попове и на сладникавия Кауцки обективният, т. е. истинският социален смисъл на неговата «теория» е един, и само един: свръхреакционно утешаване на масите с надежди, че е възможен постоянен мир при капитализма, чрез отвличане вниманието им от острите противоречия и острите проблеми на съвременността и насочване вниманието им към лъжливите перспективи на някакъв нов бъдещ «ултраимпериализъм». Освен измама на масите абсолютно нищо друго няма в «марксистката» теория на Кауцки.

* «Neue Zeit», 30 април 1915, стр. 144.

И наистина, стига да се съпоставят ясно общоизвестните, безспорни факти, за да се убедим колко лъжливи са перспективите, които се старае да внуши на германските работници (и на работниците от всички страни) Кауцки. Да вземем Индия, Индо-Китай и Китай. Известно е, че тия три колониални и полуколониални страни с население 6—7-стотин милиона души са експлоатирани от финансовия капитал на няколко империалистически държави — Англия, Франция, Япония, Съединените щати и т. н. Да допуснем, че тия империалистически страни образуват съюзи един против друг, за защита или разширяване своите владения, интереси и «сфери на влияние» в изброените азиатски държави. Това ще бъдат «интеримпериалистически» или «ултраимпериалистически» съюзи. Да допуснем, че *всички* империалистически държави образуват съюз за «мирната» подялба на изброените азиатски страни — това ще бъде «интернационално-обединен финансов капитал». Фактически примери на такъв съюз има в историята на ХХ век, напр. в отношенията на държавите към Китай.³⁸ Пита се, «мислимо» ли е да се предположи, при условие че капитализмът се запазва (а именно такова условие предполага Кауцки), че такива съюзи биха били не кратковременни, че те ще отстранят търканията, конфликтите и борбата във всичките им възможни форми?

Достатъчно ясно е да се постави въпросът, за да не може да му се отговори иначе, освен отрицателно. Защото при капитализма е немислима друга основа за подялба на сферите на влияние, на интересите, на колониите и пр., освен според *силата* на участващите в подялбата, сила общоикономическа, финансова, военна и т. н. А силата не се изменя еднакво у тия участници в подялбата, защото *равномерно* развитие на отделните предприятия, тръстове, индустриални клонове, страни при капитализма не може да има. Преди половин век Германия бе жалко нищожество, ако се сравни капиталистическата ѝ сила със силата на тогавашна Англия; също такава бе Япония в сравнение с Русия. «Мислимо» ли е да се предположи, че след някоя и друга десетица години съотношението на силите между империалистическите държави ще остане *неизменено*? Абсолютно немислимо.

Затова «интеримпериалистическите» или «ултраимпериалистическите» съюзи в капиталистическата действителност, а не в пошлата еснафска фантазия на английските

попове или на немския «марксист» Кауцки — в каквата и форма да се сключват тия съюзи — във формата на една империалистическа коалиция против друга империалистическа коалиция или във формата на всеобщ съюз на *всички* империалистически държави, — са неизбежно само «поемаше на дъх» между войните. Мирните съюзи подготвят войните и от своя страна израстват от войните, като взаимно се обуславят, като пораждат смяната на формите на мирна и не мирна борба от *една* и *съща* почва на империалистическите връзки и взаимоотношения на световното стопанство и на световната политика. А премъдрият Кауцки, за да успокои работниците и да ги примири с преминалите на страната на буржоазията социалшовинисти, *откъсва* едно от друго звената на единната верига, откъсва днешния мирен (и ултраимпериалистичен — дори ултраултраимпериалистичен) съюз на *всички* държави за «успокояване» на Китай (спомнете си потушаването на боксерското въстание³⁹) от утрешния не мирен конфликт, който подготвя за други ден пак «мирнен» всеобщ съюз за подялбата, да допуснем, на Турция *и т. н. и т. н.* Вместо живата връзка между периодите на империалистически мир и периодите на империалистически войни Кауцки приподнася на работниците мъртва абстракция, за да ги примири с мъртвите им вождове.

Американецът Хъл в своята «История на дипломацията в международното развитие на Европа» набелязва в предговора следните периоди на най-новата история на дипломацията: 1) ера на революцията; 2) конституционно движение; 3) ера на «търговския империализъм»* в наши дни. А един автор дели историята на «световната политика» на Великобритания след 1870 г. на 4 периода: 1) първи азиатски (борба против движението на Русия в Средна Азия по посока към Индия); 2) африкански (приблизително 1885 — 1902) — борба с Франция за подялбата на Африка («Фашода» в 1898 — на косъм от война с Франция); 3) втори азиатски (договорът с Япония против Русия) и 4) «европейски» — главно против Германия**. «Политическите сблъсквания на предните отряди се разиграват на финансова почва», писа още в 1905 г. банковият «деец» Рисер, посочвайки как френският финансов капитал, оперирайки

* David Jayne Hill. «A History of the Diplomacy in the international development of Europe, vol. 1, p. X.

** Schilder, посоч. съч., стр. 178.

в Италия, е подготвял политическия съюз на тия страни, как се е развивала борбата между Германия и Англия за Персия, борбата между всичките европейски капитали заради земите на Китай и пр. Ето я нея — живата действителност на «ултраимпериалистическите» мирни съюзи в неразделната им връзка с просто империалистическите конфликти.

Замъгляването на най-дълбоките противоречия на империализма от Кауцки, което неизбежно се превръща в разкрасяване на империализма, не минава безследно и за критиката на политическите свойства на империализма от страна на тоя автор. Империализмът е епоха на финансов капитал и на монополите, които навсякъде носят стремеж към господство, а не към свобода. Реакция по всички линии при всички политически режими, крайно изостряне на противоречията и в тая област е резултатът на тия тенденции. Особено се изострят и националният гнет, и стремежът към анексии, т. е. към нарушения на националната независимост (защото анексията не е нищо друго освен нарушение на самоопределението на нациите). Хилфердинг правилно отбелязва връзката на империализма с изострянето на националният гнет: «Колкото се отнася до новооткритите страни — пише той, — там внасяният капитал усилва противоречията и предизвиква постоянно растяща съпротива на народите, които се пробуждат за национално самосъзнание, против пришълците; тая съпротива лесно може да израсне до опасни мерки, насочени против чуждестранния капитал. Коренно се революционизират старите социални отношения, разрушава се хилядогодишната аграрна обособеност на «извънисторическите нации», те се вълчат в капиталистическия водовъртеж. Самият капитализъм малко по малко дава на покорените средства и начини за освобождение. И те издигат оная цел, която някога е изглеждала на европейските нации най-висша: създаване на единна национална държава като оръдие за икономическа и културна свобода. Това движение за независимост заплашва европейския капитал в най-ценните за експлоатация области, обещаващи най-бляскави перспективи, и европейският капитал може да задържа господството си само като увеличава постоянно военните си сили.»*

* «Финансовый капитал», стр. 487. ❶

Трябва да се прибави към това, че не само в новооткритите, но и в старите страни империализмът води към анексии, към засилване на националния гнет и следователно също към изостряне на съпротивата. Кауцки, като възразява против засилването на политическата реакция от империализма, оставя в сянка станалия особено насъщен въпрос за невъзможността на единство с опортюнистите в епохата на империализма. Като възразява против анексиите, той придава на възраженията си такава форма, която е най-безсбидна за опортюнистите и най-лесно приемлива за тях. Той се обръща непосредствено към германската аудитория и въпреки това забулва тъкмо най-важното и злободневното, например че Елзас-Лотарингия е анексия от страна на Германия. За да преценим тоя «уклон на мисълта» на Кауцки, нека вземем един пример. Да допуснем, че японец осъжда анексирането на Филипините от американците. Пита се, мнозина ли ще повярват, че той прави това от вражда към анексиите, а не от желанието сам да анексира Филипините? И не трябва ли да се признае, че «борбата» на японеца против анексиите може да се сметне за по-искрена и политически честна изключително само в случай че той въстане против анексията на Корея от Япония, ако той иска свобода за отделяне на Корея от Япония?

II теоретическият анализ на империализма у Кауцки, и неговата икономическа, а също така и политическа критика на империализма *от край до край* са проникнати от абсолютно непримирим с марксизма дух на замъгляване и заглаждане на най-основните противоречия, от стремежа на всяка цена да се защити разрушаващото се единство с опортюнизма в европейското работническо движение.

Х. Историческото място на империализма

Ние видяхме, че по икономическата си същност империализмът е монополистичен капитализъм. С това вече се определя историческото място на империализма, защото монополът, който израства върху почвата на свободната конкуренция, и именно от свободната конкуренция, е преход от капиталистическия към по-висш общественоекономически строй. Трябва да се отбележат особено че-

тири главни вида монополи или главни прояви на монополистичния капитализъм, които са характерни за разглежданата епоха.

Първо, монополът израсна от концентрацията на производството на много високо стъпало от нейното развитие. Това са монополистичните съюзи на капиталистите, картелите, синдикатите, тръстовете. Ние видяхме каква грамадна роля играят те в съвременния стопански живот. Към началото на ХХ век те получиха пълно преобладание в напредналите страни и ако първите крачки към картелирането бяха направени отначало в страните с високи защитни мита (Германия, Америка), то Англия със своята система на свободна търговия показва само малко по-късно същия основен факт: раждането на монополите от концентрацията на производството.

Второ, монополите доведоха до усилено заграбване на най-важните източници на сурови материали, особено за основната и най-картелирана индустрия на капиталистическото общество: каменовъглената и железодобивната. Монополното притежание на най-важните източници на сурови материали страшно увеличи властта на едрия капитал и изостри противоречието между картелираната и некартелираната индустрия.

Трето, монополът израсна от банките. Те се превърнаха от скромни посреднически предприятия в монополисти на финансовия капитал. Някакви си три-пет най-големи банки на всяка от най-напредналите капиталистически нации осъществиха «личната уния» на индустриалния и банковия капитал, съсредоточиха в ръцете си разпореждането с милиарди и милиарди, съставляващи по-голямата част от капиталите и паричните доходи на цялата страна. Финансовата олигархия, която налага гъста мрежа от откошения на зависимост на всички без изключение икономически и политически учреждения на съвременното буржоазно общество — ето най-релефната проява на този монопол.

Четвърто, монополът израсна от колониалната политика. Към многобройните «стари» мотиви на колониалната политика финансовият капитал прибави борбата за източници на сурови материали, за износ на капитал, за «сфери на влияние» — т. е. сфери на изгодни гешефти, концесии, монополистически печалби и пр., — най-после за стопанска територия изобщо. Когато колониите на евро-

пейските държави са заемали напр. само една десета част от Африка, както още е било в 1876 г., тогава колониалната политика е можела да се развива немонополистически, по типа, така да се каже, на «свободното заграбване» нм земи. Но когато $\frac{9}{10}$ от Африка се окаже заграбена (къа 1900 г.), когато целият свят се окаже поделен, настъпи неизбежно ерата на монополното владение на колониите, а следователно и на особено изострената борба за подялба и за нова подялба на света.

Общоизвестно е до каква степен монополистичният капитализъм изостри всички противоречия на капитализма. Достатъчно е да посочим скъпотията и гнета на картелите. Това изостряне на противоречията е най-могъщата движеща сила на преходния исторически период, който започва от времето на пълната победа на световния финансов капитал.

Монополи, олигархия, стремеж към господство вместо стремеж към свобода, експлоатация на все по-голям брой малки или слаби нации от неголяма шепа най-богати или най-силни нации — всичко това породи ония отличителни черти на империализма, които ни карат да го характеризираме като паразитен или загниващ капитализъм. Все порелефно и по-релефно изпъква като една от тенденциите на империализма създаването на «държавата-рентиер», държавата-лихвар, чиято буржоазия все повече живее от износа на капитал и от «рязане на купони». Ще бъде погрешно да се мисли, че тая тенденция към загниване изключва бързото развитие на капитализма; не отделни клонове на индустрията, отделни слоеве на буржоазията, отделни страни проявяват в епохата на империализма с по-голяма или по-малка сила ту една, ту друга от тия тенденции. Като цяло капитализмът расте неизмеримо по-бързо, отколкото преди това; той растеж обаче не само че става изобщо по-неравномерен, но неравномерността се проявява специално и в загниването на най-силните откъм капитал страни (Англия).

За бързината на икономическото развитие на Германия Рисер, автор на изследване за германските големи банки, казва: «Не много бавният прогрес на предишната епоха (1848—1870) се намира в приблизително такова отношение към бързината на развитието на цялото стопанство на Германия и специално на нейните банки през дадената епоха (1870—1905), както бързината на пощенската кола

от доброто старо време към бързината на съвременния автомобил, който лети така, че става опасен и за безгрижно вървящия пешеходец, и за самите пътуващи в автомобила лица.» На свой ред той необикновено бързо израснал финансов капитал, именно защото е така бързо израснал, няма нищо против да премине към по-спокойно» притежание на колониите, подлежащи на заграбване, не само чрез мирни средства, от ръцете на по-богатите нации. А в Съединените щати икономическото развитие през последните десетилетия вървеше още по-бързо, отколкото в Германия и тъкмо *благодарение* на това паразитните черти на най-новия американски капитализъм изпъкнаха особено ярко. От друга страна, сравняването например на републиканската американска буржоазия с монархическата японска или германска показва, че и най-голямата политическа разлика извънредно много отслабва в епохата на империализма — не защото изобщо не е важна, а защото във всички тези случаи става дума за буржоазия с определени черти на паразитност.

Получаването на монополно висока печалба от капиталистите в един от многото индустриални отрасли на една от многото страни и т. н. им дава икономическа възможност да подкупват отделни слоеве от работниците, а временно и доста значително малцинство от тях, като ги привличат на страната на буржоазията от даден отрасъл или от дадена нация против всички останали. И усиленият антагонизъм на империалистическите нации поради подялбата на света усилва това стремеж. Така се създава връзката на империализма с опортюнизма, която най-рано и най-ярко се прояви в Англия благодарение на това, че някои империалистически черти на развитието се наблюдаваха тук много по-рано, отколкото в другите страни. Някои автори, например Л. Мартов, обичат да си затварят очите пред факта на връзката на империализма с опортюнизма в работническото движение — факт, който сега особено силно бие в очи — чрез «казионно-оптимистични» (в духа на Кауцки и Хюисманс) разсъждения от следния вид: делото на противниците на капитализма би било безнадеждно, ако именно напредналият капитализъм водеше към усилване на опортюнизма или ако именно най-добре заплащаните работници се оказваха склонни към опортюнизъм, и т. н. Не трябва да се лъжем относно значението на такъв «оптимизъм»; това е оптимизъм по отношение на опортюнизма,

това е оптимизъм, който служи за прикритие на опортюнизма. А всъщност особената бързина и особената отвратителност на развитието на опортюнизма съвсем не е гаранция за трайната му победа, както бързината на развитието на злокачествен цирей върху здрав организъм може само да ускори пробиването на цирея, освобождаването на организма от него. Най-опасни в това отношение са хората, които не желаят да разберат, че борбата с империализма, ако не е свързана неразривно с борбата против опортюнизма, е празна и лъжлива фраза.

От всичко казано по-горе за икономическата същност на империализма следва, че той трябва да се характеризира като преходен или по-точно умиращ капитализъм. Извънредно поучително е в това отношение, че най-употребяваните думички на буржоазните икономисти, които описват най-новия капитализъм, са «преплитане», «липса на изолираност» и т. н., банките са «предприятия, които по своите задачи и развитие нямат чисто частностопански характер, а все повече надрастват сферата на чисто частностопанското регулиране». И същият Рисер, комуто принадлежат последните думи, с извънредно сериозен вид заявява, че «предсказанието на марксистите относно «обобществяването» «не се сбъдна»!

Какво изразява тая думичка «преплитане»? Тя улавя само най-биещата в очи чертица на извършващия се пред очите ни процес. Тя показва, че наблюдателят брои отделните дървета, без да вижда гората. Тя робски копира външното, случайното, хаотичното. Тя избличава в наблюдателя човек, който е смазан от суровия материал и съвсем не проумява смисъла и значението му. «Случайно се преплитат» притежанията на акции, отношенията на частните собственици. Но онова, което лежи на дъното на това преплитане, онова, което съставлява основата му, са изменящите се обществени производствени отношения. Когато едрото предприятие става гигантско и въз основа на точното пресмятане на масовите данни планомерно организира доставянето на първоначалния суров материал в размери: $\frac{2}{3}$ или $\frac{3}{4}$ от всичко необходимо за десетки милиони население; когато се организира систематически превозът на тоя суров материал в най-удобните за производството места, отделени понякога със стотици и хиляди километри едно от друго; когато от един център се ръководят всички стадии на последователното обработване на мате-

риала, включително получаването на цяла редица различни готови продукти, когато разпределението на тия продукти става по общ план между десетки и стотици милиони потребители (продажбата на газ и в Америка, и в Германия от американския «Петролен тръст») — тогава става очевидно, че пред нас се намира обобществяване на производството, а съвсем не просто «преплитане»; — че частно-панските и частнособственическите отношения съставляват черупката, която вече не отговаря на съдържанието, която неизбежно ще загнива, ако се отлага изкуствено нейното премахване, — която може да си остане в гниещо състояние сравнително дълго време (в най-лошия случай, ако излекуването от опортюнистическия цирей се забави), но която все пак неизбежно ще бъде премахната.

Възторженият поклонник на германския империализъм Шулце-Геверниц възкликва:

«Ако в края на краищата ръководството на германските банки принадлежи на една дузина хора, тяхната дейност е вече по-важна за народното благо от дейността на повечето държавни министри» (за «преплитането» на банкери, министри, индустриалци, рентиери тук е по-изгодно да се позабрави. . .) «. . .Ако си представим докрай развитието на ония тенденции, които видяхме, получава се: паричният капитал на нацията е обединен в банките; банките са свързани помежду си в картел; капиталът на нацията, търсещ приложение, се е отлял във формата на ценни книжа. Тогава се осъществяват гениалните думи на Сен Симон: «Сегашната анархия в производството, която отговаря на факта, че икономическите отношения се развиват без съгласувано регулиране, трябва да отстъпи мястото си на организацията на производството. Производството ще се направлява не от изолираните капиталисти, независими един от друг, незнаещи какви са икономическите нужди на хората; тая работа ще се намира в ръцете на известно социално учреждение. Централният комитет на управлението, което ще има възможност да обхваща с поглед широката област на социалната икономия от по-висока гледна точка, ще я регулира така, както е полезно за цялото общество, и ще предава средствата за производство в подходящи за това ръце, а по-специално ще се грижи за постоянната хармония между производството и потреблението. Има учреждения, които са поставили в кръга на задачите си известна организация на стопанския труд: банките». Ние сме още

далеч от осъществяването на тия думи на Сен Симон, но сме вече на път към осъществяването им: не такъв марксизъм, какъвто си го представяше Маркс, но само по форма не такъв.»*

Няма какво да се каже: хубаво «опровергаване» на Маркс, което прави крачка назад от точния научен анализ на Маркс към догадката — макар и гениална, но все пак само догадка — на Сен Симон.

*Написано през януари-юни 1916 г.
За пръв път напечатано в средата на
1917 г. в Петроград в отделна брошура от
издателство «Жизнь и знание»; предго-
ворът към френското и немското изда-
ние — в 1921 г. в списание «Комунистиче-
ски интернационал», кн 18.*

*В. И. Ленин
Съчинения. Т. 22, с. 189—316*

* «Grundriß der Sozialökonomik», 146.

Държавата и революцията

*Учението на марксизма за държавата
и задачите на пролетариата
в революцията¹*

Предговор към първото издание

Въпросът за държавата придобива в днешно време особена важност и в теоретическо, и в практическо-политическо отношение.¹ Империалистическата война извънредно много ускори и изостри процеса на превръщането на монополистическия капитализъм в държавно-монополистически капитализъм. Чудовищното потискане на трудещите се маси от държавата, която все по-тясно и по-тясно се слива с всесилните съюзи на капиталистите, става все по-чудовищно. Напредналите страни се превръщат — ние говорим за техния «тил» — във военнокаторжни затвори за работниците.

Нечуваните ужаси и бедствия на затягащата се война правят положението на масите непоносимо, усилват тяхното възмущение. Явно нараства международната пролетарска революция. Въпросът за нейното отношение към държавата придобива практическо значение.

Натрупаните в продължение на десетилетия сравнително мирно развитие елементи на опортюнизъм създадоха господстващото в официалните социалистически партии в целия свят течение на социалшовинизма. Това течение (Плеханов, Потресов, Брешковска, Рубанович, а след тях в едва прикрита форма г-да Церетели, Чернов и С-ие в Русия; Шайдемах, Легин, Давид и пр. в Германия; Ренодел, Гед, Вандервелд във Франция и Белгия; Хайндман и фабианците² в Англия и т. н. и т. н.), социализъм на

думи, шовинизъм на дело, се отличава с подло лакейско приспособяване на «водачите на социализма» към интересите не само на «своята» национална буржоазия, но именно на «своята» държава, защото повечето от тъй наречените велики държави отдавна експлоатират и поробват цяла редица малки и слаби народности. А империалистическата война е именно война за разделяне и преразделяне на такъв род плячка. Борбата за освобождаване на трудещите се маси от влиянието на буржоазията изобщо и особено на империалистическата буржоазия е невъзможно без борба срещу опортюнистическите предразсъдъци относно «държавата».

Ние разглеждаме най-напред учението на Маркс и Енгелс за държавата, като се спираме особено подробно на забравените или подложени на опортюнистическо изопачаване страни на това учение. След това ще разгледаме специално главния представител на тия изопачения, Карл Кауцки, най-известния водач на Втория интернационал (1889—1914 г.), който през време на сегашната война претърпя такъв жалък банкрут. И накрая ще направим обобщение на главните резултати от опита на руските революции през 1905 и особено през 1917 година. Последната, изглежда, сега (началото на август 1917 г.) завършва първия период на своето развитие, но цялата тая революция изобщо може да бъде схваната само като едно от звената във веригата на социалистическите пролетарски революции, предизвикани от империалистическата война. Въпросът за отношението на социалистическата революция на пролетариата към държавата придобива по такъв начин не само практическо-политическо значение, но и най-злободневно значение като въпрос за разясняване на масите онова, което те ще трябва да правят в най-близко бъдеще за своето освобождение от игото на капитала.

Август 1917 г.

Авторът

Предговор към второто издание

Настоящото второ издание се печата почти без изменения. Добавен е само параграф 3 към глава II.

Москва

Авторът

17 декември 1918 г.

Глава I

Класовото общество и държавата

1. Държавата — продукт на непримиримостта на класовите противоречия

С учението на Маркс сега става това, което не един път е ставало в историята с ученията на революционните мислители и водачи на потиснатите класи в тяхната борба за освобождение. Докато са живи великите революционери, потискащите класи им отплащат с постоянни преследвания, посрещат тяхното учение с най-дива злоба, с най-бясна ненавист, с най-безогледен поход от лъжи и клевети. След тяхната смърт се правят опити те да бъдат превърнати в безвредни икони, да бъдат, така да се каже, канонизирани, да се въздаде известна слава на тяхното *име* за «утеха» на потиснатите класи и за тяхното залъгване, като се опразни революционното учение от *съдържание*, като се притъпи неговото революционно острие, като се опошли. За такава «обработка» на марксизма се сдушават сега буржоазията и опортюнистите вътре в работническото движение. Забравят, изтласкват на заден план, изопачават революционната страна на учението, революционната му душа. Издигат на преден план, прославят онова, което е приемливо или което изглежда приемливо за буржоазията. Не се смейте — всички социалшовинисти сега са «марксистки»! И все по-често немските буржоазни учени, вчерашните специалисти по унищожаването на марксизма, говорят за «национално-немския» Маркс, който бил възпитал така великолепно организирани за водене на грабителската война работнически съюзи!

При такова положение на нещата, при нечуваната разпространеност на изопаченията на марксизма нашата задача се състои преди всичко във *възстановяване* истинското учение на Маркс за държавата. За това е необходимо привеждането на редица дълги цитати от собствените съчине-

ния на Маркс и Енгелс. Несъмнено, дългите цитати ще направят изложението тежко и никак не ще съдействуват за неговата популярност. Но да се мине без тях, е съвсем невъзможно. Всички или поне всички решаващи места от съчиненията на Маркс и Енгелс по въпроса за държавата трябва да бъдат непременно приведени във възможно по-пълен вид, за да може читателят да си състави самостоятелна представа за съвкупността от възгледите на основоположниците на научния социализъм и за развитието на тия възгледи, а така също, за да може тяхното изопачаване от господстващото сега «кауцкианство» да бъде документално доказано и нагледно показано.

Да започнем с най-разпространеното съчинение на Фр. Енгелс «Произход на семейството, частната собственост и държавата», което в 1894 г. излезе в Щутгарт вече в 6-о издание.³ Ние ще трябва да превеждаме цитатите от немските оригинали, тъй като руските преводи, при всичката им многобройност, са в по-голямата си част или непълни, или са направени крайно незадоволително.

«Държавата — казва Енгелс, обобщавайки своя исторически анализ — съвсем не е сила, натрапена на обществото отвън. Държавата също така не е «действителност на нравствената идея», «образ и действителност на разума», както твърди Хегел.⁴ Държавата е продукт на обществото на определено стъпало от развитието му; тя е признание, че това общество се е заплело в неразрешимо противоречие със самото себе си, разцепило се е на непримирими противоположности, от които е безсилно да се избави. А за да не би тия противоположности — класите с противоречиви икономически интереси — да унищожат себе си и обществото в безплодна борба, станала необходима една привидно стояща над обществото сила, която да обуздава конфликта, да го държи в рамките на «реда». И тази сила, произлязла от обществото, но поставяща се над него и все повече отчуждаваща се от него, е държавата» (стр. 177—178 по шестото немско издание)⁵.

Тук напълно ясно е изразена основната идея на марксизма по въпроса за историческата роля и за значението на държавата. Държавата е продукт и проява на *непримири-*

мостта на класовите противоречия. Държавата възниква там, тогава и дотолкова, където, когато и доколкото класовите противоречия обективно *не могат* да бъдат примирени. И, обратно, съществуването на държавата доказва, че класовите противоречия са непримирими.

Именно по този най-важен и основен пункт се почва изопачаването на марксизма, което върви по две главни линии.

От една страна, буржоазните и особено дребнобуржоазните идеолози — принудени под натиска на безспорните исторически факти да признаят, че държава има само там, където има класови противоречия и класова борба — «подобряват» Маркс по такъв начин, че държавата излиза орган за *примиряване* на класите. Според Маркс държавата не би могла нито да възникне, нито да се крепи, ако би било възможно примиряването на класите. У еснафските и филистерските професори и публицисти излиза — най-често при доброжелателни позовавания на Маркс — че държавата именно примирява класите. Според Маркс държавата е орган на класовото *господство*, орган за *потискане* на една класа от друга, тя е създаване на «ред», който узаконява и укрепва това потискане, като обуздава стълкновението на класите. Според мнението на дребнобуржоазните политици редът е именно примиряване на класите, а не потискане на една класа от друга; да се обуздава стълкновението — означавало да се примирява, а не да се отнемат от потиснатите класи определени средства и начини на борба за смъкване на потисниците.

Например всички есери (социалисти революционери)⁶ и меншевики през революцията в 1917 година, когато въпросът за значението и ролята на държавата именно изпъкна в цялото си величие, постави се практически като въпрос за незабавно действие и при това действие в масов мащаб — всички те наведнъж и изцяло се свлякоха до дребнобуржоазната теория за «примиряването» на класите от «държавата». Безбройните резолюции и статии на политиците на тия две партии са изцяло пропити от тази еснафска и филистерска теория за «примиряването». Че държавата е орган на господството на определена класа, която *не може* да бъде примирена със своя антипод (с противоположната ѝ класа), това дребнобуржоазната демокрация никога не е в състояние да разбере. Отношението към държавата е една от най-нагледните прояви на това, че нашите

есери и меншевики съвсем не са социалисти (което ние, болшевиките, винаги сме доказвали), а дребнобуржоазни демократи с почти социалистическа фразеология.

От друга страна, «кауцкианското» изопачаване на марксизма е много по-изтънчено. «Теоретически» не се отрича нито това, че държавата е орган на класово господство, нито това, че класовите противоречия са непримирими. Но се изпуска изпредвид или се замазва следното: щом като държавата е продукт на непримиримостта на класовите противоречия, щом като тя е сила, която стои *над* обществото и *«все повече и повече се отчуждава от обществото»*, ясно е, че освобождението на потиснатата класа е невъзможно не само без насилствена революция, *но и без унищожаване* на онзи апарат на държавната власт, който е създаден от господстващата класа и в който е въплътено това «отчуждение». Маркс направи този теоретически сам по себе си ясен извод, както ще видим по-долу, най-определено въз основа на конкретно-историческия анализ на задачите на революцията. И именно този извод Кауцки — ние ще покажем това подробно в по-нататъшното изложение — . . . «забрави» и изопачи.

2. Специални отряди от въоръжени хора, затвори и пр.

«. . . В сравнение със старата гентилна (родова или кланова) организация⁷ — продължава Енгелс — държавата се отличава, първо, с деленето на поданиците си по териториални деления» . . .

На нас това делене ни изглежда «естествено», но то е струвало дълга борба със старата организация по колена или по родове.

«. . . Вторият отличителен белег е създаването на обществена власт, вече несъвпадаща непосредствено с населението, което само се организира като въоръжена сила. Тази специална обществена власт е необходима, защото самодействащата въоръжена организация на населението е станала невъзможна след разделянето на обществото на класи. . . Тази обществена власт съществува във всяка държава. Тя се състои не само от въоръжени хора, но и от веще-

Пролетарни отъ всички страни, съединявайте се!

В. илинъ (Н. Ленинъ).

ДЪРЖАВАТА И РЕВОЛЮЦИЯТА.

МАРКСИЧЕСКОТО УЧЕНИЕ ЗА ДЪРЖАВАТА И ЗАДАЧИТЬ
НА ПРОЛЕТАРИАТА ВЪ РЕВОЛЮЦИЯТА.

КНИГА I.

СОФИЯ, Партийна социалист. книжарница и печатница, 1919 г.

Заглавната страница на първото българско издание на книгата
„Държавата и революцията“ — 1919 г.

ствени придатъци, затвори и учреждения за принуда от всякакъв вид, които родовото (клановото) устройство на обществото не познавало. . .»⁸

Енгелс развива понятието за оная «сила», която се нарича държава, сила, която е произлязла от обществото, но се поставя над него и все повече и повече се отчуждава от него. В какво главно се състои тази сила? В специалните отряди от въоръжени хора, които имат на свое разположение затвори и прочие.

Ние имаме право да говорим за специални отряди от въоръжени хора, защото свойствената на всяка държава обществена власт «не съвпада непосредствено» с въоръженото население, с неговата «самодействаща въоръжена организация».

Както всички велики революционни мислители, Енгелс се старае да обърне вниманието на съзнателните работници именно върху това, което на господстващото еснафство изглежда най-малко заслужаващо внимание, като най-обикновено, осветено не само от трайни, но, може да се каже, окаменели предразсъдъци. Постоянната войска и полицията са главните оръдия на силата на държавната власт, но — нима това може да бъде другояче?

От гледището на грамадното мнозинство европейци от края на XIX век, към които се обръщаше Енгелс и които не бяха преживели и не бяха наблюдавали отблизо нито една велика революция, това не може да бъде другояче. За тях е съвсем неразбираемо какво ще да е това «самодействаща въоръжена организация на населението». На въпроса, защо се е появила необходимостта от специални, поставени над обществото, отчуждаващи се от обществото отряди от въоръжени хора (полиция, постоянна армия), западноевропейският и руският филистер е склонен да отговаря с две-три фрази, заимствувани от Спенсер или Михайловски, с позоваване на усложняването на обществения живот, на диференциацията на функциите и т. н.

Такова позоваване изглежда «научно» и прекрасно приспива еснафа, като затъмнява главното и основното: разделянето на обществото на непримиримо враждебни класи.

Ако не беше станало това разделяне, «самодействащата въоръжена организация на населението» би се отличавала със своята сложност, с висотата на своята техника

и пр. от примитивната организация на стадото маймуни, които си служат с тояги, или на първобитните хора, или на хората, обединени в кланови общества, но такава организация би била възможна.

Тя е невъзможна, защото цивилизованото общество е разделено на враждебни и при това непримиримо враждебни класи, «самодействащото» въоражение на които би довело до въоръжена борба между тях. Формира се държавата, създава се специална сила, специални отряди от въоръжени хора и всяка революция, разрушавайки държавния апарат, ни показва класовата борба в оголен вид, показва ни нагледно как господстващата класа се стреми да възобнови служещите *на нея* специални отряди от въоръжени хора, как потиснатата класа се стреми да създаде нова организация от този род, способна да служи не на експлоататорите, а на експлоатираните.

В приведеното разсъждение Енгелс поставя теоретически същия този въпрос, който практически, нагледно и при това в мащаба на масовото действие поставя пред нас всяка велика революция, а именно въпроса за взаимоотношението между «специалните» отряди от въоръжени хора и «самодействащата въоръжена организация на населението». Ние ще видим как този въпрос конкретно се илюстрира от опита на европейските и руските революции.

Но да се върнем към изложението на Енгелс.

Той посочва, че понякога, например тук-там в Северна Америка, тази обществена власт е слаба (става дума за рядко изключение за капиталистическото общество и за ония части на Северна Америка в нейния доимпериалистически период, където преобладаваше свободният колонист), но общо тя се усилва:

«. . .Обществената власт се усилва в такава степен, в каквата се изострят класовите противоречия вътре в държавата и в каквата граничните една с друга държави стават по-големи (и по-населени. Достатъчно е да погледне човек съвременна Европа, където класовата борба и конкуренцията в завоюването са издигнали обществената власт на такава висота, че тя заплашва да погълне цялото общество и дори държавата. . .»⁹

Това е писано не по-късно от началото на 90-те години на миналия век. Последният предговор на Енгелс е от

16 юни 1891 година.¹⁰ Тогава преломът към империализма — и в смисъл на пълното господство на тръстовете, и в смисъл на всевластието на най-големите банки, и в смисъл на грандиозната колониална политика и прочие — едва едва започваше във Франция, още по-слабо в Северна Америка и в Германия. Оттогава «конкуренцията в завоюването» направи гигантска крачка напред, толкова повече, че земното кълбо се оказа в началото на второто десетилетие на ХХ в. окончателно поделено между тия «конкуриращи се завоеватели», т. е. великите грабителски държави. Военните и морските въоръжения оттогава неимоверно пораснаха и грабителската война от 1914—1917 г. за господство на Англия или Германия над света, за дележ на плячката приближи «поглъщането» на всички сили на обществото от хищническата държавна власт към пълна катастрофа.

Енгелс умееше още в 1891 г. да посочва «конкуренцията в завоюването» като една от най-важните отличителни черти на външната политика на великите държави, а социалшовинистическите негодници през 1914—1917 г., когато тази именно конкуренция, многократно изострилася се, породила империалистическата война, прикриват защитата на грабителските интереси на «своята» буржоазия с фрази за «защита на отечеството», за «отбрана на републиката и революцията» и др. т.!

3. Държавата — оръдие за експлоатация на потиснатата класа

За издържането на специалната, стояща над обществото, обществена власт са нужни данъци и държавни дългове.

«. . . Притежавайки обществената власт и правото да събират данъци, чиновниците — пише Енгелс — като органи на обществото се поставят *над* обществото. Свободното, доброволно уважение, с което са се отнасяли към органите на родовото (клановото) общество, не им е вече достатъчно, дори и ако биха могли да го завоюват. . .» Създават се специални закони за светостта и неприкосновеността на чиновниците. «Най-жалкият полицейски служител» има по-голям «авторитет», отколкото представителите на

клана, но дори шефът на военната власт на една цивилизована държава би могъл да позавиди на старейшината на клана, ползващ се «с придобито не чрез тоягата уважение» на обществото.¹¹

Въпросът за привилегированото положение на чиновниците като органи на държавната власт тук е поставен. Набелязано е като основно: кое ги поставя *над* обществото? Ние ще видим как този теоретически въпрос практически се решаваше от Парижката комуна в 1871 г. и реакционно се замазваше от Кауцки в 1912 година.

«. . . Тъй като държавата е възникнала от нуждата да се обуздава противоположността между класите; тъй като същевременно тя е възникнала в самите сблъсквания на тия класи, тя по общо правило е държава на най-мощната, на икономически господстващата класа, която с помощта на държавата става и политически господстваща класа и по такъв начин придобива нови средства за потискане и експлоатиране на потиснатата класа. . .» Не само древната и феодалната държава бяха органи за експлоатация на робите и крепостните, но и «съвременната представителна държава е оръдие за експлоатация на наемния труд от капитала. Като изключение се срещат обаче периоди, когато борещите се (помежду си) класи достигат такова равновесие на силите, че държавната власт, като привидна посредница между тях, получава временно известна самостоятелност по отношение на двете класи. . .»¹² Такава е абсолютната монархия в XVII и XVIII в., бонапартизмът през първата и втората империя във Франция, Бисмарк в Германия.

Такова е — ще добавим от себе си — правителството на Керенски в републиканска Русия след преминаването му към преследвания на революционния пролетариат в такъв момент, когато Съветите, поради ръководството на дребнобуржоазните демократи, са *вече* безсилни, а буржоазията е *още* недостатъчно силна, за да може направо да ги разгони.

В демократичната република — продължава Енгелс — «богатството упражнява своята власт

косвено, но затова пък толкова по-сигурно», именно, първо, чрез «пряко подкупване на чиновниците» (Америка), второ, чрез «съюза между правителството и борсата» (Франция и Америка.)¹³

В днешно време империализмът и господството на банките «развиха» до необикновено изкуство и двата тия способа да се отстоява и провежда в живота всевластието на богатството, в които щете демократични републики. Ако например още в първите месеци на демократичната република в Русия, може да се каже в медения месец на бракосъчетанието на «социалистите» есери и меншевиките с буржоазията в коалиционното правителство, г. Палчински саботираше всички мерки за обуздаване на капиталистите и тяхното мародерство, тяхното ограбване на хазната чрез военните доставки, ако след това напусналият правителството г. Палчински (заменен, разбира се, с друг също такъв Палчински) е «награден» от капиталистите със служба със 120 000 рубли годишна заплата — то какво е това? Пряк подкуп или непряк? Съюз на правителството със синдикатите или «само» приятелски отношения? Каква роля играят черновци и церетелиевци, авксентиевци и скобелевци? — «Преки» съюзници ли са те на милионерите-хазнокрадци, или само косвени?

Всевластието на «богатството» и поради това е *по-сигурно* при демократичната република, защото то не зависи от отделните недостатъци на политическия механизъм, от лошата политическа обвивка на капитализма. Демократичната република е най-добрата възможна политическа обвивка на капитализма и затова капиталът, овладял (чрез палчинскиевци, черновци, церетелиевци и К^о) тая най-добра обвивка, вкоренява своята власт толкова сигурно, толкова трайно, че *никаква* смяна нито на лицата, нито на учрежденията, нито на партиите в буржоазнодемократичната република не разклаща тая власт.

Трябва да се отбележи още, че Енгелс най-определено нарича и всеобщото избирателно право оръдие на господството на буржоазията. Всеобщото избирателно право, казва той, вземайки очевидно предвид дългия опит на немската социалдемокрация, е

«показател за зрелостта на работническата класа. Повече то не може да *даде* и не ще *даде* в сегашната държава.»¹⁴

Дребнобуржоазните демократи от рода на нашите есери и меншевики, както и техните родни братя, всички социалшовинисти и опортюнисти в Западна Европа, очакват именно това «повече» от всеобщото изборително право. Те сами споделят и внушават на народа лъжливата мисъл, че всеобщото изборително право «в сегашната държава» било действително способно да изрази волята на мнозинството от трудещите се и да закрепи нейното провеждане в живота.

Ние тук можем само да отбележим тая лъжлива мисъл, само да изтъкнем, че съвършено ясното, точно, конкретно изказване на Енгелс се изопачава на всяка стъпка в пропагандата и агитацията на «официалните» (т. е. опортюнистическите) социалистически партии. Подробно разясняване на цялата лъжливост на тая мисъл, която Енгелс тук отхвърля, се дава в нашето по-нататъшно изложение на възгледите на Маркс и Енгелс за «сегашната» държава.

Обобщение на своите възгледи Енгелс дава в най-популярното си съчинение в следните думи:

«И така, държавата не съществува от край време. Имало е общества, които са минавали и без нея и които не се имали никаква представа за държава и държавна власт. На определено стъпало на икономическото развитие, което по необходимост е било свързано с разделянето на обществото на класи, държавата станала поради това разделение необходимост. Сега ние се приближаваме с бързи крачки към такова стъпало на развитие на производството, на което съществуването на тези класи не само престава да бъде необходимост, но става истинска спънка за производството. Класите ще изчезнат също така неизбежно, както неизбежно са възникнали в миналото. С изчезването на класите неизбежно ще изчезне и държавата. Обществото, което ще организира производството по нов начин на основата на свободна и равнопавна асоциация на производителите, ще заприати цялата държавна машина там, където ще й бъде тогава истинското място: в музея на старините, наред с хурката и бронзовата брадва.»¹⁶

В пропагандната и агитационна литература на съвременната социалдемократия този цитат не се среща често. Но дори и тогава, когато този цитат се среща, в повечето случаи го привеждат, като че ли правят поклон пред ико-

на, т. е. за официално изразяване на почит към Енгелс, без всякакъв опит да се вникне — колко широк и дълбок размах на революцията се предполага с това «запращане на цялата държавна машина в музея на старините». В повечето случаи дори не се вижда разбиране на онова, което Енгелс нарича държавна машина.

4. «Отмирането» на държавата и насилствената революция

Думите на Енгелс за «отмирането» на държавата се ползват с такава широка известност, те се цитират така често, така релефно показват в какво се състои същността на обикновеното подправено представяне на марксизма като опортюнизъм, че е необходимо да се спрем на тях подробно. Да приведем цялото разсъждение, от което те са взети:

«Пролетариатът завзема държавната власт и превръща средствата за производство първо в държавна собственост. Но със самото това той унищожава сам себе си като пролетариат, унищожава всички класови различия и класови противоположности, а с това унищожава и държавата като държава. На съществуващото и съществуващото досега общество, което се движи в класови противоположности, е била необходима държавата, т. е. една организация на съответната експлоататорска класа за поддържане на нейните външни условия на производство, т. е. предимно за насилствено държане на експлоатираната класа в определените от съществуващия начин на производство условия на потисничество (робство, крепостничество, наемен труд). Държавата е била официалният представител на цялото общество, неговото обединяване в една видима корпорация, но тя е била такава само доколкото е била държава на оная класа, която за своята епоха сама е представлявала цялото общество: в древността тя е била държава на робовладелците — граждани на държавата; в средните векове — на феодалната аристокрация; в наше време — на буржоазията. Когато държавата стане най-последователен представител на цялото общество, тогава тя сама ще се направи излишна. Когато

вече няма да има обществена класа, която трябва да бъде държана в подчинение, когато заедно с класовото господство, заедно с борбата за индивидуалното съществуване, обусловена от сегашната анархия в производството, бъдат премахнати произлизащите от тази борба стълкновения и ексцесии (крайности) — тогава вече няма да има какво да се потиска, така че няма да бъде необходима специална сила за потискане — държавата. Първият акт, с който държавата наистина ще се прояви като представител на цялото общество — вземането във владение на средствата за производство от името на обществото, — ще бъде в същото време нейният последен самостоятелен акт като държава. Намесата на държавната власт в обществените отношения ще става тогава в една област след друга излишна и ще угасне от само себе си. На мястото на управляването на хората ще дойде разпореждането с вещите и ръководенето на производствените процеси. Държавата не се «премахва», *тя отмира*. Това трябва да се има предвид при оценката на фразата за «свободна народна държава», която от агитационна гледна точка може да бъде временно оправдана, но в последна сметка е научно несъстоятелна: това трябва да се има предвид и при искането на така наречените анархисти държавата да бъде премахната за един ден («Анти-Дюринг». «Оборването на науката от господин Ойген Дюринг», стр. 301—303 по третото немско издание)¹⁶.

Без да се боим, че ще сгрешим, можем да кажем, че от гова забележително богато откъм мисли разсъждение на Енгелс действително достойно на социалистическата мисъл в съвременните социалистически партии стана само това, че държавата според Маркс «отмира» за разлика от анархистическото учение за «отменяне» на държавата. Да се окастри марксизмът така, значи да се сведе той до опортюнизъм, защото при такова «тълкуване» остава само смътната представа за бавно, равно, постепенно изменение, за липса на скокове и бури, за липса на революция. «Отмирането на държавата в общоприетото, общоразпространеното, масовото, ако може така да се изразим, разбиране означава, без съмнение, замазване, ако не отричане на революцията.

А при това подобно «тълкуване» е най-грубо изгодно само за буржоазията изопачаване на марксизма, основано теоретически на забравянето на най-важните обстоятелства и съображения, посочени например в същото това, изцяло приведено от нас, «обобщаващо» разсъждение на Енгелс.

Първо. В самото начало на това разсъждение Енгелс казва, че завземайки държавната власт, пролетариатът «със самото това унищожава държавата като държава». Какво значи това, върху този въпрос «не е прието» да се мисли. Обикновено това или съвсем се игнорира, или се смята нещо като «хегелианска слабост» на Енгелс. Всъщност в тия думи е изразен накратко опитът на една от най-великите пролетарски революции, опитът на Парижката комуна от 1871 г., за което по-подробно ще говорим на друго място. Всъщност тук Енгелс говори за «унищожаване» на *буржоазната* държава от пролетарската революция, докато думите за отмирането се отнасят за остатъците на *пролетарската* държавност след социалистическата революция. Буржоазната държава не «отмира» според Енгелс, а се «унищожава» от пролетариата в революцията. След тая революция отмира пролетарската държава или полудържава.

Второ. Държавата е «специална сила за потискане». Това великолепно и във висша степен дълбоко определение на Енгелс е дадено от него тук с най-голяма яснота. А от него произтича, че «специалната сила за потискане» на пролетариата от буржоазията, на милионите трудещи се от една шепа богаташи трябва да се смени със «специална сила за потискане» на буржоазията от пролетариата (диктатура на пролетариата). В това се и състои «унищожаването на държавата като държава». В това се състои «актът» на вземането във владение средствата за производство от името на обществото. И от само себе си е ясно, че *такава* смяна на една (буржоазната) «специална сила» с друга (пролетарската) «специална сила» съвсем вече не може да стане във вид на «отмиране».

Трето. За «отмиране» и — дори още по-релефно и още по-цветисто — за «угасване» Енгелс говори съвършено ясно и определено по отношение на епохата *след* «вземането на средствата за производство във владение на държавата от името на цялото общество», т. е. *след* социалистическата революция. Всички ние знаем, че политическа-

та форма на «държавата» в това време е най-пълната демокрация. Но на никого от опортюнистите, които безсрамно изопачават марксизма, не идва на ум, че следователно тук у Енгелс става дума за «угасване» и «отмиране» на *демокрацията*. Това изглежда на пръв поглед много странно. Но то е «непонятно» само за оизи, който не е вникнал, че демокрацията е *с ъ щ о* държава и че следователно демокрацията също ще изчезне, когато изчезне държавата. Буржоазната държава може да бъде «унищожена» само от революция. Държавата изобщо, т. е. най-пълната демокрация, може само да «отмре».

Четвърто. Като излага своето знаменито положение: «държавата отмира», Енгелс веднага пояснява конкретно, че това положение е насочено и против опортюнистите, и против анархистите. При това у Енгелс на първо място е поставен онзи извод от положението за «отмирането на държавата», който е насочен срещу опортюнистите.

Можем да се обзаложим, че от 10 000 души, които са чели или са слушали за «отмирането» на държавата, 9990 съвсем не знаят или не помнят, че Енгелс е насочвал своите изводи от това положение *не само* срещу анархистите. А от останалите десетина души навярно девет не знаят какво е това «свободна народна държава» и защо в атакуването на този лозунг се заключава атакуване на опортюнистите. Така се пише история! Така се извършва незабележимо фалшифициращо подменяне на великото революционно учение с господстващата еснафщина. Изводът против анархистите хиляди пъти е бивал повтарян, опошляван, набиван в главите по най-опростен начин и е придобил устойчивостта на предразсъдък. А извода против опортюнистите го замазаха и «забравиха»!

«Свободна народна държава» е било програмно искане и общоразпространен лозунг на немските социалдемократи през 70-те години. Никакво политическо съдържание освен еснафски надутото описание на понятието демокрация няма в този лозунг. Доколко в него легално се загатва за демократична република, дотолкова Енгелс бе готов «временно» да «оправдае» този лозунг от агитаторска гледна точка. Но този лозунг беше опортюнистичен, защото изразяваше не само разкрасяване на буржоазната демокрация, но и неразбиране социалистическата критика на всякаква държава изобщо. Ние сме за демократична република като най-добра за пролетариата държавна фор-

ма при капитализма, но не бива да забравяме, че наемното робство е участ на народа и в най-демократичната буржоазна република. По-нататък. Всяка държава е «специална сила за потискане» на угнетената класа. Затова *всяка* държава е *несвободна* и *ненародна*. Маркс и Енгелс *неведнъж* разясняваха това на своите партийни другари в 70-те години.¹⁷

Пето. В същото това съчинение на Енгелс, от което всички помнят разсъждението за отмирането на държавата, има разсъждение за значението на насилствената революция. Историческата оценка на нейната роля се превръща у Енгелс в същински панегирик на насилствената революция. Това «никой не помни», за значението на тая мисъл в съвременните социалистически партии не е прието да се говори и дори да се мисли, във всекидневната пропаганда и агитация сред масите тия мисли не играят никаква роля. А при това те са свързани с «отмирането» на държавата неразделно, в едно стройно цяло.

Ето това разсъждение на Енгелс:

«...Че насилието играе в историята и друга роля» (освен като извършител на зло), «именно революционна роля, че то по думите на Маркс е акушерка на всяко старо общество, когато то е бременно с ново¹⁸, че насилието е онова оръдие, с помощта на което общественото движение си пробива път и разчупва закостенелите, умъртвелите политически форми — за всичко това г. Дюринг не спомепава нито дума. Само с въздишки и степенания той допуска възможността, че за събарянето на експлоататорското стопанство може би ще бъде необходимо насилие — за съжаление, благоволете да забележите! — тъй като всяко прилагане на насилие деморализирало, видите ли, този, който го прилага. И това се говори въпреки оня висок нравствен и идеен подем, който е бил следствие на всяка победоносна революция! И това се говори в Германия, където едно насилствено сблъскване, което наистина може да бъде натрапено на народа, би могло да има поне това предимство, че би изкоренило робския дух, проникнал в националното съзнание от унижението на Тридесетгодишната война¹⁹. И това бледно, хилаво, безсилно попско мислене има претенция да се на-

трапва на най-революционната партия, каквато историята познава?» (стр. 193 по 3-о немско издание, краят на 4-а глава на II отдел).²⁰

Как може да се съедини в едно учение този панегирик на насилствената революция, настойчиво преподнасян от Енгелс на германските социалдемократи от 1878 до 1894 г., т. е. до самата му смърт, с теорията за «отмирането» на държавата?

Обикновено съединяват едното и другото с помощта на еkleктизма, на безидейното или софистичното измъкване произволно (или за угаждане на властимащите) ту на едното, ту на другото разсъждение, при което в деветдесет и девет случая от сто, ако не и по-често, на първо място се изтъква именно «отмирането». Диалектиката се заменя с еkleктизъм: това е най-обикновеното, най-разпространеното явление в официалната социалдемократическа литература в наши дни по отношение на марксизма. Такова заменяне, разбира се, не е нещо ново, то е наблюдавано дори в историята на класическата гръцка философия. При подправеното представяне на марксизма като опортюнизъм подправеното представяне на еkleктизма като диалектика най-лесно измамва масите, дава привидно удовлетворение, уж взима под внимание всички страни на процеса, всички тенденции на развитието, всички противоречиви влияния и пр., а всъщност не дава никакво цялостно и революционно разбиране на процеса на общественото развитие.

По-горе вече говорихме и по-подробно ще покажем в по-нататъшното изложение, че учението на Маркс и Енгелс за неизбежността на насилствената революция се отнася за буржоазната държава. Тя не може да се смени с пролетарска държава (с диктатура на пролетариата) по пътя на «отмирането», а може, по общо правило, само чрез насилствена революция. Панегирикът, с който я възхвалява Енгелс и който напълно съответствува на многократните изказвания на Маркс — (нека си спомним края на «Ничета на философията»²¹ и на «Комунистически манифест»²² с гордото, открито обявяване неизбежността на насилствената революция, да си спомним критиката на Готската програма от 1875 г., почти 30 години след това, където Маркс безпощадно бичува опортюнизма на тази програма²³), — този панегирик съвсем не е «увлечение», съвсем не е декламация, не е полемична необмисленост. Необходимостта

системно да се възпитаваат масите в *такъв* и именно в такъв възглед за насилствената революция лежи в основата на *цялото* учение на Маркс и Енгелс. Измяната на тяхното учение от страна на господстващите сега социалшовинистически и кауцкиански течения се изразява особено релефно в забраняването и от едните, и от другите на *такава* пропаганда, на такава агитация.

Смяната на буржоазната държава с пролетарска е невъзможна без насилствена революция. Унищожението на пролетарската държава, т. е. унищожението на всяка държава, е невъзможно другояче освен по пътя на «отмирането».

Подробно и конкретно развитие на тия възгледи Маркс и Енгелс даваха, като изучаваха всяка отделна революционна ситуация, като анализираха поуците от опита на всяка отделна революция. Към тази безусловно най-важна част от тяхното учение и преминаваме.

Г л а в а II

Държавата и революцията. Опитът от 1848—1851 година

1. Навечерието на революцията

Първите произведения на зрелия марксизъм — «Нищета на философията» и «Комунистически манифест» — се отнасят именно към навечерието на революцията от 1848 г. По силата на това обстоятелство наред с изложението на общите основи на марксизма ние имаме тук до известна степен отражение на тогавашната конкретна революционна ситуация и затова може би по-целесъобразно ще бъде да разгледаме онова, което говорят авторите на тия произведения за държавата непосредствено преди техните изводи от опита на 1848—1851 година.

«...В хода на развитието — пише Маркс в «Нищета на философията» — работническата класа ще замени старото буржоазно общество с такава асоциация, която изключва класите и тяхната противоположност; няма да има вече никаква действителна политическа власт, тъй като именно политическа-

та власт е официалният израз на противоположността на класите в буржоазното общество» (стр. 182 на немското издание от 1885 г.).²⁴

Поучително е да се съпостави с това общо изложение на мисълта за изчезването на държавата след унищожението на класите онова изложение, което е дадено от Маркс и Енгелс няколко месеца по-късно — именно през ноември 1847 г. — в написания от тях «Комунистически манифест».

«. . . Като очертахме най-общите фази в развитието на пролетариата, ние проследихме повече или по-малко прикритата гражданска война в съществуващото общество до точката, когато тя се превръща в открита революция и пролетариатът чрез насилствено събаряне на буржоазията установява своето господство. . .

. . . По-горе вече видяхме, че първата крачка в работническата революция е превръщането» (буквално: издигането) «на пролетариата в господстваща класа, извоюването на демокрация».

Пролетариатът ще използва своето политическо господство, за да изтръгне постепенно от буржоазията целия капитал, да централизира всички средства за производство в ръцете на държавата, т. е. на организирания като господстваща класа пролетариат, и колкото може по-бързо да увеличи сумата на производителните сили (стр. 31 и 37 по седмото немско издание от 1906 година).²⁵

Тук ние виждаме формулировката на една от най-забележителните и най-важни идеи на марксизма по въпроса за държавата, именно идеята за «диктатурата на пролетариата» (както почнаха да казват Маркс и Енгелс след Парижката комуна)²⁶, а след това във висша степен интересното определение на държавата, принадлежащо също към числото на «забравените думи» на марксизма. *«Държавата, т. е. организираният в господстваща класа пролетариат.»*

Това определение на държавата не само никога не се е разяснявало в господстващата пропагандистка и агитационна литература на официалните социалдемократически партии. Нещо повече. То бе забравено именно защото е свършено непримиримо с реформизма, то удря право в

лицето обикновените опортюнистически предразсъдъци и еснафските илюзии за «мирно развитие на демокрацията».

На пролетариата е нужна държава — това повтарят всички опортюнисти, социалшовинисти и кауцкианци, като уверяват, че такава е учението на Маркс, и като *«забравят»* да добавят, че, първо, според Маркс на пролетариата е нужна не само отмираща държава, т. е. държава, която е устроена така, че незабавно да почне да отмира и да не може да не отмира. И, второ, на трудещите се е нужна «държава», «т. е. организиран в господстваща класа пролетариат».

Държавата е специална организация на силата, тя е организация на насилието за потискане на някоя класа. А коя класа пролетариатът трябва да потиска? Разбира се, само експлоататорската класа, т. е. буржоазията. На трудещите се е нужна държавата само за смазване съпротивата на експлоататорите, а да ръководи това смазване, да го проведе в живота е в състояние само пролетариатът като единствена докрай революционна класа, единствена класа, способна да обедини всички трудещи се и експлоатирани в борбата против буржоазията, за нейното пълно отстраняване.

На експлоататорските класи политическото господство е нужно, за да поддържат експлоатацията, т. е. за користните интереси на едно нищожно малцинство против грамадното мнозинство на народа. На експлоатираните класи политическо господство е нужно за пълното премахване на всяка експлоатация, т. е. в интерес на грамадното мнозинство на народа против нищожното малцинство на съвременните робовладелци, т. е. на помещиците и капиталистите.

Дребнобуржоазните демократи, тия лъжесоциалисти, които заменят класовата борба с мечти за споразумение на класите, си представяха и социалистическото преустройство мечтателно, не във вид на събаряне господството на експлоататорската класа, а във вид на мирно подчинение, малцинството на разбралото своите задачи мнозинство. Тая дребнобуржоазна утопия, неразделно свързана с признаването на надкласовата държава, на практика довеждаше до предателство на интересите на трудещите се класи, както и показва например историята на френските революции в 1848 и 1871 г., както и показва опитът на «социалистическото» участие в буржоазните правителства в Англия,

Франция, Италия и други страни в края на XIX и в началото на XX век.²⁷

Маркс през целия си живот се бореше с този дребнобуржоазен социализъм, възроден сега в Русия от партиите на есерите и меншевиките. Маркс прокара учението на класовата борба последователно, включително до учението за политическата власт, за държавата.

Събарянето на господството на буржоазията е възможно само от пролетариата като особена класа, чиито икономически условия за съществуване я подготвят към такова събаряне, дават ѝ възможност и сила да извърши това. Докато буржоазията раздробява, разпокъсва селяните и всички дребнобуржоазни слоеве, тя сплотява, обединява, организира пролетариата. Само пролетариатът — по силата на своята икономическа роля в едрото производство — е способен да бъде водач на *всички* трудещи се и експлоатирани маси, които буржоазията експлоатира, потиска, души често пъти не по-малко, а по-силно, отколкото пролетариите, но които не са способни за *самостоятелна* борба за своето освобождение.

Учението за класовата борба, приложено от Маркс към въпроса за държавата и за социалистическата революция, неизбежно води към признаване *политическото господство* на пролетариата, неговата диктатура, т. е. такава власт, която не се дели с никого и която се опира непосредствено на въоръжената сила на масите. Събарянето на буржоазията е осъществимо само чрез превръщането на пролетариата в *господстваща класа*, способна да смаже неизбежната, отчаяната съпротива на буржоазията и да организира за новия строй на стопанството *всички* трудещи се и експлоатирани маси.

На пролетариата е необходима държавна власт, централизирана организация на силата, организация на насилието и за смазване съпротивата на експлоататорите, и за *ръководене* на грамадната маса на населението, селяните, дребната буржоазия, полупролетариите, за «устройство» на социалистическото стопанство.

Възпитавайки работническата партия, марксизмът възпитава авангарда на пролетариата, способен да вземе властта и *да води целия народ* към социализма, да насочва и организира новия строй, да бъде учител, ръководител, водач на всички трудещи се и експлоатирани в работата по устройството на своя обществен живот без буржоазията

и против буржоазията. Напротив, господстващият сега опортюнизъм възпитава от работническата партия откъсващи се от масата представители на по-добре заплащаните работници, които «се нареждат» сносно при капитализма и които продават за паница леща своето право на първородство, т. е. които се отказват от ролята на революционни водачи на народа против буржоазията.

«Държавата, т. е. организираният в господстваща класа пролетариат» — тази теория на Маркс е неразделно свързана с цялото негово учение за революционната роля на пролетариата в историята. Завършък на тази роля е пролетарската диктатура, политическото господство на пролетариата.

Но ако държавата е нужна на пролетариата като *специална* организация на насилието *против* буржоазията — оттук сам по себе си се налага изводът, мислимо ли е създаването на такава организация без предварителното унищожаване, без разрушаването на оная държавна машина, която буржоазията е създала *за себе си*? До този извод непосредствено ни довежда «Комунистическият манифест» и за този извод говори Маркс, обобщавайки опита на революцията от 1848—1851 г.

2. Резултатите от революцията

По интересувания ни въпрос за държавата Маркс обобщава резултатите от революцията от 1848—1851 г. в следното разсъждение от съчинението «18-и брюмер на Луи Бонапарт»:

«. . . Но революцията действа дълбоко, из основи. Тя още пътува през чистилището. Тя върши своята работа методично. До 2 декември 1851 г.» (деня на извършването на държавния преврат от Луи Бонапарт) «тя завърши половината на своята подготвителна работа, сега завършва другата половина. Отначало тя довежда до съвършенство парламентарната власт, за да може да я събори. Сега, когато е постигнала това, тя довежда до съвършенство *изпълнителната власт*, свежда я до нейния най-чист израз, изолира я, противопоставя я на себе си като единствен обект, *за да съсредоточи против нея всички сили*

на разрушението» (курсът е наш). «И когато революцията завърши тази втора половина от своята предварителна работа, Европа ще стане от мястото си и тържествувайки, ще каже: Добре ровиш, стара къртицо!

Тази изпълнителна власт с нейната грамадна бюрократическа и военна организация, с нейната многосложна и изкуствена държавна машина, с войска от половин милион чиновници редом с армия от още половин милион, този ужасен организъм-паразит, който обвинява като мрежа тялото на френското общество и запушва всичките му пори, възниква в епохата на абсолютната монархия, при упадък на феодализма, упадък, който този организъм помагаше да се ускори.» Първата френска революция разви централизацията, «но същевременно тя разшири обхвата, атрибутите и броя на помагачите на правителствената власт. Наполеон завърши тази държавна машина.» Легитимната монархия и Юлската монархия «не прибавиха нищо ново освен по-голямо разделение на труда. . .

. . . Най-сетне в своята борба против революцията парламентарната република се оказва принудена да засили заедно с репресивните мерки средствата и централизацията на правителствената власт. *Всички преврати усъвършенствуваха тази машина, вместо да я разбият»* (курсивът е наш). «Партиите, които, сменяйки се една друга, се бореха за господство, смятаха овладяването на тази огромна държавна сграда като главен трофей при своята победа» («18-и брюмер на Луи Бонапарт», стр. 98—99, четвърто издание, Хамбург, 1907 г.).²⁸

В това забележително разсъждение марксизмът прави грамадна крачка напред в сравнение с «Комунистическия манифест». Там въпросът за държавата се поставя още крайно абстрактно, в най-общи понятия и изрази. Тук въпросът се поставя конкретно и се прави извънредно точен, определен, практически-осезателен извод: всички предишни революции усъвършенствуваха държавната машина, а тя трябва да се разбие, да се разруши.

Този извод е главното, основното в учението на марк-

сизма за държавата. И именно това основно е не само съвсем забравено от господстващите официални социалдемократически партии, но и направо *изопачено* (както ще видим по-долу) от най-видния теоретик на II Интернационал К. Кауцки.

В «Комунистически манифест» са направени общите изводи от историята, които ни карат да виждаме в държавата орган на класовото господство и които ни довеждат до необходимото заключение, че пролетариатът не може да събори буржоазията, без да завоюва отначало политическата власт, без да получи политическо господство, без да превърне държавата в «организиран като господстваща класа пролетариат», и че тази пролетарска държава веднага след нейната победа ще започне да отмира, тъй като в общество без класови противоречия държавата е ненужна и невъзможна. Тук не се поставя въпросът, каква трябва да бъде — от гледна точка на историческото развитие — тази смяна на буржазната държава с пролетарската.

Този именно въпрос Маркс поставя и решава в 1852 г. Верен на своята диалектикоматериалистическа философия, Маркс взема за основа историческия опит от великите години на революцията — 1848—1851. Учението на Маркс и тук — както и всякога — е осветлено от дълбок философски мироглед и от богато със знание на историята *обобщаване на опита*.

Въпросът за държавата се поставя конкретно: как исторически е възникнала буржоазната държава, необходимата за господството на буржоазията държавна машина? Какви са нейните изменения, каква е нейната еволюция в хода на буржоазните революции и пред лицето на самостоятелните действия на потиснатите класи? какви са задачите на пролетариата по отношение на тая държавна машина?

Централизираната държавна власт, свойствена на буржоазното общество, възникна в епохата на падането на абсолютизма. Две учреждения са най-характерни за тая държавна машина: чиновничеството и постоянната армия. Как хиляди нишки свързват тия учреждения именно с буржоазията, за това не един път се говори в съчиненията на Маркс и Енгелс. Опитът на всеки работник изяснява тая връзка извънредно нагледно и внушително. Работническата класа на своя гръб се учи да разбира тая връзка и затова тя така лесно схваща и така твърдо усвоява наука-

та за неизбежността на тая връзка, наука, която дребно-буржоазните демократи или невежествено и лекомислено отричат, или още по-лекомислено признават «изобщо», като забравят да правят съответните практически изводи.

Чиновничеството и постоянната армия — това е «паразит» върху тялото на буржоазното общество, паразит, породен от вътрешните противоречия, които раздират това общество, но именно паразит, който «запушва» жизнените пори. Господстващият сега в официалната социалдемократия кауцкиански опортюнизъм смята възгледа за държавата като *паразитичен организъм* за специална и изключителна принадлежност на анархизма. Разбира се, това изопачаване на марксизма е извънредно изгодно за ония еснафи, които доведоха социализма до невидания позор на оправдаване и разкрасяване на империалистическата война чрез прилагане към нея понятието за «защита на отечеството», но все пак това е безусловно изопачаване.

През всички буржоазни революции, каквито Европа видя немалко от времето на падането на феодализма, вървят развитието, усъвършенствуването, укрепването на тоя чиновнически и военен апарат. По-специално именно дребната буржоазия се привлича на страната на едрата и се подчинява на последната до голяма степен с помощта на тоя апарат, даващ на горните слоеве на селяните, на дребните занаятчии, търговци и пр. сравнително удобни, спокойни и почетни службици, които поставят техните притежатели *над* народа. Вземете онова, което стана в Русия в течение на половин година след 27 февруари 1917 г.²⁹: чиновническите места, които по-рано се даваха с предпочитание на черносотниците, станаха предмет на плячка за кадетите, меншевиките и есерите. Всъщност за никакви сериозни реформи те не мислеха, като се стараеха да ги отлагат «до Учредителното събрание» — а Учредителното събрание да отлагат малко по малко до края на войната! А за дележа на плячката, за заемането на местенцата на министри, помощник-министри, генерал-губернатори и прочие и прочие не се бавеха и не чакаха никакво Учредително събрание! Играта на комбинации относно състава на правителството бе всъщност само израз на тази делба и преразделяне на «плячката», който ставаше и горе, и долу — в цялата страна, в цялото централно и местно управление. Резултатът, обективният резултат за половин година — 27 февруари — 27 август 1917 г. — е несъм-

нен: реформите са отложени, дележът на чиновническите местенца е станал и «грешките» при тоя дележ са поправени с няколко нови дележа.

Но колкото повече «преустройства» на чиновническия апарат стават между различните буржоазни и дребнобуржоазни партии (между кадетите³⁰, есерите и меншевиките, ако вземем руския пример), толкова по-ясна става за потиснатите класи и за пролетариата, начело на тях, тяхната непримирима враждебност към *цялото* буржоазно общество. Оттук необходимостта за всички буржоазни партии, дори за най-демократичните и «революционно-демократичните» в това число, да усилят репресиите против революционния пролетариат, да укрепват апарата за репресии, т. е. същата тая държавна машина. Този ход на събитията принуждава революцията *«да концентрира всички сили на разрушението»* против държавната власт, принуждава я да си постави за задача не подобряването на държавната машина, а нейното *разрушаване, унищожаване*.

Не логическите разсъждения, а действителното развитие на събитията, живият опит от 1848—1851 г. доведоха до такава постановка на задачата. До каква степен строго се придържа Маркс към фактическата база на историческия опит, се вижда от това, че в 1852 г. той не поставя още конкретно въпроса, *с как во* да се замени тази подлежаща на унищожение държавна машина. Опитът тогава още не даваше материал за такъв въпрос, поставен от историята на дневен ред по-късно, в 1871 г. В 1852 г. с точността на естественоисторическото наблюдение, можеше само да се констатира, че пролетарската революция се е *д о б л и ж и л а* до задачата «да се съсредоточат всички сили на разрушението» против държавната власт, до задачата «да се разруши» държавната машина.

Тук може да възникне въпросът, правилно ли е да се обобщават опитът, наблюденията и заключенията на Маркс, да се пренасят те върху по-широки предели, отколкото историята на Франция за три години — 1848—1851? За разчепкване на тоя въпрос ще напомним най-напред една забележка на Енгелс, а след това ще преминем към фактическите данни:

«. . . Франция — пише Енгелс в предговора към третото издание на «18-и брюмер», — Франция е страната, в която историческата борба на класите

повече, отколкото в другите страни, е достигала всеки път до решителен край. Във Франция са се изковавали в най-резки очертания тези изменящи се политически форми, в които се е движила тази класова борба и в които са намирали израз нейните резултати. Център на феодализма в средните векове, образец на единната съсловна монархия след Ренесанса, Франция разгроми по време на великата революция феодализма и основа чистото господство на буржоазията с такава класическа яснота, както никоя друга европейска страна. И борбата на надигащия се пролетариат срещу господстващата буржоазия се проявява тук в такава остра форма, каквато на другите страни е непозната» (стр. 4 на изд. от 1907 г.).³¹

Последната забележка е остаряла, тъй като от 1871 г. настъпи прекъсване в революционната борба на френския пролетариат, макар че това прекъсване, колкото и продължително да е то, ни най-малко не изключва възможността в бъдещата пролетарска революция Франция да се прояви като класическа страна на борбата на класите до решителен край.

Но нека хвърлим общ поглед върху историята на напредналите страни в края на ХІХ и началото на ХХ век. Ние ще видим, че по-бавно, по-многообразно, на много по-широка арена се извършваше същият този процес, от една страна, на формиране на «парламентарната власт» както в републиканските страни (Франция, Америка, Швейцария), така и в монархическите (Англия, Германия, до известна степен Италия, скандинавските страни и т. н.), от друга страна — на борба за властта между различните буржоазни и дребнобуржоазни партии, които дележаха и преразделяха «плячката» от чиновническите местенца, при неизменност на основите на буржоазния строй и най-после — на усъвършенствуване и усиляване на «изпълнителната власт», на нейния чиновнически и военен апарат.

Няма никакво съмнение, че това са общи черти на цялата най-нова еволюция на капиталистическите държави изобщо. За три години, 1848—1851, Франция в бърза, рязка, концентрирана форма показва същите тия процеси на развитие, които са свойствени на целия капиталистически свят.

А по-специално империализмът, епохата на банковия капитал, епохата на гигантските капиталистически монополи, епохата на прерастването на монополистическия капитализъм в държавномонополистически капитализъм, показва необикновено засилване на «държавната машина», невиджано увеличаване на нейния чиновнически и военен апарат във връзка със засилването на репресиите против пролетариата както в монархическите, така и в най-свободните, републиканските страни.

Световната история довежда сега несъмнено в несравнимо по-широк мащаб, отколкото в 1852 година, до «концентрация на всички сили» на пролетарската революция за «разрушаване» на държавната машина.

С какво ще я замени пролетариатът, за това извънредно поучителен материал даде Парижката комуна.

*3. Как Маркс поставя въпроса в 1852 година**

В 1907 г. Меринг публикува в списание «Neue Zeit»³² (XXV, 2, 164) извадки от писмото на Маркс до Вайдемайер от 5 март 1852 г. Това писмо съдържа между другото следното забележително разсъждение:

«Що се касае до мен, то на мен не принадлежи нито заслугата, че съм открил съществуването на класите в съвременното общество, нито че съм открил борбата между тях. Буржоазните историци много преди мене изложиха историческото развитие на тази борба на класите, а буржоазните икономисти — икономическата анатомия на класите. Новото, което аз извърших, се състои в доказването на следното: 1) че съществуването на класите е свързано само с определени исторически фази в развитието на производството (*historische Entwicklungsphasen der Produktion*), 2) че класовата борба необходимо води до диктатура на пролетариата, 3) че тази диктатура сама съставлява само преход към унищожаването на всякакви класи и към общество без класи. . .»³³

В тия думи Маркс съумя да изрази с поразителна релефност, първо, главното и коренно различие на своето

* Добавено към второто издание.

учение от учението на прогресивните и най-дълбоки буржоазни мислители и, второ, същността на своето учение за държавата.

Главното в учението на Маркс е класовата борба. Така говорят и пишат твърде често. Но това не е вярно. И от тая невярност на всяка крачка се получава опортюнистическо изопачаване на марксизма, подправянето му в приемлив за буржоазията дух. Защото учението за класовата борба е създадено *не* от Маркс, *а* от буржоазията *преди* Маркс, и за буржоазията, изобщо казано, то е *приемливо*. Който признава *само* борбата на класите, той още не е марксист, той може да се окаже такъв, който още не излиза вън от рамките на буржоазното мислене и буржоазната политика. Да се ограничава марксизмът с учението за борбата на класите — значи да се орязва, да се изопачава марксизмът, да се свежда той към онова, което е приемливо за буржоазията. Марксист е само онзи, който *разпростира* признаването на борбата между класите до признаване *диктатурата на пролетариата*. В това се състои най-дълбокото различие на марксиста от обикновения дребен (пък и едър) буржоа. Това е пробният камък, на който трябва да се проверява *действителното* разбиране и признаване на марксизма. И не е чудно, че когато историята на Европа доведе работническата класа *практически* до тоя въпрос, то не само всички опортюнисти и реформисти, но и всички «кауцкианци» (хора, които се колебаят между реформизма и марксизма) се оказаха жалки филистери и дребнобуржоазни демократи, *отричащи* диктатурата на пролетариата. Брошурата на Кауцки «Диктатурата на пролетариата», излязла през август 1918 г., т. е. много време след първото издание на настоящата книжка, е образец на еснафско изопачаване на марксизма и подло отричане от него *на дело*, при лицемерното му признаване *на думи* (виж моята брошура «Пролетарската революция и ренегатът Кауцки», Петроград и Москва, 1918 г.*).

Съвременният опортюнизъм в лицето на неговия главен представител, бившия марксист К. Кауцки, изцяло попада под приведената от Маркс характеристика на *буржоазната* позиция, защото този опортюнизъм ограничава областта на признаването на класовата борба с областта на буржоазните отношения. (А вътре в тая област, в

* Вж Съч., Т. 28, с. 229—333. Ред.

нейните рамки, нито един образован либерал няма да се откаже «принципиално» да признае класовата борба!) Опортюнизмът *не довежда* признаването на класовата борба именно до най-главното, до периода на *прехода* от капитализма към комунизма, до периода на *събарянето* на буржоазията и нейното пълно *унищожение*. В действителност този период неминуемо е период на неவிждано ожесточена класова борба, на неவிждано остри нейни форми, а следователно и държавата през този период неизбежно трябва да бъде държава *по новому* демократическа (за пролетариите и безимотните изобщо) и *по новому* диктаторска (против буржоазията).

По-нататък. Същността на учението на Маркс за държавата е усвоена само от оня, който е разбрал, че диктатурата на *една* класа е необходима не само за всяко класово общество изобщо, не само за *пролетариата*, който е съборил буржоазията, но и за целия *исторически период*, който отделя капитализма от «обществото без класи», от комунизма. Формите на буржоазните държави са извънредно разнообразни, но тяхната същност е една: всички тия държави така или иначе в края на краищата са непременно *диктатура на буржоазията*. Преминаването от капитализма към комунизма, разбира се, не може да не даде грамадно изобилие и разнообразие на политически форми, но същността ще бъде при това неизбежно една: *диктатура на пролетариата*.³⁴

Г л а в а III

Държавата и революцията.

Опитът на Парижката комуна от 1871 година.

Анализът на Маркс

1. В какво се състои героизмът на опита на комунарите?

Известно е, че няколко месеца преди Комуната, през есента на 1870 г., Маркс предупреждаваше парижките работници, като доказваше, че опитът за събаряне на правителството би бил глупост на отчаянието.³⁵ Но когато през март 1871 г. на работниците бе *наложен* решителният бой и те го приеха, когато въстанието стана факт, Маркс с най-голям възторг поздрави пролетарската революция

въпреки лошите изгледи. Маркс не заупорствува в педантско осъждане на «несвоевременното» движение както печално-знаменитият руски ренегат на марксизма Плеханов, който през ноември 1905 година писа в духа на насърчаване борбата на работниците и селяните, а след декември 1905 година по либералски крещеше: «Не трябваше да се залавяме за оръжието.»³⁶

Маркс обаче не само се възхищаваше от героизма, според неговия израз на «щурмуващите небето» комунари.³⁷ В масовото революционно движение, макар то и да не постигна целта си, той виждаше исторически опит от грамадна важност, известна крачка напред на световната пролетарска революция, практическа крачка, по-важна от стотици програми и разсъждения. Да анализира този опит, да извлече от него тактически поуки, да прегледа отново въз основа на него своята теория — ето как Маркс постави своята задача.

Единствената «паправка» към «Комунистически манифест», която Маркс сметна за необходимо да направи, беше направена от него въз основа на революционния опит на парижките комунари.

Последният предговор към новото немско издание на «Комунистически манифест», подписан от двамата негови автори, е датиран 24 юни 1872 година. В този предговор авторите — Карл Маркс и Фридрих Енгелс — казват, че програмата на «Комунистически манифест» «в някои места сега е остаряла».

«. . . По-специално — продължават те — Комуната доказва, че «работническата класа не може просто да завладее готовата държавна машина и да я пусне в ход за своите собствени цели». . .»³⁸

Заградените във вторите кавички думи от този цитат са взети от неговите автори из съчинението на Маркс «Гражданската война във Франция».³⁹

И така, Маркс и Енгелс придаваха такава грамадна важност на една основна и главна поука от Парижката комуна, че я внесоха като съществена поправка към «Комунистически манифест».

Извънредно характерно е, че тъкмо тази съществена поправка бе изопачена от опортюнистите и нейният смисъл навярно е неизвестен на девет десети, ако не и на девет-десет и девет на сто от читателите на «Комунистически

манифест». Подробно върху това изопачаване ние ще се спрем по-долу, в главата, специално посветена на изопаченията. Сега ще бъде достатъчно да отбележим, че общоразпространеното, вулгарно «разбиране» на цитираното от нас прочуто изречение на Маркс се състои в това, че Маркс тук уж подчертавал идеята за бавното развитие в противоположност на завземането на властта и др. т.

А в действителност е *тъкмо обратното*. Мисълта на Маркс се състои в това, че работническата класа трябва да *разбие*, да *разруши* «готовата държавна машина», а не да се ограничава с простото ѝ завземане.

На 12 април 1871 година, т. е. тъкмо по време на Комуната, Маркс пише на Кугелман:

«...Ако погледнеш в последната глава на моя «18-и брюмер», ще видиш, че като следващ опит на френската революция аз обявявам: не да предаде от едни ръце в други бюрократическо-военната машина, както е ставало досега, а да я *разбие* (курсивът е на Маркс; в оригинала е казано zerbrechen) «и именно такава е предварителното условие на всяка действително народна революция на континента. Тъкмо в това се и състои опитът на нашите героични парижки другари» (стр. 709 в «Neue Zeit», XX, 1 (година 1901—1902)⁴⁰. (Писмата на Маркс до Кугелман излязоха на руски в не по-малко от две издания, едното от тях под моя редакция и с мой предговор*.)

В тия думи: «да се разбие бюрократическо-военната държавна машина», се съдържа, кратко изразен, главният урок на марксизма по въпроса за задачите на пролетариата в революцията по отношение на държавата. И именно тоя урок е не само съвсем забравен, но и направо изопачен от господстващото, кауцкианското «тълкуване» на марксизма!

Що се отнася по позоваването на Маркс на «18-и брюмер», ние по-горе приведохме изцяло съответното място.

Интересно е да отбележим особено две места в приведеното разсъждение на Маркс. Първо, той ограничава своя извод само за континента. Това бе разбираемо в 1871 година, когато Англия беше още образец на чисто капитали-

* Вж. Съч. т. 12, стр. 91—99 ред.

стическа страна, но без военщина и в значителна степен без бюрокрация. Затова Маркс изключваше Англия, където революцията, и дори народната революция, се представяше и бе възможна тогава без предварителното условие за разрушаване на «готовата държавна машина».

Сега, в 1917 година, в епохата на първата голяма империалистическа война, това ограничение на Маркс отпада. И Англия, и Америка, най-големите и последните — в целия свят — представители на англо-саксонската «свобода» в смисъл на отсъствие на военщина и бюрократизъм, се свлякоха напълно в общоевропейското кално, кърваво блато на бюрократическо-военните учреждения, подчиняващи всичко на себе си, потискащи всичко под себе си. Сега и в Англия, и в Америка «предварително условие за всяка действително народна революция» е *разбиването, разрушаването* на «готовата» (изработена там в 1914—1917 г. до «европейско», общоимпериалистическо съвършенство) «държавна машина».

Второ, особено внимание заслужава извънредно дълбоката забележка на Маркс, че разрушаването на бюрократическо-военната държавна машина е «предварително условие за всяка действително *народна* революция». Това понятие «народна» революция изглежда странно в устата на Маркс и руските плехановци и меншевици, тия последователи на Струве, желаещи да се смятат за марксиста, биха могли кажи-речи да обявят такъв израз у Маркс за «грешка на езика». Те сведоха марксизма до такова хилаво-либерално изопачение, че освен противопоставяне една на друга буржоазната и пролетарската революция за тях нищо друго не съществува, пък и това противопоставяне се разбира от тях до немай-къде мъртво.

Ако вземем за пример революциите в ХХ век, то и португалската, и турската ще трябва, разбира се, да ги признаем за буржоазни. Но «народна» не е нито едната, нито другата, тъй като масата на народа, неговото грамадно мнозинство не взема активно самостоятелно, със свои собствени икономически и политически искания, забележимо участие нито в едната, нито в другата революция. Напротив, руската буржоазна революция в 1905—1907 г., макар тя да нямаше такива «бляскави» успехи, каквито през известни моменти имаха португалската и турската, бе несъмнено «действително народна» революция, тъй като масата на народа, неговото мнозинство, най-дълбоките

обществени «низини», задушавани от гнета и експлоатацията, се вдигаха самостоятелно, наложиха на целия ход на революцията отпечатъка на *своите* искания, на *своите* опити да построят по своему новото общество на мястото на разрушаваното старо.

В Европа от 1871 г. на континента нито ведна страна пролетариатът не съставляваше мнозинството от народа. «Народната» революция, въвличаща в движението действителното мнозинство, би могла да бъде такава само ако обхваща и пролетариата, и селяните. И двете тия класи именно съставляваха тогава «народа». И двете тия класи са обединени от това, че «бюрократическо-военната държавна машина» ги потиска, души, експлоатира. Да се *разбие* тази машина, да се *разруши* тя — такъв е действителният интерес на «народа», на неговото мнозинство, на работниците и на мнозинството от селяните, такова е «предварителното условие» за свободния съюз на бедните селяни с пролетариите, а без такъв съюз демокрацията е нетрайна и социалистическото преобразование невъзможно.

Към такъв именно съюз, както е известно, си пробиваше път Парижката комуна, която не успя да постигне целта си поради редица причини от вътрешен и външен характер.

Следователно, като говореше за «действително народна революция», Маркс, без да забравя ни най-малко особеностите на дребната буржоазия (за тях той говореше много и често), държеше най-точна сметка за фактическото съотношение на класите в повечето континентални държави на Европа в 1871 година. А, от друга страна, той констатираше, че «разбиването» на държавната машина се изисква от интересите и на работниците, и на селяните, обединява ги, поставя пред тях общата задача за премахване на «паразита» и заменянето му с нещо ново.

С какво именно?

2. С какво да се замени разбитата държавна машина?

На тоя въпрос в 1847 година, в «Комунистически манифест» Маркс даваше още съвсем абстрактен отговор или, по-вярно отговор, който посочваше задачите, но не и начините на тяхното разрешение. Да се замени с «организацията на пролетариата като господстваща класа», със

«завоюването на демокрацията» — такъв бе отговорът в «Комунистически манифест».⁴¹

Без да изпада в утопия, Маркс от *опита* на масовото движение чакаше отговор на въпроса — в какви конкретни форми ще почне да се излива тази организация на пролетариата като господстваща класа, по какъв именно начин тази организация ще бъде съчетана с най-пълното и последователно «завоюване на демокрацията».

Опита на Комуната, колкото и малък да бе той, Маркс подлага в «Гражданската война във Франция» на най-внимателен анализ. Да приведем най-важните места от това съчинение:

В XIX в. се разви водещата началото си от средните векове «централизирана държавна власт с нейните вездесъщи органи — постоянна армия, полиция, бюрокрация, духовенство, съдийско съсловие». С развитието на класовия антагонизъм между капитала и труда «държавната власт добиваше все повече и повече характер на обществена власт за потискане на труда, характер на машина за класово господство. След всяка революция, означаваща известна крачка напред на класовата борба, все по-открито и по-открито изпъква чисто потисническият характер на държавната власт.» Държавната власт след революцията в 1848—1849 г. става «национално оръдие на войната на капитала против труда». Втората империя закрепва това.

«Пряка противоположност на империята беше Комуната». «Тя беше определена форма» «на такава република, която трябваше да премахне не само монархическата форма на класовото господство, но и самото класово господство. . .»

В какво именно се състоеше тази «определена» форма на пролетарската, социалистическа република? Каква бе държавата, която тя почна да създава?

«. . . Първият декрет на Комуната беше премахването на постоянната войска и заменянето ѝ с въоръжения народ. . .»

Това искане стои сега в програмите на всички партии, които желаят да се наричат социалистически. Но колко струват техните програми, най-добре се вижда от поведе-

нието на нашите есери и меншевики, които на дело именно след революцията от 27 февруари се отказаха от провеждането в живота на това искане!

«. . . Комуната беше съставена от градски съветници, избрани от различните райони на Париж въз основа на общото изборително право. Те бяха отговорни и можеха да бъдат сменени през всяко време. Мнозинството от тях се състоеше, разбира се, от работници или от признати представители на работническата класа. . .

. . . Полицията, дотогава оръдие на държавната власт, веднага беше лишена от всичките ѝ политически функции и превърната в отговорен орган на Комуната, сменяем по всяко време. . . Същото стана и с чиновниците във всички други клонове на управлението. . . Като се започне от членовете на Комулата, от горе до долу, всяка обществена служба трябваше да бъде и изпълнявана срещу работната *заплата на работник*. Всякакви привилегии и представителни пари на висшите държавни сановници изчезнаха заедно със самите тези сановници. . .»

. . . След премахването на постоянната войска и полицията, тези оръдия на материалната власт на старото правителство, Комуната незабавно се зае да сломи оръдието на духовното потисничество, силата на поповете. . . Съдийските чиновове загубиха своята привидна независимост. . . занаяпред те трябваше да бъдат избирани открито, да бъдат отговорни и сменяеми. . .»¹²

И така, Комуната замени разбитата държавна машина като че ли «само» с по-пълна демокрация: премахване на постоянната армия, пълна изборност и сменяемост на всички длъжностни лица. Но всъщност това «само» означава гигантска замяна на едни учреждения с учреждения от принципиално друг вид. Тук ние виждаме именно един от случаите на «превръщането на количеството в качество»: демокрацията, проведена с такава най-голяма пълнота и последователност, с каквато това изобщо е мислимо, се превръща от буржоазна демокрация в пролетарска, от държава (=специална сила за потискане на определена класа) в нещо такова, което вече не е същинска държава.

Да се потискат буржоазията и нейната съпротива е

все още необходимо. За Комуната това бе особено необходимо и една от причините за нейното поражение е тая, че тя недостатъчно решително правеше това. Но тук орган на потискането вече е мнозинството от населението, а не малцинството, както е било винаги и при робството, и при крепостничеството, и при наемното робство. А щом като мнозинството от народа *само* потиска своите потисници, то «специална сила» за потискане *вече не е нужна!* В този смисъл държавата *започва да отмира*. Вместо специалните учреждения на привилегированото малцинство (привилегированото чиновничество, началството на постоянната армия) самото мнозинство може непосредствено да изпълнява това, а колкото по-общонародно става самото изпълнение на функциите на държавната власт, толкова по-малка става нуждата от тази власт.

Особено забележителна е в това отношение подчертаната от Маркс мярка на Комуната: отменяване на всякакви отпускания на пари за представителство, на всякакви парични привилегии на чиновниците, свеждане заплатата на *всички* длъжностни лица в държавата до нивото на «работната заплата на работника». Тук именно най-нагледно се вижда *преломът* — от буржоазната демокрация към пролетарската демокрация, от потисническата демокрация към демокрацията на потиснатите класи, от държавата като «специална сила» за потискане на определена класа към потискане на потисниците чрез *всеобщата сила* на мнозинството от народа на работниците и селяните. И именно по този, особено нагледен — по въпроса за държавата може би най-важен — пункт уроците на Маркс са най-много забравени! В популярните коментари — а те са безброй — за това не говорят. «Прието е» за това да се мълчи като за отживяла своето време «наивност», също като християните, които, след като постигнаха положението на държавна религия, «забравиха» за «наивностите» на първоначалното християнство с неговия демократическо-революционен дух.

Намаляването на заплатата на висшите държавни чиновници изглежда «просто» като искане на наивния, примитивен демократизъм. Един от «основателите» на най-новия опортюнизъм, бившият социалдемократ Ед. Бернщайн, неведнъж се упражняваше да повтаря глупавите буржоазни подигравки над «примитивния» демократизъм. Както и всички опортюнисти, както и сегашните кауцкиан-

ци, той съвсем не е разбрал, първо, че преходът от капитализма към социализма е *невъзможен* без известно «възвръщане» към «примитивния» демократизъм (тъй като иначе как може да се премине към изпълнението на държавните функции от мнозинството на населението и поголовно от цялото население?) и, второ, че «примитивният демократизъм» върху базата на капитализма и капиталистическата култура не е това, което е примитивният демократизъм в първобитните или в докапиталистическите времена. Капиталистическата култура *създаде* едро производство, фабрики, железници, поща, телефон и пр., а *върху тази база* граматното множество от функциите на старата «държавна власт» така се опростиха и могат да бъдат сведени към такива най-прости операции на регистрация, записване, проверка, че тия функции ще станат напълно достъпни за всички грамотни хора, че тия функции напълно ще могат да бъдат изпълнявани срещу обикновената «работна заплата на работника», което може (и трябва) да отнеме от тия функции всякаква следа от каквото и да е привилегировано, «началническо».

Пълната изборност, сменяемостта *във всяко време* на всички без изключение длъжностни лица, свеждането на тяхната заплата до обикновената «работна заплата на работника» — тия прости и «от само себе си разбиращи се» демократически мероприятия, обединявайки напълно интересите на работниците и мнозинството от селяните, служат същевременно като мостче, водещо от капитализма към социализма. Тия мероприятия се отнасят до държавното, чисто политическото преустройство на обществото, но те добиват, разбира се, целия свой смисъл и значение само във връзка с осъществяваната или подготвяната «експроприация на експроприаторите», т. е. с преминаването на капиталистическата частна собственост върху средствата за производство в обществена собственост.

«Комуната — пише Маркс — превърна в действителност лозунга на всички буржоазни революции — евтино правителство, — като премахна двете най-големи разходни пера: армията и чиновничеството.»⁴³

Из средата на селяните, както и из средата на другите слоеве на дребната буржоазия, само едно нищожно малцинство «се издигат нагоре», «стават хора» в буржоазен смисъл, т. е. превръщат се или в заможни хора, в буржоа,

или в осигурени и привилегировани чиновници. Гражданското мнозинство от селяните във всяка капиталистическа страна, където изобщо има селяни (а такива са повечето капиталистически страни), е потиснато от правителството и жадува за неговото сваляне, жадува за «евтино» правителство. Това може да осъществи *само* пролетариатът и осъществявайки това, той същевременно прави крачка към социалистическото преустройство на държавата.

3. Унищожение на парламентаризма

«Комуната — пише Маркс — трябваше да бъде не парламентарна, а работеща корпорация, едновременно законодателстваща и изпълняваща законите. . .

. . . Вместо веднъж на три или шест години да се решава кой член на господстващата класа трябва да представлява и да потиска (*ver- und zertreten*) в парламента народа, общото изборително право трябваше да служи на организирания в комуни народ да си намира за своето предприятие работници, надзиратели и счетоводители, както индивидуалното изборително право служи на всеки друг работодател за тази цел.»⁴⁴

Тая забележителна критика на парламентаризма, дадена в 1871 г., също принадлежи сега, поради господството на социалшовинизма и опортюнизма, към «забравените думи» на марксизма. Министрите и парламентаристите по професия, изменниците на пролетариата и «практичните» социалисти в наше време предоставиха критиката на парламентаризма изцяло на анархистите и на това удивително разумно основание обявиха *всяка* критика на парламентаризма за «анархизъм»!! Нищо странно няма в това, че пролетариатът от «напредналите» парламентарни страни, изпитвайки отвращение при вида на такива «социалисти» като шайдемановци, давидовци, легиновци, самбаевци, реноделовци, хендерсъновци, вандервелдовци, стаунинговци, брантинговци, бисолатиевци и К°, все по-често отдаваше своите симпатии на анархосиндикализма, въпреки че той бе роден брат на опортюнизма.

Но за Маркс революционната диалектика никога не е

била оная празна модна фраза, дрънкалка, каквато я направиха Плеханов, Кауцки и пр. Маркс умееше безпощадно да скъсва с анархизма заради неговото неумение да използва даже «обора» на буржоазния парламентаризъм, особено когато е съвсем ясно, че няма налице революционна ситуация — но същевременно той умееше и да дава действително революционно-пролетарска критика на парламентаризма.

Веднъж на няколко години ще се решава кой член на господстващата класа ще потиска, ще потъпква народа в парламента — ето в какво се състои действителната същност на буржоазния парламентаризъм не само в парламентарно-конституционните монархии, но и в най-демократичните републики.

Но щом поставяме въпроса за държавата, щом разглеждаме парламентаризма като едно от учрежденията на държавата от гледна точка на задачите на пролетариата в *тази* област, къде е изходът от парламентаризма? как тогава може да се мине без него?

Отново и отново трябва да кажем: уроците на Маркс, основани върху изучаването на Комуната, са дотолкова забравени, че на съвременния, «социалдемократ» (чети: на съвременния предател на социализма) просто му е непонятна друга критика на парламентаризма освен анархистическата или реакционната.

Изходът от парламентаризма, разбира се, не е в унищожението на представителните учреждения и изборността, а в превръщането на представителните учреждения от говорилни в «работещи» учреждения. «Комуната трябваше да бъде не парламентарно учреждение, а работещо — в едно и също време и законодателстващо, и изпълняващо законите.»

«Не парламентарно, а работещо» учреждение — това е казано право в очите на съвременните парламентаристи и парламентарни «стайни кученца» на социалдемократията! Погледнете която и да е парламентарна страна, от Америка до Швейцария, от Франция до Англия, Норвегия и пр.: действителната «държавна» работа се върши зад кулисите и се изпълнява от министерствата, канцелариите, шабовете. В парламентите само бърборят със специалната цел да залъгват «простолюдието». Това е до такава степен вярно, че даже в руската република, в буржоазнодемократическата република, преди тя да бе успяла да създаде

действителен парламент, веднага излязоха налице всички тия грехове на парламентаризма. Такива герои на гнилото еснафство — като скобелевци, церетелиевци, черновци и авксентиевци — съумяха да замърсят и Съветите по типа на прегнусния буржоазен парламентаризъм, като ги превърнаха в празни говорилни. В Съветите господа «социалистическите» министри залъгват доверчивите селяни с фразьорство и резолюции. В правителството се извършва непрекъснат кадрил, от една страна, за да се докопват поред «до меда» на доходните и почетни местенца повече есери и меншевики, от друга страна, за да се «отвлече вниманието» на народа. А в канцелариите, в щабовете «вършат» «държавната» работа!

«Дело Народа»⁴⁶, органът на управляващата партия на «социалистите революционери», неотдавна в редакционна уводна статия призна — с неподобната откровеност на хората от «доброто общество», в което «всички» се занимават с политическа проституция, — че даже в ония министерства, които са на «социалистите» (извинете за израза!), даже в тях целият чиновнически апарат си остава всъщност старият, функционира по старому, саботира революционните начинания напълно «свободно»! Пък и да не беше това признание, нима фактическата история на участието на есерите и меншевиките в правителството не доказва това? Характерното тук е само това, че намирайки се в министерска компания с кадетите, господа черновци, русановци, зензиновци и прочие редактори на «Дело Народа» дотолкова са загубили срам, че не се стесняват публично да разказват като за дреболия, без да се червят, че «у тях», в министерствата, всичко си е по старому!! Революционндемократическа фраза за залъгване на селските иванчовци, а чиновническо-канцеларско протакане за «облагодетелствуване» на капиталистите — ето ви *същността* на «честната» коалиция.

Комуната заменя продажния и прогнил парламентаризъм на буржоазното общество с учреждения, в които свободата на мнението и на обсъждането не се изражда в измама, тъй като парламентаристите трябва сами да работят, сами да изпълняват своите закони, сами да проверяват какво излиза на практика, сами да отговарят непосредствено пред своите избиратели. Представителните учреждения си остават, но парламентаризмът като особена система, като разделение на законодателния и изпълни-

телния труд, като привилегировано положение за депутатите тук *не съществува*. Без представителни учреждения ние не можем да си представим демокрацията, даже и пролетарската демокрация; без парламентаризма можем и *трябва* да минем, ако критиката на буржоазното общество за нас не е празни думи, ако стремежът да се събори господството на буржоазията е наш сериозен и искрен стремеж, а не «избирателна» фраза за ловене гласовете на работниците, както е у меншевиките и есерите, както е у шайдемановци и легиновци, самбаевци и вандервелдовци.

Крайно поучително е, че говорейки за функциите на *онова* чиновничество, което е нужно и на Комуната, и на пролетарската демокрация, Маркс взема за сравнение служителите на «всеки друг работодател», т. е. обикновеното капиталистическо предприятие с «работници, надзиратели и счетоводители».

У Маркс няма нито капка утопизъм в смисъл на съчиняване, измисляне на «новото» общество. Не, той изучава като естественоисторически процес *раждането* на новото общество *от* старото, преходните форми от второто към първото. Той взема фактическия опит на масовото пролетарско движение и се старае да извлече от него практически поуки. Той се «учи» от Комуната, както всички велики революционни мислители не се бояха да се учат от опита на великите движения на потиснатата класа, като никога не се отнасяха към тях с педантични «нравоучения» (от рода на плехановското: «не трябваше да се залавяме за оръжието», или церетелиевското: «класата трябва да се самоограничава»).

■ За унищожаване на чиновничеството изведнъж, навсякъде, докрай не може и дума да става. Това е утопия. Но да бъде *разбита* изведнъж старата чиновническа машина и веднага да се започне строежът на нова, която дава възможност постепенно да бъде премахнато всяко чиновничество — това *не е* утопия, това е опитът от Комуната, това е пряка, най-близка задача на революционния пролетариат.

Капитализмът опростява функциите на «държавното» управление, позволява да се отхвърли «началствуването» и да се сведе цялата работа до организация на пролетариите (като господстваща класа), която от името на цялото общество наема «работници, надзиратели, счетоводители».

Ние не сме утописти. Ние не «мечтаем» някак си *изведнџж* да може да се мине без всякакво управление, без всякакво подчинение; тия анархистически мечти, основани върху неразбиране на задачите на диктатурата на пролетариата, са коренно чужди на марксизма и в действителност служат само за отлагане на социалистическата революция дотогава, докато хората станат други. Не, ние искаме социалистическа революция с такива хора, като сегашните, които не ще минат без подчинение, без контрол, без «надзиратели и счетоводители».

Но трябва да се подчиняваме на въоръжения авангард на всички експлоатирани и трудещи се — на пролетариата. Специфичното «началствуване» на държавните чиновници може и трябва тутакси, още днес-утре, да почне да се заменя с простите функции на «надзирателите и счетоводителите», функции, които още сега са напълно достъпни за нивото на развитието изобщо на гражданите и са напълно изпълними за «работна заплата на работник».

Да организираме *сами* ние, работниците, едро производство, изхождайки от това, което вече е създал капитализмът, опирайки се на своя работнически опит, създавайки най-строга желязна дисциплина, поддържана от държавната власт на въоръжените работници, да сведем държавните чиновници до ролята на прости изпълнители на нашите поръчения, до отговорни, сменяеми, скромно плащани «надзиратели и счетоводители» (разбира се, с техници от всички сортове, видове и степени) — ето *нашата* пролетарска задача, ето с какво можем и трябва да *почнем* при извършването на пролетарската революция. Такова начало, върху основата на едрото производство, само по себе си води към постепенно «отмиране» на всякакво чиновничество, към постепенно създаване на такъв ред — ред без кавички, ред, неприличащ на наемното робство, — такъв ред, когато все повече опростяваните функции на надзора и отчетността ще бъдат изпълнявани от всички поред, ще стават след това привичка и най-после ще отпаднат като *специални* функции на специален слой хора.

Един остроумен немски социалдемократ през 70-те години на миналия век нарече *пощата* образец на социалистическо стопанство. Това е много вярно. Сега пощата е стопанство, организирано по типа на държавно-капиталистическия монопол. Империализмът постепенно превръща всички тръстове в организации от подобен тип. Над «про-

стите» трудещи се, които са претрупани с работа и гладуват, тук стои същата тая буржоазна бюрокрация. Но механизмът на общественото стопанисване тук вече е готов. Да се свалят капиталистите, да се разбие с желязната ръка на въоръжените работници съпротивата на тия експлоататори, да се разбие бюрократическата машина на съвременната държава — и пред нас остава освободен от «паразита», високо технически съоръжен механизъм, който напълно могат да пуснат в ход самите обединени работници, наемайки техници, надзиратели, счетоводители, заплащайки за работата на *всички* тях, както на *всички* изобщо «държавни» чиновници, работна заплата на работник. Ето задача конкретна, практическа, осъществима веднага по отношение на всички тръстове, която избавя трудещите се от експлоатация, взема предвид опита, практически вече започнат (особено в областта на държавното строителство) от Комуната.

Цялото народно стопанство, организирано като пощата, така че техниците, надзирателите, счетоводителите, както и *всички* длъжностни лица да получават заплата не по-голяма от «работна заплата на работник», под контрола и ръководството на въоръжения пролетариат — ето нашата най-близка цел. Ето каква държава, ето върху каква икономическа основа ни е необходима. Ето какво ще даде премахването на парламентаризма и запазването на представителните учреждения, ето кое ще избави трудещите се класи от проституирането на тия учреждения от страна на буржоазията.

4. Организация на единството на нацията

«. . . В оная кратка схема на националната организация, която Комуната нямаше време да разработи по-нататък, изрично се казва, че Комуната е трябвало. . . да стане политическа форма дори и на най-малкото село». . . От комуните би се избирала и «националната делегация» в Париж.

«. . . Малкото, но твърде важни функции, които все пак биха останали тогава да се изпълняват от централното правителство, не е трябвало да бъдат премахнати — такова твърдение би било съзнателна фалшификация, — а е трябвало да бъдат предадени

на комунални, т. е. на строго отговорни чиновници. . .

. . . Единството на нацията подлежало не на унищожение, а, напротив — на организиране чрез комуналното устройство. Единството на нацията е трябвало да стане действителност чрез унищожаването на онази държавна власт, която представляше себе си за въплъщение на това единство, но искаше да бъде независима от нацията, стояща над нея. Всъщност тази държавна власт беше само паразитен израстък върху тялото на нацията. . . Задачата се състоеше в това, да бъдат отсечени чисто потисническите органи на старата правителствена власт, а онези нейни функции, които имат право на съществуване, да бъдат изтръгнати от ръцете на една власт, която претендира, че стои над обществото, и да се предадат на отговорните слуги на обществото.»⁴⁶

До каква степен опортюнистите от сегашната социалдемократия не разбраха — може би по-вярно ще бъде да се каже: не поискаха да разберат — тия разсъждения на Маркс, най-добре показва херостратовски знаменитата книга на ренегата Бернщайн «Предпоставките на социализма и задачите на социалдемократията.» Именно по повод на приведените думи на Маркс Бернщайн писа, че тази програма «по своето политическо съдържание показва във всички съществени черти извънредно голямо сходство с федерализма — на Прудон. . . При всички останали различия между Маркс и «дребния буржоа» Прудон (Бернщайн поставя думите «дребен буржоа» в кавички, които трябва да са според неговото мнение иронични) в тия пунктове ходът на техните мисли е толкова близък, доколкото това е възможно. Разбира се, продължава Бернщайн, значението на муниципалитетите расте, но «мен ми се струва съмнително, че първата задача на демокрацията ще бъде такова премахване (Auflösung — буквално: разпускане, разтваряне) на съвременните държави и такова пълно изменение (Umwandlung — преврат) на тяхната организация, както си представят Маркс и Прудон — образуване на национално събрание от делегати на провинциалните или областни събрания, които от своя страна биха се образували от делегатите на комуните, — така че цялата по-раншна форма на националните представител-

ства би изчезнала съвършено» (Бернщайн, «Предпоставките», стр. 134 и 136 на немското издание от 1899 г.).

Това е просто чудовищно: да се смесят възгледите на Маркс за «унищожаването на държавната власт-паразит» с федерализма на Прудон! Но това не е случайно, защото на опортюниста и на ум не му идва, че Маркс тук говори съвсем не за федерализма в противовес на централизма, а за разбиване на старата, буржоазна, съществуваща във всички буржоазни страни държавна машина.

На опортюниста му идва на ум само онова, което той вижда около себе си, в средата на еснафската ограниченост и «реформисткия» застои, а именно само «муниципалитетите»! За революцията на пролетариата опортюнистът се е отучил и да мисли.

Това е смешно. Но забележителното е, че по този пункт с Бернщайн не спореха. Бернщайн бе опровергаван от мнозина — особено от Плеханов в руската литература и от Кауцки в европейската, но нито единият, нито другият не говореха за *това* изопачаване на Маркс от Бернщайн.

Опортюнистът дотолкова се е отучил да мисли революционно и да разсъждава за революцията, че той приписва «федерализъм» на Маркс, като го смесва с основателя на анархизма Прудон. А Кауцки и Плеханов, които желяеха да бъдат ортодоксални марксисти, да отстоят учението на революционния марксизъм, мълчат по това! Тук е един от корените на онова крайно вулгаризиране на разбиранията за разликата между марксизма и анархизма, което е свойствено и на кауцкианците, и на опортюнистите и за което ние още ще трябва да говорим.

В приведените разсъждения на Маркс за опита на Комуната няма нито следа от федерализъм. Маркс се схожда с Прудон тъкмо по онова, което не вижда опортюнистът Бернщайн. Маркс се различава от Прудон тъкмо по онова, в което Бернщайн вижда тяхното сходство.

Маркс се схожда с Прудон тъкмо по това, че те и двамата са за «разбиване» на съвременната държавна машина. Това сходство на марксизма с анархизма (и с Прудон, и с Бакунин) нито опортюнистите, нито кауцкианците не искат да видят, тъй като те в този пункт се отказаха от марксизма.

Маркс се различава и от Прудон, и от Бакунин именно

по въпроса за федерализма (за диктатурата на пролетариата и да не говорим). Федерализмът принципно произтича от дребнобуржоазните възгледи на анархизма. Маркс е централист. И в приведените негови разсъждения няма никакво отстъпление от централизма. Само хора, изпълнени с еснафска «суеверна вяра» в държавата, могат да вземат унищожението на буржоазната държавна машина за унищожение на централизма!

Е добре, а ако пролетариатът и най-бедните селяни вземат в свои ръце държавната власт, организират се напълно свободно в комуни и *обединят* действието на всички комуни за нанасяне удар върху капитала, за сломяване съпротивата на капиталистите, за предаване частната собственост върху железниците, фабриките, земята и пр. в ръцете на *цялата* нация, на цялото общество, нима това не ще бъде централизъм? нима това не ще бъде най-последователен демократически централизъм? и то пролетарски централизъм?

На Бернщайн просто не може да му дойде на ум, че е възможен доброволен централизъм, доброволно обединение на комуните в нация, доброволно сливане на пролетарските комуни за разрушаване на буржоазното господство и буржоазната държавна машина. На Бернщайн, както на всеки филистер, централизмът му се рисува като нещо, което може да бъде натрапено и запазено само от горе, само от чиновничеството и военщината.

Маркс нарочно, като че ли предвиждайки възможността от изопачаване на неговите възгледи, подчертава, че съзнателна фалшификация е обвиняването на Комуната в това, че тя била искала да унищожи единството на нацията, да премахне централната власт. Маркс нарочно употребява израза «да се организира единството на нацията», за да противопостави съзнателния, демократическия, пролетарския централизъм на буржоазния, военния, чиновническият централизъм.

Но. . . по-глух от глухия е всеки, който не иска да слуша. А на опортюнистите в съвременната социалдемократия именно не им се иска да слушат за унищожаване на държавната власт, за отсичане на паразита.

5. Унищожаване на паразита-държава

Ние вече приведохме съответните думи на Маркс и трябва да ги допълним.

«. . .Обикновена съдба на новото историческо творчество — пише Маркс — е това, че него го вземат за подобие на стари и дори отживели форми на обществения живот, на които новите учреждения донякъде приличат. Така и тази нова Комуна, която руши (bricht — разбива) съвременната държавна власт, бе разглеждана като възкресяване на средновековната комуна. . . като съюз на малки държави (Монтескьо, жирондистите⁴⁷). . . за пресилена форма на старата борба против прекомерната централизация. . .

. . .Комуналното устройство би възвърнало на общественото тяло всички ония сили, поглъщани досега от този паразитен израстък, «държавата», който се храни за сметка на обществото и спъва неговото свободно движение. Вече със самото това възраждането на Франция би било тласнато напред. . .

. . .Комуналното устройство би поставило селските производители под духовното ръководство на главните градове на всяка област и там, в лицето на градските работници, би им осигурило естествените представители на техните интереси. Вече самото съществуване на Комуната водеше до местното самоуправление като нещо, което се разбира от само себе си, но не вече като противовес на държавната власт, която сега става излишна.»⁴⁸

«Унищожаването на държавната власт», която бе «паразитен израстък», нейното «отсичане», нейното «разрушаване»; «държавната власт сега става излишна» — ето с какви изрази говореше Маркс за държавата, оценявайки и анализирайки опита на Комуната.

Всичко това е писано преди близо половин век и сега ние трябва да правим един вид разкопки, за да доведем до съзнанието на широките народни маси неизопачения марксизъм. Изводите, направени въз основа на наблюденията над последната велика революция, която Маркс преживя, бяха забравени тъкмо тогава, когато наближи времето на следващите велики революции на пролетариата.

«. . .Разнообразието в тълкуванията, които предизвика Комуната, и разнообразието в интересите, които намериха израз в нея, доказват, че тя беше във висша степен гъвкава политическа форма, докато всички предишни форми на управление са били по същината си потиснически. Нейната същинска тайна беше ето какво: тя беше по своята същност *правителство на работническата класа*, резултат на борбата на производителната класа срещу присвояващата класа, тя беше откритата най-после политическа форма, при която можеше да се извърши икономическото освобождение на труда. . .

Без това последно условие комуналното устройство би било невъзможност и измама. . .»⁴⁹

Утопистите се занимаваха с «откриване» на политически форми, при които трябвало да се извърши социалистическото преустройство на обществото. Анархистите изобщо отбягваха въпроса за политическите форми. Опортюнистите в съвременната социалдемокрация приеха буржоазните политически форми на парламентарната демократическа държава като предел, отвъд който не може да се отиде, и си разбиваха челата, кланяйки се пред този «образец», обявяваха за анархизъм всеки стремеж за *разрушаване* на тия форми.

От цялата история на социализма и на политическата борба Маркс направи извода, че държавата ще трябва да изчезне, че преходна форма на нейното изчезване (преход от държавата към не-държавата) ще бъде «организираният в господстваща класа пролетариат». Но Маркс не се зае да *открива* политическите форми на това бъдеще. Той се ограничи с точното наблюдаване на френската история, с нейния анализ и със заключението, към което водеше 1851 година: работата върви към *разрушаване* на буржоазната държавна машина.

И когато избухна масовото революционно движение на пролетариата, Маркс, въпреки неуспеха на това движение, въпреки неговата краткотрайност и очевидна слабост, започва да изучава какви форми то е *открило*.

Комуната — това е «откритата най-после» от пролетарската революция форма, при която може да се извърши икономическото освобождение на труда.

Комуната — това е първият опит на пролетарската ре-

волюция да *разбие* буржоазната държавна машина и «откритата най-последно» политическа форма, с която може и трябва да се *замени* разрушеното.

При по-нататъшното изложение ще видим, че руските революции от 1905 и 1917 г., в друга обстановка, при други условия, продължават делото на Комуната и потвърждават гениалния исторически анализ на Маркс.

Г л а в а IV

Продължение. Допълнителни пояснения на Енгелс

Маркс даде основното по въпроса за значението на опита на Комуната. Енгелс, пояснявайки анализа и заключението на Маркс, неведнъж се връщаше към същата тая тема, понякога с такава сила и релефност осветлявайки *други* страни на въпроса, че на тия пояснения е необходимо специално да се спрем.

1. «Жилищният въпрос»

В своето съчинение за жилищния въпрос (1872 г.)⁵⁰ Енгелс взема вече предвид опита на Комуната, като се спира няколко пъти на задачите на революцията по отношение на държавата. Интересно е, че с конкретната тема се изясняват нагледно, от една страна, чертите на сходството на пролетарската държава със сегашната държава — черти, които дават основание и в двата случая да се говори за държава, — а, от друга страна, чертите на различieto или прехода към унищожението на държавата.

«Как да се разреши жилищният въпрос? В съвременното общество той се решава точно така, както всеки друг обществен въпрос: чрез постепенното икономическо изравняване на търсенето и предлагането, а това е такова решение, което постоянно само поражда въпроса отново, т. е. не дава никакво решение. Как социалната революция ще реши този въпрос, зависи не само от обстоятелствата на времето и мястото, то е свързано и с въпроси, които отиват

много по-далеч, едни от най-съществените от които е въпросът за унищожаването на противоположността между града и селото. Тъй като ние не се занимаваме със съчиняване на утопични системи за устройството на бъдещото общество, би било повече от празна работа да се спираме върху това. Едно обаче е сигурно — че сега вече в големите градове има достатъчно жилищни сгради, за да може веднага да се помогне на всяка действителна нужда от жилища при разумно използване на тези сгради. Това може да стане, разбира се, само чрез експроприация на сегашните собственици и посредством настаняване в тези къщи на бездомни или на работници, живеещи сега в твърде пренаселени жилища. И щом пролетариатът завоюва политическата власт, една такава налагаща се от интересите на обществената полза мярка ще бъде също тъй лесно изпълнима, както и другите експроприации и реквизиции на квартири от съвременната държава» (стр. 22 на немското издание от 1887 година).⁵¹

Тук не се разглежда изменението на формата на държавната власт, а се взема само съдържанието на нейната дейност. Експроприации и реквизиции на квартири стават и по разпореждане на сегашната държава. Пролетарската държава от формална гледна точка също ще се «разпорежи» да се заемат квартирите и експроприират домовете. Но ясно е, че старият изпълнителен апарат, чиновничеството, свързано с буржоазията, би бил просто непригоден за изпълняване разпорежданията на пролетарската държава.

«. . .Трябва да се констатира, че фактичското завладяване на всички оръдия на труда, на цялата индустрия от трудещия се народ е пряка противоположност на прудонисткото «откупване». При последното отделният работник става собственик на жилището, на селския участък земя, на оръдията на труда; при първото пък «трудещият се народ» остава съвкупен собственик на къщите, фабриките и оръдията на труда. Едва ли — поне в един преходен период — тяхното ползване ще се предоставя на отделни лица или кооперации без покриване на разходите. Също така и унищожаването на поземлената

собственост не предполага унищожаване на поземлената рента, а нейно прехвърляне, макар и във видоизменена форма, на обществото. Фактическото завладяване на всички оръдия на труда от трудещия се народ следователно съвсем не изключва запазването на наема и даването под наем (стр. 68).⁵²

Въпроса, засегнат в това разсъждение, а именно: за икономическите основи на отмирането на държавата, ние ще разгледаме в следващата глава. Енгелс се изразява крайно предпазливо, като казва, че пролетарската държава «едва ли» безплатно ще раздава квартири, «поне в преходното време». Даването на квартири, които принадлежат на целия народ, на отделни семейства срещу наем, предполага и събиране на тоя наем, и известен контрол, и едно или друго нормиране на разпределението на квартирите. Всичко това изисква известна форма на държава, но съвсем не изисква специален военен и бюрократичен апарат и длъжностни лица с особено привилегировано положение. А преминаването към такова положение на работите, когато ще може безплатно да се дават квартири, е свързано с пълното «отмиране» на държавата.

Като говори за преминаването на бланкистите⁵³ — след Комуната и под влияние на нейния опит — към принципната позиция на марксизма, Енгелс мимоходом формулира тая позиция по следния начин:

«. . .Необходимост от политическа дейност на пролетариата и от негова диктатура като преход към премахване на класите, а заедно с тях и на държавата. . .» (стр. 55).⁵⁴

Някои любители на буквоедската критика или буржоазни «изтребители на марксизма» вероятно ще видят противоречие между това признаване на «премахването на държавата» и отричането на тая формула като анархистическа в приведеното по-горе място от «Анти-Дюринг». Не би било чудно, ако опортюнистите причислят и Енгелс към «анархистите» — сега все по-разпространено става от страна на социалшовинистите обвиняването на интернационалистите в анархизъм.

Марксизмът винаги е учил, че заедно с премахването на класите ще се премахне и държавата. Общеизвестното място за «отмирането на държавата» в «Анти-Дюринг»

обвинява анархистите не просто в това, че те са за премахване на държавата, а в това, че проповядват, че е уж възможно да се премахне държавата «за един ден».

Като имаме предвид пълното изопачаване от страна на господстващата сега «социалдемократическа» доктрина на отношението на марксизма към анархизма по въпроса за унищожаването на държавата, особено полезно е да се напомни една полемика на Маркс и Енгелс с анархистите.

2. Полемиката с анархистите

Тая полемика се отнася за 1873 година. Маркс и Енгелс дали статии против прудонистите⁵⁵ — «автономистите» или «антиавторитаристите» — в италианския социалистически сборник и едва в 1913 г. тия статии, преведени на немски, се появиха в «Neue Zeit»⁵⁶.

«. . . Ако политическата борба на работническата класа — пише Маркс, осмивайки анархистите с тяхното отрицание на политиката — взема революционни форми, ако на мястото на буржоазната диктатура работниците поставят своя революционна диктатура, те вършат ужасното престъпление на оскърбяване на принципите, защото за задоволяване на своите жалки груби всекидневни потребности, за да сломят съпротивата на буржоазията, работниците дават на държавата революционна и преходна форма, вместо да сложат оръжието и да отменят държавата. . .» («Neue Zeit» 1913—1914, година 32, т. 1, стр. 40).⁵⁷

Ето против какво «премахване» на държавата въставаше изключително Маркс, опровергавайки анархистите! Съвсем не против това, че държавата ще изчезне с изчезването на класите или ще бъде премахната с тяхното премахване, а против това, работниците да се откажат от употребата на оръжие, от организираното насилие, *т. е. от държавата*, която трябва да служи на целта: «да се сломи съпротивата на буржоазията».

Маркс нарочно подчертава — за да не изопачават истинския смисъл на неговата борба с анархизма — «революционната и *преходна* форма» на държавата, необходима на пролетариата. На пролетариата държавата е нужна само

временно. Ние съвсем не се различаваме от анархистите по въпроса за премахването на държавата като *цел*. Ние твърдим, че за постигането на тая цел е необходимо временно използване на оръдията, средствата, похватите на държавната власт *против* експлоататорите, както за унищожаване на класите е необходима временна диктатура на потиснатата класа. Маркс избира най-рязката и най-ясната форма за поставяне въпроса против анархистите: събаряйки игото на капиталистите, трябва ли работниците да «сложат оръжието», или да го използват против капиталистите, за да сломят тяхната съпротива? А какво означава системното използване на оръжието от едната класа против другата класа, ако не «преходна форма» на държавата?

Нека всеки социалдемократ се запита: *така* ли е поставял той въпроса за държавата в полемиката с анархистите? *така* ли поставяше той въпрос огромното мнозинство от официалните социалистически партии от II Интернационал?

Енгелс още много по-подробно и по-популярно излага същите тия мисли. Той осмива преди всичко бърканицата в мислите на прудонистите, които се наричаха «антиавторитаристи», т. е. отричаха всякакъв авторитет, всякакво подчинение, всякаква власт. Вземете фабриката, железницата, парахода в открито море — казва Енгелс, — нима не е ясно, че без известно подчинение, следователно без известен авторитет или власт, е невъзможно функционирането нито на едно от тия сложни технически заведения, основани върху прилагането на машините и планомерното сътрудничество на много лица?

«. . . Ако аз изтъквам тези аргументи — пише Енгелс — против най-отчаяните антиавторитаристи, то те могат да ми дадат само следния отговор: «Да! Това е вярно, но тук се касае не за авторитета, с който ние обличаме нашите делегати, а за *известно поръчение*.» Тези хора мислят, че ние можем да изменим известна вещ, ако изменим нейното име. . .»⁵⁸

Като показва по такъв начин, че авторитетът и автономията са относителни понятия, че областта на тяхното прилагане се мени с различните фази на общественото развитие, че да се приемат те като абсолютни е глупаво, и като добавя, че областта на приложението на машините и едро-

то производство все повече се разширява, Енгелс преминава от общите разсъждения за авторитета към въпроса за държавата.

«. . . Ако автономистите — пише той — са искали само да кажат, че социалната организация на бъдещето ще допуска авторитета само в границите, които с неизбежност се предписват от условията на производството, тогава бихме могли да се разберем с тях. Но те са слепи за всички факти, като правят авторитета необходим, и се борят страстно против думата.

Защо антиавторитаристите не се ограничават с това, да крещят против политическия авторитет, против държавата? Всички социалисти споделят схващането, че държавата, а с нея и политическият авторитет ще изчезнат в резултат на бъдещата социална революция, т. е. че обществените функции ще загубят своя политически характер и ще се превърнат в прости административни функции, които да охраняват социалните интереси. Но антиавторитаристите искат политическата държава да бъде премахната с един удар, преди да са премахнати социалните отношения, които са я породили. Те искат първият акт на социалната революция да бъде премахването на авторитета.

Виждали ли са тези господа някога революция? Революцията несъмнено е най-авторитарното нещо, каквото изобщо е възможно. Революцията е акт, с който една част от населението налага на другата част своята воля чрез пушки, щикове и топове, т. е. средства извънредно авторитарни. И победилата партия по необходимост бива принудена да урежда своето господство посредством този страх, който нейното оръжие вдъхва на реакционерите. Щеше ли Парижката комуна да се задържи и един-единствен ден, ако не беше си послужила против буржоазията с авторитета на въоръжения народ? Нямаме ли право на-против, да упрекнем Комуна, че много малко си послужила с този авторитет? И така: или — или. Или антиавторитаристите сами не знаят какво говорят, и в този случай сеят само бъркотия. Или те знаят какво говорят, и в този случай изменят на делото на пролетариата. И в двата случая те служат само на реакцията» (стр. 39).⁸⁹

В това разсъждение са засегнати въпроси, които трябва да бъдат разгледани във връзка с темата за съотношението между политиката и икономиката при отмирането на държавата (на тази тема е посветена следващата глава). Такива са въпросите за превръщането на обществените функции от политически в прости административни и за «политическата държава». Последният израз, който е особено в състояние да предизвика недоразумение, сочи процеса на отмирането на държавата: отмиращата държава на известна степен от нейното отмиране може да се нарече неполитическа държава.

Най-забележителното в това разсъждение на Енгелс е пак начинът, по който се поставя въпросът против анархистите. Социалдемократите, които желаят да бъдат ученици на Енгелс, от 1873 г. насам милиони пъти са спорили против анархистите, но спореха именно *не* така, както могат и трябва да спорят марксистите. Анархистическата представа за премахването на държавата е объркана и *нереволуционна* — ето как поставяше въпроса Енгелс. Анархистите не искат да видят именно революцията — в нейното възникване и развитие, в нейните специфични задачи по отношение на насилието, авторитета, властта, държавата.

Обикновената критика на анархизма от страна на съвременните социалдемократи е сведена до най-чиста еснафска пошлост: «ние, казват, признаваме държавата, а анархистите не!» Разбира се, такава пошлост не може да не отблъсква всички що-годе мислещи и революционни работници. Енгелс казва друго: той подчертава, че всички социалисти признават изчезването на държавата като следствие от социалистическата революция. След това той поставя конкретно въпроса за революцията, именно оня въпрос, който обикновено социалдемократите опортюнисти заобикалят, като го оставят, така да се каже, за «разработка» изключително на анархистите. И като поставя този въпрос, Енгелс хваща бика за рогата: не трябваше ли Комуната *повече* да се ползува от *революционната* власт на *държавата*, т. е. на въоръжения, организиран в господстваща класа пролетариат?

Господстващата официална социалдемократия обикновено се отклоняваше от въпроса за конкретните задачи на пролетариата в революцията или просто с насмешчицата на еснафа, или, в най-добрия случай, с уклончиво-софистическото: «там ще се види». И анархистите получаваха

правото да говорят против тая социалдемокрация, че тя изменя на своята задача за революционното възпитание на работниците. Енгелс използва опита на последната пролетарска революция именно за най-конкретно изучаване — какво и как трябва да върши пролетариатът и по отношение на банките, и по отношение на държавата.

3. Писмото до Бебел

Едно от най-забележителните, ако не и най-забележителното разсъждение в съчиненията на Маркс и Енгелс по въпроса за държавата е следното място от писмото на Енгелс до Бебел от 18—28 март 1875 г.⁶⁰ Това писмо — нека забележим в скоби — бе напечатано, доколкото знаем, за пръв път от Бебел във втория том на неговите мемоари («Из моя живот»), излязъл в 1911 г., т. е. 36 години след написването и изпращането му.

Като критикува същия оня проект на Готската програма, който критикуваше и Маркс в знаменитото писмо до Браке⁶¹, и засягайки специално въпроса за държавата, Енгелс пише на Бебел следното:

. . . «Свободната народна държава се превърна в свободна държава. Според граматическия смисъл на тия думи свободна държава е тая, която е свободна по отношение на своите граждани, т. е. държава с деспотическо правителство. Би трябвало да се престане с всички тия брътвежи за държавата, особено след Комуната, която вече не беше държава в същинския смисъл на тая дума. С «народната държава» анархистите предостатъчно ни бодяха очите, макар че още съчинението на Маркс против Прудон⁶², а след това и «Комунистическият манифест» направо говорят, че с въвеждането на социалистическия обществен строй държавата се саморазпуска (sich auflöst) и изчезва. Тъй като държавата е само преходно учреждение, от което трябва да се ползуваме в борбата, в революцията, за насилствено смазване на своите противници, то да се говори за свободна народна държава е чиста безсмислица; докато пролетариатът още се *нужда*: от държавата, той се нуждае от нея не в интерес на свободата, а за потискане на своите противници, а

когато стане възможно да се говори за свобода, тогава държавата като такава престава да съществува. Затова ние бихме предложили навсякъде да се постави вместо думата *държава* думата «община» (Gemeinwesen), прекрасна стара немска дума, съответстваща на френската дума «комуна» (стр. 321—322 на немския оригинал).⁶³

Трябва да се има предвид, че това писмо се отнася за партийната програма, която Маркс критикуваше в писмото, датирано само няколко седмици по-късно от писмото на Енгелс (писмото на Маркс е от 5 май 1875 година), и че Енгелс живееше тогава заедно с Маркс в Лондон. Затова, като казва «ние» в последната фраза, Енгелс, без съмнение, от свое име и от това на Маркс предлага на водача на Германската работническа партия да *изхвърли от програмата* думата «държава» и да я замени с думата «община».

Какъв вой за «анархизъм» биха вдигнали главатарите на сегашния, фалшифициран за удобство на опортюнистите, «марксизъм», ако биха им предложили такава поправка на програмата!

Нека вият. Буржоазията ще ги похвали за това.

А ние ще вършим своята работа. При преразглеждане на програмата на нашата партия съветът на Енгелс и Маркс трябва безусловно да бъде взет под внимание, за да бъдем по-близо до истината, за да възстановим марксизма, като го очистим от изопаченията, за да насочим по-вярно борбата на работническата класа за нейното освобождение. Навярно сред болшевиките няма да се намерят противници на съвета на Енгелс и Маркс. Трудността ще бъде може би само в термина. На немски има две думи, които означават «община», от които Енгелс е избрал оная, която *не* означава отделна община, а съвкупност от общини, система от общини. На руски такава дума няма и може би ще трябва да изберем френската дума «комуна», макар че това също има своите неудобства.

«Комуната не беше вече държава в същинския смисъл» — ето най-важното, теоретически, твърдение на Енгелс. След изложеното по-горе това твърдение е напълно понятно. Комуната *преставаше* да бъде държава, доколкото ѝ се налагаше тя да потиска не мнозинството на населението, а малцинството (експлоататорите); тя разби буржоазната държавна машина; вместо *специалната* сила

за потискане на сцената излизаше самото население. Всичко това е отстъпление от държавата в същинския смисъл. И ако Комуната се бе закрепила, в нея сами по себе си биха «отмрели» следите на държавата. Комуната не би имала нужда да «премахва» нейните учреждения: те биха престанали да функционират, доколкото не би им оставало повече какво да правят.

«Анархистите ни бодат очите с «народната държава»; като казва това, Енгелс има предвид преди всичко Бакунин и неговите нападки против германските социалдемократи. Енгелс признава тия нападки *дотождо* за правилни, доколкото «народната държава» е също такава безсмислица и също такава отстъпление от социализма, както и «свободната народна държава». Енгелс се старее да поправи борбата на германските социалдемократи против анархистите, да направи тая борба принципно правилна, да я очисти от опортюнистическите предразсъдъци относно «държавата». Уви! Писмото на Енгелс пролежало под миндера 36 години. Ние ще видим по-долу, че и след публикуването на това писмо Кауцки упорито повтаря всъщност същите грешки, срещу които Енгелс предупреждаваше.

Бebel отговори на Енгелс с писмо от 21 септември 1875 г., в което той между другото пише, че е «напълно съгласен» с неговото мнение по проекта на програмата и че той е упреква Либкнехт за неговата отстъпчивост (стр. 334 на немското издание на мемоарите на Беbel, т. II). Но ако вземем брошурата на Беbel «Нашите цели», ние ще срещнем в нея свършено неверни разсъждения за държавата:

«Държавата трябва да се превърне от държава, основана върху *класовото господство, в народна държава*» (нем. изд. на «Unsere Ziele», 1886 г., стр. 14).

Така е напечатано в 9-ото (деветото!) издание на брошурата на Беbel! Не е чудно, че толкова упоритото повтаряне на опортюнистическите разсъждения за държавата се всмукваше от германската социалдемократия, особено когато революционните разяснения на Енгелс се туряха под миндера, а цялата жизнена обстановка за дълго време «отучваше» от революцията.

4. Критика на проекта на Ерфуртската програма

Критиката на проекта на Ерфуртската програма⁶⁴, изпратена от Енгелс на Кауцки на 29 юни 1891 година и публикувана едва десет години по-късно в «Neue Zeit», не може да бъде отмината при разглеждане учението на марксизма за държавата, защото тя е посветена главно именно на критиката на *опортюнистическите* възгледи на социалдемократията по въпросите на *държавното* устройство.

Между другото ще отбележим, че по въпросите на икономиката Енгелс дава също едно забележително ценно указание, което показва колко внимателно и проникателно е следил той именно видоизмененията на най-новия капитализъм и как поради това е съумял да предугади до известна степен задачите на нашата, империалистическата епоха. Ето това указание: по повод думите «липса на планомерност» (Planlosigkeit), употребена в проекта на програмата за характеристика на капитализма, Енгелс пише:

«. . . Ако от акционерните дружества преминаваме към тръстовете, които подчиняват на себе си и монополизират цели отрасли на индустрията, то тук се прекратява не само частното производство, но и липсата на планомерност» («Neue Zeit», година 20, т. 1, 1901—1902, стр. 8)⁶⁵.

Тук е взето най-основното в теоретическата оценка на най-новия капитализъм, т. е. на империализма, а именно, че капитализмът се превръща в монополистически *капитализъм*. Последното се налага да се подчертае, тъй като най-разпространената грешка е буржоазно-реформисткото твърдение, че уж монополистическият или държавномонополистическият капитализъм *вече не е* капитализъм, вече може да бъде наречен «държавен социализъм» и тем подобни. Разбира се, пълна планомерност тръстовете не постигаха, не постигат и не могат да постигнат. Но доколкото те постигат планомерност, доколкото магнатите на капитала предварително пресмятат размерите на производството в национален или даже в интернационален мащаб, доколкото те го регулират планомерно, ние си оставаме все пак при *капитализма*, макар и в нова негова фаза, но несъмнено при капитализма. «Близостта» на *такъв* капитализъм до социализма трябва да бъде за действителните предста-

вители на пролетариата доказателство за близостта, леснината, осъществимостта, неотложността на социалистическата революция, а съвсем не доказателство за търпимо отнасяне към отричането на тази революция и към разкрасяването на капитализма, с каквото се занимават всички реформисти.

Но да се върнем към въпроса за държавата. Тук Енгелс дава три вида особено ценни указания: първо, по въпроса за републиката; второ, за връзката на националния въпрос с устройството на държавата; трето, за местното самоуправление.

Що се отнася до републиката, Енгелс направи от това център на тежестта на своята критика на проекта на Ерфуртската програма. А ако си припомним какво значение придоби Ерфуртската програма в цялата международна социалдемократия, как тя стана образец за целия Втори интернационал, то без преувеличение може да се каже, че Енгелс тук критикува опортюнизма на целия Втори интернационал.

«Политическите искания на проекта — пише Енгелс — страдат от голям недостатък. *В него няма онова* (курсивът е на Енгелс), което всъщност е трябвало да се каже.»⁶⁶

И по-нататък се пояснява, че германската конституция е всъщност копие от най-реакционната конституция от 1850 г., че райхстагът е, както се изрази Вилхелм Либкнехт, само «смокинов лист на абсолютизма», че въз основа на конституцията, която узаконява малките държави и съюза на германските малки държави, да се иска да се осъществи «превръщането на всички оръдия на труда в обща собственост» е «очевидна безсмислица».

«Засягането на тая тема е опасно» — добавя Енгелс, който прекрасно знае, че легално не може да се издигне в програмата искането за република в Германия. Но Енгелс не се примирява просто на простото с това очевидно съображение, с което «всички» се задоволяват. Енгелс продължава: «Но все пак работата, така или иначе, трябва да бъде тласната напред. До каква степен е необходимо това показва именно разпространяваният (*einreissende*) сега в голяма част от социалдемократическия печат опор-

тюнизъм. От страх пред възобновяване на закона против социалистите⁶⁷ или спомняйки си някои направени при господството на тоя закон преждевременни изявления, сега искат партията да признае сегашния законен ред в Германия като достатъчен за мирното осъществяване на всички нейни искания. . . »⁶⁸

Че германските социалдемократи действуваха от страх пред възобновяването на изключителния закон, този основен факт Енгелс поставя на първо място и без забикалки го нарича опортюнизъм, като обявява, именно поради липсата на република и на свобода в Германия, за свършено безсмислени мечтите за «мирния» път. Енгелс е достатъчно предпазлив, за да не си върже ръцете. Той признава, че в страните с република или с много голяма свобода «можем да си представим» (само «да си представим»!) мирно развитие към социализма, но в Германия, повтаря той,

«. . . в Германия, където правителството е почти всесилно, а райхстагът и всички други представителни учреждения нямат действителна власт — в Германия да се провъзгласява подобно нещо, и при това без всякаква нужда, това значи да снемаш смокиновия лист от абсолютизма и сам да застанеш да прикриваш голотата. . . »⁶⁹

И наистина прикривачи на абсолютизма действително се оказаха в своето грамадно мнозинство официалните водачи на Германската социалдемократическа партия, която тури «под миндера» тези указания.

. . . «Подобна политика в края на краищата може само да доведе партията до лъжлив път. На пръв план се издигат общи, абстрактни политически въпроси и по такъв начин се прикриват най-близките конкретни въпроси, които сами още при първите големи събития, при първата политическа криза се поставят на дневен ред. Какво друго може да излезе от това, освен туй, че партията внезапно в решителния момент ще се окаже безпомощна, че по решаващите въпроси в нея господствуват неясност и липса на единство, тъй като тия въпроси никога не са се обсъждали. . .

Това забравяне на големите основни съображе-

ния заради минутните интереси на деня, този ламтеж за минутни успехи и борбата за такива, без да се вземат предвид по-нататъшните последствия, това принасяне бъдещето на движението за жертва на настоящето може би става и от «честни» подбуди. Но това е опортюнизъм и си остава опортюнизъм, а «честният» опортюнизъм е може би по-опасен от всички други. . .

Ако има нещо, което да не подлежи на никакво съмнение — то е, че нашата партия и работническата класа могат да дойдат до господство само при такава политическа форма, каквато е демократичната република. Последната е даже специфичната форма на диктатурата на пролетариата, както показва още Великата френска революция. . .»⁷⁰

Енгелс повтаря тук в особено релефна форма онази основна идея, която като червена нишка преминава през всички произведения на Маркс, а именно, че демократичната република е най-близкият подстъп към диктатурата на пролетариата. Защото такава република, без да премахва ни най-малко господството на капитала, а следователно потискането на масите и класовата борба, неизбежно води към такова разширяване, разгръщане, разкриване и изостряне на тази борба, че щом се появява възможност за задоволяване основните интереси на потиснатите маси, тази възможност се осъществява неминуемо и единствено в диктатурата на пролетариата, в ръководството на тези маси от пролетариата. За целия Втори интернационал това са също «забравени думи» на марксизма и тяхното забравяне необикновено ярко разкри историята на партията на меншевиките през първото полугодие на руската революция в 1917 година.

...; По въпроса за федеративната република във връзка с националния състав на населението Енгелс пише:

«Какво трябва да дойде на мястото на сегашна Германия?» (с нейната реакционна монархическа конституция и също тъй реакционно деление на малки държави, деление, което увековечава особеностите на «прусачеството», вместо те да бъдат разтеорени в Германия като цяло). «Според мен пролетариатът може да употребява само формата на единната и неделима република. Федеративната република_още

и сега, изобщо взето, е необходимост при гигантската територия на Съединените щати, макар че в източната им част тя става вече пречка. Тя би била крачка напред в Англия, където на два острова живеят четири нации и — въпреки единството на парламента — съществуват една до друга три системи на законодателство. Тя отдавна вече стана пречка в малка Швейцария и ако там още може да се търпи федеративната република, то е само защото Швейцария се задоволява с ролята на чисто пасивен член на европейската държавна система. За Германия федералистическото ѝ ошвейцаряване би било огромна крачка назад. Два пункта отличават съюзната държава от напълно единната държава, а именно: че всяка отделна държава, която влиза в съюза, има свое отделно гражданско и углавно законодателство, свое отделно съдоустройство и, след това, че наред с народната палата съществува палата на представители от държавите и в нея всеки кантон гласува като такъв, независимо от това, дали е голям или малък.» В Германия съюзната държава е преход към напълно единната държава и «революцията от горе» в 1866 и 1870 г. не трябва да бъде връщана назад, а да се допълни с «движението от долу».⁷¹

Енгелс не само не проявява равнодушие към въпроса за формите на държавата, а, напротив, старее се да анализира извънредно подробно именно преходните форми, за да си даде сметка, в зависимост от конкретно-историческите особености на всеки отделен случай, от *какво към какво* е преход дадената преходна форма.

Енгелс, както и Маркс, отстоява от гледна точка на пролетариата и пролетарската революция демократическия централизъм, единната и неразделна република. Той разглежда федеративната република или като изключение и пречка за развитието, или като преминаване от монархията към централистичната република, като «крачка напред» при известни особени условия. И измежду тези особени условия се издига националният въпрос.

У Енгелс, както и у Маркс, въпреки тяхната безпощадна критика на реакционността на малките държави и на прикриването в определени конкретни случаи на тази реакционност с националният въпрос, никъде няма и сян-

ка от стремеж да пренебрегнат националния въпрос — стремеж, с който често грешат холандските и полските марксистите, като изхождат от напълно законната борба против тесноснафския национализъм на «своите» малки държави.

Даже в Англия, където и географските условия, и общността на езика, и историята от много стотици години като че ли е «свършила» с националния въпрос на отделните малки деления на Англия, даже и тук Енгелс държи сметка за ясният факт, че националният въпрос още не е изживян, и затова признава федеративната република като «крачка напред». Разбира се, тук няма нито сянка от отказ от критика на недостатъците на федеративната република и от най-решителна пропаганда и борба за единна, централистическо-демократическа република.

Но Енгелс разбира демократическия централизъм съвсем не в оня бюрократически смисъл, в който употребяват това понятие буржоазните и дребнобуржоазните идеолози, и анархистите между последните. Централизмът според Енгелс ни най-малко не изключва такова широко местно самоуправление, което при доброволното отстояване единството на държавата от «комуните» и областите безусловно премахва всякакъв бюрократизъм и всякакво «командуване» от горе.

. . . «И така, единна република» — пише Енгелс, развивайки програмните възгледи на марксизма за държавата, — «но не в смисъл на сегашната френска република, която не представлява от себе си нещо повече от основаната в 1798 година империя без император. От 1792 до 1798 година всеки френски департамент, всяка община (Cemeinde) се ползуваха от пълно самоуправление по американски образец и това трябва да имаме и ние. Как трябва да се организира самоуправлението и как може да се mine без бюрокрация — това ни показва и доказва Америка и първата френска република, а сега още ни показват Канада, Австралия и други английски колонии. И такова провинциално (областно и общинско самоуправление са много по-свободни учреждения, отколкото например швейцарския федерализъм, където наистина кантонът е твърде независим по отношение на бунда» (т. е. към федеративната държава като цяло), «но е

независим също и по отношение на околията (бецирка), и по отношение на общината. Кантоналните правителства назначават околийските началници (щатхалтери) и префекти, нещо, което съвсем го няма в страните на английския език и което ние у себе си в бъдеще трябва също тъй решително да премахнем, както и пруските ландрати и регирунгсрати» (комисари, управители, губернатори, въобще чиновници, назначавани от горе). Енгелс предлага съответно с това да се формулира в програмата и пунктът за самоуправлението по следния начин: «Цяло самоуправление в провинцията» (губернията или областта), «околията и общината чрез чиновници, избирани въз основа на всеобщото изборително право; премахване на всички местни и провинциални власти, назначавани от държавата.»⁷²

В забранената от правителството на Керенски и другите «социалистически» министри «Правда»⁷³ (брой 68 от 28 май 1917 г.) аз вече имах случай да посоча как в този пункт — разбира се, далеч не само в него — нашите уж социалистически представители на уж революционната уж демокрация правеха въпиещи отстъпления от *демократизма*.* Ясно е, че хората, свързали се в «коалиция» с империалистическата буржоазия, си оставаха глухи към тези указания.

Крайно важно е да се отбележи, че Енгелс с факти в ръце, с най-точен пример опровергава извънредно разпространения — особено в средата на дребнобуржоазната демокрация — предразсъдък, че федеративната република означавала непременно повече свобода, отколкото централистическата. Това не е вярно. Фактите, приведени от Енгелс относно централистическата френска република през 1792—1798 г. и федералистическата швейцарска република, опровергават това. Действително демократическата централистическа република даваше *псвече* свобода, отколкото федералистическата. Или с други думи: *най-голяма* местна, областна и пр. свобода, известна в историята, бе дадена от *централистическата*, а не от федеративната република.

На този факт, както и въобще на целия въпрос за фе-

* Вж Съч., т. 24, стр. 552—555.

държавната и централистическата република и за местното самоуправление, в нашата партийна пропаганда и агитация се е обръщало и се обръща недостатъчно внимание.

5. Предговорът от 1891 г.
към «Гражданската война» на Маркс

В предговора към третото издание на «Гражданската война във Франция» — този предговор е от 18 март 1891 година и първоначално бе напечатан в списание «Neue Zeit» — Енгелс наред с интересните попълнителни забележки по въпросите, свързани с отношението към държавата, дава забележително релефно обобщение на поуките от Комуната⁷⁴. Това обобщение, задълбочено от целия опит на двайсетгодишния период, който отделяше автора от Комуната, и специално насочено против разпространената в Германия «суеверна вяра в държавата», справедливо може да бъде наречено *последна дума* на марксизма по разглеждания въпрос.

Във Франция, отбелязва Енгелс, след всяка революция работниците биваха въоръжени; «затова обезоръжаването на работниците беше първата повеля за буржоата, които се намираха на държавното кормило. Затова след всяка извоювана от работниците революция следваше нова борба, завършваща с поражението на работниците. . .»⁷⁵

Равносметката от опита на буржоазните революции е толкова кратка, колкото и изразителна. Същността на работата — между другото и по въпроса за държавата (*има ли оръжие потиснатата класа?*) — е схваната тук прекрасно. Именно тази същност най-често заобикалят както професорите, намиращи се под влиянието на буржоазната идеология, така и дребнобуржоазните демократи. В руската революция от 1917 година на «меншевика» на «тожемарксиста» Церетели се падна честта (кавенияковската чест) да издаде тази тайна на буржоазните революции. В своята «историческа» реч от 11 юни Церетели се изпусна да каже за решимостта на буржоазията да разоръжи петроградските работници, като представи, разбира се, това решение и като свое, и изобщо като «държавна» необходимост!⁷⁶

Историческата реч на Церетели от 11 юни ще бъде,

разбира се, за всеки историк на революцията от 1917 година една от най-нагледните илюстрации за това, как предвожданият от господин Церетели блок на есерите и меншевиките премина на страната на буржоазията, *против* революционния пролетариат.

Друга попътна забележка на Енгелс, свързана също с въпроса за държавата, са отнася за религията. Известно е, че германската социалдемокрация, колкото повече загиваше, ставайки все по-опортюнистическа, все по-често и по-често изпадаше до филистерското криво тълкуване на знаменитата формула: «обявяване на религията за частна работа». А именно: тази формула се тълкуваше така, като че въпросът за религията е частна работа *и за партията* на революционния пролетариат!! Против тази пълна измяна на революционната програма на пролетариата именно въстана Енгелс, който в 1891 година наблюдаваше само *най-слабите* зародиши на опортюнизма в своята партия и затова се изразяваше крайно предпазливо:

«В Комуната заседаваха почти изключително работници или признати представители на работниците, затова и нейните постановления се отличаваха с решително пролетарски характер. Или тези постановления декретираха такива реформи, от които републиканската буржоазия се отказа само поради подъл страх и които съставляват необходимата основа за свободната дейност на работническата класа. Такова е осъществяването на принципа, че *по отношение на държавата* религията е просто частно дело. Или Комуната издаваше постановления, които непосредствено отговаряха на интересите на работническата класа и които отчасти се врязваха дълбоко в стария обществен ред. . .»⁷⁷

Енгелс умишлено подчертава думите «по отношение на държавата», като насочва удара право против германския опортюнизъм, който обявяваше религията за частна работа *по отношение на партията* и по такъв начин принизяваше партията на революционния пролетариат до нивото на пай-вулгарното «свободомислещо» еснафство, готово да допусне извънвероизповедно състояние, но отричашо се от задачата на *партийната* борба против религиозния опиум, който оглупява народа.

Бъдещият историк на германската социалдемокрация,

прѝследявайки корените на нейния позорен крах в 1914 година, ще намери немалко интересен материал по този въпрос, като се започне от уклончивите, отварящи широко вратата за опортюнизма изявления в статиите на идейния водач на партията Кауцки и се свърши с отношението на партията към «Los-von-Kirche-Bewegung» (движение за отделяне от църквата) в 1913 година.⁷⁸

Но да преминем към това, как Енгелс двадесет години след Комуната обобщаваше поуките от нея за борещия се пролетариат.

Ето какви поуки Енгелс изтъкваше на първо място:

. . . «Именно тая потисническа власт на предишното централизирано правителство, армията, политическата полиция, бюрокрацията, която Наполеон създаде в 1798 година и която оттогава всяко ново правителство приемаше като желателно оръжие и го използваше против своите противници, именно тая власт трябваше да падне навсякъде във Франция, както падна тя в Париж.

Комуната трябваше от самото начало да признае, че работническата класа, дошла до господство, не може по-нататък да си служи със старата държавна машина; че работническата класа, за да не изгуби отново своето току-що завоювано господство, трябва, от една страна, да премахне цялата стара, дотогава употребявана против нея машина за потискане, а, от друга страна, трябваше да се осигури против своите собствени депутати и чиновници, като ги обяви всички, без каквото и да е изключение, за сменяеми във всяко време. . .»⁷⁹

Енгелс още и още веднъж подчертава, че не само при монархията, но и в *демократическата република* държавата си остава държава, т. е. запазва своята основна отличителна черта; да превръща длъжностните лица, «слугите на обществото», неговите органи в *господари* над него.

«. . .Против това — неизбежно във всички съществували досега държави — превръщане на държавата и органите на държавата от слуги на обществото в господари над обществото Комуната приложи две безпогрешни средства. Първо, тя назначаваше на всички длъжности — в управлението, в съда, в на-

родната просвета — лица, избрани чрез всеобщо изборно право и при това въведе правото на тия избирани лица да бъдат отзовавани във всяко време по решение на техните избиратели. И, второ, тя плащаше на всички длъжностни лица, както на висшите, така и на низшите, само такава заплата, каквато получаваха и другите работници. Най-високата заплата, която изобщо плащаше Комуната, бе 6000 франка*. По тоя начин бе създадена надеждна пречка против ламтежа за места и против кариеризма, даже и независимо от въведените от Комуната извън това императивни мандати на депутатите в представителните учреждения. . .»⁸¹

Тук Енгелс се приближава към оная интересна граница, където последователната демокрация, от една страна, *се превръща* в социализъм, а, от друга страна, където тя *се нуждае* от социализъм. Защото за унищожаването на държавата е необходимо превръщане на функциите на държавната служба в такива прости операции на контрол и отчитане, които са достъпни и са по силите на граматното мнозинство от населението, а след това и поголовно на цялото население. А пълното отстраняване на кариеризма изисква «почетното», макар и недоходно местенце на държавната служба да *не* може да служи като мост за прескачане до високодоходни длъжности в банките и акционерните дружества, както това се случва *постоянно* във всички най-свободни капиталистически страни.

Но Енгелс не прави грешката, която правят например някои марксисти по въпроса за правото на нациите на самоопределение: при капитализма, видите ли, то е невъзможно, а при социализма е излишно. Подобно, уж остроумно, а всъщност невярно разсъждение би могло да се повтори за *всяко* демократическо учреждение, включително и за скромната заплата на чиновниците, тъй като при капитализма е невъзможен последователен докрай демократизъм, а при социализма ще *отмре* всяка демокрация.

* Номинално това прави около 2400 рубли, а по сегашния курс — около 6000 рубли. Съвсем непростимо постъпват ония болшевики, които предлагат напр. в градските думи заплата по 9000 рубли, без да предлагат да се въведе за *цялата държава* максимум 6000 рубли — сума достатъчна.⁸⁰

Това е софизъм, който напомня старата шега — ще стане ли човек плешив, ако косата му стане с един косъм по-малко.

Развитието на демокрацията *докрай*, търсенето *формите* на такова развитие, изпитването им *на практика* и т. н. — всичко това е една от съставните задачи на борбата за социалната революция. Взет отделно, никакъв демократизъм не ще даде социализъм, но в живота демократизмът никога не ще бъде «взет отделно», а ще бъде «взет заедно», ще оказва своето влияние и върху икономиката, ще подтиква *нейното* преустройство, ще се подлага на влиянието на икономическото развитие и т. н. Такава е диалектиката на живата история.

Енгелс продължава:

«. . . Това взривяване (Sprengung) на старата държавна власт и заменянето ѝ с нова, наистина демократическа, са описани подробно в третата част на «Гражданската война». Но необходимо бе тук да се спрем още един път накратко върху някои черти на това заменяне, тъй като именно в Германия суевърната вяра в държавата премина от философията в общото съзнание на буржоазията и даже на мнозина работници. Според учението на философите държавата е «осъществяване на идеята» или, преведено на философски език, царство божие на земята, държавата е такова поприще, на което се осъществява или трябва да се осъществи вечната истина и справедливост. А оттук произтича суевърната почит към държавата и към всичко онова, което има отношение към държавата — суевърна почит, която толкова полесно се вкоренява, защото хората привикват от детинство да мислят, че уж общите работи и интереси на цялото общество не могат да бъдат изпълнявани и опазвани другояче освен по предишния начин, т. е. чрез посредничеството на държавата и наградните от нея с доходни местица чиновници. Хората си въобразяват, че правят необикновено смела крачка напред, ако се освобождават от вярата в наследствената монархия и стават привърженици на демократичната република. А в действителност държавата не е нищо друго освен машина за потискане на една класа от друга — и в демократичната република

съвсем не по-малко, отколкото в монархията. И в най-добрия случай държавата е зло, което по наследство се предава на пролетариата, удържал победа в борбата за класово господство; победилият пролетариат, тъй както и Комуната, ще бъде принуден незабавно да отсече най-лошите страни на това зло, докато поколението, израснало в новите, свободни обществени условия, бъде в състояние да изхвърли цялата тая вектория на държавността.»⁸²

Енгелс предупреждаваше германците по случай заменянето на монархията с република да не забравят основите на социализма по въпроса за държавата изобщо. Неговите предупреждения звучат сега като пряк урок за господа церетелиевци и черновци, които проявиха в своята «коалиционна» практика суеверна вяра в държавата и суеверна почит към нея!

Още две забележки: 1) Ако Енгелс казва, че при демократичната република «съвсем не по-малко», отколкото при монархията, държавата си остава «машина за потискане на една класа от друга», това съвсем не значи, че *формата* на потисничеството е безразлична за пролетариата, както «учат» някои анархисти. По-широката, по-свободна, по-открита *форма* на класовата борба и класовото потисничество дава на пролетариата колосално облекчение в борбата за унищожаване на класите изобщо.

2) Защо само новото поколение ще бъде в състояние съвсем да изхвърли цялата тая вектория на държавността — този въпрос е свързан с въпроса за преодоляването на демокрацията, към който ние и преминаваме.

6. Енгелс за преодоляването на демокрацията

Енгелс трябваше да се изкаже по това във връзка с въпроса за *научната* неправилност на названието «социал-демократ».

В предговора към изданието на своите статии от 1870-те години на разни теми предимно с «интернационално» съдържание («Internationales aus dem Volksstaat»*) — предговор с дата 3 януари 1894 година, т. е. написан година

* — «На международни теми из «Народна държава». Ред.

и половина преди смъртта на Енгелс, той пише, че във всички статии се употребява думата «комунист», а не «социалдемократ», тъй като тогава социалдемократи се наричаха прудонистите във Франция, лесалианците в Германия.⁸³

. . . «Затова за Маркс и за мене — продължава Енгелс — бе съвсем невъзможно за обозначаване специално на нашето гледище да употребяваме такъв разтеглив израз. Днес работата стои другояче и тая дума («социалдемократ») може би може да мине (*mag passieren*), макар че тя си остава неточна (*unpassend*, неподходяща) за такава партия, икономическата програма на която не е просто социалистическа изобщо, а е направо комунистическа — за партия, крайната политическа цел на която е преодоляването на цялата държава, а следователно също и на демокрацията. Названията на *действителните* (курсивът е на Енгелс) политически партии обаче никога не им съответствуват напълно; партията се развива, названието си остава.»⁸⁴

Диалектикът Енгелс и в залеза на своя живот си остава верен на диалектиката. Ние с Маркс, казва той, си имахме прекрасно, научно точно название на партията, но нямахме действителна, т. е. масова пролетарска партия. Сега (краят на XIX век) има действителна партия, но нейното название е научно невярно. Нищо, «ще мине», стига партията *да се развива*, стига научната неточност на нейното название да не бъде скрита от нея и да не ѝ пречи да се развива в правилна посока!

Впрочем, някой шегаджия може и нас, болшевиките, да почне да утешава по енгелсовски: ние имаме действителна партия, тя се развива отлично, «ще мине» и тая безсмислена, грозна дума «болшевик», която не изразява абсолютно нищо освен чисто случайното обстоятелство, че на Брюкселско-Лондонския конгрес в 1903 година ние имаме болшинство⁸⁵. . . Може би сега, когато преследванията през юли и август на нашата партия от републиканците и «революционната» еснафска демокрация направиха думата «болшевик» така всенародно-почетна, когато те ознаменуваха освен това грамадната историческа крачка напред, направена от нашата партия в нейното *действително* развитие, може би и аз бих се поколебал в своето априлско

предложение да се измени названието на нашата партия.* Може би аз бих предложил на своите другари «компромис»: да се наречем комунистическа партия, а в скоби да оставим думата болшевики. . .

Но въпросът за названието на партията е несравнено по-маловажен, отколкото въпросът за отношението на революционния пролетариат към държавата.

В обикновените разсъждения за държавата постоянно се прави грешката, от която тук предпазва Енгелс и която ние мимоходом отбелязахме в предходното изложение. А именно: постоянно забравят, че унищожението на държавата е унищожение също и на демокрацията, че отмирането на държавата е отмиране на демокрацията.

На пръв поглед това твърдение може да изглежда крайно странно и непонятно: дори може би у някого ще се породят опасенията, не очакваме ли ние идването на такова обществено устройство, когато не ще се спазва принципът за подчинение малцинството на мнозинството, защото нали демокрацията е именно признаване на този принцип?

Не. Демокрацията *не е* тъждествена с подчинението малцинството на мнозинството. Демокрацията е признаваща подчинението на малцинството на мнозинството *държавата*, т. е. организация за системно *насилие* на една класа над друга, на една част от населението над друга.

Ние си поставяме като крайна цел унищожението на държавата, т. е. на всяко организирано и системно насилие, на всяко насилие над хората изобщо. Ние не очакваме идването на такъв обществен строй, при който не ще се спазва принципът за подчинение малцинството на мнозинството. Но като се стремим към социализма, ние сме убедени, че той ще прераства в комунизъм, а във връзка с това ще изчезва и всяка необходимост от насилие над хората изобщо, от *подчиняване* на един човек от друг, на една част от населението от друга негова част, защото хората ще *привикват* да спазват елементарните условия на обществеността без *насилие* и без *подчинение*.

Именно за да се подчертае този елемент на привичката. Енгелс говори за новото *поколение*, «израснало при новите, свободни обществени условия, което ще бъде в състояние да се отърси от цялата вехтория на държавността»⁸⁶ —

* Вж Съч. Т. 36, с. 445, 455; Т. 24, с. 6.

всяка държавност, включително и демократическо-респуб-
ликанската държавност.

За пояснение на това трябва да се направи разбор на
въпроса за икономическите основи на отмирането на
държавата.

Г л а в а V

Икономическите основи на отмирането на държавата

Най-подробно разяснение на този въпрос е дадено от
Маркс в неговата «Критика на Готската програма» (пис-
мото до Браке от 5 май 1875 година, напечатано едва в
1891 година в «Neue Zeit», IX, 1 и излязло на руски в
отделно издание).⁸⁷ Полемичната част на това забележи-
телно произведение, която представлява критика на ласа-
лианството, засенчи, така да се каже, неговата положи-
телна част, а именно: анализа на връзката между разви-
тието на комунизма и отмирането на държавата.

1. Марксовата постановка на въпроса

При повърхностно сравняване писмото на Маркс до
Браке от 5 май 1875 година и разгледаното по-горе писмо
на Енгелс до Бебел от 28 март 1875 година⁸⁸ може да се
стори, че Маркс е много повече «държавник» от Енгелс
и че различието във възгледите на двамата писатели по
въпроса за държавата е твърде значително.

Енгелс предлага на Бебел съвсем да изостави брътве-
жите за държавата, да изхвърли съвсем думата държава от
програмата, като я замени с думата «община»; Енгелс дори
заявява, че Комуна не беше вече държава в същинския
смисъл. При това Маркс говори даже за «бъдещата дър-
жавност на комунистическото общество», т. е. като че ли
признава необходимостта от държавата даже при ко-
мунизма.

Но подобен възглед би бил коренно неправилен. По-
близкото вникване показва, че възгледите на Маркс и
Енгелс за държавата и нейното отмиране напълно съвпа-

дат, а приведенният израз на Маркс се отнася именно за тая *отмираща* държавност.

Ясно е, че не може и дума да става за определяне момента на *бъдещото* «отмиране», толкова повече че то представлява безспорно продължителен процес. Привидното различие между Маркс и Енгелс се обяснява с различието на темите, които те са взели, и на задачите, които са преследвали. Енгелс си поставяше за задача нагледно, рязко, в едри щрихи да покаже на Бебел цялата безсмисленост на разпространените (и споделяни в немалка степен от Ласал) предразсъдъци по отношение на държавата. Маркс само мимоходом засяга *т о з и* въпрос; като се интересува от друга тема: *развитието* на комунистическото общество.

Цялата теория на Маркс е прилагане теорията на развитието — в нейната най-последователна, пълна, обмислена и богата със съдържание форма — към съвременния капитализъм. Естествено е, че пред Маркс възникна въпросът за прилагането на тази теория и към *предстоящия* крах на капитализма, и към *бъдещото* развитие на *бъдещия* комунизъм.

А въз основа на какви *данни* може да се поставя въпросът за бъдещото развитие на бъдещия комунизъм?

Въз основа на това, че той *произхожда* от капитализма, исторически се развива от капитализма и е резултат от действията на такава обществена сила, която е *родена* от капитализма. У Маркс няма нито сянка от опит да съчинява утопии, да гадае напразно за онова, което не може да се знае. Маркс поставя въпроса за комунизма, както природоизследователят би поставил въпроса за развитието на нова, да кажем, биологическа разновидност, щом ние знаем, че тя така и така е възникнала и в такава и такава определена посока се видоизменя.

Маркс преди всичко отхвърля решително оная бърканица, която се внася от Готската програма по въпроса за съотношението между държавата и обществото.

. . . «Съвременното общество — пише той — е капиталистическото общество, което съществува във всички цивилизовани страни, повече или по-малко свободно от примесите на Средновековието, повече или по-малко видоизменено от особеностите на историческото развитие на всяка страна, повече или по-

малко развито. Обратно на това «съвременната държава» се мени с всяка държавна граница. В Пруско-германската империя тя е съвършено друга, отколкото в Швейцария, в Англия е съвършено друга, отколкото в Съединените щати. Следователно «съвременната държава» е фикция.

Обаче независимо от пъстрото разнообразие на техните форми различните държави в различните цивилизовани страни имат помежду си това общо, че те стоят върху почвата на съвременното буржоазно общество, повече или по-малко капиталистически развито. Затова те имат някои общи съществени признаци. В този смисъл може да се говори за «съвременната държавност» в противоположност на онова бъдеще, когато ще отмре сегашният ѝ корен — буржоазното общество.

След това въпросът се поставя така: на какво превръщане ще бъде подложена държавността в комунистическото общество? С други думи: какви обществени функции ще останат тогава, аналогични на сегашните държавни функции? На този въпрос може да се отговори само научно, и колкото и хиляди пъти да се съчетава думата «народ» с думата «държава», това нито на косъм не ще подтикне напред неговото разрешение». . .⁸⁹

След като осмива по този начин всички приказки за «народната държава», Маркс посочва как се поставя въпросът и един вид предупреждава, че за научен отговор на този въпрос може да се оперира само с данни, твърдо установени научно.

Първото, което е установено напълно точно от цялата теория на развитието, от цялата наука изобщо — и което утопистите забравяха, което забравят и сегашните опортюнисти, които се боят от социалистическата революция, — това е обстоятелството, че исторически без съмнение трябва да има особен стадий или особен етап на *прехода* от капитализма към комунизма.

2. Преходът от капитализма към комунизма

«... Между капиталистическото и комунистическото общество — продължава Маркс — лежи период на революционно превръщане на първото във второто. На този период съответствува и политически преходен период и държавата в този период не може да даде нищо друго освен *революционна диктатура на пролетариата*. ...»¹⁰

Маркс прави тоя извод въз основа на анализа на ролята, която пролетариатът играе в съвременното капиталистическо общество, на данните за развитието на това общество и за непримиримостта на противоположните интереси на пролетариата и буржоазията.

По-рано въпросът се поставяше така: за да постигне своето освобождение, пролетариатът трябва да събори буржоазията, да завоюва политическата власт и да установи своя революционна диктатура.

Сега въпросът се поставя малко по-иначе, преходът от капиталистическото общество, което се развива към комунизма, в комунистическото общество е невъзможен без «политически преходен период» и държавата на този период може да бъде само революционна диктатура на пролетариата.

А какво е отношението на тази диктатура към демокрацията?

Ние видяхме, че «Комунистическият манифест» просто поставя едно до друго две понятия: «превръщане на пролетариата в господстваща класа» и «завоюване на демокрацията»¹¹. Въз основа на всичко изложено по-горе, ние можем по-точно да определим как се изменя демокрацията при прехода от капитализма към комунизма.

В капиталистическото общество, при условие на най-благоприятното му развитие, ние имаме повече или по-малко пълен демократизъм в демократическата република. Но тоя демократизъм е винаги притиснат от тесните рамки на капиталистическата експлоатация и затова всякога си остава всъщност демократизъм за малцинството, само за заможните класи, само за богатите. В капиталистическото общество свободата си остава винаги приблизително такава, каквато е била свободата в древните гръцки републики: свобода за робовладелците. Съвременните наемни

робни, по силата на условията на капиталистическата експлоатация, си остават дотолкова потиснати от нуждата и мизерията, че на тях «не им е до демокрация», «не им е до политика», че при обикновеното, мирно течение на събитията мнозинството от населението е отстранено от участие в общественно-политическия живот.

Верността на това твърдение се потвърждава може би най-нагледно от Германия именно защото в тая държава конституционната легалност се задържа удивително дълго и устойчиво почти половин век (1871—1914), а социалдемократията през това време съумя много повече, отколкото в другите страни да направи за «използуване на легалността» и за организиране на такава голяма част от работниците в политическа партия, както никъде в света.

Каква е тая най-голяма от всички наблюдавани в капиталистическото общество част от политически съзнателни и дейни наемни роби? Един милион членове на Социалдемократическата партия — от 15 милиона наемни работници! Три милиона професионално организирани — от 15 милиона!

Демокрация за нищожното малцинство, демокрация за богатите — ето какъв е демократизмът на капиталистическото общество. Ако се вгледаме по-отблизо в механизма на капиталистическата демокрация, то ще видим навсякъде — и в «дребните», наглед незначителни подробности на избирателното право (ценз за постоянно местожителство, изключване на жените и т. н.), и в техниката на представителните учреждения, и във фактическите пречки за правото на събрания (обществените сгради не са за «просящите!»), и в чисто капиталистическата организация на всекидневния печат и така нататък и така нататък, — ние ще видим само ограничения и ограничения на демократизма. Тези ограничения, изключвания, изключения, пречки за бедните изглеждат дребни, особено в очите на оня, който сам никога не е виждал нужда и не е бил близък до живота на потиснатите класи в тяхната маса (а такива са девет десети, ако не и деветдесет и девет на сто от буржоазните публицисти и политици) — но, взети заедно, тези ограничения изключват, изтласкват бедните от политиката, от активно участие в демокрацията.

Маркс бе схванал прекрасното тая *с ъ щ н о с т* на капиталистическата демокрация, когато в своя анализ на опита на Комуната каза: на потиснатите един път в няколко го-

дини им позволяват да решават кой именно от представители на потискащата класа ще ги представлява в парламента и потиска!⁹²

Но от тая капиталистическа демокрация — неизбежно тясна, прикрито отстраняваща бедните и затова напълно лицемерна и лъжлива — развитието напред не върви просто, право и гладко, «към все по-голяма и по-голяма демокрация», както представят работата либералните професори и дребнобуржоазните опортюнисти. Не. Развитието напред, т. е. към комунизма, върви през диктатурата на пролетариата и другояче не може да върви, защото няма кой друг *да сломи съпротивата* на експлоататорите капиталисти, а и няма друг път.

А диктатурата на пролетариата, т. е. организацията на авангарда на потиснатите като господстваща класа за смазване на потисниците, не може да даде просто само разширение на демокрацията. *Заедно* с грамадното разширение на демократизма, който *за пръв път* става демократизъм за бедните, демократизъм за народа, а не демократизъм за богатичките, диктатурата на пролетариата прави ред ограничения на свободата по отношение на потисниците, експлоататорите, капиталистите. Тях ние трябва да смажем, за да освободим човечеството от наемното робство, тяхната съпротива трябва да бъде сломена със сила — а ясно е, че там, където има подавяне, където има насилие, няма свобода, няма демокрация.

Енгелс прекрасно изрази това в писмото си до Бебел, като каза, както ще си спомни читателят, че «пролетариатът се нуждае от държава не в интерес на свободата, а за да смаже своите противници, а когато стане възможно да се говори за свобода — не ще има държава.»¹³

Демокрацията за огромното мнозинство на народа и потискане със сила, т. е. изключване от демокрацията, експлоататорите, потисниците на народа — ето какво е видоизменението на демокрацията при *прехода* от капитализма към комунизма.

Само в комунистическото общество, когато съпротивата на капиталистите е вече окончателно сломена, когато капиталистите са изчезнали, когато няма класи (т. е. няма различие между членовете на обществото по тяхното отношение към обществените средства за производство) — *само* тогава «държавата изчезва и *може да се говори за свобода.*» Само тогава е възможна и ще бъде осъществена

действително пълна, действително без всякакви ограничения демокрация. И едва тогава демокрацията ще почне да *отмира* по силата на това просто обстоятелство, че хората, избавени от капиталистическото робство, от безбройните ужаси, варварства, нелепости, гнусоти и на капиталистическата експлоатация, постепенно ще *привикнат* към спазване на елементарните, от векове известни, от хилядолетия повтаряни във всички предписания, правила на съвместния живот, към спазването им без насилие, без принуждение, без подчинение, *без специален апарат* за принуждение, който се нарича държава.

Изразът «държавата *отмира*» е избран много сполучливо, тъй като той сочи и постепенността на процеса, и неговата стихийност. Само привычката може да окаже и без съмнение ще окаже такова действие, тъй като ние около себе си наблюдаваме милиони пъти колко лесно привикват хората към спазване необходимите за тях правила на обществения живот, ако няма експлоатация, ако няма нищо такова, което да възмушава, да предизвиква протест и въстание, да създава необходимост от *потискане*.

И така: в капиталистическото общество ние имаме демокрация окастрена, жалка, фалшива, демокрация само за богатите, за малцинството. Диктатурата на пролетариата, периодът на прехода към комунизма, за пръв път ще даде демокрация за народа, за мнозинството, наред с необходимото потискане на малцинството на експлоататорите. Единствено комунизмът е в състояние да даде действително пълна демокрация и колкото тя е по-пълна, толкова по-скоро тя ще стане ненужна, постепенно ще отмре от само себе си.

С други думи: при капитализма ние имаме държава, в истинския смисъл на думата, специална машина за потискане на една класа от друга, и при това на мнозинството от малцинството. Ясно е, че за успеха на такова дело, като системното потискане на мнозинството експлоатирани от малцинството експлоататори, е необходима крайна свирепост, зверство в потискането, нужни са морета от кръв, през които човечеството и преминава своя път при робството, крепостничеството, наемничеството.

Освен това при *прехода* от капитализма към комунизма потискането е *още* необходимо, но то е вече потискане на експлоататорското малцинство от експлоатираното мно-

зинство. Специален апарат, специална машина за потискане, «държава» е *още* необходима, но това е вече преходна държава, това вече не е държава в същинския смисъл, защото потискането на експлоататорското малцинство от мнозинството *вчерашни* наемни роби е работа сравнително толкова лека, проста и естествена, че тя ще струва много по-малко кръв, отколкото потушаването въстанията на робите, крепостните, наемните работници, че тя ще струва на човечеството много по-евтино. И то е съвместимо с разпростиране на демокрацията върху такова огромно мнозинство на населението, че необходимостта от *специална машина* за потискане почва да изчезва. Естествено, експлоататорите не са в състояние да потиснат народа без най-сложна машина за изпълнение на тая задача, но *народът* може да потисне експлоататорите и при много проста «машина», почти без «машина», без специален апарат, чрез простата *организация на въоръжените маси* (да речем, забягвайки напред, от рода на Съветите на работническите и войнишките депутати).

Най-после, само при комунизма държавата ще бъде съвсем ненужна, защото *не ще има кой* да бъде потискан — «не ще има кой» в смисъл на *класа*, в смисъл на системна борба с определена част от населението. Ние не сме утописти и ни най-малко не отричаме възможността и неизбежността на изстъпления от *отделни лица*, както и необходимостта от смазване на *такива* изстъпления. Но, първо, за това не е нужна специална машина, специален апарат за потискане, това ще го прави самият въоръжен народ със същата простота и лекота, с която всяка тълпа цивилизовани хора даже в съвременното общество разтървава биещите се или не позволява насилие над жената. И, второ, ние знаем, че основната социална причина на изстъпленията, с които се нарушават правилата на общежитието, е експлоатацията на масите, тяхната нужда и мизерия. С премахването на тая главна причина изстъпленията неизбежно ще почнат да *отмират*. Ние не знаем колко бързо и с каква постепенност, но знаем, че те ще отмират. С тяхното отмиране ще *отмре* и държавата.

Маркс, без да се впуска в утопии, определи по-подробно онова, което може *сега* да се определи относно това бъдеще, а именно: различието между низшата и висшата фаза (степен, етап) на комунистическото общество.

3. Първата фаза на комунистическото общество

В «Критика на Готската програма» Маркс подробно опровергава Ласаловата идея, че работниците при социализма ще получават «неорязания» или «пълния продукт на труда». Маркс показва, че от целокупния обществен труд на цялото общество трябва да се отдели и резервен фонд, и фонд за разширяване на производството и за възстановяване на «износените» машини и т. н., а освен това от предметите за потребление да се отдели фонд за издръжка на управлението, за училища, болници, приюти за престарели и т. н.

Вместо мъглявата, неясна, обща фраза на Ласал («пълният продукт на труда — на работника») Маркс държи трезво сметка за това, как именно социалистическото общество ще бъде принудено да стопанствува. Маркс пристъпва към *конкретен* анализ на условията на живота в такова общество, при което не ще има капитализъм, и при това казва:

«Ние имаме работа тук» (при разглеждане програмата на работническата партия) «не с такова комунистическо общество, което *се е развило* върху своя собствена основа, а с такова, което току-що *излиза* именно от капиталистическото общество и което поради това във всяко отношение — в икономическо, нравствено и умствено — носи още отпечатъка на старото общество, из недрата на което то е излязло.»⁹⁴

Ето това комунистическо общество, което току-що е излязло на божи свят из недрата на капитализма и което носи във всяко отношение отпечатъка на старото общество, Маркс нарича «първа», или низша фаза на комунистическото общество.

Средствата за производство вече са престанали да бъдат частна собственост на отделни лица. Средствата за производство принадлежат на цялото общество, Всеки член на обществото, който изпълнява известен дял общественонеобходима работа, получава удостоверение от обществото, че той е отработил такова и такова количество работа. С това удостоверение той получава от обществените складове за предмети за потребление съответното количество продукти. Следователно всеки работник получава от обще-

ството толкова, колкото той му е дал, като се спадне онова количество труд, което отива за обществения фонд.

Като че ли цари «равенство».

Но Ласал греши, когато, имайки предвид такъв обществен строй (който обикновено наричат социализъм, а Маркс нарича първа фаза на комунизма), казва, че то е «справедливо разпределение», че то е «равно право на всеки върху равен продукт от труда», и Маркс разяснява неговата грешка.

«Равно право» — казва Маркс — ние тук действително имаме, но това е *още* «буржоазно право», което, както и всяко право, *предполага неравенство*. Всяко право е прилагане на *еднакъв* мащаб към *различни* хора, които в действителност не са еднакви, не са равни едни на други; и затова «равното право» е нарушение на равенството и е несправедливост. И наистина всеки, отработвайки равен с другите дял обществен труд, получава равен дял от общественото производство (след като се направят посочените удръжки).

А при това отделните хора не са равни — един е посилен, друг по-слаб, един е женен, друг не е, един има повече деца, друг по-малко и т. н.

. . . «При равен труд — заключава Маркс, — следователно при равно участие в обществения потребителен фонд, един ще получи в действителност повече от друг, ще се окаже по-богат от друг и т. н. За да се избегне всичко това, правото, вместо да бъде равно, би трябвало да бъде неравно. . .»⁸⁵

Следователно първата фаза на комунизма още не може да даде справедливост и равенство, различия в богатството, и то несправедливи различия, ще останат да съществуват, но ще бъде невъзможна *експлоатацията* на човека от човека, защото никой няма да може да присвои като частна собственост *средствата за производство* — фабриките, машините, земята и пр. Като разбива дребнобуржоазно неясната фраза на Ласал за «равенството» и «справедливостта» *изобщо*, Маркс показва *хода на развитието* на комунистическото общество, което е *принудено* отначало да унищожи *само* тая «несправедливост», че средствата за производство са заграбени от отделни лица, и което *не е в състояние* изведнъж да унищожи и по-нататъшната несправедливост, състояща се в това, че разпределението на

предметите за потребление става «според труда» (а не според потребностите).

Вулгарните икономисти, в това число буржоазните професори, в това число и «нашият» Туган, постоянно упрекат социалистите, че забравяли за неравенството на хората и «мечтаели» да унищожат това неравенство. Такъв упрек, както виждаме, доказва само крайното невежество на господата буржоазните идеолози.

Маркс държи не само най-точна сметка за неизбежното неравенство на хората, той държи сметка също и за обстоятелството, че само преминаването на средствата за производство в обща собственост на цялото общество («социализъм» в обикновената употреба на тая дума) *не премахва* недостатъците на разпределението и неравенството на «буржоазното право», което *продължава да господствува*, доколкото продуктите се делят «според труда».

. . . «Но тия недостатъци — продължава Маркс — са неизбежни в първата фаза на комунистическото общество, в тоя му вид, в който то след дълги родилни мъки излиза от капиталистическото общество. Правото никога не може да стои по-високо от икономическия строй и обусловеното от него културно развитие на обществото. . .»⁸⁶

По такъв начин в първата фаза на комунистическото общество (която обикновено наричат социализъм) «буржоазното право» се отменя *не* напълно, а само отчасти, само според достигнатия вече икономически преврат, т. е. само по отношение на средствата за производство. «Буржоазното право» ги признава като частна собственост на отделни лица. Социализмът ги прави *обща* собственост. *Дотолкова* — и само дотолкова — «буржоазното право» отпада.

Но то остава все пак в другата своя част, остава като регулатор (определител) на разпределението на продуктите и разпределението на труда между членовете на обществото. «Който не работи, не трябва да яде», този социалистически принцип е *вече* осъществен: «За равно количество труд — равно количество продукт» — и този социалистически принцип е *вече* осъществен. Обаче това още не е комунизъм и това още не премахва «буржоазното

право», което на неравни хора за неравно (фактически неравно) количество труд дава равно количество продукт.

Това е «недостатък», казва Маркс, но той е неизбежен в първата фаза на комунизма, защото — ако не се изпадне в утопизъм — не може да се мисли, че като съборят капитализма, хората изведнъж ще се научат да работят за обществото *без всякакви правни норми*, а и отмяната на капитализма *не дава изведнъж* икономическите предпоставки за *такава* промяна.

А други норми освен тия на «буржоазното право» няма. И дотолкова остава и необходимостта от държавата, която, като опазва общата собственост върху средствата за производство, да опазва равенството на труда и равенството на дележа на продукта.

Държавата отмира, доколкото вече няма капиталисти, няма вече класи и затова и *потискането* на каквато и да било *класа* става невъзможно.

Но държавата още не е отряла съвсем, защото все още си остава охраната на «буржоазното право», което осветява фактическото неравенство. За пълното отмиране на държавата е нужен пълен комунизъм.

4. Висшата фаза на комунистическото общество

Маркс продължава:

«. . . Във висшата фаза на комунистическото общество, след като изчезне поробващото човека подчинение на разделението на труда; когато заедно с това изчезне противоположността между умствения и физическия труд, когато трудът престане да бъде само средство за живот, а стане сам първа жизнена необходимост; когато заедно с всестранното развитие на индивидите пораснат и производителните сили и всички извори на общественото богатство потекат като пълноводен поток — едва тогава ще може да се преодолее напълно тесният хоризонт на буржоазното право и обществото ще може да напише на своето знаме: «Всеки според способностите си, на всеки според потребностите»»⁶⁷

Едва сега ние можем да оценим всичката правилност на забележките на Енгелс, в които той безпощадно се над-

свиваше над глупавото съединение на думите: «свобода» и «държава». Докато има държава, няма свобода. Когато ще има свобода, няма да има държава.

Икономическа основа на пълното отмиране на държавата е такова високо развитие на комунизма, при което изчезва противоположността между умствения и физическия труд, изчезва следователно един от най-важните източници на съвременното обществено неравенство, и то такъв източник, който по никой начин не може да бъде отстранен изведнъж, само с преминаването на средствата за производство в обществена собственост, само с експроприирането на капиталистите.

Тази експроприация ще даде *възможност* за гигантско развитие на производителните сили. И когато виждаме как сега вече капитализмът невероятно *задържа* това развитие, как много нещо би могло да се тласне напред на базата на съвременната, вече достигната техника, ние сме в правото си да кажем с най-пълна увереност, че експроприацията на капиталистите неизбежно ще даде гигантско развитие на производителните сили на човешкото общество. Но с каква скорост ще тръгне това развитие по-нататък, с каква скорост то ще дойде до разрыв с разделението на труда, до унищожение на противоположността между умствения и физическия труд, до превръщане на труда в «първа жизнена потребност», това ние не знаем и *не можем* да знаем.

Затова сме и в правото си да говорим само за неизбежно отмиране на държавата, като подчертаваме продължителността на този процес, неговата зависимост от бързината на развитието на *висшата фаза* на комунизма и като оставяме съвършено открит въпроса за сроковете или за конкретните форми на отмирането, защото материал за решаването на такива въпроси *няма*.

Държавата ще може да отмре напълно тогава, когато обществото осъществи принципа: «от всекиго според способностите, на всекиго според потребностите», т. е. когато хората дотолкова привикнат да спазват основните правила на общежитието и когато техният труд стане дотолкова производителен, че те доброволно ще се трудят *според своите способности*. «Тесният хоризонт на буржоазното право», който кара човека с шейлоковско безсърдечие⁸ да дебне да не би да отработи половин час повече от другото, да не би да получи по-малко заплащане от другото —

тоя тесен хоризонт ще бъде тогава преминат. Тогава разпределението на продуктите няма да изисква от обществото нормиране на количеството на получаваните от всекиго продукти; всеки ще взема свободно «според потребностите си».

От буржоазна гледна точка е лесно да се обяви подобно обществено устройство за «чиста утопия» и да се надсмиват по повод на това, че социалистите обещават на всекиго правото да получава от обществото, без всякакъв контрол над труда на отделния гражданин, колкото си иска най-фини шоколадени бонбони, автомобили, пиана и др. т. С такива надсмивания се задоволява и досега мнозинството от буржоазните «учени», които с това издават и своето невежество, и своята користна защита на капитализма.

Невежество — защото нито на един социалист не му е идвало наум да «обещава», че висшата фаза на развитието на комунизма ще настъпи, а *предвиждането* на великите социалисти, че тя ще настъпи, предполага и несегашната производителност на труда, и *несегашният* еснафин, способен току-тъй, «за нищо» — един вид като семинаристите стипендианти у Помяловски, — да поврежда складовете на общественото богатство и да иска невъзможното.

Дотогава, докато настъпи «висшата» фаза на комунизма, социалистите ще искат *най-строг* контрол от страна на обществото *и от страна на държавата* върху размера на труда и размера на потреблението, само че този контрол трябва *да започне* с експроприацията на капиталистите, с контрола на работниците над капиталистите и да се провежда не от държавата на чиновниците, а от държавата на *въоръжените работници*.

Користната защита на капитализма от буржоазните идеолози (и техните опашки от рода на г. церетелиевци, черновци и К^о) се състои именно в това, че със спорове и разговори за далечното бъдеще те *подменят* насъщния и злободневен въпрос на *днешната* политика: експроприацията на капиталистите, превръщането на *всички* граждани в работници и служещи на *един* крупен «синдикат», а именно: на цялата държава, и пълното подчинение цялата работа на целия тоя синдикат на действително демократичната държава, *държавата на Съветите на работническите и войнишките депутати*.

Всъщност, когато ученият професор, а след него еснафинът, а след него господа церетелиевци и черновци гово-

рят за безразсъдни утопии, за демагогски обещания на болшевиките, за невъзможност да се «въведе» социализмът, те имат предвид именно висшия стадий или фаза на комунизма, която никога не само не е обещавал, но не е и помислял да «въвежда», защото да се «въведе» тя, е изобщо невъзможно.

И тук ние идваме до въпроса за научното различие между социализма и комунизма, който Енгелс засяга в приведеното по-горе свое разсъждение за неправилността на названието «социалдемократи». Политически различieto между първата, или низшата, и висшата фаза на комунизма ще бъде с течение на времето навярно грамадно, но сега, при капитализма, би било смешно да се признава то и може би само отделни анархисти биха могли да го издигат на пръв план (ако между анархистите са останали още хора, които нищо не са научили след «плехановското» превръщане на кропоткиновци, гравовци, корнелисеновци и други «звезди» на анархизма в социалшовинисти или в анархоокопници, както се изрази Ге, един от малцината запазили чест и съвест анархисти).

Но научната разлика между социализма и комунизма е ясна. Онова, което обикновено наричат социализъм, Маркс нарече «първа», или низша, фаза на комунистическото общество. Доколкото средствата за производство стават обща собственост, дотолкова думата «комунизъм» е приложима и тук, ако не се забравя, че това *не е* още пълен комунизъм. Великото значение на разясненията на Маркс се състои в това, че той и тук последователно прилага материалистическата диалектика, учението за развитието, разглеждайки комунизма като нещо, което се развива *от* капитализма. Вместо схоластично измислени, «съчинени» определения и безплодни спорове за думи (що е социализъм, що е комунизъм) Маркс дава анализ на онова, което би могло да се нарече степени на икономическата зрелост на комунизма.

В първата си фаза, на първата си степен, комунизмът *не* може още да бъде икономически напълно зрял, напълно свободен от традициите или следите на капитализма. От тук и това интересно явление като запазването «тесния хоризонт на буржоазното право» в първата фаза на комунизма. По отношение разпределението на продуктите за *потребление* буржоазното право предполага, разбира се неизбежно и *буржоазната държава*, защото правото е,

нищо без апарат, способен да *принуждава* към спазване нормите на правото.

Излиза, че при комунизма *отт* ва в течение на изв време не само буржоазното право, но дори и буржоазната държава — без буржоазията!

Това може да се стори парадокс или просто диалектическа игра на ума, в каквото често обвиняват марксизма хора, които не са се потрудили ни най-малко да изучат неговото извънредно дълбоко съдържание.

А в действителност животът ни показва на всяка крачка, и в природата, и в обществото, остатъци на старото в новото. И Маркс не произволно е вмъкнал късче от «буржоазното» право в комунизма, а е взел онова, което икономически и политически е неизбежно в общество, което излиза из *недрата* на капитализма.

Демокрацията има грамадно значение в борбата на работническата класа против капиталистите, за нейното освобождение. Но демокрацията съвсем не е предел, който не може да бъде преминат, а само един от етапите по пътя от феодализма към капитализма и от капитализма към комунизма.

Демокрацията означава равенство. Дсно е какво велико значение има борбата на пролетариата за равенство и лозунгът за равенство, ако правилно се разбира той в смисъл на унищожение на *класите*. Но демокрацията означава само формално равенство. И веднага след осъществяване равенството на всички членове на обществото *по отношение* владееенето на средствата за производство, т. е. равенството на труда, равенството на работната заплата, пред човечеството неминуемо ще се постави въпросът да отиде по-нататък, от формалното равенство към фактичeskото, т. е. към осъществяване принципа: «от всекиго според способностите, на всекиго според потребностите». През какви етапи, по пътя на какви практически мероприятия ще тръгне човечеството към тая висша цел, ние не знаем и не можем да знаем. Но важното е да си изясним колко безкрайно лъжлива е обикновената буржоазна представа, че уж социализмът е нещо мъртво, замръзнало, веднъж завинаги дадено, докато всъщност *само* със социализма ще започне бързото, истинско, действително масово, при участието на *мнозинството* от населението, а след това и на цялото население, движение напред във всички области на обществения и личния живот.

Демокрацията е форма на държавата, една от нейните разновидности. И следователно тя, както и всяка държава, представява организирано, системно прилагане на насилието към хората. Това, от една страна. Но, от друга страна, тя означава формално признаване на равенството между гражданите, равното право на всички — определят устройството на държавата и нейното управление. А това на свой ред е свързано с туй, че на известна степен от развитието на демокрацията последната сплотява революционната класа — пролетариата — против капитализма и ѝ дава възможност да разбие, да направи на пух и прах, да изтрие от лицето на земята буржоазната, макар и републиканско-буржоазна, държавна машина, постоянната армия, полицията, чиновничеството, да ги замени с по-демократична, но все още държавна машина във вид на въоръжени работнически маси, преминаващи към всеобщото участие на народа в милицията.

Тук «количеството преминава в качество»: *такава* степен на демократизма е свързана с излизането извън рамките на буржоазното общество, с началото на неговото социалистическо преустройство. Ако действително *всички* участвуват в управлението на държавата, тук вече капитализмът не ще може да се задържи. И развитието на капитализма от своя страна създава *предпоставки* за това, действително «всички» да *могат* да участвуват в управлението на държавата. Към тези предпоставки спада общата грамотност, осъществена вече от редица най-напреднали капиталистически страни, след това «обучението и дисциплинирането» на милиони работници от големия, сложен, обобществен апарат на пощата, железниците, едрите фабрики, едрата търговия, банковото дело и т. н. и т. н.

При такива *икономически* предпоставки е напълно възможно незабавното, още днес-утре, сваляне на капиталистите и чиновниците и заменянето им — в областта на *контрола* над производството и разпределението, при осъществяване отчитането на труда и продуктите — от страна на въоръжените работници, от въоръжения без всякакво изключение народ. (Не бива да се смесва въпросът за контрола и отчитането с въпроса за научнообразованиния персонал от инженери, агрономи и пр.: тези господа днес работят, като се подчиняват на капиталистите, още по-добре ще работят те утре, като се подчиняват на въоръжените работници.)

Отчетност и контрол — ето *главното*, което е необходимо за «уредването», за правилното функциониране на *първата фаза* на комунистическото общество. Тук *всички* граждани се превръщат в наемни служещи на държавата, каквито са въоръжените работници. *Всички* граждани стават служещи и работници на *един* всенароден, държавен «синдикат». Цялата работа е там, те да работят по равно, като се спазва правилно нормата на работа, и да получават по равно. Отчитането на това, контролът върху това са *опростени* от капитализма извънредно много, те са сведени до необикновено прости, достъпни за всеки грамотен човек операции на наблюдение и записване, на познаване четирите аритметически действия и издаване на съответни разписки*.

Когато *мнозинството* от народа започне да осъществява самостоятелно и навсякъде такава отчетност, такъв контрол над капиталистите (превърнати сега в служещи) и над господата интеллигентчетата, запазили капиталистическите си похвати, тогава този контрол ще стане действително универсален, всеобщ, всенароден, тогава никой няма да може да се отклони от него, «няма да има къде да се дене».

Цялото общество ще бъде една кантора и една фабрика при равенство на труда и равенство в заплащането.

Но тази «фабрична» дисциплина, която победилият капиталистите, съборилият експлоататорите пролетариат ще разпростре върху цялото общество, в никой случай не е нито наш идеал, нито наша крайна цел, а е само едно *стъпалце*, необходимо за радикалното очистване на обществото от гнусотата и ужасите на капиталистическата експлоатация и за *по-нататъшното* движение напред.

От момента, когато всички членове на обществото, или поне тяхното грамадно мнозинство, се научат *сами* да управляват държавата, сами да поемат тази работа в ръцете си, да «уредят» контрол над нищожното малцинство капиталисти, над господинчовците, които желаят да запазят капиталистическите си похвати над работниците, дълбоко развратени от капитализма — от този момент започва да

* Когато главните функции на държавата бъдат сведени до такава отчетност и контрол от страна на самите работници, тогава тя престава да бъде «политическа държава», тогава «обществените функции се превръщат от политически в прости административни функции» (срв. по-горе, гл. IV, § 2, за полемиката на Енгелс с анархистите).⁹⁹

изчезва нуждата от всяко управление изобщо. Колкото по-пълна е демокрацията, толкова по-близък е моментът, когато тя става ненужна. Колкото по-демократична е «държавата», която се състои от въоръжени работници и «вече не е държава в истинския смисъл на думата», толкова по-бързо почва да отмира *всяка* държава.

Защото когато *в с и ч к и* се научат да управляват и действително ще управляват самостоятелно общественото производство, самостоятелно ще осъществяват отчетност и контрол над паразитите, скубачите, мошениците и тем подобни «пазителите на капиталистическите традиции» — тогава отклоняването от тази всенародна отчетност и контрол неизбежно ще стане такова невероятно трудно, толкова извънредно рядко изключение, ще се придружава, вероятно, с такова бързо и сериозно наказание (тъй като въоръжените работници са хора на практическия живот, а не сантиментални интеллигентчета, и едва ли ще позволят да се шегуват с тях), че *н е о б х о д и м о с т т а* да се спазват простите, основните правила на всяко човешко общежитие много скоро ще стане *н а в и к*.

И тогава ще бъде широко отворена вратата към прехода от първата фаза на комунистическото общество към неговата висша фаза, а заедно с това и към пълното отмиране на държавата.

Г л а в а V I

Опошляването на марксизма от опортюнистите

Въпросът за отношението на държавата към социалната революция и на социалната революция към държавата, както и изобщо въпросът за революцията, занимаваше твърде малко най-видните теоретици и публицисти на II Интернационал (1889—1914 г.). Но най-характерното в този процес на постепенно засилване на опортюнизма, който доведе в 1914 година до краха на II Интернационал, е това, че даже когато непосредствено се доближаваха до този въпрос, те се *стараеха да го заобиколят* или не го забелязваха.

Изобщо може да се каже, че от *уклончивостта* по въпроса за отношението на пролетарската революция към

държавата, уклончивост, изгодна за опортюнизма и подхранваща последния, произлезе *изопачаването* на марксизма и пълното му опошляване.

За да охарактеризираме, макар и накратко, този печален процес, нека вземем най-видните теоретици на марксизма, Плеханов и Кауцки.

1. Полемиката на Плеханов с анархистите

Плеханов посвети на въпроса за отношението на анархизма към социализма специална брошура: «Анархизъм и социализъм», която излезе на немски в 1894 година.

Плеханов се изхитри да третира тази тема, като напълно заобиколи най-актуалното, най-злободневното и политически най-същественото в борбата против анархизма, а именно отношението на революцията към държавата и въпроса за държавата изобщо! В неговата брошура се очертават две части: едната — историко-литературна, с ценен материал по историята на идеите на Щирнер, Прудон и пр. Другата част — филистерска, с нескопосно разсъждение по въпроса за това, че не можеш да различиш анархиста от бандита.

Съчетаването на темите е презабавно и прехарактерно за цялата дейност на Плеханов в навечерието на революцията и в течение на революционния период в Русия: Плеханов такъв се и прояви в периода 1905—1917 г. — полудоктринер, полуфилистер, който в политиката се влачи в опашката на буржоазията.

Ние видяхме как Маркс и Енгелс, полемизирайки с анархистите, изясняваха най-обстойно своите възгледи за отношението на революцията към държавата. Енгелс, издавайки в 1891 година «Критика на Готската програма» от Маркс, писа, че «ние (т. е. Енгелс и Маркс) се намирахме тогава в самия разгар на борбата против Бакунин и неговите анархисти — след Хагския конгрес на (първия) Интернационал¹⁰⁰ едва бяха минали две години».¹⁰¹

Анархистите се опитваха да обявят именно Парижката комуна, тъй да се каже, за «своя», потвърждаваща тяхното учение, при което те съвсем не разбраха поуките от Комуната и анализа, който Маркс даде на тия поуки. Анархизмът не даде нищо, което да е поне приблизително близко до истината по конкретно-политическите въпроси:

трябва ли да се *разбие* старата държавна машина? И с *какво* да се замени тя?

Но да се говори за «анархизма и социализма», като се заобикаля целият въпрос за държавата, като *не се обръща внимание* на цялото развитие на марксизма преди и след Комуната, това означаваше неминуемо свличане към опортюнизма. Защото именно опортюнизмът има най-голяма нужда тези два току-що посочени от нас въпроса съвсем да *не се поставят*. Това е *вече* победа на опортюнизма.

2. Полемиката на Кауцки с опортюнистите

В руската литература са преведени, несъмнено, неизмеримо повече произведения на Кауцки, отколкото в която и да било друга. Не напразно се шегуват някои немски социалдемократи, че Кауцки се чете повече в Русия, отколкото в Германия (нека кажем в скоби, в тази шега има много по-дълбоко историческо съдържание, отколкото подозират ония, които я пуснаха в ход, а именно: руските работници, като предявиха в 1905 година необикновено силно, невиджано търсене на най-добрите произведения на най-добрата в света социалдемократическа литература и като получиха невиджано в други страни количество преводи и издания на тези произведения, бързо пренесоха с това, така да се каже, върху младата почва на нашето пролетарско движение грамадния опит на съседната, по-напреднала страна).

Освен със своето популярно изложение на марксизма Кауцки е особено известен у нас и със своята полемика против опортюнистите начело с Бернщайн. Но има един факт, който е почти неизвестен и който не може да бъде заобиколен, ако си поставяме за задача да проследим как стигна Кауцки до невероятно позорната обърканост и защита на социалшовинизма по време на голямата криза през 1914—1915 г. Това е именно фактът, че преди обявяването си против най-видните представители на опортюнизма във Франция (Милеран и Жорес) и в Германия (Бернщайн) Кауцки прояви твърде големи колебания. Марксистката «Заря»¹⁰², която излизаше през 1901—1902 г. в Щутгарт и отстояваше революционно-пролетарските възгледи, бе принудена да *полемизира* с Кауцки, да нарича «каучукова» неговата половинчата, колеблива, примиря-

телна по отношение на опортюнистите резолюция на Парижкия международен социалистически конгрес в 1900 година.¹⁰³ В немската литература бяха отпечатани писма на Кауцки, които разкриват не по-малки негови колебания, преди той да започне похода си против Бернщайн.

Неизмеримо по-голямо значение има обаче обстоятелството, че в самата му полемика с опортюнистите, в неговия начин на поставяне и разглеждане на въпроса ние забелязваме сега, когато изучаваме *историята* на най-новата измяна на марксизма от страна на Кауцки, системно отклоняване към опортюнизма именно по въпроса за държавата.

Да вземем първото голямо произведение на Кауцки против опортюнизма, неговата книга «Бернщайн и социал-демократическата програма». Кауцки подробно опровергава Бернщайн. Но ето кое е характерно.

Бернщайн в своите херостратовски-знаменити «Предпоставки на социализма» обвинява марксизма в «*бланкизъм*» (обвинение, повторено хиляди пъти оттогава от опортюнистите и либералните буржоа в Русия против представителите на революционния марксизъм, болшевиките). При това Бернщайн се спира специално на Марксвата «Гражданска война във Франция» и се опитва — както видяхме, твърде несполучливо — да отъждестви гледището на Маркс за поуките от Комуната с гледището на Прудон. Бернщайн обръща особено внимание на заключението на Маркс, подчертано от последния в предговора от 1872 година към «Комунистически манифест», което гласи: «Работническата класа не може просто да завладее в ръцете си готовата държавна машина и да я постави в движение за собствените си цели.»¹⁰⁴

На Бернщайн така му се е «харесало» това изречение, че той го повтаря не по-малко от три пъти в своята книга, като го тълкува в най-изопачен, опортюнистичен смисъл.

Маркс, както видяхме, иска да каже, че работническата класа трябва да *разбие, да разруши, да вдигне във въздуха* (Sprengung, взрив — израз, употребен от Енгелс) цялата държавна машина. А според Бернщайн излиза, че Маркс с тия думи предпазвал работническата класа от прекомерна революционност при завземането на властта.

По-грубо и по-безобразно изопачаване мисълта на Маркс е невъзможно и да си представим.

А как постъпи Кауцки в своето най-подробно опровержение на бернщайниадата?¹⁰⁶

Той се отказа от разбора на цялата дълбочина на изопачаването на марксизма от опортюнизма в този пункт. Той приведе цитирания по-горе откъслек от предговора на Енгелс към «Гражданската война» на Маркс, като каза, че според Маркс работническата класа не може *просто* да завладее *готовата* държавна машина, но изобщо *може* да я завладее, и толкова. Че Бернщайн приписа на Маркс *т ъ к м о о б р а т н о т о* на действителната мисъл на Маркс, че Маркс от 1852 година издигаше като задача на пролетарската революция да «разбие» държавната машина¹⁰⁶, за това у Кауцки няма нито дума.

Излезе, че най-съществената разлика между марксизма и опортюнизма по въпроса за задачите на пролетарската революция се оказа у Кауцки замазана!

«Решението на въпроса за проблемата за пролетарската диктатура — пише Кауцки *«против»* Бернщайн — ние можем напълно спокойно да предоставим на бъдещето» (стр. 172 на нем. издание).

Това не е полемика *против* Бернщайн, а е всъщност *отстъпка* пред него, предаване на позициите на опортюнизма, защото на опортюнистите засега нищо повече не им и трябва освен «напълно спокойно да се предоставят на бъдещето» всички основни въпроси за задачите на пролетарската революция.

Маркс и Енгелс от 1852 година до 1891 година, в течение на четиридесет години, учеха пролетариата, че той трябва да разруши държавната машина. А Кауцки в 1899 година, пред лицето на пълната измяна на опортюнистите спрямо марксизма в тоя пункт, *подменя* въпроса — трябва ли да се разруши тази машина — с въпроса за конкретните форми на това разрушаване и се спасява под стряхата на «безспорната» (и безплодна) филистерска истина, че ние не може да знаем предварително конкретните форми!

Между Маркс и Кауцки лежи цяла пропаст в тяхното отношение към задачата на пролетарската партия да подготвя работническата класа за революция.

Да вземем следващото, по-зряло, произведение на Кауцки, посветено също в значителна степен на опровергаване грешките на опортюнизма. Това е неговата брошура за «Социалната революция». Тук авторът е взел като специална своя тема въпроса за «пролетарската револю-

ция» и за «пролетарския режим». Авторът дава твърде много извънредно ценно, но тъкмо въпроса за държавата е *заобиколил*. В брошурата навсякъде се говори за завоюване на държавната власт, и толкова, т. е. избрана е такава формулировка, която прави отстъпка на опортюнистите, доколкото *допуска* завоюване на властта, без да се разруши държавната машина. Кауцки *възражда* в 1902 година тъкмо онова от програмата на «Комунистически манифест»¹⁰⁷, което Маркс в 1872 година обяви за «остаряло».

В брошурата е посветен специален параграф на «Формите и оръжието на социалната революция». Тук се говори и за масовата политическа стачка, и за гражданската война, и за такива «оръдия на силата на съвременната голяма държава като бюрокрацията и армията», но за това, какво вече научи работниците Комуна, няма нито дума. Очевидно Енгелс не напразно предупреждаваше, особено немските социалисти, против «суеверната почит» към държавата.

Кауцки излага работата така: победилият пролетариат «ще осъществи демократическата програма» и излага нейните параграфи. За това, какво ново даде 1871 година по въпроса за замяната на буржоазната демокрация с пролетарската демокрация, няма нито дума. Кауцки се задоволява с такива «солидно» звучащи баналности:

«Самò по себе си е очевидно, че не ще достигнем господство при сегашните условия. Революцията сама предполага продължителна и дълбоко въвличаща борба, която вече ще успее да измени сегашната наша политическа и социална структура.»

Несъмнено, това е също тъй «само по себе си очевидно», както и истината, че конете ядат овес и че Волга се влива в Каспийско море. Жалко е само, че с празната и надута фраза за «дълбоко въвличащата» борба се *заобикаля* насъщният за революционния пролетариат въпрос — *в какво именно* се изразява «дълбочината» на *неговата* революция по отношение на държавата, по отношение на демокрацията, за разлика от предишните, непролетарски революции.

Като *заобикаля* този въпрос, Кауцки *фактически* прави отстъпка на опортюнизма по този най-съществен пункт, като му обявява *на думи* страшна война, като подчертава значението на «идеята за революцията» (много ли струва тази «идея», ако се боиш да пропагандираш пред работни-

ците конкретните поуки от революцията?) или като казва: «революционният идеализъм преди всичко», или като обявява, че английските работници представляват сега «едва ли нещо повече от дребни буржоа».

«В социалистическото общество — пише Кауцки — могат да съществуват едно до друго. . . най-различни форми предприятия: бюрократическо (?), трейдюнионистко, кооперативно, еднолично». . . «Съществуват например предприятия, които не могат да минат без бюрократическа (?) организация — такива са железниците. Тук демократическата организация може да получи такъв вид: работниците избират делегати, които образуват нещо като парламент, и този парламент установява реда на работата и упражнява надзор над управлението на бюрократическия апарат. Други предприятия могат да се предадат под ръководството на работническите съюзи, трети могат да бъдат организирани на кооперативни начала» (стр. 148 и 115 на руския превод, женеуско издание от 1903 година).

Това разсъждение е погрешно, то е крачка назад в сравнение с онова, което разясняваха Маркс и Енгелс в 70-те години въз основа на поуците от Комуната.

От гледна точка на уж необходимата «бюрократическа» организация железниците не се различават абсолютно с нищо от всички изобщо предприятия на едрата машинна индустрия, от всяка фабрика, голям магазин или едрокапиталистическо селскостопанско предприятие. Във всички такива предприятия техниката предписва безусловно най-строга дисциплина, най-голяма акуратност при изпълняване от всеки на възложената му работа под страх от спиране цялата работа или повреждане на механизма, повреждане на продукта. Във всички такива предприятия работниците, разбира се, ще «избират делегати, които образуват *нещо като парламент.*»

Но там е цялата работа, че това «нещо като парламент» *н е* ще бъде парламент в смисъл на буржоазнопарламентарните учреждения. Там е цялата работа, че това «нещо като парламент» *н е с а м о* «ще установява реда и ще упражнява надзор над управлението на бюрократическия апарат», както си въобразява Кауцки, чиято мисъл не излиза извън рамките на буржоазния парламентаризъм. В социалистическото общество «нещо като парламент» от работнически депутати, разбира се, «ще установява реда и ще упражнява надзор над управлението» на «апарата», *н о* този именно апарат *н е* ще бъде «бюрократичен». Работниците, като завоюват политическата власт, ще разрушат ста-

рия бюрократичен апарат, ще го сринат до основи, не ще оставят от него камък върху камък, ще го заменят с нов, който ще се състои от същите тези работници и служещи, *п р о т и в* чието превръщане в бюрократи ще бъдат взети веднага мерки, подробно разгледани от Маркс и Енгелс: 1) не само изборност, но и сменяемост във всяко време; 2) заплата не по-висока от заплатата на работника; 3) незабавно преминаване към това, *всички* да изпълняват функциите на контрола и надзора, *всички* за определено време да стават «бюрократи» и поради това *н и к о й* да не може да стане «бюрократ».

Кауцки съвсем не е вникнал в думите на Маркс: «Комуната беше не парламентарна, а работеща корпорация, едновременно издаваща закони и изпълняваща ги.»¹⁰⁸

Кауцки съвсем не е разбрал разликата между буржоазния парламентаризъм, който съединява демокрацията (*не за народа*) с бюрократизма (*п р о т и в н а р о д а*), и пролетарския демократизъм, който веднага ще вземе мерки да подреже от корен бюрократизма и който ще бъде в състояние да доведе тези мерки докрай, до пълното унищожение на бюрократизма, до пълното въвеждане на демокрация за народа.

Кауцки прояви тук все същата тази «суеверна почит» към държавата, «суеверна вяра» в бюрократизма.

Да преминем към последното и най-добро произведение на Кауцки против опортюнистите, към неговата брошура «Пътят към властта» (струва ми се, неиздадена на руски, защото тя излезе в разгара на реакцията у нас, в 1909 година¹⁰⁹). Тази брошура е голяма крачка напред, доколкото в нея се говори не за революционната програма изобщо, както в брошурата от 1899 година против Бернщайн, не за задачите на социалната революция без оглед на времето на нейното настъпване, както в брошурата «Социалната революция» от 1902 година, а за конкретните условия, които ни карат да признаем, че «ерата на революциите» *настъпва*.

Авторът определено обръща внимание на изострянето на класовите противоречия изобщо и на империализма, който играе особено голяма роля в това отношение. След «революционния период 1789—1871 г.» за Западна Европа от 1905 година започва аналогичен период за Изтока. Световната война се приближава със заплашителна бързина. «Пролетариатът не може вече да говори за преждевре-

менна революция». «Ние навлязохме в революционен период». «Революционната ера започва».

Тези изявления са съвършено ясни. Тази брошура на Кауцки трябва да служи като мерило за сравняване на това, каква *обещаваше да бъде* германската социалдемократия преди империалистическата война и колко ниско падна тя (в това число и самият Кауцки) при избухването на войната. «Сегашната ситуация — пише Кауцки в разглежданата брошура — води след себе си тази опасност, че нас (т. е. германската социалдемократия) лесно могат да ни вземат за по-умерени, отколкото сме всъщност.» Оказа се, че в действителност Германската социалдемократическа партия е несравнимо по-умерена и опортюнистична, отколкото изглеждаше!

Толкова по-характерно е, че при такава определеност в изявленията на Кауцки относно започналата вече ера на революции той и в брошурата, посветена, по собствените му думи, на разглеждането на въпроса именно за *«политическата революция»*, пак съвсем е отминал въпроса за държавата.

От съвкупността на тези заобикаляния на въпроса, премълчавания и уклончивости именно се получи неизбежно това пълно преминаване към опортюнизма, на което сега ще се спрем.

Германската социалдемократия в лицето на Кауцки като че ли заявяваше: аз си оставам при революционните възгледи (1899 г.). Аз признавам по-специално неизбежността на социалната революция на пролетариата (1902 г.). Аз признавам настъпването на нова ера на революции (1909 г.). Но аз все пак се връщам назад против онова, което казваше Маркс още в 1852 година, щом въпросът се поставя за задачите на пролетарската революция по отношение на държавата (1912 г.).

Именно така ребром бе поставен въпросът в полемиката на Кауцки с Панекук.

3. Полемиката на Кауцки с Панекук

Панекук се обяви против Кауцки като един от представителите на онова «леворадикално» течение, в чиито редове бяха Роза Люксембург, Карл Радек и други, и което, ка-

от отстояваше революционната тактика, се обединяваше от убеждението, че Кауцки преминава на позицията на «центъра», който безпринципно се колебае между марксизма и опортюнизма. Войната напълно доказва правилността на този възглед, когато течението на «центъра» (неправилно наричано марксистко), или «кауцкианството», се прояви напълно в цялото си отвратително тъпоумие.

В статията си «Масовите действия и революцията» («Neue Zeit», 1912, ХХХ, 2), в която засяга въпроса за държавата, Панекук характеризира позицията на Кауцки като позиция на «пасивния радикализъм», като «теория на пасивното очакване». «Кауцки не иска да види процеса на революцията» (стр. 616). Гоставяйки така въпроса, Панекук се приближи до интересувания ни въпрос за задачите на пролетарската революция по отношение на държавата.

«Борбата на пролетариата — пише той — не е просто борба против буржуазията за държавната власт, а борба *против* държавната власт. . . Сидържането на пролетарската революция е унищожаването на сръдния на силата на държавата и тяхното изместване (Суквълно: разгускане Aifflösing.) от сръдния на силата на пролетариата. . . Борбата се прекратява само тогава, когато като краен неин резултат настъпва пълното разрушаване на държавната организация. Организацията на мнозинството доказва своето превъзходство с това, че унищожаване организацията на господстващото малцинство» (стр. 548).

Формулировката, в която Панекук е облякъл своите мисли, страда от твърде големи недостатъци. Но все пак мисълта е ясна и интересно е как я опровергава Кауцки.

«Досега — пише той — противоположността между социалдемократите и анархистите се състоеше в това, че първите искаха да завладеят държавната власт, а вторите — да я разрушат. Панекук иска и едно, и друго» (стр. 724).

Ако изложението на Панекук страда от неясност и недостатъчна конкретност (без да говорим тук за другите недостатъци на неговата статия, които не се отнасят до разглеждания въпрос), то Кауцки хваща именно набелязаната от Панекук *принципна* същност на въпроса, и *по основния принципен* въпрос Кауцки напусна изцяло позицията на марксизма, премина напълно към опортюнизма. Различието между социалдемократите и анархистите е определено от него съвършено невярно, марксизмът е напълно изопачен и вулгаризиран.

Различието между марксистите и анархистите се състои в това, че (1) първите, като си поставят за цел пълното унищожение на държавата, признават тази цел за осъществима само след унищожението на класите от социалистическата революция, като резултат от установяването на социализма, който води към отмиране на държавата; вторите искат пълното унищожение на държавата още днес-утре, не разбирайки условията, които правят осъществимо това унищожение. (2) Първите признават за необходимо пролетариатът, като завоюва политическата власт, да разруши напълно старата държавна машина, като я замени с нова, която да представлява организация на въоръжените работници от типа на Комуната; вторите, като поддържат, че държавната машина трябва да се разруши, съвсем неясно си представят с *какво* ще я замени пролетариатът и *как* той ще се ползува от революционната власт; анархистите даже отричат използването на държавната власт от революционния пролетариат, неговата революционна диктатура. (3) Първите искат подготвяне на пролетариата за революцията чрез използването на съвременната държава; анархистите отричат това.

В този спор против Кауцки марксизмът е представен именно от Панекук, защото Маркс тъкмо учеше, че пролетариатът не може просто да завоюва държавната власт, в смисъл на преминаване на стария държавен апарат в нови ръце, а трябва да разбие, да разруши този апарат, да го замени с нов.

Кауцки преминава от марксизма към опортюнистите, защото у него съвсем изчезва именно това разрушаване на държавната машина, което е свършено неприемливо за опортюнистите, и оставя вратичка за тях, в смисъл да се изтълкува «завладяването» като просто спечелване на мнозинството.

За да прикрие своето изопачаване на марксизма, Кауцки постъпва като талмудист: той пуска в ход «цитат» от самия Маркс. В 1850 година Маркс писа за необходимостта от «решително централизиране на силата в ръцете на държавната власт».¹¹⁰ И Кауцки пита тържествуваш: не иска ли Панекук да разруши «централизма»?

Това е вече просто фокус, подобен на бернщайновското отъждествяване на марксизма с прудонизма по отношение възгледите за федерацията вместо централизма.

«Цитатът» е взет от Кауцки ни в клин, ни в ръкав.

Централизъмът е възможен и със старата, и с новата държавна машина. Ако работниците доброволно обединят своите въоръжени сили, това ще бъде централизъм, но той ще почива върху «пълното разрушение» на централистичния държавен апарат, постоянната армия, полицията, бюрокрацията. Кауцки постъпва съвсем мошенически, като заобикаля прекрасно известните разсъждения на Маркс и Енгелс за Комуната и като измъква цитат, който не се отнася до въпроса.

«. . . Може би Панекук иска да унищожи държавните функции на чиновниците? — продължава Кауцки. — Но ние не можем да минем без чиновници и в партийната, и в професионалната организация, а за държавното управление да не говорим. Нашата програма иска не унищожение на държавните чиновници, а избиране на чиновниците от народа. . . У нас сега става дума не за това, какъв вид ще приеме апаратът на управлението в «бъдещата държава», а за това, унищожава ли (буквално: разпуска, *auföst*) нашата политическа борба държавната власт, *преди да сме я завладели* (курсивът е на Кауцки). Кое министерство със своите чиновници би могло да бъде унищожено?» Изброяват се министерствата на просветата, правосъдието, финансите, военното. «Не, нито едно от сегашните министерства не ще бъде премахнато от нашата политическа борба против правителството. . . Аз повтарям, за да се изобягна недоразумения: става дума не за това, каква форма ще придаде на «държавата на бъдещето» победоносната социалдемокрация, а за това, как нашата опозиция изменя сегашната държава» (стр. 725).

Това е явно изопачаване, Панекук поставяше въпроса именно за *революцията*. Това е казано ясно и в заглавието на статията му, и в цитираните места. Като прескача на въпроса за «опозицията», Кауцки подменя именно революционното гледище с опортюнистическо. У него излиза така: сега сме опозиция, а *след* завоюването на властта, ще говорим отделно. *Революцията изчезва!* Но тъкмо това е и нужно на опортюнистите.

Става дума не за опозиция и не за политическата борба изобщо, а именно за *революцията*. Революцията се състои в това, че пролетариатът *разрушава* «апарата на управлението» и *целия* държавен апарат, като го заменя с нов, който се състои от въоръжени работници. Кауцки проявява «суеверна почит» към «министерствата», но защо те да не могат да бъдат заменени, да кажем, от комисии от специалисти при пълновластните и всевластни Съвети на работническите и войнишките депутати?

Същността на работата съвсем не е в това, ще си останат ли «министерствата», ще има ли «комисии от специалисти» или някакви други учреждения, това съвсем не е

важно. Същността на работата е в това — запазва ли се старата държавна машина (свързана с хиляди нишки с буржоазията и изцяло просмукана от рутинна и закостенялост), или тя *се разрушава* и се заменя с нова. Революцията трябва да се състои не в това, новата класа да командва, да управлява с помощта на *старата* държавна машина, а в това, тя да *разруши* тази машина и да командва, да управлява с помощта на *нова* машина — тази *основна* мисъл на марксизма Кауцки замазва или съвсем не я е разбрал.

Неговият въпрос за чиновниците показва нагледно, че той не е разбрал поуките от Комуната и учението на Маркс. «Ние не можем да минем без чиновници и в партийната, и в професионалната организация. . .»

Ние не можем да минем без чиновници *при капитализма*, при *господството на буржоазията*. Пролетариатът е потиснат, трудещите се маси са поробени от капитализма. При капитализма демократизмът е стеснен, притиснат, осакатен, обезобразен от цялата обстановка на наемното робство, от нуждата и мизерията на масите. Затова и само затова в нашите политически и професионални организации длъжностните лица се развратяват (или, казано по-точно, имат тенденция да бъдат развратявани) от капиталистическите условия и проявяват тенденция към превръщане в бюрократи, т. е. в откъснати от масите, в стоящи *над* масите, привилегировани лица.

В това е *същността* на бюрократизма и докато не са експроприирани капиталистите, докато не е съборена буржоазията, дотогава е неизбежна известна «бюрократизация» *оаже* на пролетарските длъжностни лица.

Според Кауцки излиза така: щом ще останат изборни длъжностни лица, значи, че при социализма ще останат и чиновници, ще остане бюрократията! Но именно това е невярно. Именно въз основа на примера с Комуната Маркс показва, че при социализма длъжностните лица престават да бъдат «бюрократи», да бъдат «чиновници», престават *успоредно* с въвеждането освен на изборността *още* и на сменяемостта във всяко време, а *още* и със свеждането на заплащането до средното работническо равнище, а *още* и със замяната на парламентарните учреждения с «работещи, т. е. такива, които издават закони и ги провеждат в живота.»¹¹¹

Всъщност цялата аргументация на Кауцки против Па-

некук и особено великолепият довод на Кауцки, че ние и в професионалните, и в партийните организации не можем да минем без чиновници, показват, че Кауцки повтаря старите «аргументи» на Бернщайн против марксизма изобщо. В своята ренегатска книга «Предпоставките на социализма» Бернщайн воюва против идеята за «примитивната» демокрация, против онова, което той нарича «доктринерски демократизъм» — императивните мандати, неполучаващите възнаграждение длъжностни лица, безсилното централно представителство и т. н. За да докаже несъстоятелността на този «примитивен» демократизъм, Бернщайн се позовава на опита на английските трейдюниони, според тълкуването му от съпрузите Уеб.¹¹² За седемдесет години от своето развитие трейдюнионите, които уж се развивали «при пълна свобода» (стр. 137 на нем. изд.), се били убедили именно в непригодността на примитивния демократизъм и го заменили с обикновения: с парламентаризъм, съединен с бюрократизма.

Всъщност трейдюнионите се развиваха не «при пълна свобода», а при пълно капиталистическо робство, при което, разбира се, «не може да се мине» без редица отстъпки на царуващото зло, насилие, неправда, изключване на бедните от работите на «висшето» управление. При социализма много нещо от «примитивната» демокрация неизбежно ще оживее, тъй като за пръв път в историята на цивилизованите общества *масата* на населението ще се излигне до самостоятелно участие не само в гласуването и изборите, но и във всекидневното управление. При социализма в с и ч к и ще управляват поред и бързо ще привикнат никой да не управлява.

Маркс с гениалния си критическо-аналитичен ум видя в практическите мерки на Комуната оня прелом, от който се боят и който не искат да признаят опортюнистите от страх, от нежелание да скъсат безвъзвратно с буржоазията и който не искат да видят анархистите или поради прибързаност, или поради неразбиране условията на масовите социални промени изобщо. «Не трябва и да мислим за разрушаване на старата държавна машина, та как можем да минем без министерства и без чиновници» — разсъждава опортюнистът, който изцяло е просмукан от филистерство и който всъщност не само не вярва в революцията, в творчеството на революцията, но смъртно се бои от нея (както се боят от нея нашите меншевики и есери).

«Трябва да мислим *само* за разрушаване на старата държавна машина, няма защо да вникваме в *конкретните* поуки от по-раншните пролетарски революции и да анализираме с *какво* и *как* да се заменя разрушаваното» — разсъждава анархистът (най-добрият от анархистите, разбира се, а не такъв, който като г. кропоткиновци и К^о се влачи след буржоазията); и затова анархистът стига до тактиката на *отчаянието*, а не на безпощадно смелата революционна работа над конкретните задачи, която в същото време се съобразява с практическите условия на движението на масите.

Маркс ни учи да избягваме и двете грешки, учи ни на беззаветна смелост в разрушаването на цялата стара държавна машина и в същото време ни учи да поставяме въпроса конкретно: Комуната може за няколко седмици да *почне* да строи *нова*, пролетарска държавна машина ето така и така, като провеждаше посочените мерки, насочени към повече демократизъм и към изкореняване на бюрократизма. Да се учим от комунарите на революционна смелост, да виждаме в техните практически мерки *набелязване* на практически-насъщните и незабавно-възможните мерки и тогава, *като вървим по такъв път*, ще стигнем до пълно разрушаване на бюрократизма.

Възможността за такова разрушаване е осигурена от това, че социализмът ще съкрати работния ден, ще издигне *масите* към нов живот, ще постави *мнозинството* от населението в условия, които ще позволят на *в с и ч к и* без изключение да изпълняват «държавни функции», а това води към *пълно отмиране* на всяка държава изобщо.

«. . . Задачата на масовата стачка — продължава Кауцки — никога не може да се състои в *разрушаване* на държавната власт, а само в склоняване правителството към отстъпчивост по някой определен въпрос или да замени враждебното на пролетарната правителство с правителство, което да се вслушва в неговите искания (*entgegenkommende*). . . Но никога и при никакви условия това» (т. е. победата на пролетарната над враждебното правителство) «не може да води до *разрушаване* на държавната власт, а само до известно *разместване* (*Verschiebung*.) в съотношението на силите *вътре в държавната власт*. . . И при това целта на нашата политическа борба си остава, както и досега, завоюването на държавната власт чрез спечелване мнозинството в парламента и превръщането на парламента в господар над правителството» (стр. 726, 727, 732).

Това е вече пай-чист и най-вулгарен опортюнизъм, отричане от революцията на практика при признаването ѝ

на думи. Мисълта на Кауцки не отива по-далеч от «правителството, което да се вслушва в исканията на пролетариата» — крачка назад към филистерството в сравнение с 1847-а година, когато «Комунистическият манифест» провъзгласи «организацията на пролетариата в господстващата класа.»¹¹³

Кауцки ще трябва да осъществява любимото си «единство» с шайдемановци, плехановци, вандервелдовци, които всички са съгласни да се борят за правителство, «което да се вслушва в исканията на пролетариата».

А ние ще скъсаме с тези изменници на социализма и ще се борим за разрушаване на цялата стара държавна машина, така че самият въоръжен пролетариат да бъде *правителство*. Това са «две големи различия».

Кауцки ще трябва да остане в приятната компания на легиновци и давидовци, плехановци, потресовци, церетелиевци, черновци, които са напълно съгласни да се борят за «разместване в съотношението на силите вътре в държавната власт», за «спечелване мнозинство в парламента и за всевластие на парламента над правителството» — една извънредно благородна цел, в която всичко е приемливо за опортюнистите, всичко си остава в рамките на буржоазната парламентарна република.

А ние ще се отцепим от опортюнистите; и целият съзнателен пролетариат ще бъде с нас в борбата не за «разместване в съотношението на силите», а за *събаряне на буржоазията, за разрушаване* на буржоазния парламентаризъм, за демократична република от типа на Комуната или република на Съветите на работническите и войнишките депутати, за революционна диктатура на пролетариата.

*

По надясно от Кауцки в международния социализъм стоят такива течения като «Социалистически ежемесечник»¹¹⁴ в Германия (Легин, Давид, Колб и мн. други, включително скандинавците Стаунинг и Брантинг), жоресистите¹¹⁵ и Вандервелд във Франция и Белгия, Турати, Тревес и други представители на дясното крило на италианската партия¹¹⁶, фабианците и «независимците» («независимата работническа партия», която фактически всякога е била в зависимост от либералите) в Англия¹¹⁷ и тем подобни. Всички тези господа, играейки грамадна, често

пъти преобладаваща роля в парламентарната работа и в публицистиката на партията, направо отричат диктатурата на пролетариата, прокарват неприкрит опортюнизъм. За тези господа «диктатурата» на пролетариата «противоречи» на демокрацията! Те всъщност по нищо не се отличават сериозно от дребнобуржоазните демократи.

Вземайки под внимание това обстоятелство, ние имаме право да направим извода, че Вторият интернационал, в лицето на огромното мнозинство на неговите официални представители, напълно затъна в опортюнизма. Опитът на Комуната бе не само забравен, но и изопачен. На работническите маси не само не се внушаваше, че приближава времето, когато те ще трябва да се вдигнат и да разбият старата държавна машина, като я заменят с нова и като превърнат по този начин своето политическо господство в основа за социалистическото преустройство на обществото — на масите се внушаваше обратното и «завладяването на властта» се представяше така, че се оставяха хиляди пролуки за опортюнизма.

Изопачаването и премълчаването на въпроса за отношението на пролетарската революция към държавата не можеше да не изиграе грамадна роля тогава, когато държавите със засиления вследствие на империалистическото съревнование военен апарат се превърнаха във военни чудовища, които изстребват милиони хора, за да се реши спорът: Англия или Германия, този или друг финансов капитал да господствува над света*.

* След този текст в ръкописа следва:

Г л а в а VII

Опитът от руските революции от 1905 и 1917 г.

Темата, посочена в заглавнето на тази глава, е така необятно голяма, че по нея може и трябва да се пишат токове. В настоящата брошура ще трябва да се ограничим, разбира се, само с най-главните поуки от опита, които се отнасят непосредствено до задачите на пролетарната в революцията по отношение на държавната власт (Тук ръкописът се прекъсва). *Ред.*

Послесловие към първото издание

Настоящата брошура бе написана през август и септември 1917 година. Бях съставил вече плана на следващата — седма — глава: «Опитът от руските революции от 1905 и 1917 г.». Но освен заглавието не успях да напиша от тази глава нито ред: «попречи» политическата криза, навечерие на Октомврийската революция от 1917 година. На такава «пречка» можем само да се радваме. Но втората част на брошурата (посветена на «Опитът от руските революции от 1905 и 1917 г.») може би ще трябва да бъде отложена задълго; по-приятно и по-полезно е да се върши «опитът на революцията», отколкото да се пише за него.

Авторът

Петроград
30 ноември 1917 година

*Написано през август—септември 1917 г. §3
от глава II -- преди 17 декември 1918 г.
Напечатано в 1918 г. в отделна брошура
в изд. «Жизнь и Знание» в Петроград*

*В. И. Ленин.
Съчинения. Т. 25, с. 401—523*

Статии и доклади

Марксизъм и ревизионизъм

Едно известно изречение гласи, че ако геометрическите аксиоми засягаха интересите на хората, те сигурно биха били опровергавани. Естественоисторическите теории, които засягаха старите предразсъдъци на теологията, предизвикаха и предизвикват и досега най-бясна борба. Не е чудно, че учението на Маркс, което служи непосредствено на просвещаването и организирането на най-прогресивната класа на съвременното общество, сочи задачите на тая класа и доказва неизбежното — по силата на икономическото развитие — заменяне на съвременния строй с нов ред, не е чудно, че това учение трябваше да прави с бой всяка своя крачка по жизнения си път.

Да не говорим за буржоазната наука и философия, които се преподават казионно от казионни професори за оглупяване на подрастващата младеж на имотните класи и за «насъскването» ѝ срещу външните и вътрешните врагове. Тази наука не иска и да чуе за марксизма, обявявайки го за опроверган и унищожен; и млади учени, които правят кариера с опровергаването на социализма, и овехтели старци, които пазят заветите на всевъзможни остарели «системи», с еднакво усърдие нападат Маркс. Разрастването на марксизма, разпространението и затвърдяването на неговите идеи сред работническата класа неизбежно предизвикват зачестяване и изостряне на тия буржоазни нападки срещу марксизма, който след всяко негово «унищожаване»

от официалната наука става все по-силен, по-закален и по-жизнен.

Но и между ученията, свързани с борбата на работническата класа, разпространени предимно сред пролетариата, марксизмът далеч и далеч не изведнъж закрепил своето положение. През първото полустолетие на своето съществуване (от 40-те години на XIX век) марксизмът се бореше с теории, които му бяха коренно враждебни. През първата половина на 40-те години Маркс и Енгелс си разчистиха сметките с радикалните младохегелианци, които стояха на гледището на философския идеализъм. В края на 40-те години започва борба в областта на икономическите учения — против прудонизма. Петдесетте години завършват тази борба: критика на партиите и ученията, проявили се през бурната 1848 г. През 60-те години борбата се пренася от областта на общата теория в по-близка до непосредственото работническо движение област: изгонването на бакунизма от Интернационала. В началото на 70-те години в Германия за кратко време се издига прудонистът Мюлбергер; в края на 70-те години — позитивистът Дюринг. Но влиянието на единия и на другия върху пролетариата е вече съвсем нищожно. Марксизмът вече побеждава безусловно всички други идеологии на работническото движение.

Към 90-те години на миналия век тази победа бе в основните си черти завършена. Дори в романските страни, гдето традициите на прудонизма се задържаха най-дълго, работническите партии фактически построиха своите програми и тактика върху марксистка основа. Възобновилата се международна организация на работническото движение — под формата на периодически интернационални конгреси — изведнъж и почти без борба застана по всички съществени въпроси на почвата на марксизма. Но когато марксизмът изтика всички шо-годе цялостни враждебни нему учения, тенденциите, които се изразяваха в тия учения, започнаха да си търсят други пътища. Измениха се формите и поводите за борба, но борбата продължаваше. И второто полустолетие от съществуването на марксизма започна (90-те години на миналия век) с борбата на враждебно на марксизма течение вътре в марксизма.

Бившият ортодоксален марксист Бернщайн даде името си на това течение, като изрази с най-голям шум и най-цялостно поправките към Маркс, ревизията на Маркс, ревизионизма. Дори в Русия, където немарксистическият со-

циализъм естествено — поради икономическата изостаналост на страната и преобладаването на селското население, потиснато от остатъците на крепостничеството — се държа най-дълго, дори в Русия той ясно прераства пред очите ни в ревизионизъм. И по аграрния въпрос (програмата за муниципализиране на цялата земя), и по общите въпроси на програмата и тактиката нашите социал-народници все повече и повече заместват с «поправки» на Марксовото учение отмиращите, отпадащи остатъци от старата, по своему цялостна и коренно враждебна на марксизма система.

Домарксовият социализъм е разбит. Той продължава борбата вече не на своя самостоятелна почва, а на общата почва на марксизма като ревизионизъм. Но да видим какво е идейното съдържание на ревизионизма.

В областта на философията ревизионизмът вървеше в опашката на буржоазната професорска «наука». Професорите се връщаха «назад към Кант» — и ревизионизмът се мъкнеше след неокантианците, професорите повтаряха казаните хиляди пъти попси пошлости против философския материализъм — и ревизионистите, усмихвайки се снизходително, брътвеха (дума по дума, според последния ханбух*), че материализмът отдавна е «оборен»; професорите третираха Хегел като «умряло куче»¹, и проповядвайки сами идеализъм, само че хиляди пъти по-плитък и по-пошъл от Хегеловия, презрително свиваха рамене по повод на диалектиката, и ревизионистите затъваха след тях в блатото на философското опошляване на науката, замествайки «заплетената» (и революционна) диалектика с «простата» (и спокойна) «еволюция»; професорите оправдаваха своята държавна заплата, като приспособяваха и идеалистическите, и «критическите» си системи към господстващата средновековна «философия» (т. е. към теологията) — и ревизионистите се приближаваха към тях, старейки се да направят религията «частно дело» не по отношение на съвременната държава, а по отношение на партията на прогресивната класа.

Какво истинско класово значение имаха подобни «поправки» на Маркс. не е нужно да говорим — работата е ясна сама по себе си. Ще отбележим само, че единственият марксист в международната социалдемокрация, който раз-

* — ръководство. Ред.

критикува от гледна точка на последователния диалектически материализъм невероятните пошлости, наприказвани тук от ревизионистите, бе Плеханов. Толкова по-необходимо е това да се подчертае решително, защото в наше време се правят дълбоко погрешни опити да се прокара старата и реакционна философска смет под знамето на критиката на тактическия опортюнизъм на Плеханов*.

Преминавайки към политическата икономия, трябва да отбележим преди всичко, че в тази област «поправките» на ревизионистите бяха много по-разностранни и обстойни; стараяха се да подействуват на публиката с «новите данни за стопанското развитие». Казваха, че в областта на селското стопанство въобще не се извършва концентрация и изтикване на дребното производство от едрото, а в областта на търговията и промишлеността това става много бавно. Казваха, че кризите сега са станали по-редки, по-слаби и вероятно картелите и тръстовете ще дадат възможност на капитала съвсем да премахне кризите. Казваха, че «теорията за краха», към който върви капитализмът, е несъстоятелна поради тенденцията към притъпяване и смекчаване на класовите противоречия. Казваха най-после, че и Марковата теория за стойността не е зле да се коригира по Бьом-Баверк².

Борбата с ревизионистите по тия въпроси предизвика също такава плодотворно съживяване на теоретическата мисъл на международния социализъм, както полемиката на Енгелс с Дюринг двадесет години преди това. Доводите на ревизионистите се разглеждаха с факти и цифри на ръка. Доказано бе, че ревизионистите систематически се стараят да разкрасяват съвременното дребно производство. Неопровержими данни доказват факта на техническото икомерческото превъзходство на едрото *производство* над дребното не само в промишлеността, но и в земеделието. Но в земеделието стоковото производство е много по-слабо развито, а съвременните статистики и икономисти обикновено лошо умеят да отделят ония специални отрасли (понякога дори операции) на земеделието, които изразяват прогресив-

* Виж книгата «Очерци по философията на марксизма» от Богданов, Базаров и др. Тук не му е мястото да разглеждаме тая книга и аз трябва да се огранича засега със заявлението, че в най-близко бъдеще ще покажа в редица статии или в специална брошура, че *всичко* казано в текста за неоканитанските ревизионисти се отнася по същество и до тия «нови» неоюмистки и необерклиански ревизионистн.

ното въвличане на земеделието в световния стопански обмен. Дребното производство се крепи върху развалините на натуралното стопанство чрез безкрайно влошаване на храненето, хроническо гладуване, удължаване на работния ден, влошаване качеството на добитъка и на неговото отглеждане, с една дума, чрез същите средства, чрез които се държеше и занаятчийското производство срещу капиталистическата манифактура. Всяка крачка напред на науката и техниката подкопава неизбежно и неумолимо основите на дребното производство в капиталистическото общество и задачата на социалистическата икономия — да изследва тоя процес във всичките му, често пъти сложни и заплетени форми — е да доказва на дребния производител невъзможността да се задържи при капитализма и безизходността на селското стопанство при капитализма, необходимостта селянинът да премине на гледището на пролетария. По дадения въпрос ревизионистите грешиха в научно отношение, като повърхностно обобщаваха едностранчиво вземани факти извън връзката им с целия капиталистически строй, а в политическо отношение те грешаха с това, че неизбежно волно или неволно, зовяха селянина или тласкаха селянина към гледището на собственика (т. е. гледището на буржоазията), вместо да го тласкат към гледището на революционния пролетарий.

С теорията за кризите и с теорията за краха работите на ревизионизма стояха още по-зле. Само за много късо време и само най-късогледни хора можеха да мислят за преработване основите на Марксовото учение под влиянието на няколкогодишния промишлен подем и разцвет. Действителността твърде скоро показва на ревизионистите, че кризите не са отживели своето време: след разцвета настъпи кризата. Измениха се формите, последователността, картината на отделните кризи, но кризите си останаха неизбежна съставна част на капиталистическия строй. Картели и тръстовете, обединявайки производството, същевременно засилваха пред очите на всички анархията в производството, неосигуреността на пролетариата и потисничеството на капитала, изостряйки по тоя начин в невидана още степен класовите противоречия. Че капитализмът върви към крах — и в смисъл на отделни политически и икономически кризи, и в смисъл на пълна катастрофа на целия капиталистически строй, — това особено нагледно и в особено широки размери показаха тъкмо най-новите

гигантски тръстове. Неотдавнашната финансова криза в Америка, страшното изостряне на безработицата в цяла Европа, да не говорим за близката промишлена криза, за която има много признаци — всичко това доведе до туй, че неотдавнашните «теории» на ревизионистите са забравени от всички, изглежда и от мнозина от самите тях. Не трябва само да се забравят поуците, които тази интеллигентска неустойчивост даде на работническата класа.

За теорията на стойността трябва само да се каже, че освен намеците и въздишките, твърде мъгляви, по Бьом-Баверк, ревизионистите не дадоха тук абсолютно нищо и затова не оставиха никакви следи в развитието на научната мисъл.

В областта на политиката ревизионизмът се опита да ревизира действително основата на марксизма, именно: учението за класовата борба. Политическата свобода, демокрацията, всеобщото избирателно право премахват почвата за класова борба — казваха ни те — и правят невярно старото положение в «Комунистическия манифест»: работниците нямат отечество. При демокрацията, щом господствува «волята на мнозинството», не може значи нито да се гледа на държавата като на орган за класово господство, нито да се отказват съюзите с прогресивната, социал-реформаторска буржоазия против реакционерите.

Безспорно е, че тия възражения на ревизионистите се свеждаха до твърде стройна система от възгледи — именно: отдавна известните либерално-буржоазни възгледи. Либералите винаги са казвали, че буржоазният парламентаризъм премахва класите и класовите деления, щом всички граждани без разлика имат право на глас, право на участие в държавните работи. Цялата история на Европа през втората половина на XIX век, цялата история на руската революция в началото на XX век показват очебийно колко нелепи са подобни възгледи. Икономическите различия не отслабват, а се засилват и изострят при свободата на «демократическия» капитализъм. Парламентаризмът не премахва, а разголва същността на най-демократичните буржоазни републики като орган за класово потисничество. Помагайки за просвещаването и организирането на неизмеримо по-широки маси от населението, отколкото ония, които по-рано са участвували активно в политическите събития, парламентаризмът подготвя с това не премахване на кризите и политическите революции, а най^о

голямо изостряне на гражданската война през време на тия революции. Парижките събития през пролетта на 1871 г. и руските през зимата на 1905 г. от ясно по-ясно показана как неизбежно настъпва такава изостряне. Френската буржоазия, без да се колебае нито миг, влезе в разбирателство с общонационалния враг, с чуждестранната войска, която разори нейното отечество, за да смаже пролетарското движение. Който не разбира неизбежната вътрешна диалектика на парламентаризма и на буржоазния демократизъм, която довежда до още по-рязко, отколкото в миналото, разрешаване на спора чрез масово насилие, никога не ще съумее да води на почвата на този парламентаризъм принципно издържана пропаганда и агитация, подготвяща действително работническите маси за победоносно участие в такива «спорове». Опитът със съюзите, съглашенията, блоковете със социалреформаторския либерализъм на Запад, с либералния реформизъм (кадетите) в руската революция показва убедително, че тия съглашения само притъпяват съзнанието на масите, като не засилват, а отслабват действителното значение на тяхната борба и свързват борещите се с най-малко способните да се борят, с най-колебливите и предателски елементи. Френският милеранизъм — най-крупният опит за прилагане ревизионистическата политическа тактика в широк, действително национален мащаб — даде такава практическа оценка на ревизионизма, която пролетариатът от целия свят никога няма да забрави.

Естествено допълнение на икономическите и политическите тенденции на ревизионизма бе неговото отношение към крайната цел на социалистическото движение. «Крайната цел е нищо, движението е всичко» — тази крилата фразичка на Бернщайн изразява същността на ревизионизма по-добре от множество дълги разсъждения. Да определяме своето поведение от случай на случай, да се приспособяваме към събитията на деня, към дребните политически завои, да забравяме коренните интереси на пролетариата и основните черти на целия капиталистически строй, на цялата капиталистическа еволюция, да жертвуваме тия коренни интереси заради действителни или предполагаеми изгоди на момента — ето каква е ревизионистичната политика. И от самата същност на тая политика произтича ясно, че тя може да взема безкрайно разнообразни форми и че всеки що-годе «нов» въпрос, що-годе неочакван и непредвиден

обрат на събитията, макар този обрат само в миниатюрна степен и за много кратък срок да изменя основната линия на развитието — неизбежно ще пораждат винаги едни или други разновидности на ревизионизма.

Неизбежността на ревизионизма се обуславя от неговите класови корени в съвременното общество. Ревизионизмът е интернационално явление. За всеки що-годе сведущ и мислещ социалист не може да има ни най-малко съмнение, че отношението между ортодоксите и бернщайнианците в Германия, между гедистите и жоресистите (сега особено брусистите) във Франция, между социалдемократическата федерация и Независимата работническа партия в Англия, между Брукер и Вандервелде в Белгия, интегралистите и реформистите в Италия, болшевиките и меншевиките в Русия навсякъде по своята същност е еднородно, въпреки гигантското разнообразие на националните условия и историческите моменти при съвременното състояние на всички тия страни. «Разделението» вътре в съвременния международен социализъм сега върви всъщност вече по една линия в различните страни на света, документирайки с това грамадната крачка напред в сравнение с онова, което бе преди 30 — 40 години, когато в разните страни се бореха нееднородни тенденции вътре в единния международен социализъм. И «ревизионизмът отляво», който се е очертал сега в романските страни като «революционен синдикализъм»³, също се приспособява към марксизма, като го «поправя»: Лабриола в Италия, Лагардел във Франция постоянно апелират от неправилно разбираня Маркс към правилно разбираня Маркс.

Ние не можем тук да се спираме подробно на идейното съдържание на този ревизионизъм, който далеч още не се е развил така, както опортюнистическият ревизионизъм, не се е интернационализирал, не е издържал нито една голяма практическа схватка със социалистическата партия в нито една страна. Ето ние се ограничаваме с «ревизионизма отдясно», който бе обрисуван по-горе.

В какво се състои неговата неизбежност в капиталистическото общество? Защо той е по-дълбок от различията на националните особености и степените на развитие на капитализма? Защото във всяка капиталистическа страна наред с пролетариата винаги има широки слоеве дребна буржоазия, дребни стопани. Капитализмът се роди и постоянно се ражда от дребното производство. Капитализ-

мът неминуемо създава отново цяла редица «средни слоеве» (придатък към фабриката, работа в къщи, дребни работилници, разпръснати по цялата страна с оглед на нуждите на едрата, например велосипедната и автомобилната индустрия и т. н.). Тия нови дребни производители също така неминуемо се изхвърлят отново в редовете на пролетариата. Съвсем естествено е, че дребнобуржоазният мироглед отново и отново се промъква в редовете на широките работнически партии. Съвсем естествено е, че така трябва да бъде и ще бъде всякога чак до перипетиите на пролетарската революция, защото би било голяма грешка да се мисли, че за осъществяването на такава революция е необходимо «пълното» пролетаризиране на мнозинството от населението. Онова, което ние днес преживяваме често пъти само идейно: спорове около теоретическите поправки на Маркс — онова, което днес си пробива път в практиката само по отделни частни въпроси на работническото движение, като тактическите разногласия с ревизионистите и разцепленията на тая почва, — това работническата класа непременно ще преживее в несравнено по-големи размери, когато пролетарската революция изостри всички спорни въпроси, съсредоточи всички разногласия върху такива точки, които имат най-непосредствено значение за определяне поведението на масите, и ни застави в огъня на борбата да отделяме враговете от приятелите, да изхвърляме лошите съюзници за нанасяне решителните удари на врага.

Идейната борба на революционния марксизъм с ревизионизма в края на XIX век е само преддверие на великите революционни битки на пролетариата, който върви напред към пълната победа на своето дело въпреки всички колебания и слабости на еснафството.

*Написано че по-късно от 3(16) април
1908 г.*

*Напечатано през 1908 г. в сборника
«Карл Маркс (1818—1883)»
Подпис: В л . И л ъ и н*

*В . И . Ленин
Съчинения. Т. 15, с. 17—28*

За лозунга «Европейски съединени щати»

В бр. 40 на «Социал-Демократ» ние съобщихме, че Конференцията на задграничните секции на нашата партия реши да отложи въпроса за лозунга «Европейски съединени щати» до обсъждане в печата на *икономическата* страна на въпроса.

Дискусията по този въпрос прие на нашата конференция едностранчиво-политически характер. Отчасти това бе предизвикано може би от факта, че в манифеста на Централния комитет този лозунг бе направо формулиран като политически (като «най-близък *политически* лозунг. . .» — се казва там), при което не само беше издигнат лозунг за републикански Европейски съединени щати, но и беше подчертано специално, че «без революционното събаряне на германската, австрийската и руската монархии» този лозунг е безсмислен и фалшив.

— Да се възразява срещу такава постановка на въпроса *в границите* на политическата оценка на дадения лозунг — например от гледището, че той засенчва или отслабя и пр. лозунга за социалистическа революция — е съвсем неправилно. Политическите преобразования в действително демократична насока, а още повече политическите революции в никакъв случай, никога, при никакви условия не могат нито да засенчат, нито да отслабят лозунга за социалистическа революция. Напротив, те винаги я приближават, разширяват базата за нея, въвличат в социалистическата борба нови слоеве от дребната буржоазия и от полупролетарските маси. А, от друга страна, политическите революции са неизбежни в хода на социалистическата революция, която не може да се разглежда като един акт, а трябва да се разглежда като епоха на бурни политически и икономически сътресения, на най-изостре-

на класова борба, на гражданска война, на революции и контрареволуции.

Но ако лозунгът за републикански Европейски съединени щати, поставен във връзка с революционното събаряне на трите най-реакционни монархии в Европа начело с руската, е съвсем неуязвим като политически лозунг, то остава още извънредно важният въпрос за икономическото съдържание и значение на този лозунг. От гледна точка на икономическите условия на империализма, т. е. на износа на капитал и на подялбата на света от «напредналите» и «цивилизовани» колониални държави, Европейските съединени щати при капитализма са или невъзможни, или реакционни.

Капиталът е станал интернационален и монополистичен. Светът е поделен между шепа велики, т. е. преуспяващи в големия грабеж и в потискането на нациите, държави. Четири велики държави в Европа: Англия, Франция, Русия и Германия, с население от 250—300 милиона, с пространство около 7 млн. кв. километра, имат колонии с население *почти половин милиард* (494,5 милиона), с пространство 64,6 милиона кв. км, т. е. почти половината от земното кълбо (133 млн. кв. км без полярната област). Прибавете към това трите азиатски държави: Китай, Турция, Персия, които сега разбойниците, водещи «освободителна» война, а именно: Япония, Русия, Англия и Франция, късат на части. Тези три азиатски държави, които може да се нарекат полуколонии (в действителност те са сега $\frac{9}{10}$ колонии), имат 360 млн. население и 14,5 млн. кв. км пространство (т. е. почти $1\frac{1}{2}$ пъти повече от пространството на цяла Европа).

По-нататък. Англия, Франция и Германия са вложили в чужбина не по-малко от 70 милиарда рубли капитал. За да получават «законния» доходец от тази приятна сума — доходец над три милиарда рубли годишно, — им служат националните комитети на милионерите, наричани правителства, имащи на разположение войска и военна флота, «настаняващи» в колониите и полуколониите синчетата и братлетата на «господин милиарда» като вицецаре, консули, посланици, чиновници от всякакъв род, попове и др. пиявици.

Така е организирано в епохата на най-високото развитие на капитализма ограбването от шепа велики държави

на около един милиард население на земята. И при капитализма друга организация е невъзможна. Да се откажат от колониите, от «сферите на влияние», от изнасянето на капитал? Да се мисли за това, значи да се слезе до равнището на попчето, което всяка неделя проповядва на богатите величието на християнството и съветва да се подаряват на бедните. . . ако не няколко милиарда, то няколкостотин рубли годишно.

Европейските съединени щати при капитализма се равняват на споразумение за дележ на колониите. Но при капитализма е невъзможна друга основа, друг принцип на дележ освен силата. Милиардерът не може да дели с някой друг «националния доход» на капиталистическата страна иначе освен пропорционално: «според капитала» (и при това още с прибавката: големият капитал да получи повече, отколкото му се следва). Капитализмът е частна собственост върху средствата за производство и анархия в производството. Да се проповядва «справедлива» подялба на дохода на такава база е прудонизъм, еснафско и филистерско тъпоумие. Не може да се дели иначе освен «според силата». А силата се изменя с хода на икономическото развитие. След 1871 година Германия се засили 3—4 пъти по-бързо, отколкото Англия и Франция, Япония — 10 пъти по-бързо, отколкото Русия. За да се провери действителната сила на капиталистическата държава, няма и не може да има друго средство освен войната. Войната не противоречи на основите на частната собственост, а е пряко и неизбежно развитие на тези основи. При капитализма е невъзможен равномерен растеж на икономическото развитие на отделните стопанства и отделните държави. При капитализма са невъзможни други средства за възстановяване от време на време на нарушеното равновесие освен кризите в промишлеността, войните в политиката.

Разбира се, възможни са *временни* споразумения между капиталистите и между държавите. В този смисъл са възможни и Европейски съединени щати като споразумение на *европейските* капиталисти. . . за какво? Само за да се задушава задружно социализмът в Европа, задружно да се пазят заграбените колонии *против* Япония и Америка, които са крайно недоволни от сегашното разпределение на колониите и които се засилиха през последното половин столетие неизмеримо по-бързо, отколкото изостаналата, монархическа, започнала да гние от старост Европа. В

сравнение с Американските съединени щати Европа като цяло означава икономически застой. На съвременна икономическа основа, т. е. при капитализма, Европейски съединени щати биха означавали организация на реакцията за задържане на по-бързото развитие на Америка. Онези времена, когато делото на демокрацията и делото на социализма беше свързано само с Европа, отминаха безвъзвратно.

Световни съединени щати (а не европейски) са онази държавна форма на обединение и свобода на нациите, която ние свързваме със социализма — докато пълната победа на комунизма доведе до окончателно изчезване на всяка, в това число и на демократичната държава. Като самостоятелен лозунг лозунгът Световни съединени щати едва ли би бил обаче правилен, първо, защото той се слива със социализма; второ, защото той би могъл да породил неправилно тълкуване за невъзможност социализмът да победи в една страна и за отношението на такава страна към останалите.

Неравномерността на икономическото и политическото развитие е безусловен закон на капитализма. Оттук следва, че е възможна победа на социализма първоначално в не много или дори в една, отделно взета капиталистическа страна. Победеният пролетариат на тази страна, след като експроприира капиталистите и организира в страната си социалистическо производство, би се изправил *срещу* останалия, капиталистическия свят, привличайки към себе си потиснатите класи на другите страни, вдигайки в тях въстание срещу капиталистите, излизайки в случай на необходимост дори с военна сила срещу експлоататорските класи и техните държави. Политическата форма на обществото, в което побеждава пролетариатът, събаряйки буржазията, ще бъде демократическата република, все повече централизираща силите на пролетариата на дадената нация или дадените нации в борбата против държавите, които още не са преминали към социализма. Невъзможно е унищожаване на класите без диктатура на потиснатата класа, на пролетариата. Невъзможно е свободно обединение на нациите в социалистическо общество без повече или по-малко дълга, упорита борба на социалистическите републики, против изостаналите държави.

Ето по какви съображения, в резултат на многократни

обсъждания на въпроса на Конференцията на задграничните секции на РСДРП и след конференцията, редакцията на ЦО стигна до извода за неправилността на лозунга за Европейски съединени щати.

*«Социал-Демократ», бр. 41,
23 август 1915.*

*В. И. Ленин
Съчинения. Т. 21, с. 339–343.*

За задачите на пролетариата в настоящата революция⁴

Пристигнал едва на 3 април през нощта в Петроград, аз можех, разбира се, само от свое име и с уговорки за недостатъчна подготвеност да изляза пред събранието на 4 април с доклад за задачите на революционния пролетариат.

Единственото, което можех да направя, за да улесня своята работа — и тази на *добросъвестните* опоненти, — бе да изготвя *писмени* тезиси. Аз ги прочетох и предадох текста им на др. Церетели. Четох ги много бавно и *два пъти*: най-напред пред събранието на болшевиките, след това пред събранието на болшевиките и на меншевиките.

Печатам тия мои лични тезиси, снабдени само с най-кратки пояснителни бележки, които много по-подробно бяха развити в доклада.

Тезиси

1. В нашето отношение към войната, която от страна на Русия и при новото правителство на Лвов и К^о безусловно остава грабителска империалистическа война поради капиталистическия характер на това правителство, са недопустими и най-малки отстъпки на «революционното оборончество».

За революционната война, действително оправдаваща революционното оборончество, съзнателният пролетариат може да даде своето съгласие само при условие: а) на преминаване на властта в ръцете на пролетариата и близките до него най-бедни части на селячеството; б) при отказване от всички анексии на дело а не на думи; в) при пълно скъсване на дело с всички интереси на капитала.

Поради несъмнената добросъвестност на широките слоеве от масовите представители на революционното обончество, които признават войната само по необходимост, а не заради завоевания, предвид на тяхното заблуждаване от буржоазията, трябва особено обстойно, настойчиво и търпеливо да им се разяснява тяхната грешка, да се разяснява неразривната връзка на капитала с империалистическата война, да се доказва, че войната *не може* да завърши с истински демократичен, ненасилнически мир без събарянето на капитала.

Организиране на най-широка пропаганда на този възглед в действащата армия.

Побратимяване.

2. Своеобразието на текущия момент в Русия се състои в *прехода* от първия етап на революцията, който предаде властта на буржоазията поради недостатъчната съзнателност и организираност на пролетариата, *към втория*, ѝ етап, който трябва да даде властта в ръцете на пролетариата и най-бедните слоеве от селячеството.

Този преход се характеризира, от една страна, с максимум легалност (Русия *сега* е най-свободната страна в света от всички воюващи страни), от друга страна — с липсата на насилие над масите и, най-сетне, с тяхното доверчиво-несъзнателно отношение към правителството на капиталистите, най-лошите врагове на мира и социализма. Това своеобразие изисква от нас умение да се приспособим към *особените* условия на партийна работа сред нечувано широките, току-що събудили се за политически живот пролетарски маси.

3. Никаква поддръжка на Временното правителство, разясняване на пълната лъжливост на всички негови обещания, особено относно отказа от анексии. Разобличаване вместо недопустимото, сеещо илюзии «искане» *това* правителство, правителството на капиталистите, да *престане* да бъде империалистическо.

4. Признаване на факта, че в повечето Съвети на работническите депутати нашата партия е в малцинство, и засега в слабо малцинство, пред *блока* на *всички* дребнобуржоазни опортюнистически, поддали се на влиянието на буржоазията и провеждащи нейното влияние върху пролетариата елементи — от народните социалисти, социалистите-революционери до ОК (Чхеидзе, Церетели и пр.). Стеклов и пр. и пр.

Разясняване на масите, че СРД са *единствено възможната* форма на революционно правителство и че поради това, докато *това* правителство се поддава на влиянието на буржоазията, нашата задача може да бъде само търпеливото, системно, настойчиво, приспособяващо се особено към практическите нужди на масите, *разясняване* грешките на тяхната тактика.

Докато сме в малцинство, ние критикуваме и разясняваме грешките, като проповядваме в същото време необходимостта от преминаване на цялата държавна власт в ръцете на Съветите на работническите депутати, за да могат масите от опит да се избавят от своите грешки.

5. Не парламентарна република — връщането към нея от СРД би било крачка назад, — а република на Съветите на работническите, ратайските и селските депутати в цялата страна, от долу до горе.

Премахване на полицията, армията, чиновничеството.*

Заплата на всички чиновници, при изборност и сменяемост на всички тях във всяко време, не по-висока от средната заплата на добър работник.

6. В аграрната програма пренасяне центъра на тежестта върху Съветите на ратайските депутати.

Конфискация на всички помешчески земи.

Национализация на *всички* земи в страната, земята в разпореждане на местните Съвети на ратайските и селските депутати. Обособяване Съвети на депутатите на най-бедните селяни. Създаване от всяко голямо имение (в размер около 100 до 300 десетини според местните и други условия и по решение на местните учреждения) на образцово стопанство под контрола на рат. депутати и за обществена сметка.

7. Незабавно сливане на всички банки в страната в една общонационална банка и въвеждане на контрол над нея от страна на СРД.

8. Не «въвеждане» на социализма като наша *непосредствена* задача, а незабавно преминаване само към контрол от страна на СРД над общественото производство и разпределението на продуктите.

9. Партийни задачи:

а) незабавен конгрес на партията;

* Т. е. заменяване на постоянната армия с всеобщо въоръжаване на народа.

- б) изменение програмата на партията, главно:
 - 1) за империализма и империалистическата война;
 - 2) за отношението към държавата и *нашето* искане за «държава-комуна»^{*};
 - 3) поправка на остарялата програма-минимум;
 - в) изменение на званието на партията^{**}.

10. Обновяване на Интернационала.

Инициатива за създаване на революционен Интернационал, Интернационал против *социалшовинистите* и против «центъра»^{***}.

За да разбере читателят защо трябваше да подчертая специално като рядко изключение «случая» с добросъвестните опоненти, моля да се сравни с тия тезиси следното възражение на господин Голденберг: Ленин «заби знамето на гражданската война сред революционната демокрация» (цитирано в «Единство»^б на г-н Плеханов, бр. 5).

Бисер, нали?

Аз пиша, чета, повтарям: «предвид несъмнената добросъвестност на *широките* слоеве от *масовите* представители на революционното обончество. . . предвид на тяхното заблуждаване от буржоазията трябва *особено* обстойно, настойчиво, *търпеливо* да им се разяснява тяхната грешка». . .

А господата измежду буржоазията, които сами се наричат социалдемократи и *не* принадлежат нито към *широките* слоеве, нито към *масовите* представители на обончеството, без да се стесняват, предават моите възгледи, излагат ги така: «заби (!) знамето (!) на гражданската война» (за нея няма нито дума в тезисите, нямаше нито дума в доклад!) «сред (!!) революционната демокрация». . .

Какво значи това? По какво се отличава това от погромджийската агитация? от «Русская Воля»?

Аз пиша, чета, повтарям: «Съветите на РД са *единстве-*

* Т. е. такава държава, пърнообразът на която бе даден от Парижката комуна.

** Вместо «социалдемократия», официалните водачи на която в *целия* свят предадоха социализма, като преминаха към буржоазията («оборонци» и колебасещи се «кауцкианци»), трябва да се нарече *Комунистическа партия*.

*** В международната социалдемократия «център» се нарича течението, което се колебае между шовинистите (-«оборонците») и интернационалистите, именно: Кауцки и К^о в Германия, Лонге и К^о във Франция, Чхеидзе и К^о в Русия, Турати и К^о в Италия, Макдоналд и К^о в Англия и т. н.

но възможната форма на революционно правителство и поради това нашата задача може да бъде само търпеливото, системно, настойчиво, приспособяващо се особено към практическите нужди на масите, *разясняване* грешките на тяхната тактика». . .

А известен сорт опоненти излагат моите възгледи като призив за «гражданска война сред революционната демокрация»!!

Аз нападах Вр. правителство за това, че то *не* определяше нито близък, нито изобщо какъвто и да било срок за свикване на Учр. събрание, отървавайки се с обещания. Аз доказвах, че без Съветите на р. и в. деп. свикването на Учр. събрание не е осигурено, успехът му е невъзможен.

Приписват ми възгледа, че съм бил против най-скорошното свикване на Учр. събрание!!!

Аз бих нарекъл това нелепи изрази, ако десетилетията на политическа борба не са ме научили да гледам на добросъвестността на опонентите като на рядко изключение.

Г-н Плеханов в своя вестник нарече моята реч «нелепа». Много добре, господин Плеханов !Но погледнете колко непохватен, неловък и недосетлив сте вие във вашата полемика. Ако аз съм говорил два часа «нелепа» реч, как стотиците слушатели са търпели «нелепостите»? По-нататък. Защо вашият вестник посвещава цяла колона на изложението на «нелепостите»? Нескопосано, съвсем нескопосано излиза у вас.

Много по-лесно е, разбира се, да викаш, да ругаеш, да крещиш, отколкото да се опиташ да разкажеш, да разясниш, да си спомниш *как* са разсъждавали Маркс и Енгелс в 1871, 1872, 1875 г. за опита на Парижката комуна и за това, *каква* държава е нужна на пролетариата?

Бившият марксист г-н Плеханов навярно не желае да си спомня за марксизма.

Аз цитирах думите на Роза Люксембург, която на 4 август 1914 г. нарече *германската* социалдемократия «смърдящ труп». А гг. плехановци, голденберговци и К° се «обиждат». . . заради кого? — заради *германските* шовинисти, че са наречени шовинисти!

Объркали са се бедните руски социалшовинисти, социалисти на думи, шовинисти на дело.

Застрашаващата катастрофа и как да се борим срещу нея

Гладът се приближава

Неизбежна катастрофа застрашава Русия. Железопътният транспорт е невероятно разстроен и все повече се разстройва. Железниците ще спрат. Ще спре превозът на суровини и въглища за фабриките. Ще спре превозът на жито. Капиталистите умишлено и непрекъснато саботират (повреждат, спират, подкопават, спъват) производството, като се надяват, че нечуваната катастрофа ще бъде крах на републиката и демократизма, на Съветите и изобщо на пролетарските и селските съюзи, улеснявайки връщането към монархията и възстановяването всевластието на буржоазията и помещиците.

Опасността от небивало голяма катастрофа и глад е неизбежна. По това се писа вече във всички вестници безброй пъти. Бяха приети невероятен брой резолюции и от партиите, и от Съветите на работническите, войнишките и селските депутати — резолюции, в които се признава, че катастрофата е неизбежна, че надвисва съвсем непосредствено, че е необходима отчаяна борба срещу нея, че са необходими «героични усилия» на народа за предотвратяване на гибелта и тъй нататък.

Всички говорят това. Всички признават това. Всички са решили това.

И нищо не се прави.

Измина половин година революция. Катастрофата надвисна още по-непосредствено. Стигна се до масова безработица. Помислете само: в страната няма стоки, страната загива от недостиг на продукти, от недостиг на работна ръка, при достатъчно количество жито и суровини — и в такава страна, в такъв критичен момент се появи масова

безработица! Какво доказателство още е нужно, че в течение на половин година революция (която някои наричат велика, но която, напротив, би било по-справедливо, може би, да се нарече гнила), при демократична република, при изобилие на съюзи, органи, учреждения, които горделиво се наричат «революционно-демократични», в действителност абсолютно нищо сериозно *не е* направено против катастрофата, против глада? Ние все по-бързо и по-бързо се приближаваме към крах, тъй като войната не чака и създаването от нея разстройство във всички области на народния живот все повече се засилва.

А при това достатъчно е най-малко внимание и размисляне, за да се убедим, че има начини за борба срещу катастрофата и глада, че мерките за борба са напълно ясни и прости, напълно осъществими, напълно достъпни за народните сили и че тези мерки *не* се вземат *само* за това, *изключително* за това, защото тяхното осъществяване ще засегне нечуваните печалби на шепа помещици и капиталисти.

И наистина. Можем да гарантираме, че не ще намерите нито една реч, нито една статия във вестника на което и да е течение, нито една резолюция на което и да е събрание или учреждение, където да не се признава съвсем ясно и определено основната и главна мярка за борба, мярка за предотвратяване на катастрофата и глада. Тази мярка е: контрол, надзор, проверка, регулиране от страна на държавата, установяване на правилно разпределение на работните сили в производството и разпределение на продуктите, пестене на народните сили, премахване на всяко излишно губене на сили, пестене на тия сили. Контрол, надзор, проверка — ето първата дума в борбата срещу катастрофата и глада. Ето какво е безспорно и общопризнато. И ето какво именно *не правят* от страх да не посегнат върху всевластието на помещиците и капиталистите, на техните несметни, нечувани, скандални печалби — печалби, които се трупат от скъпотията, от военните доставки (а за войната сега «работят», пряко или косвено, едва ли не всички), печалби, които всички знаят, всички виждат, по повод на които всички ахкат и охкат.

И не се прави абсолютно нищо за що-годе сериозен контрол, проверка, надзор от страна на държавата.

Пълно бездействие на правителството

Върши се повсеместен, системен, постоянен саботаж на всякакъв контрол, надзор и проверка, на всякакви опити да се организира той от страна на държавата. И нужна е невероятна наивност, за да не разбираш — нужно е особено голямо лицемерие, за да се преструваш, че не разбираш — откъде произлиза този саботаж, с какви средства се извършва той. Защото този саботаж от страна на банкерите и капиталистите, това *проваляне* от тях на всякакъв контрол, надзор и проверка се приспособява към държавните форми на демократичната република, приспособява се към съществуването на «революционно-демократичните» учреждения. Господа капиталистите прекрасно са усвоили истината, която признават на думи всички привърженици на научния социализъм, но която меншевиките и есерите се постараха да забравят веднага след като техните приятели заеха креслата на министри, помощник-министри и т. н. Това е именно истината, че икономическата същност на капиталистическата експлоатация никак не се засяга със заменяването на монархическите форми на управление с републиканско-демократически и че следователно вярно е и обратното: трябва да се измени само *формата* на борбата за неприкосновеност и святост на капиталистическата печалба, за да я защитят при демократическата република също така успешно, както я защитаваха при самодържавната монархия.

Съвременният, най-новият, републиканско-демократическият саботаж на всякакъв контрол, проверка, надзор се състои в това, че капиталистите на думи «пламенно» признават «принципа» за контрола и необходимостта от него (както и, от само себе си се разбира, всички меншевики и есери), само че настояват за «постепенно», планомерно, «държавно-регламентирано» въвеждане на този контрол. А всъщност с тези благовидни думички се прикрива *провалянето* на контрола, превръщането му в нищо, във фикция, играта на контрол, отлаганията на всякакви делови и практически-сериозни стъпки, създаването на необикновено сложни, тежки, чиновнически-безжизнени учреждения за контрол, които са напълно зависими от капиталистите и абсолютно нищо не вършат и не могат да вършат.

За да не бъдем голословни, ще се позовем на свидетели

измежду меншевиките и есерите, т. е. измежду ония именно хора, които през първото полугодие на революцията имаха мнозинство в Съветите, които участваха в «коалиционното правителство» и които поради това са политически отговорни пред руските работници и селяни за мълчаливо подпомагане на капиталистите, за провалянето от тях на всякакъв контрол.

В официалния орган на най-висшия от така наречените «пълномощни» (не се шегувайте!) органи на «революционната» демокрация, в «Известия ЦИК» (т. е. на Централния изпълнителен комитет на Общоруския конгрес на Съветите на работническите, войнишките и селските депутати), в бр. 164 от 7 септември 1917 година, е напечатано *п о с т а н о в л е н и е т о* на създаденото от същите меншевики и есери и намиращо се в техни ръце специално учреждение по въпросите на контрола. Това специално учреждение е «Икономическият отдел» на Центр. изпълн. комитет. В неговото постановление се признава официално като факт, *«п ъ л н о т о б е з д е й с т в и е н а с ъ з д а д е н и т е п р и п р а в и т е л с т в о т о ц е н т р а л н и о р г а н и з а р е г у л и р а н е н а и к о н о м и ч е с к и я ж и в о т»*.

Та няма можем да си представим по-красноречиво доказателство за краха на меншевишката и есеровската политика, подписано от самите меншевики и есери?

Още при царизма беше призната необходимостта от регулиране на икономическия живот и за тази цел бяха създадени някои учреждения. Но при царизма разрухата растеше и растеше, достигайки чудовищни размери. Признато бе, че задача на републиканското, революционното правителство бе да вземе веднага сериозни, решителни мерки за премахване на разрухата. Когато се образуваше «коалиционното» правителство с участието на меншевиките и есерите, в неговата претържествена, всенародна декларация от 6 май беше дадено обещание и задължение да се установи държавен контрол и регулиране. И церетелиевци, и черновци, както и всички меншевишки и есеровски водачи се клеха и вериха, че те не само са отговорни за правителството, но и че намиращите се в техни ръце «пълномощни органи на революционната демокрация» всъщност следят работата на правителството и я проверяват.

След 6 май изминаха четири месеца, четири дълги ме-

сега, когато Русия пожертвува стотици хиляди войници в безсмисленото, империалистическо, «настъпление», когато разрухата и катастрофата се приближаваха с гигантски крачки, когато лятното време даваше изключителна възможност да се направи много нещо и по отношение на водния транспорт, и по отношение на земеделието, и по отношение проучванията в минното дело и пр. и т. н. — и след четири месеца меншевиките и есерите са принудени да признаят официално «пълното бездействие» на създадените при правителството контролни учреждения!

И тези меншевики и есери със сериозния вид на държавни мъже бръщолевят сега (тези редове ние пишем тъкмо в навечерието на Демократическото съвещание на 12 септември⁶, че на това може да се помогне, като коалицията с кадетите се замени от коалиция с търговско-индустриалните кит-китичевци, рябушинскиевци, бубликовци, терещченковци и К^о!

Пита се как да се обясни тази поразителна слепота на меншевиките и есерите? Трябва ли да ги смятаме за държавни младенци, които поради крайна неразумност и наивност не знаят какво правят и добросъвестно се заблуждават! Или тлъстият кокал на заетите местенца на министри, помощник-министри, генерал-губернатори, комисари и тем подобни има свойството да поражда особена, «политическа» слепота?

Общоизвестността и леснотата на мерките за контрол

Може да възникне въпросът — не са ли начините и мерките за контрол нещо извънредно сложно, трудно, неизпитано, дори неизвестно? Не се ли обяснява протакането с това, че държавните хора на кадетската партия, на търговско-индустриалната класа, на партиите на есерите и меншевиките с пот на челото се трудят вече половин година над търсенето, изучаването и откриването на мерки и начини за контрол, но задачата се оказва невероятно трудна и все още нерешена?

Уви! На простите селяни, неграмотни и затъпели, пък и на еснафите, които на всичко вярват и в нищо не вникват, се стараят «да замазват очите» и да представят работата в такъв вид. А в действителност даже царизмът, даже «ста-

рият режим», създавайки военноиндустриалните комитети, *знаеше* основната мярка, главния начин и път за контрол: обединяването на населението по разните професии, по целите на работата, по клоновете на труда и пр. Но царизмът *се боеше* от обединяването на населението и затова всячески ограничаваше, изкуствено стесняваше този общоизвестен, най-лесен, напълно приложим начин и път за контрол.

Всички воюващи държави, изпитвайки извънредно големите тежести и бедствия на войната, изпитвайки — в една или друга степен — разрухата и глада, отдавна са набеязали, определили, приложили, опитали *цяла редица* мерки за контрол, които почти винаги се свеждат до обединяване на населението, до създаване или насърчаване на различни съюзи — с участие на представители на държавата, при надзор от нейна страна и пр. Всички тези мерки за контрол са общоизвестни, за тях много се е говорило и много се е писало, законите, издадени от воюващите напреднали държави и отнасящи се до контрола, са преведени на руски език или подробно са изложени в руския печат.

Ако нашата държава действително *би искала* делово, сериозно да осъществява контрол, ако нейните учреждения не са се осъдили със своето лакейство пред капиталистите на «пълно бездействие» — на държавата би оставало само да грабе с две ръце от богатия запас от мерки за контрол, които са вече известни и вече приложени. Единствена пречка за това — пречка, която кадетите, есерите и меншевиките скриват от очите на народа — бе и си остава тази, че контролът би разкрил лудите печалби на капиталистите и би подкопал основата на тия печалби.

За да обясним по-нагледно този извънредно важен въпрос (всъщност равносилен на въпроса за програмата на *всяко* действително революционно правителство, което би поискало да спаси Русия от войната и глада), ще изброим тези най-главни мерки за контрол и ще разгледаме всяка от тях.

Ние ще видим, че за правителство, което не само за подигравка се нарича революционно-демократическо, би било достатъчно още през първата седмица след образуването си да декретира (да постанови, да заповяда) осъществяването на най-главните мерки за контрол, да определи сериозно, не на шега, наказание за капиталистите, които

по измамнически начин биха почнали да се изплъзват от контрола, и да призове самото население към надзор над капиталистите, към надзор над добросъвестното изпълнение от тях на постановленията за контрола — и контролът би бил отдавна вече осъществен в Русия.

Ето тези най-главни мерки:

1) Обединяване на всички банки в една и държавен контрол над нейните операции или национализация на банките.

2) Национализация на синдикатите, т. е. на най-големите, монополистически съюзи на капиталистите (захарния, петролният, каменовъгления, металургическият и пр. синдикати).

3) Премахване на търговската тайна.

4) Принудително синдикиране (т. е. принудително обединяване в съюзи) на индустриалците, търговците и изобщо на едрите собственици.

5) Принудително обединяване на населението в потребителни сдружения или насърчаване на такова обединяване и контрол над него.

Да разгледаме какво значение би имала всяка от тези мерки при условие на революционно-демократическото ѝ осъществяване.

Национализация на банките

Банките, както е известно, са центрове на съвременния стопански живот, главните нервни възли на цялата капиталистическа система на народното стопанство. Да говориш за «регулиране на икономическия живот» и да заобикаляш въпроса за национализацията на банките, значи или да проявяваш най-кръгло невежество, или да лъжеш «простолюдието» с красиви думи и високопарни обещания, при предварително обмислено решение да не изпълняваш тия обещания.

Да се контролира и регулира доставката на жито или изобщо производството и разпределенето на продуктите, без да се контролират, без да се регулират банковите операции, това е безсмислица. То наподобява на това, да ловиш случайно стичащите се «копейки» и да си затваряш очите за милионите рубли. Съвременните банки са се сраснали така тясно и неразделно с търговията (житната

и всяка друга) и промишлеността, че абсолютно нищо сериозно, нищо «революционно-демократическо» не може да се направи, без да се «тури ръка» върху банките.

Но може би това «туряне ръка» върху банките от страна на държавата е някаква много трудна и забъркана операция? Обикновено се стараят да сплашват филистерите именно с такава картина — стараят се, разбира се, капиталистите и техните защитници, тъй като за тях това е изгодно.

А в действителност национализацията на банките, без да отнема абсолютно нито една копейка от нито един «собственик», не представлява абсолютно никакви нито технически, нито културни трудности и се забавя *изключително* от гнусното користолюбие на нищожна шепа богаташи. Ако национализацията на банките тъй често се смесва с конфискацията на частните имущества — за разпространяването на това смешение на понятията е виновен буржоазният печат, задачата на който е да лъже публиката.

Собствеността върху капиталите, с които манипулират банките и които се съсредоточават в банките, се удостоверява с печатни и писмени документи, които се наричат акции, облигации, полици, разписки и др. т. При национализирането на банките, т. е. при сливането на всички банки в една държавна банка, нито един от тия документи не пропада и не се заменя. Оня, който е притежавал 15 рубли по спестовна книжка, си остава притежател на 15 рубли и след национализирането на банките, а който е имал 15 милиона, у него и след национализирането на банките си остават 15 милиона в акции, облигации, полици, стокови документи и други такива.

Но в какво се състои значението на национализацията на банките?

В това, че не е възможен никакъв действителен контрол (даже ако е премахната търговската тайна и пр.) над отделните банки и техните операции, тъй като не може да се проследят извънредно сложните, заплетени и хитроумни похвати, които се употребяват при съставянето на балансите, при основаването на фиктивни предприятия и клонове, при пускането в действие на подставени лица и така нататък, и други такива. Само обединяването на всички банки в една банка, което само по себе си не означава ни най-малко изменения в отношенията на собствеността, не отнема, повтаряме, ни една копейка от нито един собстве-

ник, дава *възможност* за действителен контрол — разбира се, при условие, че се приложат всички други споменати по-горе мероприятия. Само при национализацията на банките *може да се постигне* държавата да знае къде и как, откъде и в какво време се преливат милионите и милиардите. И само контролът над банките, не центъра, над главния стожер и основния механизъм на капиталистическото обръщение би дал възможност да се организира на дело, а не на думи, контрол над целия стопански живот, над производството и разпределението на най-важните продукти, да се организира онова «регулиране на икономическия живот», което иначе неизбежно е осъдено да си остане министерска фраза за измамване на простолудieto. Само контролът над банковите операции, при условие, че те бъдат обединени в една държавна банка, дава възможност да се организира — с помощта на по-нататъшни лесно осъществими мероприятия — действително събиране на подоходния данък без скриване на имуществата и доходите, тъй като сега подоходният данък си остава в най-голяма степен фикция.

Достатъчно би било именно да се декретира национализацията на банките — и директорите, и служещите сами биха я провели. Тук не са нужни никакъв особен апарат, никакви особени подготвителни крачки от страна на държавата; тази мярка е осъществима именно с един указ, «с един удар». Защото икономическата възможност за такава мярка е създадена тъкмо от капитализма, щом като той се е доразвил до полиците, акциите, облигациите и пр. Тук остава *само обединението на счетоводството* и ако революционно-демократическата държава би постановила: незабавно, по телеграфа се свикват във всеки град събрания и в областите, и в цялата страна конгреси на директорите и служещите за незабавно обединяване на всички банки в една държавна банка, тази реформа би била проведена за няколко седмици. Разбира се, именно директорите и висшите служещи биха оказали съпротива, биха се постарали да измамят държавата, да проточат работата и пр., тъй като тези господа биха изгубили своите особено доходни местенца, биха изгубили възможността за особено доходни мошенически операции: *там е цялата работа*. Но за обединението на банките няма ни най-малки технически трудности и ако държавната власт е революционна не само на думи (т. е. не се бои да скъса със закостенялостта и ру-

тината), е демократична не само на думи (т. е. действа в интерес на мнозинството от народа, а не на шепа богаташи) — достатъчно би било да се декретира конфискация на имуществото и затвор като наказание за директорите, за членовете на управлението, за големите акционери и за най-малкото протакане на работата и за опити да се скрият документите и отчетите, достатъчно би било например да се обединят *отделно* бедните служещи и да им се дава премия за разкриване измамите и протаканията от страна на богатите — и национализацията на банките би минала от гладко по-гладко, от бързо по-бързо.

От национализацията на банките би имало огромни облаги за целия народ и особено *не* за работниците (тъй като работниците рядко имат работа с банките), а за масата селяни и дребни промишленици. Би се получило колосално спестяване на труд и ако предположим, че държавата би запазила предишния брой на банковите служещи, това ще означава във висша степен голяма крачка напред към универсализиране (всеобщност) на ползуването от банките, към увеличаване броя на техните отделения, достъпността на техните операции и пр. и пр. Достъпността и леснотата на кредита именно за *дребните* собственици, за селяните, би се увеличила извънредно много. А държавата за пръв път би получила възможност отначало *да следи* всички главни парични операции без скриването им, след това *да ги контролира*, по-нататък *да регулира* стопанския живот и най-после *да получава* милиони и милиарди за големите държавни операции, без да плаща за «услугата» луди «комисионни» на господата капиталистите. Ето защо — и само затова — всички капиталисти, всички буржоазни професори, цялата буржоазия, всички обслужващи я плехановци, потресовци и К° са готови с пяна на уста да воюват против национализацията на банките, да измислят хиляди претексти против тази най-лесна и най-насъщна мярка, макар *даже* от гледна точка на «отбраната» на страната, т. е. от военна гледна точка тази мярка да би била колосален плюс — тя би повдигнала «военната мощ» на страната до грамадни размери.

Тук могат, може би, да възразят: а защо такива напреднали държави като Германия и Съединените американски щати осъществяват великолепно «регулиране на икономическия живот», като и не мислят да осъществяват национализация на банките?

Затова — ще отговорим ние, — защото тези държави, макар едната да е монархия, а другата — република, са *и двете* не само капиталистически, но и империалистически. Като такива те провеждат необходимите за тях преобразования по реакционно-бюрократически път, а ние говорим тук за революционно-демократически път.

Тази «малка разлика» има твърде съществено значение. Обикновено за нея «не е прието» да се мисли. У нас (особено при есерите и меншевиките) думата «революционна демокрация» е станала кажи-речи условна фраза, като израз: «слава богу», който се употребява и от хора, които не са дотолкова невежи, за да вярват в бога, или като израз: «почтен гражданин», с който понякога се обръщат даже към сътрудниците на «День» или «Единство», макар почти всички да се досещат, че тези вестници са основани и се издържат от капиталистите в интерес на капиталистите и че поради това участието в тях на уж-социалисти съдържа в себе си твърде малко «почтеност».

Ако думите «революционна демокрация» се употребяват не като шаблонна парадна фраза, не като условно наименование, а се *мисли* над тяхното значение, тогава да бъдеш демократ, значи в действителност да държиш сметка за интересите на мнозинството от народа, а не на малцинството, да бъдеш революционер, значи най-решително, най-безпощадно да рушиш всичко вредно и отживяло.

Нито в Америка, нито в Германия нито правителствата, нито управляващите класи дори и не претендират, доколкото се знае, за наименованието «революционна демокрация», за което претендират (и което проституират) нашите есери и меншевики.

В Германия има само *четири* крупни частни банки, които имат общонационално значение, в Америка — само *две*: за финансовите крале на тези банки е по-лесно, по-удобно, по-изгодно да се обединяват по частен ред, тайно, реакционно, а не революционно, бюрократически, а не демократически, като подкупват държавните чиновници (това е общо правило и в Америка, *и в Германия*), като запазват частния характер на банките именно за запазване тайната на операциите, именно за вземане милиони и милиони «свръхпечалби» от същата държава, именно за осигуряване мошенически финансови машинации.

И Америка, и Германия «регулират икономическия живот» така, че за работниците (и отчасти за селяните

да се създаде *военна каторга*, а за банкерите и капиталистите — *рай*. Тяхното регулиране се състои в това, че «докарват» работниците до глад, а на капиталистите осигуряват (тайно, реакционно-бюрократически) печалби, *повисоки* от ония, които получаваха преди войната.

Такъв път е напълно възможен и за републиканско-империалистическа Русия; той се и осъществява не само от милюковци и шингарьовци, но и от Керенски заедно с Терещченко, Некрасов, Бернацки, Прокопович и К°, които *също прикриват* реакционно-бюрократически «неприкосновеността» на банките, техните свещени права за луди печалби. Но нека по-добре да си кажем *истината*: в републиканска Русия искат да регулират икономическия живот реакционно-бюрократически, но «често» се затрудняват да проведат това при съществуването на «Съветите», които Корнилов номер първи не успя да разгони, но които ще се постараете да разгони Корнилов номер втори. . .

Ето това ще бъде истината. И тази проста, макар и горчива истина е по-полезна за просвещаването на народа, отколкото сладникавата лъжа за «нашата», «великата», «революционната» демокрация. . .

*

Национализацията на банките би улеснила извънредно много едновременната национализация на застрахователното дело, т. е. обединението на всички застрахователни компании в една, централизирането на тяхната дейност, държавния контрол над нея. Конгресите на служещите от застрахователните дружества и тук биха извършили незабавно и без всякакъв труд това обединение, ако революционно-демократическата държава би декретирала това и би предписала на директорите на учрежденията, на големите акционери, под строгата отговорност на всеки, да осъществят обединението без най-малко забавяне. В застрахователното дело стотици милиони са вложени от капиталистите, цялата работа се извършва от служещите. Обединението на това дело би намалило осигурителната премия, би дало много удобства и улеснения на всички застраховащи се, би позволило, при предишното изразходване на сили и средства, да се разшири техният кръг. Абсолютно никакви други обстоятелства, освен закостенялостта, рутината и користолюбието на шепата заемащи до-

ходни местенца, не задържат тази реформа, която би повишила също така и «отбранителната способност» на страната, като спести народния труд и открие редица най-сериозни възможности «да се регулира икономическият живот» на дело, а не на думи.

Национализация на синдикатите

Капитализмът се отличава от старите, докапиталистически системи на народното стопанство по това, че той създаде най-тясна връзка и взаимна зависимост между различните негови отрасли. Впрочем, ако не беше това, никакви крачки към социализма технически не биха били изпълними. А съвременният капитализъм с господството на банките над производството доведе тази взаимна зависимост между различните отрасли на народното стопанство до най-висока степен. Банките и крупните отрасли на промишлеността и търговията се сраснаха неразделно. От една страна, това значи, че не може да се национализират само банките, без да се правят крачки към въвеждането на държавен монопол върху търговските и промишлените синдикати (захарния, каменовъгления, железния, петролния и пр.), без да се национализират тези синдикати. От друга страна, това значи, че регулирането на икономическия живот, ако то се осъществява сериозно, изисква едновременно национализация и на банките, и на синдикатите.

Да вземем за пример захарния синдикат. Той се създаде още при царизма и още тогава доведе до най-голямо капиталистическо обединение на прекрасно обзаведени фабрики и заводи, при което това обединение, разбира се, беше всецяло проникнато от най-реакционен и бюрократичен дух, осигуряваше скандално високи печалби на капиталистите, а служещите и работниците поставяше в абсолютно безправно, унижително, плачевно, робско положение. Осъществяването на държавата контролираше и регулираше производството в полза на магнатите, на богатите.

Тук остава само да се превърне реакционно-бюрократическото регулиране в революционно-демократическо чрез прости декрети за свикване конгрес на служещите, инженерите, директорите и акционерите, за въвеждане еднообразна отчетност, за контрол от страна на работническите съюзи и пр. Това е най-простото нещо — и именно то остава

неизвършено!! При демократическата република *фактически* си остава реакционно-бюрократическото регулиране на захарната промишленост, всичко си остава по старому, разхищението на народния труд, рутината и застоят, обогатяването на бобринскиевци и терешченковци. Да се призове към самостоятелна инициатива демокрацията, а не бюрокрацията, работниците и служещите, а не «захарните крале» — ето какво може и би трябвало да се направи за няколко дена, с един удар; — ако есерите и меншевиките не замъгляваха съзнанието на народа с планове за «коалиция» тъкмо с тия захарни крале, тъкмо за оная коалиция с богатите, от която, вследствие на която съвсем неизбежно произтича «пълното бездействие» на правителството по отношение регулирането на икономическия живот*.

Вземете петролното дело. То е «обобществено» вече в грамадни размери от предшествувашото развитие на капитализма. Няколко петролни крале — ето кой се разпорежда с милиони и стотици милиони, занимавайки се с рязане на купони, със събиране на приказни печалби от «работа», *вече* организирана фактически, технически, обществено в общодържавни размери, *вече* известна на стотици и хиляди служещи, инженери и т. н. Национализирането на петролната промишленост може да стане *веднага* и е задължително за революционно-демократическата държава, особено когато последната преживява най-голяма криза, когато на всяка цена трябва да се пести народният труд и да се увеличава производството на гориво. Ясно е, че тук бюрократическият контрол не ще даде нищо, не ще измени нищо, тъй като «петролните крале» ще се справят и с терешченковци, и с керенскиевци, и с авксентиевци, и със скобелевци също така лесно, както се справяха с царските министри, ще се справят чрез протакания, претексти, обещания, след това с пряко и косвено подкупване на буржоазния печат (това се нарича «обществено мнение» и за него керенскиевци и авксентиевци «държат сметка»), подкупване на чиновници (които керенскиевци и авксентиевци оставят на старите места в стария неприкосновен държавен апарат).

* Тези редове бяха вече написани, когато прочетох във вестниците, че правителството на Керенски въвежда монопол върху захарта и, разбира се, въвежда го реакционно-бюрократически, без конгреси на служещите и работниците, без гласност, без обуздаване на капиталистите!

За да се направи нещо сериозно, трябва от бюрокрацията да се премине, и то да се премине действително революционно, към демокрация, т. е. да се обяви война на петролните крале и акционери, да се декретира конфискацията на тяхното имущество и наказването със затвор за протакане национализацията на петролното дело, за скриване на доходите или отчетите, за саботиране на производството, за невземане мерки за повишаване на производството. Трябва да се обърнем към инициативата на работниците и служещите, да се свикат *те* незабавно на съвещания и конгреси, да се предаде в *техни* ръце такава и такава част от печалбите, при условие че бъде създаден всестранен контрол и се увеличи производството. Ако такива революционно-демократически крачки бяха направени веднага, тутакси, през април 1917 г., тогава Русия, една от най-богатите страни в света по запаси на течно гориво, би могла да направи през лятото, използвайки водния транспорт, твърде и твърде много за снабдяването на народа с необходимите количества гориво.

Нито буржоазното, нито коалиционното есеровско-меншевишко-кадетско правителство не направиха абсолютно нищо и се ограничиха с бюрократическата игра на реформи. Не се осмелиха да предприемат нито една революционно-демократическа крачка. Същите петролни крале, същият застои, същата омраза на работниците и служещите към експлоататорите, същата дезорганизация на тази почва, същото разхищаване на народния труд, всичко както беше при царизма, промениха се само *заглавията* на изходящите и входящите писма в «республиканските» канцеларии!

Относно каменовъглената промишленост, не по-малко «готова» технически и културно за национализация, не по-малко безсрамно управлявана от грабителите на народа, от каменовъглените крале, ние имаме редица най-очевидни *факти* на открит саботаж, на открито *увреждане* и спиране на производството от страна на индустриалците. Даже правителственият меншевишки вестник «Рабочая Газета» призна тия факти. И какво? Абсолютно нищо не е направено освен старите, реакционно-бюрократически съвещания, в които са представени «наполовина», по равно работниците и разбойниците на каменовъгления синдикат!! Нито една революционно-демократическа крачка, нито сянка от опит да се установи единствено реален контрол

отдолу, чрез съюза на служещите, чрез работниците, чрез терор по отношение на погубващите страната и спиращи производството каменовъглени индустриалци! Как е възможно, нали ние «всички» сме за «коалиция», ако не с кадетите, то с търговско-промишлените кръгове, а коалицията — това именно значи да се оставя в ръцете на капиталистите властта, да се оставят те ненаказани, да им се позволява да спъват работата, да стоварват всичко върху работниците, да засилват разрухата и *по такъв начин* да подготвят нова корниловщина!

Премахване на търговската тайна

Без премахването на търговската тайна контролът над производството и разпределението или си остава празно обещание, нужно на кадетите само да залъгват есерите и меншевиките, а на есерите и меншевиките — да залъгват трудещите се класи, или контролът може да бъде осъществен само чрез реакционно-бюрократически начини и мерки. Колкото и очевидно да е това за всеки непредубеден човек, колкото и упорито да настояваше «Правда» (до голяма степен спряна именно затова от правителството на Керенски, което слугува на капитала) за премахване на търговската тайна — нито нашето републиканско правителство, нито «компетентните органи на революционната демокрация» и не помислиха за тази *първа дума* на действителния контрол.

Тук именно е ключът за всеки контрол. Тук именно е най-чувствителното място на капитала, който граби народа и саботира производството. Затова именно есерите и меншевиките се боят да се докоснат до този пункт.

Обикновенният довод на капиталистите, който дребната буржоазия повтаря, без да мисли, се състои в това, че капиталистическото стопанство абсолютно не допуска премахване изобщо на търговската тайна, тъй като частната собственост върху средствата за производство, зависимостта на отделните стопанства от пазара прави необходима «свещената неприкосновеност» на търговските книги и на търговските — в това число, разбира се, и на банковите — обороти.

Хората, които в една или друга форма повтарят този или подобни доводи, лъжат себе си и сами лъжат народа,

затваряйки си очите пред два основни, много големи и общоизвестни факта в съвременния стопански живот. Първият факт: едрият капитализъм, т. е. особеността на стопанството на банките, на синдикатите, на големите фабрики и т. н. Вторият факт: войната.

Именно съвременният едър капитализъм, който навсякъде става монополистичен капитализъм, премахва всяка сянка от разумност на търговската тайна, превръща я в лицемерие и изключително оръдие за скриване на финансовите мошеничества и невероятните печалби на едрият капитал. Едрото капиталистическо стопанство, вече по самата си техническа природа, е обобществено стопанство, т. е. то и работи за милиони хора, и обединява с операциите си, пряко и косвено, стотици, хиляди и десетки хиляди семейства. Това не е като стопанството на дребния занаятчия или средния селянин, които не водят изобщо никакви търговски книги и до които поради това премахване на търговската тайна не се отнася!

Операциите в едрото стопанство все едно са известни на стотици и повече лица. Законът, който закриля търговската тайна, служи тук не на нуждите на производството или размяната, а на спекулата и обогатяването в най-грубата им форма, на явното мошеничество, което, както е известно, в акционерните предприятия получава особено разпространение и особено изкусно се прикрива с отчетите и балансите, които се комбинират така, че да се заблуждава публиката.

Ако търговската тайна е неизбежна в дребното стоково стопанство, т. е. сред дребните селяни и занаятчии, гдето самото производство не е обобществено, а е разпръснато, раздробено, то в едрото капиталистическо стопанство запазването на тази тайна е запазване на привилегиите и печалбите буквално на шепа хора *против* целия народ. Това е вече признато и от закона дотолкова, доколкото е въведено публикуването на отчетите на акционерните дружества, но *този* контрол — осъществяван вече във всички напреднали страни, както и в Русия — е именно реакционно-бюрократически контрол, който не отваря очите на *народа*, който *не позволява* да се знае *цялата истина* за операциите на акционерните дружества.

За да се действа революционно-демократично, тук би трябвало незабавно да се издаде друг закон, който да премахва търговската тайна, да изисква от едрите стопан-

ства и от богатшите най-пълни отчети и да предоставя на всяка група граждани, достигаща солидна демократическа цифра (да речем 1000 или 10 000 избиратели), правото да преглежда *всички* документи на всяко едро предприятие. Такава мярка напълно и лесно може да се осъществи с прост декрет; *само* тя би разгънала *народната* инициатива за контрол чрез съюзите на служещите, чрез работническите съюзи, чрез всички политически партии, само тя би направила контрола сериозен и демократичен.

Прибавете към това и войната. Грамадното мнозинство от търговско-промишлените предприятия работят сега не за «свободния пазар», а за *хазната*, за войната. Затова аз казах вече в «Правда», че хората, които ни възразяват с доводи, че е невъзможно да се въведе социализмът, лъжат и три пъти лъжат, тъй като става дума не за въвеждане на социализма сега, непосредствено, днес-утре, а за *разкриване на хазнокрадството*.

Капиталистическото стопанство «за войната» (т. е. стопанство, което пряко или косвено е свързано с военните доставки) е системно, узаконено *хазнокрадство*, и господа кадетите, заедно с меншевиките и есерите, които се противят на премахването на търговската тайна, не представляват нищо друго освен *помагачи и укриватели на хазнокрадството*.

Войната струва на Русия сега 50 милиона рубли *на ден*. Тези 50 милиона на ден в по-голямата си част отиват в ръцете на военните доставчици. От тези 50 милиона най-малко 5 милиона *всекидневно*, а по-вероятно 10 и повече милиона, съставляват «безгрешни доходи»* на капиталистите и на намиращите се в едно или друго споразумение с тях чиновници. Особено големите фирми и банки, които кредитират сделките по военните доставки, трупат тук нечувани печалби, трупат именно от хазнокрадството, тъй като не може иначе да се нарече това измамване и одиране на народа «по случай» бедствията от войната, «по случай» загиването на стотици хиляди и милиони хора.

За тези скандални печалби от доставките, за «гаранционните писма», които се крият от банките, за това, кой се обогатява от растящата скъпотия — «всички» знаят, за това с насмешка говорят в «обществото», за това има много отделни точни указания *даже* в буржоазния печат, който

* — т. е. рушвети. *Бълг. ред.*

но общо правило премълчава «неприятните» факти и заобикаля «деликатните» въпроси. Всички знаят — и всички мълчат, всички търпят, всички се помиряват с правителството, което красноречиво говори за «контрол» и «регулиране»!!

Революционните демократи, ако те бяха действително революционери и демократи, биха издали незабавно закон, който да премахва търговската тайна, да задължава доставчиците и търговците към отчетност, да им забранява да напускат без разрешение от властта своя вид дейност, да въвежда конфискация на имуществото и разстрелване* за скриване и измамване на народа, да организира проверка и контрол *от долу*, демократически от страна на самия народ, на съюзите на служителите, работниците, потребителите и т. н.

Нашите есери и меншевики напълно заслужават названието наплашени демократи, тъй като по дадения въпрос те повтарят онова, което говорят всички наплашени еснафи, а именно, че при прилагането на «твърде сурови» мерки капиталистите «ще се разбягат», че без капиталистите «ние» не ще се справим, че може би «ще се обидят» и англо-френските милионери, които нали ни «поддържат», и други такива. Може да се помисли, че болшевиките предлагат нещо невиджано в човешката история, никога неопитвано, «утопично», когато в действителност още преди 125 години във Франция хората, които действително бяха «революционни демократи», действително убедени в справедливия, отбранителен характер на войната от тяхна страна, действително се опираха на народните маси, искрено убедени в същото — тези хора умееха да установяват *революционен* контрол над богатите и да постигат резултати, пред които се прекланяше целият свят. А през изтеклите пет четвърти от века развитието на капитализма, след като създаде банките, синдикатите, железниците и прочее и прочее, стократно улесни и опрости мерките за действително демократически контрол от страна на работниците и

* Аз имах вече случай да посоча в болшевишкия печат, че като правилен довод против смъртното наказание може да се признае само прилагането му към *масите* на трудещите се от страна на експлоататорите в защита на експлоатацията. Без смъртно наказание по отношение на *експлоататорите* (т. е. помещиците и капиталистите) едва ли би могло да мине което и да е революционно правителство.

селяните над експлоататорите, помещиците и капиталистите.

Всъщност целият въпрос за контрола се свежда до това, кой кого контролира, т. е. коя класа е контролираща и коя контролирана. Досега у нас, в републиканска Русия, при участието на «правомощните органи» на уж-революционната демокрация в ролята на контролори се признават и се сставят помещиците и капиталистите. В резултат неизбежно е мародерството на капиталистите, което предизвика всеобщо възмущение на народа, и разрухата, която капиталистите поддържат изкуствено. Трябва решително, безвъзвратно, без да се боим да късаме състарото, без да се боим да строим смело новото, да се премине към контрол *над* помещиците и капиталистите *от страна* на работниците и селяните. А от това нашите есери и меншевики се боят като от огън.

Принудително обединяване в съюзи

Принудителното синдикиране, т. е. принудителното обединяване в съюзи, напр. на индустриалците, е вече приложено на практика в Германия. И тук няма нищо ново. И тук по вина на есерите и меншевиките ние виждаме пълен застой на републиканска Русия, която тези малопочтени партии «занимават» с кадрила, който те танцуват с кадетите, или с бубликовци, или с Терешченко и Керенски.

Принудителното синдикиране е, от една страна, своего рода подтикване на капиталистическото развитие от държавата, което навсякъде води до организиране на класовата борба, до увеличаване броя, разнообразието и значението на съюзите. А, от друга страна, принудителното «осъюзване» е необходимо предварително условие за всеки щогоде сериозен контрол и за всяко пестене на народния труд.

Германският закон задължава например фабрикантите на кожи от дадена област или от цялата държава да се обединяват в съюз, при което представител на държавата влиза в управлението на този съюз за контрол. Подобен закон непосредствено, т. е. сам по себе си, ни най-малко не засяга отношенията на собствеността, не отнема нито една копейка от нито един собственик и не предрешава още дали

контролът ще се осъществява в реакционно-бюрократични или в революционно-демократични форми, насока, дух.

У нас подобни закони може и трябва да бъдат издадени незабавно, без да се губи нито една седмица скъпоценно време, като се предостави *на самата обществена обстановка* да определи по-конкретните форми за осъществяване на закона, бързината на неговото осъществяване, начините на упражняване надзор за неговото осъществяване и т. н. За издаването на такъв закон на държавата не са нужни тук нито специален апарат, нито специални издирвания, нито каквито и да било предварителни изследвания, нужна е само решителност да се скъса с някои частни интереси на капиталистите, които «не са привикнали» към подобна намеса и не желаят да губят свръхпечалбите, осигурявани — наред с безконтролността — от стопанисването по старому.

За издаването на такъв закон не са нужи никакъв апарат и никаква «статистика» (с която Чернов искаше да подмени революционната инициатива на селяните), тъй като неговото осъществяване трябва да бъде възложено на самите фабриканти или промишленици, на *наличните* обществени сили, под контрола също на наличните обществени (т. е. не правителствени, не бюрократични) сили, само че непременно от така наречените «низши съсловия», т. е. от потиснатите, експлоатирани класи, които всякога в историята по способността си за героизъм, самопожертвуване и другарска дисциплина са стояли неизмеримо *повисоко* от експлоататорите.

Да допуснем, че у нас има действително революционно-демократично правителство и че то решава: всички фабриканти и промишленици от всеки отрасъл на производството, ако те имат, да речем, не по-малко от двама работници, са длъжни незабавно да се обединят в съюзи по околии и по губернии. Отговорността за неотклонното изпълнение на закона се възлага на първо място на фабрикантите, директорите, членовете на управлението, големите акционери (тъй като това са все истински водачи на съвременната промишленост, истинските ѝ господари). Те се третират като дезертъри от военна служба и се наказват като такива за отклоняване от работа по незабавното осъществяване на закона, отговаряйки солидарно, всички за един и един за всички, с цялото си имущество. След това отговорност се възлага и върху всички служещи, които също така

са задължени да образуват *един* съюз, и върху всички работници с техния професионален съюз. Целта на «осъюзването» е да се установи най-пълна, най-строга и най-подробна отчетност и — главно — *да се съединят операциите* по закупуване на суровините, по продажба на изделията, *по спестяване* на народните средства и сили. Както ни учи икономическата наука и както показват примерите на всички синдикати, картели и тръстове, това спестяване при обединяването на разединените предприятия в един синдикат достига гигантски размери. При това още един път трябва да повторим, че това осъюзване в един синдикат само по себе си не изменя нито на йота отношенията на собствеността, не отнема нито една копейка от нито един собственик. Това обстоятелство ще трябва усилено да се подчертава, тъй като буржоазният печат постоянно «плаши» дребните и средните собственици, че социалистите изобщо, и особено болшевиките, искали да ги «експропрират»: твърдение явно лъжливо, тъй като социалистите *даже при пълен социалистически преврат* не искат, не могат и не ще експропрират дребните селяни. А ние през всичкото време говорим *само* за ония най-близки и най-насъщни мерки, които вече са осъществени в Западна Европа и които една що-годе последователна демокрация би трябвало незабавно да осъществи у нас за борба срещу застрашаващата и неизбежна катастрофа.

Сериозни трудности, и технически, и културни, би срещнало обединението в съюзи на най-дребните и дребните собственици вследствие на извънредно голямото раздробяване на техните предприятия, на техническата примитивност, на неграмотността или необразоваността на притежателите. Но именно тези предприятия биха могли да бъдат изключени от закона (както вече отбелязахме по-горе в нашия предположителен пример) и тяхното обединяване — за закъсняването на тяхното обединяване и да не говорим — не би могло да създаде сериозна пречка, тъй като ролята на огромния брой дребни предприятия в общата маса на производството, в тяхното значение за народното стопанство изобщо е *нищожна*, а освен това те често са зависими така или иначе от едрите предприятия.

Решаващо значение имат само едрите предприятия и тук техническите и културните средства и сили за «осъюзване» *са налице*, липсва само твърда, решителна, безпощадно-сурова инициатива на *революционната* власт по

отношение на експлоататорите, за да бъдат пуснати в действие тези сили и средства.

Колкото по-бедна е страната откъм технически образовани и изобщо интелигентни сили, толкова *по-насъщно* необходимо е колкото може по-скоро и колкото може по-решително да се декретира принудително обединение и да се започне провеждането му от най-едрите и едрите предприятия, тъй като именно обединението *ще спести* интелигентните сили, ще даде възможност те да се използват *напълно* и да се разпределят по-правилно. Ако даже руските селяни в своите затънтени места, при царското правителство, работейки срещу хиляди спънки, които им се създаваха, можаха след 1905 година да направят грамадна крачка напред в създаването на всякакви съюзи, то обединението на едрата и средната промишленост и търговия, разбира се, би могло да бъде проведено за няколко месеца, ако не и по-бързо, при условие че се употреби принуда от страна на действително революционно-демократичното правителство, опиращо се на поддръжката, участието, заинтересоваността, изгодите за «низините», демокрацията, служещите, работниците — призоваващо *ги към контрол*.

Регулиране на потреблението

Войната принуди всички воюващи и много неутрални държави да преминат към регулиране на потреблението. Хлебният купон се появи на бял свят, стана обикновено явление, повлече след себе си и други купони. Русия не остана настрана и също въведе хлебните купони.

Но може би именно посредством този пример ние ще можем най-нагледно да сравним реакционно-бюрократичните методи за борба срещу катастрофата — които се стараят да се ограничат с минимум преобразования — с революционно-демократичните, които, за да заслужават названието си, трябва да си поставят като пряка задача насилствено да скъсат със старото, което е отживяло, и колкото се може повече да ускорят движението напред.

Хлебният купон, този типичен образец за регулиране потреблението в съвременните капиталистически държави, си поставя за задача и осъществява (в най-добрия случай осъществява) едно: да разпредели наличното количество зърнени храни, за да стигнат за всички. Въвежда се мак-

симум на потреблението далеч не за всички, а само за главните «народни» продукти. И това е всичко. За нещо повече не се грижат. Пресмятат бюрократично наличните запаси от зърнени храни, делят ги на глава, определят норма, въвеждат я и с това се ограничават луксозните предмети не засягат, тъй като те «и без това» са малко, «и без това» са така скъпи, че не са достъпни за «народа». Затова във *всички*, без всякакво изключение, воюващи страни, *даже* в Германия, която, изглежда, безспорно може да се счита като образец на най-акуратно, най-педантично, най-строго регулиране на потреблението, *даже* в Германия ние виждаме постоянно *заобикаляне* от страна на богатите на каквито и да било «норми» на потреблението. Това също така «всички» знаят, за това също така «всички» говорят с усмивчица, и в германската социалистическа преса — а понякога *даже* и в буржоазната — въпреки свирепостта на казармено-строгата германска цензура, постоянно се срещат бележки и съобщения за «менюто» на богатите, за получавания от богатите в неограничено количество бял хляб в такъв и такъв курорт (него го посещават, преструвайки се на болни, всички. . . които имат много пари), за заменяне на простонародните продукти с фините и редки луксозни предмети от страна на богатите.

Реакционната капиталистическа държава, която *се бои* да подкопае устоите на капитализма, устоите на наемното робство, устоите на икономическото господство на богатите, *се бои* да развие самодейността на работниците и изобщо на трудещите се, *бои се* да «разпали» тяхната възискателност; на *такава* държава нищо не е нужно освен хлебен купон. Такава държава нито за *минута*, нито при една своя крачка не изпуска изпредвид *реакционната* цел: да укрепи капитализма, да не позволи той да бъде подкопан, да ограничи «регулирането на икономическия живот» изобщо и по-специално регулирането на потреблението само с такива мерки, които са безусловно необходими, за да се изхрани народът, без ни най-малко да се *посяга* върху действителното регулиране на потреблението в смисъл на *контрол над богатите*, в смисъл да бъдат обременени те, като по-добре поставени, като привилегирани, сити и нахранени до пресищане в мирно време, с *по-големи* тежести във военно време.■

Реакционно-бюрократичното разрешение на задачата, поставена пред народите от войната, се ограничава с хлеб-

ния купон, с разпределението по равно на абсолютно необходимите за прехраната «народни» продукти, без да отстъпва нито на йота от бюрократизма и реакционността, а именно от целта: да не засилва самодейността на бедните, на пролетариата, на народните маси («демоса»), да не допуска контрол *от тяхна страна* над богатите, да оставя *повече* отворени вратички, за да си доставят богатите луксозни предмети. И във *всички* страни, повтаряме, даже в Германия — за Русия няма какво и да се говори — са оставени много вратички, «простият народ» гладува, а богатите ходят по курорти, допълват оскъдната казионна норма с всякакви странични «прибавки» и *не* позволяват да *ги* контролират.

Онова, което в Русия, току-що извършила в името на свободата и равенството революцията против царизма, в Русия, която изведнаж по своите фактически политически учреждения стана демократична република, особено бие в очите на народа, особено предизвиква недоволството, раздражението, озлобението и възмущението на масите, това е, че *всички* виждат леснотата, с която богатите забикалят «хлебните купони». Тази леснота е особено голяма. «Скришно» и срещу особено висока цена, особено «с в р ъ з к и» (които имат само богатите), доставят всичко и по много. Народът гладува. Регулирането на потреблението се ограничава в най-тесни, бюрократично-реакционни рамки. От страна на правителството няма нито сянка от помисъл, нито сянка от грижа да постави това регулиране на действително революционно-демократични начала.

От опашките страдат «всички», но. . . но богатите изпращат прислугата да стои на опашките и даже за тая цел наемат специална прислуга! Това се казва «демократизъм»!

Революционно-демократичната политика във време на нечуваните бедствия, които страната преживява, за борба против приближаващата се катастрофа, не би се ограничила с хлебните купони, а към тях би прибавила, първо, принудително обединение на цялото население в потребителни сдружения, тъй като без такова обединение не може да се проведе напълно контрол над потреблението; второ, трудова повинност за богатите, за да обслужват те безплатно тези потребителни сдружения със секретарска и друга подобна работа; трето, разделяне по равно между

населението на действително всички потребителни продукти, за да се разпределят действително равномерно тежестите на войната; четвърто, такава организация на контрола, че бедните класи от населението да контролират потреблението именно на богатите.

Създаването на истински демократизъм в тази област, проявяването на истинска революционност в организирането на контрол тъкмо от най-нуждаещите се класи на народа би било най-голям тласък за налягане на всяка лична интелегентна сила, за развиване на действително революционната енергия на целия народ. А то сега министрите на републиканска и революционно-демократична Русия, също като техните събратя във всички останали империалистически страни, говорят красиви думи за «общ труд в полза на народа», за «налягане на всички сили», но именно народът вижда, чувствава и усеща лицемерността на тия думи.

Получава се тъпчене на едно място и неудържимо увеличение на разрухата, приближаване на катастрофата, защото нашето правителство не може да въведе по корниловски, по хинденбурговски, по общия империалистически образец военна каторга за работниците — твърде живи са още сред народа традициите, спомените, следите, навиците, учрежденията на *революцията*; а нашето правителство не иска да направи действително сериозни крачки по революционно-демократическия път, защото е просмукано до костите и е оплетено от горе до долу с отношенията на зависимост от буржоазията, на «коалиция» с нея, със страха да не засегне нейните фактически привилегии.

Разрушаване работата на демократичните организации от правителството

Ние разгледахме различните начини и методи на борба срещу катастрофата и глада. Ние видяхме навсякъде непримиримостта на противоречията между демокрацията, от една страна, и правителството, както и поддържащия го блок на есерите и меншевиките, от друга. За да докажем, че тези противоречия съществуват в действителност, а не само в нашето изложение, и че тяхната непримиримост се доказва *фактически* от конфликтите, които имат общо:

народно значение, достатъчно е да напомним два особено типични «резултата» и урока от полугодишната история на нашата революция.

Историята на «царуването» на Палчински е единият урок. Историята на «царуването» и падането на Пешехонов е другият.

Всъщност описаните по-горе мерки за борба срещу катастрофата и глада се свеждат до всестранно насърчаване (включително и принуждаване) към «осъюзване» на населението и на първо място на демокрацията, т. е. на мнозинството от населението — значи преди всичко на потиснатите класи, на работниците и селяните, особено бедните. И по този път населението започна само стихийно да се насочва за борба с нечуваните трудности, тежести и бедствия на войната.

Царизмът всячески спъваше самостоятелното и свободно «осъюзване» на населението. Но след падането на царската монархия демократичните организации започнаха да възникват и бързо да растат по цяла Русия. Борбата срещу катастрофата поведоха възникналите по собствен почин демократични организации, разните комитети по снабдяване, продоволствени комитети, съвещания по горивото и прочее и други такива.

И ето, най-забележителното в разглеждания въпрос през цялата полугодишна история на нашата революция е, че *правителството*, което нарича себе си републиканско и революционно, правителството, *поддържано* от меншевиките и есерите от името на «пълномощните органи на революционната демокрация», това правителство *се боре* *реше* *прот* *ив* демократичните организации и *ги победи*!!

В тази борба Палчински си спечели най-печалната и най-широка, общоруска известност. Той действуваше зад гърба на правителството, без да излиза открито пред народа (точно така, както предпочитаха да действуват изобщо кадетите, които охотно издигаха «за народа» Церетели, а сами мълчешката вършеха всички важни работи). Палчински спъваше и осуетяваше всякакви сериозни мерки на възникналите по собствен почин демократични организации, защото нито една сериозна мярка не можеше да се приложи без «вреда» за безмерните печалби и произволи на кит-китичевци. А Палчински беше именно верен защитник и слуга на кит-китичевци. Стигаше се дотам — и този

факт беше публикуван във вестниците, — че Палчински направо *отменяше* разпорежданията на възникналите по собствен почин демократични организации!!

Цялата история на «царуването» на Палчински — а той «царува» много месеци, и то тъкмо тогава, когато Церетели, Скобелев, Чернов бяха «министри» — е един непрекъснат, безобразен скандал, проваляне волята на народа, решенията на демокрацията, *в угода* на капиталистите, заради тяхното гнусно користолюбие. Във вестниците можеше да проникне, разбира се, само нищожна част от «подвизите» на Палчински, а пълното разследване на това, как той *прече* на борбата с глада, ще може да направи само едно истински демократично правителство на пролетарията, когато той завоюва властта и предаде *на съда* на народа, без да скрие нещо, делата на Палчински и подобните на него.

Може би ще възразят, че Палчински, ето нà, бил изключение и че отстранили, ето нá, именно него. . . Но там именно е работата, че Палчински не е изключение, а *правило*, че с отстранението на Палчински работата ни най-малко не се подобри, че неговото място заеха също такива палчинскиевци с други имена, че цялото «*влияние*» на капиталистите, цялата политика на *проваляне борбата с глада в тяхна угода* си остана неприкосновена. Защото Керенски и К° са само параван за защита интересите на капиталистите.

Най-нагледно доказателство за това е излизането от правителството на Пешехонов, министъра на продоволствието. Както е известно, Пешехонов е най-, най-умерен народник. Но по организирането на продоволственото дело той искаше да работи добросъвестно, във връзка с демократичните организации, опирайки се на тях. *Опитът* с работата на Пешехонов и неговото *излизане* е толкова поинтересен поради това, че този най-умерен народник, член на «народносоциалистическата» партия, готов на каквито искате компромиси с буржоазията, все пак беше принуден да си отиде! Защото правителството на Керенски в угода на капиталистите, помещиците и кулаците *повиши* твърдите цени на хляба!

Ето как М. Смит описва във вестник «Свободная Жизнь»⁷, бр. 1 от 2 септември, тази «крачка» и нейното значение:

«Няколко дни преди правителството да приеме повишаването на твърдите цени, в общодържавния Продоволствен комитет се разиграла следната сцена: представителят на десницата Ролович, упорит защитник на интересите на частната търговия и безпощаден враг на житния монопол и държавната намеса в икономическия живот, със самодоволна усмивка заявил на всеуслишание, че според неговите сведения твърдите цени на хляба ще бъдат в скоро време повишени.

А представителят на Съвета на работническите и войнишките депутати в отговор на това заявил, че на него нищо подобно не е известно, че докато в Русия продължава революцията, такъв акт не може да бъде извършен и че във всеки случай правителството не може да се реши на такъв акт, без да се съвещава с правомощните органи на демокрацията — Икономическия съвет и общодържавния Продоволствен комитет. Към това заявление се присъединил и представителят на Съвета на селските депутати.

Но уви! В тази контраверсия действителността внесе твърде жестока поправка: прави се оказаха не представителите на демокрацията, а представителят на цензовите елементи. Той се оказа много добре осведомен по повод готвещото се посегателство върху правата на демокрацията, макар нейните представители и да отхвърлиха с негодувание самата възможност за такова посегателство.» ..

И така, и представителят на работниците, и представителят на селяните изказват ясно мнението си от името на огромното мнозинство на народа, а правителството на Керенски постъпва наопаки, в интерес на капиталистите!

Ролович, представителят на капиталистите, се оказва прекрасно осведомен зад гърба на демокрацията — точно така, както винаги сме наблюдавали и сега наблюдаваме, че буржоазните вестници «Речь» и «Биржевка» са най-добре осведомени за това, което става в правителството на Керенски.

Какво показва тази забележителна осведоменост? Ясно: това, че капиталистите имат свои «прийоми» и *фактически* държат властта в ръцете си. Керенски е подставено лице, което те пускат в действие така и тогава, както и когато им е нужно. Интересите на десетки милиони работници и селяни са принесени в жертва на печалбите на шепата богаташи.

А какво отговарят нашите есери и меншевики на тази възмутителна гавра с народа? Може би те са се обърнали към работниците и селяните с възвание, че след това мястото на Керенски и на неговите колеги е само в затвора?

Пази боже! Есерите и меншевиките, в лицето на техния «Икономически отдел», се ограничиха с приемането на страшната резолюция, за която вече споменахме! В тази

резолуция те заявяват, че повишаването цените на хляба от правителството на Керенски е *«пагубна мярка, която нанася най-силен удар както на продоволствието, така и на целия стопански живот на страната»* и че тези пагубни мерки са прокарани в открито *«нарушение»* на закона!!

Такива са резултатите от съглашателската политика, политиката на кокетиране с Керенски и на желанието да бъде той «щаден»!

Правителството нарушава закона, като приема в угода на богатшите, помещиците и капиталистите такава мярка, която *погубва* цялата работа по контрола, продоволствието и заздравяването на разклатените до невъзможност финанси — а есерите и меншевиките продължават да говорят за споразумение с търговско-промишлените кръгове, продължават да ходят на съвещания с Терещенко, да щадят Керенски и да се ограничават с книжна протестна резолюция, която правителството преспокойно туря под миндера!!

Ето къде особено нагледно се разкрива истината, че есерите и меншевиките измениха на народа и революцията и че действителен водач на масите, *даже* на есеровските и меншевишките, стават болшевиките.

Защото именно завоюването на властта от пролетариата, начело с партията на болшевиките, единствено е в състояние да сложи край на безобразията, вършени от керенскиевци и К°, и да *възстанови* оная работа на демократичните организации по продоволствието, снабдяването и т. н., която Керенски и неговото правителство *провалят*.

Болшевиките действуват — това се вижда съвсем ясно от приведения пример — като представители на интересите на *целия* народ, на интересите на осигуряване продоволствието и снабдяването, на интересите на задоволяване най-насъщните нужди на работниците и *селяните*, въпреки колебливата, нерешителна, наистина изменническа политика на есерите и меншевиките, която доведе страната до такъв позор, като тоя с повишението цените на хляба!

Финансовият крах и мерките против него

Въпросът за повишаването твърдите цени на хляба има и друга страна. Това повишаване означава ново хаотично увеличение на пускането на банкноти, нова крачка напред в процеса на увеличаване на скъпотията, засилване на финансовото разстройство и приближаване на финансов крах. Всички признават, че пускането на банкноти е най-лошият вид принудителен заем, че то влошава най-много положението именно на работниците, на най-бедната част от населението, че то е главното зло на финансовата неуредица.

И именно към тази мярка прибъгва поддържаното от есерите и меншевиките правителство на Керенски!

За сериозна борба с финансовото разстройство и неизбежния финансов крах няма друг път освен революционното скъсване с интересите на капитала и организирането на действително демократичен контрол, т. е. «от долу», контрол на работниците и най-бедните селяни *над* капиталистите — пътя, за който говори цялото наше предшествуващо изложение.

Безграничното пускане на банкноти насърчава спекулата, позволява на капиталистите да печелят от нея милиони и създава огромни трудности за толкова необходимото разширяване на производството, тъй като скъпотията на материалите, машините и пр. се увеличава и напредва със скокове. Как да се помогне на работата, когато придобиваните чрез спекула богатства на богатите се прикриват?

Може да се въведе подоходен данък с прогресивни и твърде високи норми за големите и най-големите доходи. Нашето правителство, следвайки другите империалистически правителства, го въведе. Но до голяма степен той си остава фикция, мъртва буква, тъй като, първо, стойността на парите все по-бързо и по-бързо спада и, второ, укриването на доходите е толкова по-голямо, колкото повече те хен източник е спекулата и колкото по-сигурно е запазена търговската тайна.

За да се направи данъкът действителен, а не фиктивен, необходим е действителен, а не оставащ на книга контрол. А контролът над капиталистите е невъзможен, ако той си остава бюрократичен, тъй като самата бюрокрация е свър-

зана и прѣплетена с хиляди нишки с буржоазията. Зато-ва в западноевропейските империалистически държави — било то в монархиите или в републиките — турянето в ред на финансите се постига само с цената на такова въвеждане на «трудова повинност», което създава за работниците *военна каторга* или *военно робство*.

Реакционно-бюрократичният контрол — ето единственото средство, което познават империалистическите държави, като не се изключват и демократичните републики, Франция и Америка, за стоварването тежестите на войната върху пролетариата и трудещите се маси.

Основното противоречие в нашата правителствена политика се състои именно в това, че трябва да се провежда — за да не се стига до скарване с буржоазията, да не се разрушава «коалицията» с нея — реакционно-бюрократичен контрол, като същият се нарича «революционно-демократичен», като се лъже на всяка крачка народът, като се дразнят и озлобяват масите, току-що съборили царизма.

А именно революционно-демократичните мерки, обединявайки в съюзи тъкмо потиснатите класи, работниците и селяните, тъкмо масите — биха давали възможност за установяване на най-действителен контрол *над богатите* и за най-успешна борба с укриването на доходите.

Стараят се да насърчават чековото обращение за борба с прекомерното пускане на банкноти. Тази мярка няма значение за бедните, тъй като бедността и без това живее от ден за ден, и без това за една седмица завършва своя «стопански оборот», като връща на капиталистите оскъдните грошове, които успява да припечели. Чековото обращение би могло да има грамадно значение за богатите, то би позволило на държавата, особено във връзка с такива мерки като национализацията на банките и премахването на търговската тайна, *действително да контролира* доходите на капиталистите, действително да ги облага с данък, действително да «демократизира» (а заедно с това и да тури в ред) финансовата система.

Но тук пречката е именно страхът да не се нарушат привилегиите на буржоазията, да не се развали «коалицията» с нея. Защото без истински-революционни мерки, без най-сериозна принуда капиталистите не ще се подчинят на никакъв контрол, не ще открият бюджетите си, не ще

предадат запасите си от ценни книжа «под контрола» на демократичната държава.

Обединените в съюзи работници и селяни, национализирайки банките, въвеждайки чековото обращение като задължително по закон за всички богати хора, премахвайки търговската тайна, установявайки конфискуване на имуществото за укриване на доходите и т. н., биха могли извънредно лесно да направят контрола и действителен, и универсален, контрол именно над богатите, именно такъв контрол, който *би върнал на хазната* пусканите от нея банкноти, вземайки ги *от ония*, у които се намират, *от ония*, които ги крият.

За това е нужна революционна диктатура на демокрацията, възглавявана от революционния пролетариат, т. е. за това демокрацията трябва да стане *действително* революционна. Ето кое е най-главното. Това именно не искат нашите есери и меншевики, които лъжат народа със *знамето* на «революционната демокрация», а на дело поддържат реакционно-бюрократичната политика на буржоазията, която както винаги се ръководи от правилото: «*après nous le déluge*» — след нас ако ще и потоп!

Ние обикновено даже не забелязваме колко дълбоко са се вкоренили у нас антидемократичните навици и предразсъдъци относно «светостта» на буржоазната собственост. Когато инженерът или банкерът публикува приходите и разходите на работника, данните за това, което припечелва, и за производителността на неговия труд, това се счита за архизаконно и справедливо. Никой не мисли да вижда в това посегателство върху «частния живот» на работника, «шпиониране или донос» от страна на инженера. Буржоазното общество гледа на труда и заплатата на наемните работници като на *своя* разтворена книга, гдето всеки буржоа има право всякога да надникне, всякога да разкрие такъв и такъв «разкош» на работника, такъв и такъв уж негов «мързел» и др. т. Е. добре, а обратният контрол? Какво би станало, ако *демократичната* държава би показала съюзите на служещите, книговодителите, *слугите* да проверят приходите и разходите на капиталистите, да публикуват данните за това, да съдействуват на правителството в борбата против укриването на доходите?

Какъв див вой би вдигнала буржоазията против «шпионирането», против «доносите»! Когато «господарите» контролират слугите, капиталистите — работниците, това се

счита в реда на нещата, частният живот на трудещия се и експлоатирания *не* се счита за неприкосновен, буржоазията има право да поиска отчет от всеки «наемен роб», всякога да изнесе публично неговите приходи и разходи. А опитът на потиснатите да контролират потисника, да изкарат на бял свят *неговите* приходи и разходи, да разкрият *неговия* разкош поне през време на войната, когато този разкош предизвиква буквално глад и гибелта на армиите на фронта — о не, буржоазията не ще допусне «шпиониране» и «доноси»!

Въпросът се свежда все до същото: господството на буржоазията е *непримиримо* с истинно-революционния истинно-демократизъм. В ХХ век в капиталистическа страна не можеш да бъдеш революционен демократ, *ако се боиш* да вървиш към социализма.

Може ли да вървим напред, страхувайки се да вървим към социализма?

У читателя, който е възпитан в духа на разпространените опортюнистически идеи на есерите и меншевиките, предшествуващото изложение може лесно да предизвика следното възражение: повечето от описаните тук мерки всъщност не са демократични, а *вече* социалистически мерки!

Това разпространено възражение, станало обикновено (в една или друга форма) за буржоазния, есеровския и меншевишкия печат, е реакционна защита на изостаналия капитализъм, защита, която е украсена по струвистки. Ние, казват, не сме узрели за социализъм, рано е да се «въвежда» социализъм, нашата революция е буржоазна — затова трябва да бъдем лакеи на буржоазията (макар че преди 125 години великите буржоазни революционери във Франция направиха своята революция велика с помощта на *терора* против всички потисници — и помещици, и капиталисти!)

Набедените марксисти, слугуващи на буржоазията, към които преминаха и есерите и които разсъждават така, не разбират (ако се разгледат теоретическите основи на тяхното мнение) какво представлява империализмът? какво представляват капиталистическите монополи? какво пред-

ставява държавата? какво представлява революционната демокрация? Защото след като се разбере това, не може да не се признае, че е невъзможно да се върви напред, без да се върви към социализма.

За империализъм говорят всички. Но империализмът не е нищо друго освен монополистичен капитализъм.

Че в Русия капитализмът също стана монополистичен, за това достатъчно нагледно свидетелствуват «Продугол», «Продамет», захарният синдикат и пр. Същият захарен синдикат ни показва нагледно прерастването на монополистичния капитализъм в държавномонополистичен капитализъм.

А какво представлява държавата? Това е организация на господстващата класа — например в Германия на юнкерите и капиталистите. Ето защо онова, което германските плехановци (Шайдеман, Ленч и др.) наричат «военен социализъм», е всъщност военно-държавен монополистичен капитализъм или, казано по-просто и по-ясно, военна каторга за работниците, военна охрана на печалбите на капиталистите.

Но я се опитайте *вместо* юнкерско-капиталистическата, вместо помещическо-капиталистическата държава да поставите *революционно-демократичната* държава, т. е. оная, която разрушава революционно *всякакви* привилегии и не се бои да осъществява революционно най-пълнен демократизъм? Вие ще видите, че държавномонополистичният капитализъм при действително революционно-демократичната държава неминуемо, неизбежно означава крачка и крачки към социализма!

Защото ако най-голямото капиталистическо предприятие става монопол, значи то обслужва целия народ. Ако то е станало държавен монопол, значи държавата (т. е. въоръжената организация на населението, на първо място на работниците и селяните, при условие на *революционен демократизъм*) — държавата ръководи цялото предприятие — в чий интерес?

— или в интерес на помещиците и капиталистите; тогава ние получаваме не революционно-демократична, а реакционно-бюрократична държава, империалистическа република.

— или в интерес на революционната демокрация; тогава *това именно е крачка към социализма.*

Защото социализмът не е нищо друго освен най-близ-

ката крачка напред от държавно-капиталистическия монопол. Или другояче: социализмът не е нищо друго освен държавно-капиталистически монопол, *обърнат в полза на целия народ* и съответно престанал да бъде капиталистически монопол.

Тук среден път няма. Обективният ход на развитието е такъв, че от *монополите* (а войната удесетори техния брой, роля и значение) *не може* да се върви напред, без да се върви към социализма.

Или си революционен демократ на дело. Тогава няма защо да се боиш от крачки към социализма.

Или се боиш от крачки към социализма, осъждаш ги с плехановски, дановски, черновски аргументи, че нашата революция е буржоазна, че не може да се «въвежда» социализмът и др. т. — и тогава неминуемо ще се смъкнеш до Керенски, Милюков и Корнилов, т. е. ще задушаваш *реакционно-бюрократично* «революционно-демократичните» стремежи на работническите и селските маси,

Среден път няма.

И в това е главното противоречие на нашата революция.

Невъзможно е да се стои на едно място — в историята изобщо, и особено във време на война,

Трябва да се върви или напред, или назад. В Русия на ХХ век, която по революционен път завоюва република и демократизъм, *не може* да се върви напред, без да се върви към социализма, без да се правят *крачки* към него (крачки, обусловени и определяни от равнището на техниката и културата: едрото машинно стопанство не може да се «въведе» в земеделието на селяните, то не може да се премахне в захарното производство).

А да се боиш да вървиш напред, *това значи* да вървиш назад, което и вършат г-да керенскиевци при възторзите на милюковци и плехановци, при глупавото помагачество на церетелиевци и черновци.

Диалектиката на историята е именно такава, че войната, като ускори необикновено много превръщането на монополистичния капитализъм в държавномонополистичен капитализъм, *с това* необикновено много приближи човечеството към социализма.

Империалистическата война е навечерие на социалистическата революция. И това е не само защото войната със своите ужаси поражда пролетарското въстание — ни-

какво въстание не ще създаде социализъм, ако той не е узрял икономически, — а защото държавномонополистичният капитализъм е най-пълната *материална* подготовка на социализма, е негово *преддверие*, е онова стъпалце на историческата стълба, между което (стъпалце) и стъпалцето, наречено социализъм, *няма никакви междинни стъпала*.

*

Нашите есери и меншевики пристъпват към въпроса за социализма доктринерски, от гледна точка на заучената наизуст и лошо разбрана от тях доктрина. Те представят социализма като някакво далечно, неизвестно и неясно бъдеще.

А социализмът ни гледа сега през всички прозорци на съвременния капитализъм, социализмът се очертава непосредствено, *практически*, с всяка голяма крачка, която е крачка напред на базата на този най-нов капитализъм.

Какво представлява всеобщата трудова повинност?

Това е крачка напред на базата на най-новия монополистичен капитализъм, крачка към регулиране на икономическия живот изцяло по известен общ план, крачка към спестяване на народния труд, към предотвратяване на неговото безсмислено разпиляване от капитализма.

В Германия юнкерите (помещчиците) и капиталистите въвеждат всеобща трудова повинност и тогава тя неизбежно става военна каторга за работниците.

Но вземете същата тази институция и обмислете нейното значение при революционно-демократичната държава. Всеобщата трудова повинност, която се въвежда, регулира и направлява от Съветите на работническите, войнишките и селските депутати, това *още не е социализъм* но това *вече не е капитализъм*. Това е грамадна *крачка* към социализма, такава крачка, че при условие на запазване пълна демокрация от такава крачка не би било възможно вече без нечувани насилия над масите да се отиде назад, към капитализма.

Борбата с разрухата и войната

Въпросът за мерките за борба с приближаващата се катастрофа ни довежда до осветляването на друг извънредно важен въпрос: за връзката между вътрешната и външната политика, или другояче: за съотношението между завоевателната, империалистическата война и революционната, пролетарската война, между престъпнограбителската война и справедливо-демократичната война.

Всички описани от нас мерки за борба срещу катастрофата извънредно много биха засилили, както вече отбелязахме, отбранителната способност или, другояче казано, военната мощ на страната. Това, от една страна. А, от друга страна, тези мерки е невъзможно да се осъществят, без да се превърне грабителската война във война справедлива, война, водена от капиталистите в интерес на капиталистите, във война, водена от пролетариата в интерес на всички трудеци се и експлоатирани.

И наистина. Национализацията на банките и синдикатите, във връзка с премахването на търговската тайна и с работническия контрол над капиталистите, би означавала не само колосално спестяване на народен труд, възможност да се икономисат сили и средства, тя би означавала също подобряване положението на трудещите се маси на населението, на неговото мнозинство. В съвременната война, както всички знаят, икономическата организация има решаващо значение. В Русия има достатъчно жито, каменни въглища, нефт и желязо — в това отношение нашето положение е по-добро, отколкото на която и да било от воюващите европейски страни. А в борбата с разрухата с посочените средства, привличайки в тази борба самодействието на масите, подобрявайки тяхното положение, въвеждайки национализацията на банките и синдикатите, Русия би използвала своята революция и своя демократизъм, за да повдигне цялата страна на неизмеримо по-висока степен на икономическа организираност.

Ако през април есерите и меншевиките вместо «коалиция» с буржоазията, която спъва всички мерки за контрол и саботира производството, бяха осъществили преминаването на властта в ръцете на Съветите и бяха насочили своите сили не към игра на «министерски кадрил», не към бюрократично проседяване наред с кадетите в креслата на министри, помощник-министри и пр. и пр., а за ръководе-

не на работниците и селяните в *техния* контрол над капиталистите, във *войната* им *против* капиталистите — сега Русия би била страна в пълно икономическо преобразование, със земя в ръцете на селяните, с национализация на банките, т. е. би била в *такава степен* (а това са извънредно важни икономически бази на съвременния живот) *по-високо* от всички останали капиталистически страни.

Отбранителната способност, военната мощ на една страна с национализация на банките *стои по-високо* от тази на страна, в която банките си остават в частни ръце. Военната мощ на селска страна, гдето земята се намира в ръцете на селските комитети, *стои по-високо* от тази на страна с помещническо земевладение.

Постоянно се позовават на героичния патриотизъм и на чудесата от военна доблест на французите през 1792—1793 г. Но забравят материалните, историко-икономическите условия, които именно направиха възможни тия чудеса. Действително революционната разправа с отживелия феодализъм, преминаването на цялата страна, и при това с бързина, решителност, енергия и беззаветност наистина революционно-демократически, към по-висш начин на производство, към свободно селско земевладение — ето материалните, икономическите условия, които с «чудна» бързина спасиха Франция, като *преродиха, обновили* нейната стопанска основа.

Примерът с Франция ни показва едно и само едно: за да се направи Русия способна на отбрана, за да се постигнат и в нея «чудеса» на масов героизъм, трябва с «якобинска» безпощадност да се помете всичко старо и да се обнови, прероди *Русия стопански*. А в ХХ век това не може да се направи само с помитането на царизма (Франция преди 125 години не се ограничи с това). Това не може да се направи даже само с революционното унищожение на помещническото земевладение (ние даже и това не направихме, тъй като есерите и меншевиките измениха на селяните!), само с предаване на земята на селяните. Защото ние живеем в ХХ век; господството над земята *без господство над банките* не е в състояние да прероди и обнови живота на народа.

Материалното, производственото обновяване на Франция в края на ХVIII век беше свързано с политическо и духовно обновяване, с диктатурата на революционната демокрация и революционния пролетариат (от който демо-

крацията не се е обособявала и който беше почти слят с нея) — с безпощадната война, обявена на всичко реакционно. Целият народ и особено масите, т. е. *потиснатите* класи, бяха обхванати от безграничен революционен ентузиазъм; *всички* считаха войната за справедлива, отбранителна и *тя беше в действителност* такава. Революционна Франция се отбраняваше срещу реакционно-монархическа Европа. Не през 1792—1793 г., а много години след това, *след* победата на реакцията вътре в страната, контрареволуционната диктатура на Наполеон превърна войните от страна на Франция от отбранителни в завоевателни.

А в Русия? Ние продължаваме да водим империалистическа война в интерес на капиталистите, в съюз с империалистите, съгласно тайните договори, които *царят* сключи с английските и др. капиталисти, обещавайки в тия договори на руските капиталисти ограбване на чужди страни, Цариград, Лвов, Армения и т. н.

Войната от страна на Русия си остава несправедлива, реакционна, грабителска, докато тя не е предложила справедлив мир и не е скъсала с империализма. Социалният характер на войната, нейното истинско значение се определя не от това, къде се намират неприятелските войски (както мислят есерите и меншевиките, изпадайки до вулгарността на невежия селянин). Този характер се определя от това, *каква политика* се продължава от войната («войната е продължение на политиката»), *коя класа* с какви цели води войната.

Не може да водите масите на грабителска война по силата на тайни договори и да се надявате на техния ентузиазъм. Прогресивната класа на революционна Русия, пролетариатът, все по-ясно съзнава престъпността на войната и буржоазията не само не може да разубеди масите в това, но, напротив, съзнанието за престъпността на войната расте. Пролетариатът в *двете столици* на Русия стана напълно интернационалистически!

Къде може да се говори тук за масов ентузиазъм към войната!

Едното е неразделно свързано с другото, вътрешната политика — с външната. Страната не може да се направи способна за отбрана без най-голям героизъм от страна на народа, който смело, решително осъществява велики икономически преобразования. А не може да се предизвиква

героизъм сред масите, без да се скъса с империализма, без да се предлага на всички народи демократичен мир, без да се превръща по тоя начин войната от завоевателна, грабителска, престъпна в справедлива, отбранителна, революционна.

Само безусловно-последователното скъсване с капиталистите и във вътрешната, и във външната политика е в състояние да спаси нашата революция и нашата страна, стисната в железните клещи на империализма.

Революционната демокрация и революционният пролетариат

За да бъде действително революционна, демокрацията в съвременна Русия трябва да върви в най-тесен съюз с пролетариата, поддържайки неговата борба като единствена докрай революционна класа.

Такъв е изводът, до който довежда разглеждането на въпроса за средствата за борба срещу неизбежната исчужено голяма катастрофа.

Войната създаде такава неизмеримо голяма криза, така напегна материалните и моралните сили на народа, нанесе такива удари на цялата сегашна обществена организация, че човечеството е изправено пред избора: или да загине, или да предаде съдбата си в ръцете на най-революционната класа за най-бързо и най-радикално преминаване към по-висш начин на производство.

По силата на редица исторически причини — по-голямата изостаналост на Русия, особените трудности на войната за нея, крайно голямата гнилост на царизма, извънредно живите традиции на 1905 година — революцията в Русия избухна по-рано, отколкото в другите страни. Революцията извърши това, че за няколко месеца по своя *политически* строй Русия достигна напредналите страни.

Но това не е достатъчно. Войната е неумолима, тя поставя въпроса с безпощадна острота: или ще загинем, или ще достигнем напредналите страни и ще ги надминем *икономически*.

Това е възможно, защото ние имаме пред нас готовия опит на голям брой напреднали страни, готовите резулта-

ти на тяхната техника и култура. На нас ни оказват морална поддръжка растящият в Европа протест против войната, атмосферата на нарастващата световна работническа революция. Нас ни тласка, подтиква извънредно рядката през време на империалистическата война революционно-демократическа свобода.

Ще загинем или с пълна пара ще се устремим напред. Така е поставен въпросът от историята.

И отношението на пролетариата към селячеството в този момент потвърждава — като съответно я видоизменя — старата болшевишка постановка на въпроса: да се изтръгне селячеството от влиянието на буржоазията. Само в това е залогът за спасението на революцията.

А селячеството е най-многообройният представител на цялата дребнобуржоазна маса.

Нашите есери и меншевики се нагърбиха с реакционна роля: да задържат селячеството под влиянието на буржоазията, да водят селячеството към коалиция с буржоазията, а не с пролетариата.

Опитът на революцията учи бързо масите. И реакционната политика на есерите и меншевиките търпи крах: те са бити в Съветите и на двете столици⁸. В двете дребнобуржоазнодемократически партии расте «лява» опозиция. На 10 септември 1917 г. в Питер градската конференция на есерите даде мнозинство от две трети на *левите* есери, които клонят към съюз с пролетариата и отхвърлят съюза (коалицията) с буржоазията.

Есерите и меншевиките повтарят любимото на буржоазията противопоставяне: буржоазия и демокрация. Но всъщност такова противопоставяне е толкова безсмислено, колкото сравняването на килограми с аршини.

Има демократична буржоазия, има буржоазна демокрация: само най-пълното невежество и в историята, и в политическата икономия е способно да отрича това.

На есерите и меншевиките беше нужно това невярно противопоставяне, за да *прикрият* безспорния факт: между буржоазията и пролетариата се намира *дребната буржоазия*. Тя неизбежно, поради своето икономическо класово положение, се колебае между буржоазията и пролетариата.

Есерите и меншевиките теглят дребната буржоазия към съюз с буржоазията. В това е същността на цялата им «коалиция», на цялото коалиционно правителство, на

цялата политика на Керенски, типичен полукадет. След половин година революция тази политика претърпя пълен крах.

Кадетите злорадствуват: революцията, видите ли, претърпя крах, революцията *не* се справи нито с войната, нито с разрухата.

Това не е истина. Крах претърпяха *кадетите и есерите заедно с меншевиките*, защото този блок (съюз) половин година управляваше Русия, в течение на половин година засили разрухата, забърка и затрудни военното положение.

Колкото по-пълен е крахът на *съюза на буржоазията с есерите и меншевиките*, толкова по-бързо *ще се научи* народът. Толкова по-лесно той ще намери *сигурния* изход: съюза на бедното селячество, т. е. на мнозинството от селяните, с пролетариата.

10—14 септември 1917 г.

*Напечатано в края на октомври 1917 г.
в отделна брошура в изд. «Прибой»*

*В. И. Ленин.
Съчинения. Т. 25, с. 335—385*

Как да организираме съревнованието?

Буржоазните автори са изписали и изписват планини хартия, възпявайки конкуренцията, частната предприемчивост и други великолепни доблести и прелести на капиталистите и капиталистическия строй. Обвиняваха социалистите, че не желали да разберат значението на тия доблести и да се съобразяват с «природата на човека». А всъщност капитализмът отдавна е заменил дребното стокково самостоятелно производство, при което конкуренцията можеше в що-годе *широки* размери да възпитава предприемчивост, енергия, смелост в инициативата, с едрото и най-едрото фабрично производство, с акционерните предприятия, синдикати и други монополи. Конкуренцията при *такъв* капитализъм означава нечувано зверско задушаване на предприемчивостта, енергията, смелата инициатива на *масата* от населението, на огромното негово мнозинство, на деветдесет и девет на сто от трудещите се, означава също заменяне на съревнованието с финансовото мошеничество, с деспотизма, с угодничеството във върховете на социалната стълба.

Социализмът не само не задушава съревнованието, а, напротив, за пръв път създава възможност да бъде то приложено действително *широко*, действително в *масов* размер, да бъде въввлечено действително мнозинството на трудещите се на арената на такава работа, гдето те могат да се проявят, да разгърнат своите способности, да проявят таланти, които в народа представляват неназначен извор и които капитализмът е мачкал, потискал и душил с хиляди и милиони.

Днес, когато социалистическото правителство е на власт, наша задача е да организираме съревнованието.

Лакеите и блюдолизците на буржоазията рисуваха социализма като еднообразна, казионна, монотонна, сива казарма. Лакеите на кесията, слугите на експлоататорите — господа буржоазните интелегенти — «плашеха» със

социализма народа, който именно при капитализма е осъден на каторжния и казармен прекомерен и принудителен труд, на полугладно съществуване и тежка мизерия. Първата стъпка към освобождението на трудещите се от тая каторга е конфискацията на помещическите земи, въвеждането на работнически контрол, национализацията на банките. Следващите стъпки ще бъдат национализацията на фабриките и заводите, задължителното организиране на цялото население в потребителни кооперации, които в същото време са кооперации за пласиране на продуктите, държавен монопол на търговията със зърнени храни и другите необходими предмети.

Едва сега се създава широка, наистина масова възможност за проявяване на предприемчивост, съревнование и смела инициатива. Всяка фабрика, от която е изхвърлен капиталистът или поне е обуздан от истински работнически контрол, всяко село, от което е изгонен помещикът-експлоататор и му е отнета земята, са сега, и едва сега, поприще, на което може да се прояви човекът на труда, може малко да подигне главата си, може да се изправи, може да се почувствува човек. За пръв път след столетия трудене за чужди хора, принудителна работа за експлоататорите се дава възможност за *работа за себе си* и при това работа, която се опира на всички придобивки на най-новата техника и култура.

Разбира се, тая най-велика в историята на човечеството замяна на принудителния труд с труда за себе си не може да стане без търкания, трудности и конфликти, без насилие по отношение на закоравелите паразити и техните лакеи. В това отношение нито един работник не си прави илюзии: закалени от дългогодишната каторжна работа за експлоататорите и от техните безбройни подигравки и оскърбления, закалени от тежката нужда, работниците и бедните селяни знаят, че е нужно известно време, за да се *сломи* съпротивата на експлоататорите. Работниците и селяните съвсем не са заразени от сантименталните илюзии на господата интелегентите, на цялата тая новожизненска и друга смет, които «крещяха» до пресипване против капиталистите, «жестикულიраха» против тях, «разгромяваха» ги, за да се разплачат и да се държат като пребито псе, когато работата дойде *до дело*, до реализиране на законите; до осъществяване на практика работата по *свалянето* на капиталистите.

Великата замяна на принудителния труд с труда за себе си, с труд, планомерно организиран в гигантски, общодържавен (до известна степен и в интернационален, в световен) мащаб, изисква също така — освен *«военни»* мерки за смазване съпротивата на експлоататорите — *грамадни организационни*, организаторски усилия от страна на пролетариата и бедните селяни. Организационната задача се преплита в едно неразривно цяло със задачата за безпощадното военно смазване на вчерашните робовладелци (капиталистите) и глутницата техни лакеи — господата буржоазните интелегенти. Ние всякога сме били организатори и началници, ние командувахме — така казват и мислят вчерашните робовладелци и техните послушни слуги измежду интелгенцията, — ние искаме да си останем такива, ние не искаме да слушаме *«простолюднето»*, работниците и селяните, ние не ще им се подчиним, ние ще превърнем знанието в оръдие за защита привилегиите на кесията и господството на капитала над народа.

Така говорят, мислят и действуват буржоата и буржоазните интелегенти. От гледище *на личните им интереси* тяхното поведение е понятно: за блюдолизците и храненците на крепостниците-помещици, за поповете, канцеларските плъхове, за чиновниците — гоголевски типове, за *«интелигентите»*, които са мразели Белински, също така е било *«трудно»* да се разделят с крепостното право. Но делото на експлоататорите и техните интелегентски слуги е безнадеждно дело. Работниците и селяните рушат тяхната съпротива — за съжаление още недостатъчно твърдо, решително и безпощадно — *и ще я сломяват*.

«Те» мислят, че *«простият народ»*, *«простите»* работници и бедните селяни не ще се справят с великата, наистина героична в световноисторически смисъл на думата задача от организационен характер, възложена върху плещите на трудещите се от социалистическата революция. *«Без нас не ще могат»* — се утешават привикналите да служат на капиталистите и на капиталистическата държава интелегенти. Тяхната нахална сметка не ще се оправдае: образованите хора днес вече се отделят, преминавайки на страната на народа, на страната на трудещите се, помагайки да се сломи съпротивата на слугите на капитала. А организационни таланти сред селяните и работническата класа има много и тия таланти едва-едва започват да се осъзнават, да се пробуждат, да се стремят към жива, творческа

и велика работа, да се заемат самостоятелно със строителството на социалистическото общество.

Една от най-главните задачи днес, ако не най-главната, е да се развие колкото се може по-широко тая самостоятелна инициатива на работниците и изобщо на всички трудещи се и експлоатирани за творческа *организационна* работа. На всяка цена трябва да се разбие старият, *нелепият*, дивашкият, гнусният и отвратителен предразсъдък, че уж само така наречените «висши класи», само богатите или миналите през школата на богатите класи могат да управляват държавата, да ръководят организационното строителство на социалистическото общество.

Това е предразсъдък. Той се поддържа от гнилата рутина, от вкаменелостта и робската привичка, а още повече от мръсната алчност на капиталистите, заинтересовани да управляват, грабейки, и да грабят, управлявайки. Не. Работниците не ще забравят нито за минута, че им е нужна силата на знанието. Необикновеното усърдие, което проявяват работниците в образованието, проявяват го тъкмо сега, доказва, че в това отношение заблуждения в средата на пролетариата няма и не може да има. Но *организаторската* работа е по-силите и на *обикновения* работник и селянин, обладаващ грамотност, познаване на хората, практически опит. Такива хора сред «простолюдието», за което буржоазните интелегенти говорят с високомерие и пренебрежителност, има *много*. Такива таланти сред работническата класа и селяните са още неначенат извор и изключително богат извор.

Работниците и селяните още «се боят», още не са свикнали с това, че *те* сега са *господстващата* класа, още не са достатъчно решителни. Превратът не можа да създаде *изведнъж* такива качества у милиони и милиони хора, които са били принудени от глад и нужда през целия си живот да работят под камшик. Но тъкмо в това е силата, тъкмо в това е жизненоспособността, тъкмо в това е непобедимостта на Октомврийската революция от 1917 г., че *тя буди* тия качества, руши всички стари прегради, къса старите вериги, извежда трудещите се на пътя на *самостоятелното* творчество на новия живот.

Отчетност и контрол — ето *главната* икономическа задача на всеки Съвет на работническите, войнишките и селските депутати, на всяка потребителна кооперация, на всеки съюз или комитет за снабдяване, на всеки фабрично-

заводски комитет или изобщо орган на работническия контрол.

Борбата против старата привичка — да се гледа на мярката на труда, на средствата за производство от гледище на поробения човек, а именно как да се освободи от излишно претоварване, как да изтръгне поне *късче от буржоазията*, тази борба е необходима. Тази борба вече започнаха челните, съзнателните работници, които дават решителен отпор на ония пришълци във фабричната среда, които особено много се появиха през време на войната и които сега искат да се отнасят към *народната* фабрика, към фабриката, преминала в собственост на народа, както по-рано, изхождайки от единствената мисъл: «да откъснат по-голямо парче и да избягат». Всичко съзнателно, честно и мислещо сред селяните и сред трудещите се маси ще застане в тази борба на страната на челните работници.

Отчетност и контрол, ако те се извършват от Съветите на работническите, войнишките и селските депутати, като върховна държавна власт, или по указанията, по пълномощието на *тая* власт — отчетност и контрол повсеместен, всеобщ, универсален — отчетност и контрол за количеството на труда и за разпределението на продуктите, — в това е *същността* на социалистическото преобразование, щом политическото господство на пролетариата е създадено и осигурено.

Отчетността и контролът, които са необходими за прехода към социализма, могат да бъдат само масови. Само доброволното и добросъвестното, извършвано с революционен ентузиазъм сътрудничество на *масата* от работниците и селяните в отчетността и контрола *над богатите, над мошениците, над паразитите, над хулиганите* може да победи тия остатъци от проклетото капиталистическо общество, тоя измет на човечеството, тия безнадеждно гнили и умъртвели членове, тая зараза, чума, язва, оставена на социализма в наследство от капитализма.

Работници и селяни, трудещи се и експлоатирани! Земята, банките, фабриките и заводите преминаха в собственост на целия народ! Заемете се *сами* с отчетността и контрола над производството и разпределението на продуктите—това и *само* това е пътят към победата на социализма, залогът за неговата победа, залогът за победата над всяка експлоатация, над всяка нужда и мизерия! Защото в Русия има достатъчно жито, желязо, дървен материал,

вълна, памук и лен за всички, стига само правилно да се разпределят трудът и продуктите, стига само да се установи всенароден *делови, практически* контрол над това разпределение, стига само да победим *не само* в политиката, но и в *ежедневния икономически* живот враговете на народа: богатите и техните храненици — след това мошениците, паразитите и хулиганите.

Никаква пощада за тия врагове на народа, врагове на социализма, врагове на трудещите се. Война на живот или на смърт против богатите и техните храненици, против буржоазните интелегенти; война против мошениците, паразитите и хулиганите. И едните, и другите, и първите, и последните са родни братя, деца на капитализма, синчета на помещническото и буржоазно общество — общество, в което една шепа хора грабеше народа и се гавреше над народа — общество, в което нуждата и мизерията изхвърляше хиляди и хиляди на пътя на хулиганството, продажността, мошеничеството, на изгубването на човешкия образ — общество, в което неизбежно се възпитаваше стремеж у трудещите се да избягат, макар чрез измама, от експлоатацията, да изклинчат, да се избавят, макар за минута, от омразната работа, да изскубнат поне парче хляб по какъвто и да е начин, на каквато и да е цена, за да не гладуват, за да не чувствуват себе си и своите близки недояждащи.

Богатите и мошениците — това са двете страни на един и същ медал, това са двете главни категории *паразити*, откърмени от капитализма, това са главните врагове на социализма, тия врагове трябва да поставим под специалния надзор на цялото население и с тях трябва да се разправяме безпощадно при най-малкото нарушение на правилата и законите на социалистическото общество от тях. Всяка слабост, всякакви колебания, всяко сантименталничене в това отношение би било най-голямо престъпление пред социализма.

За да обезвредим от тия паразити социалистическото общество, трябва да организираме всенародна отчетност и контрол над количеството на труда, над производството и разпределението на продуктите, отчетност и контрол, поддържани доброволно, енергично и с революционен ентузиазъм от милиони и милиони работници и селяни. А за да организираме тази отчетност и контрол, който е *напълно достъпен*, напълно по силите на всеки честен, раз-

бран и разпоредителен работник и селянин, трябва да съживим техните собствени, произлизащи от тяхната среда организаторски таланти, трябва да възбудим у тях — и да организираме в общодържавен мащаб — *съревнование* в областта на организаторските успехи, работниците и селяните трябва ясно да разберат разликата между необходимия съвет от страна на образования човек и необходимия контрол от страна на «простия» работник и селянин над *разпуснатостта*, толкова обикновена у «образованите» хора.

Тая разпуснатост, небрежност, немарливост, неакуратност, нервна припряност, склонност да се заменя делото с дискусия, работата — с разговори, склонност да се заемат с всичко и нищо да не довършват докрай е едно от свойствата на «образованите хора», които съвсем не произтичат от лошата природа на последните, още по-малко от зли намерения, а от всички техни жизнени привычки, от обстановката на техния труд, от преуморяването, от ненормалното отделяне на умствения труд от физическия и пр. и пр.

Между грешките, недостатъците и пропуските в нашата революция немалка роля играят тези и други грешки, които се пораждат от тия печални — но неизбежни в дадения момент — свойства на интеллигентите из нашата среда и от *липсата* на достатъчен контрол от страна на *работниците* над *организаторската* работа на интеллигентите.

Работниците и селяните още се «боят», те трябва да се избавят от това и те *н е с ъ м н е н о* ще се избавят. Но не може да се мине без съвета, без ръководещото напътствие на образованите хора, интеллигентите, специалистите. Всеки що-годе разумен работник и селянин разбира това прекрасно и интеллигентите от нашата среда не могат да се оплачат от липса на достатъчно внимание и другарско уважение от страна на работниците и селяните към тях. Но едно нещо е съвет и ръководно напътствие, а друго нещо е организиране на *п р а к т и ч е с к а* отчетност и контрол. Интеллигентите много често дават великолепни съвети и ръководни напътствия, но се оказват до смешност, до нелепост, до позор «несръчни», неспособни да *п р о к а р а т* в живота тия съвети и напътствия, да въведат *п р а к т и ч е с к и к о н т р о л*, за да се превърнат думите в дела.

Ето къде не можем да минем в никой случай без помощта и *б е з р ъ к о в о д н а т а* роля на практиците-организатори измежду «народа», измежду работниците и труде-

щите се селяни. «Не боговете пекаат грънците» — тая истина трябва по-добре от всичко да си втълпят в главата работниците и селяните. Те трябва да разберат, че сега цялата работа е в *практиката*, че е настъпил именно историческият момент, когато теорията се превръща в практика, оживява се от практиката, проверява се от практиката, когато особено са верни думите на Маркс: «Всяка стъпка на практическото движение е по-важна от дузина програми» — всяка крачка в работата за практически реалното обуздаване, намаляване, вземане под пълна отчетност и надзор богатите и мошениците е по-важна от дузина прекрасни разсъждения за социализма. Защото «теорията, приятелю мой, е сива, но зелено е вечното дърво на живота».

Трябва да се организира съревнование между практици-те-организатори измежду работниците и селяните. Трябва да се борим против всяко шаблонизиране и против опитите да се установи еднообразие отгоре, към което са така склонни интелегентите. Демократическият и социалистически централизъм няма нищо общо нито с шаблонизирането, нито с установяването на еднообразие отгоре. Единството в основното, в коренното, в същественото не се нарушава, а се осигурява чрез *многообразието* в подробностите, в местните особености, в начините на *подхода* към работата, в *начините* за осъществяване на контрола, в *пътищата* за изтребването и обезвредяването на паразитите (на богатите и мошениците, на разпуснатите и истериците измежду интелегенцията и т. н. и др. т.).

Парижката комуна ни показва велик образец на съчетание на инициативата, на самостоятелността, на свободата на движение, на енергията на размаха отдолу — и на доброволния, чужд на шаблоните централизъм. Нашите Съвети вървят по същия път. Но те още се «боят», още не са се разгънали, не са «влезли» в своята нова, велика, творческа работа за създаване на социалистически порядки. Съветите трябва по-смело, по-инициативно да се заемат за работа. Трябва всяка «комуна» — всяка фабрика, всяко село, всяка потребителна кооперация, всеки комитет за снабдяване — да се изявят, *съревновавайки се* помежду си, като практически организатори на отчетността и контрола над труда и разпределението на продуктите. Програмата на тази отчетност и контрол е проста, ясна и разбираема за всеки: всеки да има хляб, всички да ходят със

здрави обуща и в нескъсано облекло, да имат топло жилище, да работят добросъвестно, нито един мошеник (в това число и отбягващите от работа) да не се разхожда на свобода, а да седи в затвора или да отбива наказанието си на принудителна работа от най-тежък вид; нито един богаташ, който отстъпва от правилата и законите на социализма, да не може да избегне участието на мошеника, която справедливо трябва да стане част на богатия. «Който не работи, не трябва да яде» — ето *практическата* заповед на социализма. Ето кое трябва да се нареди *практически*. Ето с какви *практически* успехи трябва да се гордеят нашите «комуни» и нашите организатори измежду работниците и селяните, толкова повече измежду интеллигентите (толкова *повече*, защото те са *много* привикнали, *прекалено много* привикнали да се гордеят със своите общи указания и резолюции).

Хиляди форми и начини за практическата отчетност и контрол над богатите, мошениците и паразитите трябва да бъдат създадени и изпитани на практика от самите комуни, от малките ядки в селото и града. Разнообразието тук е гаранция за жизнеността, гаранция за успеха в постигането на общата единна цел: *да се очисти* руската земя от всякакви вредни насекоми, от бълхите — мошеници, от дървениците — богаташи, и прочее и прочее. На едно място ще хвърлят в затвора десетина богаташи, дузина мошеници, половин дузина работници, които отбягват от работа (също така хулигански, както отбягват от работа много словослагатели в Питер, особено в партийните печатници). На друго място — ще ги поставят да чистят нужници. На трето място — след излежаването на карцера ще ги снабдят с жълти билети, така че целият народ, до тяхното поправяне, да ги следи като *вредни* хора. На четвърто място — ще разстрелят на място един от десетина провинили се в паразитизъм. На пето място — ще измислят комбинации от разни средства и по пътя например на условното освобождение ще постигнат бързо поправяне на поправимите елементи измежду богатите, измежду буржоазните интеллигенти, измежду мошениците и хулиганите. Колкото по-разнообразен, толкова по-добър, толкова по-богат ще бъде общият опит, толкова по-сигурен и по-бърз ще бъде успехът на социализма, толкова по-лесно практиката ще създаде — защото само практиката може да създаде — *най-добрите* начини и средства за борба.

В коя комуна, в кой квартал на големия град, в коя фабрика, в кое село няма гладни, няма безработни, няма богати паразити, няма мерзавци измежду лакенте на буржоазията, саботажници, които се наричат интеллигенти? В коя е направено повече за повишаване производителността на труда, за построяване нови хубави домове за бедните, за настаняването им в домовете на богатите, за редовното снабдяване с бутилка мляко всяко дете от бедните семейства? — Ето върху какви въпроси трябва да се разгърне *съревносанието* на комуните, на общините, на потребително-производителните дружества и кооперации, на Съветите на работническите, войнишките и селските депутати. Ето на каква работа трябва *практически* да се отделят и да се издигат горе, в общодържавното управление, *организаторските таланти*. Те са много сред народа. Те само са потиснати. Трябва да им помогнем да се развият. Те *и само те*, с подкрепата на масите, ще могат да спасят Русия и да спасят делото на социализма.

Написано на 25—28 декември 1917 г.
(7—10 януари 1918 г.)

За пръв път напечатано на 20 януари
1929 г. във вестник «Правда», бр. 17
Подпис: В. Л е н и н

В. И. Ленин.
Съчинения. Т. 26, с. 403—413.

Предстоящите задачи на съветската власт

Международното положение на Руската съветска република и основните задачи на социалистическата революция

Благодарение на постигнатия мир — въпреки всичката му тежест и всичката му нетрайност — Руската съветска република получава възможност да съсредоточи за известно време своите сили върху най-важната и най-трудната страна на социалистическата революция — именно върху организационната задача.

Тази задача е ясно и точно поставена пред всички трудещи се и потиснати маси в 4-ия абзац (4-ата част) на резолюцията, приета на 15 март 1918 г. на Московския извънреден конгрес на Съветите — в същия абзац (или в същата част) на резолюцията, където се говори за самодисциплината на трудещите се и за безпощадната борба с хаоса и дезорганизацията.

Нетрайността на постигнатия от Руската съветска република мир се обуславя, разбира се, не от това, че тя възнамерява сега да възобнови военните действия; — освен буржоазните контрареволуционери и техните пригласници (меншевиките и др.) нито един вменяем политик не мисли за това. Нетрайността на мира се обуславя от това, че в граничните с Русия от запад и изток империалистически държави, които притежават грамадна военна сила, всяка минута може да вземе връх военната партия, съблазнена от моментната слабост на Русия и подтиквана от ненавиждащите социализма и алчни за грабеж капиталисти.

При такова положение на нещата за нас действителна, не книжна, гаранция за мира е само разногласието между империалистическите държави, което е достигнало край-

ни предели и се проявява, от една страна, във възобновяването на империалистическата касапница за народите на Запад и, от друга страна — в крайно изостреното империалистическо съревнование между Япония и Америка за господство над Великия океан и неговото крайбрежие.

Ясно е, че облегната на една тъй слаба защита, нашата Съветска социалистическа република се намира в извънредно несигурно, безусловно критично международно положение. Необходимо е крайно напрежение на всички наши сили, за да използваме предоставения ни от стечението на обстоятелствата отдых за излекуване на извънредно тежките рани, нанесени върху целия обществен организъм на Русия от войната, и за икономическия подем на страната, без което не може и дума да става за що-годе сериозно повишаване на отбранителната способност.

Ясно е също, че сериозно съдействие на закъснялата поради редица причини социалистическа революция на Запад ние ще окажем само в такава степен, в каквата ще можем да решим поставената пред нас организационна задача.

Основно условие за успешно разрешаване на стоящата пред нас на първо място организационна задача е пълното усвояване от политическите ръководители на народа, т. е. от членовете на Руската комунистическа партия (болшевики), а сетне и от всички съзнателни представители на трудещите се маси, на основната разлика между предишните буржоазни революции и сегашната социалистическа революция в разглежданото отношение.

В буржоазните революции главната задача на трудещите се маси се състоеше в изпълнението на отрицателната или разрушителната работа по унищожаването на феодализма, монархията и Средновековието. Положителната или градивната работа по организирането на новото общество извършваше имотното, буржоазното малцинство от населението. И то изпълняваше тая задача, въпреки съпротивата на работниците и на бедните селяни, сравнително лесно не само защото съпротивата на експлоатираните от капитала маси поради тяхната разпокъсаност и неразвитост бе тогава крайно слаба, но и защото главната организираща сила на анархистически построеното капиталистическо общество е стихийно растящият на ширина и дълбочина пазар — национален и интернационален.

Напротив, главна задача на пролетариата и на ръково-

лените от него бедни селяни във всяка социалистическа революция — а следователно и в започнатата от нас на 25 октомври 1917 г. социалистическа революция в Русия — е положителната или градивната работа по уреждането на извънредно сложната и тънка мрежа на новите организационни отношения, които обхващат планомерното производство и разпределение на продуктите, необходими за съществуването на десетки милиони хора. Такава революция може да бъде осъществена с успех само при самостоятелното историческо творчество на мнозинството от населението, преди всичко на мнозинството от трудещите се. Само в случай че пролетариатът и бедните селяни съумеят да намерят в себе си достатъчно съзнателност, идейност, самоотверженост, настойчивост — победата на социалистическата революция ще бъде осигурена. Като създадохме нов, съветски тип държава, който открива възможност за трудещите се и потиснати маси да вземат най-дейно участие в самостоятелното строителство на новото общество, ние разрешихме само една малка част от трудната задача. Главната трудност е в икономическата област: да се осъществи най-строга и повсеместна отчетност и контрол над производството и разпределението на продуктите, да се повиши производителността на труда, да се *обобществи* производството *на практика*.

Развитието на Болшевишката партия, която днес е правителствена партия в Русия, особено нагледно показва в какво се състои преживяваният от нас и съставлящ своеобразието на днешния политически момент исторически прелом, който изисква нова ориентация на съветската власт, т.е. нова постановка на новите задачи.

Първа задача на всяка партия на бъдещето е да убеди мнозинството от народа в правилността на своята програма и тактика. Тая задача стоеше на първо място както при царизма, така и в периода на съглашателството на черновци и черетелиевци с керенскиевци и кишкиновци. Днес тая задача, която, разбира се, далече още не е завършена (и която никога не може да бъде изчерпана докрай), е в главни черти решена, тъй като мнозинството от работниците и селяните в Русия, както безспорно показва последният конгрес на Съветите в Москва, стои безусловно на страната на болшевиките.

Втората задача на нашата партия бе да завоюва политическата власт и да смаже съпротивата на експлоататорите. И тая задача съвсем не е изчерпана докрай и не може да се пренебрегва, тъй като монархистите и кадетите, от една страна, и техните пригласници и лакеи, меншевиките и десните есери — от друга, пропължават опитите да се обединят, за да съборят съветската власт. Но в главната си част задачата да се смаже съпротивата на експлоататорите, е вече решена в периода от 25 октомври 1917 г. до (приблизително) февруари 1918 г. или до предаването на Богаевски.

На дневен ред се поставя сега, като предстояща и съставлява своеобразието на преживявания момент, третата задача — да се организира *управлението* на Русия. Разбира се, тая задача се поставяше и се решаваше от нас още на другия ден след 25 октомври 1917 година, но досега, докато съпротивата на експлоататорите вземаше още формата на открита гражданска война, досега задачата за управлението *не можеше* да стане *главна, централна* задача.

Сега тя стана такава. Ние, партията на болшевиките, *убедихме* Русия. Русия ние *отвоювахме* — от богатите за бедните, от експлоататорите за трудещите се. Ние трябва сега да *управляваме* Русия. И цялото своеобразие на преживявания момент, цялата трудност се състои в това — да се разберат *особеностите на прехода* от главната задача за убеждаване на народа и за военно смазване на експлоататорите към главната задача на *управлението*.

За пръв път в световната история социалистическа партия успя да завърши в главни черти завоюването на властта и смазването на експлоататорите, успя да се *доближи непосредствено* до задачата на *управлението*. Трябва да се окажем достойни изпълнители на тая извънредно трудна (и извънредно благодарна) задача на социалистическия преврат. Трябва да се *разбере*, че за успешното управление е необходимо — *освен* умението да *убедиш*, *освен* умението да *победиш* в гражданската война — и умението *практически* да *организираш*. Това е най-трудната задача, тъй като се касае за организирането по новому на най-дълбоките, икономическите основи на живота на десетки и десетки милиони хора. И това е най-благодарната задача, тъй като само *след* нейното решаване (в главните и основни черти) ще може да се каже, че Русия е *станала* не само съветска, но и социалистическа република.

Общият лозунг на момента

Очертаното по-горе обективно положение, създадено от крайно тежкия и нетраен мир, от крайно мъчителната разруха, от безработицата и глада, които ни останаха в наследство от войната и от господството на буржоазията (в лицето на Керенски и на поддържащите го меншевики и десни есери), всичко това неизбежно породило крайна умора и дори изтощаване силите на широките трудещи се маси. Тия маси настоятелно искат — и не може да не искат — известен отдых. На дневен ред се поставя възстановяването на производителните сили, разрушения от войната и от хазяйниченето на буржоазията — излекуването на раните, нанесени от войната, от поражението във войната, от спекулата и от опитите на буржоазията да възстанови съборената власт на експлоататорите; — икономическият подем на страната — здравата охрана на елементарния ред. Може да изглежда парадоксално, но в действителност, по силата на посочените обективни условия, е съвсем несъмнено, че съветската власт в дадения момент може да осигури преминаването на Русия към социализма само в случай че практически реши, въпреки противодействието на буржоазията, меншевиките и десните есери, именно тия най-елементарни и крайно елементарни задачи по запазване на обществеността. Практическото решение на тия най-елементарни задачи и преодоляването на организационните трудности при първите крачки към социализма представляват сега — по силата на конкретните особености на даденото положение и при съществуването на съветската власт с нейните закони за социализацията на земята, за работническия контрол и прочее — двете страни на един и същ медал.

Води акуратно и добросъвестно сметка на парите, стопанисвай икономично, не лентяйствуй, не кради, спазвай най-строга дисциплина в труда — именно такива лозунги, справедливо осмивани от революционните пролетарии тогава, когато буржоазията прикриваше с подобни думи своето господство като експлоататорска класа, се превръщат днес, след събарянето на буржоазията, в поредни и главни лозунги на момента. И практическото осъществяване на тия лозунги от *масата* на трудещите се е, от една страна, *единственото* условие за спасяване на страната, до полусмърт изтерзана от империалистическата вой-

на и империалистическите хищници (с Керенски начело), а, от друга страна, практическото осъществяване на тия лозунги от *свѣтската* власт — с *нейните* методи, въз основа на *нейните* закони — е необходимо и *достатъчно* за окончателната победа на социализма. Това именно не могат да разберат ония, които презрително избягват да издигат на първо място такива «изтъркани» и «банални» лозунги. В дребноселската страна, която само преди година събори царизма и преди по-малко от половин година се освободи от керенскиевци, остана, естествено, немалко стихиен анархизъм, засилен от озверяването и подивяването, които придружават всяка дълга и реакционна война, създадоха се немалко настроения на отчаяние и безпредметно озлобление; ако прибавим към това и провокаторската политика на буржоазните лакеи (меншевики, десни есери и пр.), ще стане напълно ясно какви продължителни и упорити усилия на най-добрите и най-съзнателните работници и селяни са необходими за пълен прелом в настроенията на масата и за нейното преминаване към правилен, упорит, дисциплиниран труд. Само такъв преход, осъществен от масата на беднотата (пролетарии и полупролетарии), е в състояние да завърши победата над буржоазията и особено над най-упоритата и многобройна селска буржоазия.

Новата фаза на борбата с буржоазията

Буржоазията е победена у нас, но тя още не е изтръгната с корена, не е унищожена и дори не е сломена още докрай. Ето защо на дневен ред се поставя нова, по-висша форма на борба с буржоазията, преминаване от най-простата задача за по-нататъшно експроприиране на капиталистите към много по-сложната и трудна задача за създаване на такива условия, при които буржоазията да не може нито да съществува, нито отново да възниква. Ясно е, че тая задача е неизмеримо по-висока и че без нейното разрешаване няма още социализъм.

Ако вземем мащаба на западноевропейските революции, днес ние стоим приблизително на равнището, достигнато в 1793 година и в 1871 година. Ние имаме законното право да се гордеем, че сме се издигнали на това равнище и в едно отношение сме отишли несъмнено малко по-далеч, а именно: декретирахме и въведохме в цяла Русия по-

висш *тип* държава — съветската власт. Но ние не можем в никой случай да се задоволим с постигнатото, тъй като сме само започнали прехода към социализма, но решаващото в *това* отношение *още* не сме осъществили.

Решаващо е организирането на най-строга и всенародна отчетност и контрол над производството и разпределението на продуктите. А в ония предприятия, в ония клонове и страни на стопанството, които отнехме от буржоазията, ние *още нямаме* отчетност и контрол, а без това не може да става и дума за второто, също така съществено, материално условие за въвеждането на социализма, именно повишаването — в общонационален мащаб — на производителността на труда.

Ето защо задачата на днешния момент не би могла да се определи с простата формула: да продължаваме настъплението срещу капитала. Въпреки че капитала ние несъмнено не сме доубили и че е безусловно необходимо да се продължи настъплението срещу тоя враг на трудещите се, такова определение би било неточно, неконкретно, то не би държало сметка за *своеобразието* на дадения момент, когато в интерес на успеха на *по-нататъшното* настъпление трябва *сега* да се «спре» настъплението.

Това може да се поясни, като се сравни нашето положение във войната против капитала с положението на оная победоносна войска, която е отнела, да речем, половината или две трети от територията на неприятеля и е принудена да спре настъплението, за да събере силите си, да увеличи запасите от бойни средства, да поправи и засили комуникационната линия, да построи нови складове, да докара нови резерви и т. н. Спирането при подобни условия на настъплението на победоносната войска е необходимо именно в интерес на отвоюването от неприятеля на останалата територия, т. е. в интерес на пълната победа. Който не е разбрал, че именно такава е предписваното ни от обективното положение на нещата в днешния момент «спиране» на настъплението срещу капитала, той не е разбрал нищо от преживявания политически момент.

Разбира се, за «спиране» на настъплението срещу капитала може да се говори само в кавички, т. е. само метафорично. В обикновената война може да се даде обща заповед за спиране на настъплението, може действително да се спре движението напред. Във войната срещу капитала движението напред не може да се спре и не може и дума

да става да се откажем от по-нататъшно експроприране на капитала. Става дума за изменение *центъра на тежестта* на нашата икономическа и политическа работа. Досега *на пръв план* стояха мерките за непосредствената експроприация на експроприаторите. Сега *на пръв план* се поставя организирането на отчетността и контрола в ония стопанства, където капиталистите са вече експроприирани, и във всички останали стопанства.

Ако бихме поискали сега да продължаваме с предишния темп да експроприираме капитала по-нататък, ние навярно бихме претърпели поражение, тъй като нашата работа по организирането на пролетарската отчетност и контрол е явно, очевидно за всеки мислещ човек, *изостанала* от работата по *непосредствената* «експроприация на експроприаторите». Ако залегнем сега с всички сили върху работата по организирането на отчетността и контрола, ние ще можем да решим тая задача, ще наваксаме пропуснатото, ще спечелим *цялата* наша «кампания» против капитала.

Но признанието, че трябва да се навакса пропуснатото, не е ли равносилно на признанието за някаква извършена грешка? — Ни най-малко. Нека приведем пак едно военно сравнение. Ако може да се разбие и отхвърли неприятелят само с отряди лека кавалерия — това трябва да се направи. А ако това може да се направи успешно само до известен предел, то напълно мислимо е, че зад тоя предел възниква необходимостта да се докара тежка артилерия. Като признаваме, че трябва сега да се навакса пропуснатото с докарването на тежка артилерия, ние съвсем не признаваме за грешка победоносната кавалерийска атака.

Лакеите на буржоазията ни упрекваха често, че сме водели «червеногвардейска» атака срещу капитала. Глупав упрек, достоен именно за лакеите на кесията. Тъй като «червеногвардейската» атака срещу капитала *на времето си* се налагаше от обстоятелствата безусловно: първо, капиталът *тогава* се съпротивяваше по военному — в лицето на Керенски и Краснов, на Савинков и Гоц (Гегечкори и днес така се съпротивява), Дутов и Богаевски. Военната съпротива не може да се сломи другояче освен с военни средства и червеногвардейците вършеха най-благородното и най-велико историческо дело — освобождението на трудещите се и експлоатираните от потисничеството на експлоататорите.

Второ, ние не бихме могли тогава да поставим на пръв план методите на управлението вместо методите на смазването и поради това, че изкуството да се управлява не е вродено у хората, а се добива от опит. Тогава ние нямахме този опит. Сега го имаме. Трето, тогава ние не можехме да имаме на свое разположение специалисти от разните отрасли на знанието и техниката, тъй като те или се сражаваха в редовете на богаевскиевци, или имаха още възможност да оказват системна и упорита пасивна съпротива чрез *саботаж*. А сега ние сломихме саботажа. «Червеногвардейската» атака срещу капитала беше успешна, беше победоносна, тъй като ние победихме и военната съпротива на капитала, и саботажническата съпротива на капитала.

Значи ли това, че *винаги* е уместна, при *всички* обстоятелства е уместна «червеногвардейската» атака срещу капитала, че нямаме други начини за борба с капитала? Да се мисли така, би било детинщина. Ние победихме с леката кавалерия, но ние имаме и тежка артилерия. Ние побеждавахме с методите на смазването, ще съумеем да побеждаваме и с методите на управлението. Трябва да умееш да изменяш методите на борба срещу врага, когато се изменят обстоятелствата. Ние нито за минута не ще се откажем от «червеногвардейското» смазване на г-да савинковци и гегечкориевци, както и на всички други помещически и буржоазни контареволуционери. Но ние не ще бъдем толкова глупави, за да поставяме на първо място «червеногвардейските» методи в такова време, когато епохата на необходимостта от червеногвардейски атаки в основата си е завършена (и е завършена победоносно) и когато на вратата чука епохата на използване от пролетарската държавна власт буржоазните специалисти за такова преораване на почвата, че на нея съвсем да не може да расте никаква буржоазия.

Това е своеобразна епоха, или по-точно период на развитие, и за да победим капитала докрай, трябва да умеем да приспособим формите на нашата борба към своеобразните условия на такъв период.

Без ръководството на специалистите от разните отрасли на знанието, техниката и опита преминаването към социализма е невъзможно, тъй като социализмът изисква съществено и масово движение напред към по-висока производителност на труда в сравнение с капитализма и на базата на постигнатото от капитализма. Социализмът трябва

ва по своему, със свои методи — да кажем по-конкретно, със *съветски* методи — да осъществи това движение напред. А специалистите в своята маса, по силата на цялата обстановка на оня обществен живот, който ги е направил специалисти, са неизбежно буржоазни. Ако нашият пролетариат, след като завладя властта, бързо беше решил задачата за отчетността, контрола, организирането във всенароден мащаб (това бе неосъществимо поради войната и изостаналостта на Русия), — тогава, сломили саботажа, ние чрез всеобщата отчетност и контрол бихме подчинили напълно на себе си и буржоазните специалисти. Поради значителното «закъсняване» с отчетността и контрола изобщо ние, макар и да успяхме да победим саботажа, *още не сме* създали такава обстановка, която да даде в наше разположение буржоазните специалисти; масата саботьори «отиват на служба», но най-добрите организатори и най-големите специалисти могат да бъдат използвани от държавата или по старому, по буржоазному (т. е. срещу висока заплата), или по новому, по пролетарски (т. е. чрез създаване такава обстановка на всенародна отчетност и контрол от долу, която неизбежно и от само себе си би подчинила и привлякла специалистите).

Сега стана нужда да припомним към старото, буржоазно средство и да се съгласим на много високо заплащане «услугите» на най-големите от буржоазните специалисти. Всички, които познават работата, виждат това, но не всички вникват в значението на подобна мярка от страна на пролетарската държава. Ясно е, че такава мярка е компромис, отстъпление от принципите на Парижката комуна и на всяка пролетарска власт, които принципи изискват свеждане на заплатите до равнището на заплатата на среден работник, изискват борба на дело, а не на думи с кариеризма.

Нещо повече. Ясно е, че такава мярка е не само спиране — в известна област и в известна степен — на настъплението срещу капитала (тъй като капиталът е не сума от пари, а определено обществено отношение), но и *крачка назад* на нашата социалистическа, съветска, държавна власт, която от самото начало провъзгласи и поведе политика на намаление високите заплати до заплатата на среден работник.¹⁰

Разбира се, лакеите на буржоазията, особено долнопробните като меншевиките, новожизненците, десните есе-

ри, ще се подсмиват по повод признанието, че правим крачка назад. Но ние няма защо да обръщаме внимание на подсмиването. Ние трябва да изучаваме особеностите на извънредно трудния и нов път към социализма, без да прикриваме нашите грешки и слабости, а като се стараем навреме да довършваме недовършеното. Да крием от масите, че привличането на буржоазните специалисти чрез извънредно високи заплати е отстъпление от принципите на Комуната, би значило да изпадаме до равнището на буржоазните политикани и да лъжем масите. Открито да обясним как и защо сме направили крачка назад, след това гласно да обсъдим какви средства има за наваксване на пропуснатото — това значи да възпитаваме масите и от опита да се учим, заедно с тях да се учим да строим социализма. Едва ли е имало поне един победоносен военен поход в историята, при който на победителя да не се е случвало да прави отделни грешки, да търпи частични поражения, да отстъпва временно в едно или друго, тук или там назад. А предприетият от нас «поход» срещу капитализма е милион пъти по-труден и от най-трудния военен поход и би било глупаво и позорно да изпадаме в униние по повод на отделно и частично отстъпление.

Да пристъпим към въпроса откъм практическата му страна. Да допуснем, че на Руската съветска република са необходими 1000 първокласни учени и специалисти от разните области на знанието, техниката и практическия опит за ръководене народния труд с цел за възможно по-бързо икономическо издигане на страната. Да допуснем, че на тия «звезди от първа величина» трябва да се плаща — повечето от тях, разбира се, са толкова по-развратени от буржоазните нрави, колкото по-охотно крещят за развратеност на работниците — по 25 000 рубли годишно. Да допуснем, че тая сума (25 милиона рубли) трябва да се удвои (като предполагаме раздаване на премии за особено успешно и бързо изпълнение на най-важните от организаторско-техническите задачи) или дори да се учетвори (като предполагаме привличането на няколкостотин по-взискателни специалисти от чужбина). Пита се, може ли да се признае за прекалено голям или не по силите на Съветската република един разход от петдесет или сто милиона рубли годишно за реорганизирането на народния труд по последната дума на науката и техниката? Разбира се, че не. Преобладаващото мнозинство от съзнателните работници и

селяни ще одобри такъв разход, знаейки от практическия живот, че нашата изостаналост ни принуждава да губим милиарди, а такава степен на организираност, отчетност и контрол, с които да предизвикаме поголовно и доброволно участие на «звездите» на буржоазната интелигенция в *нашата* работа, ние *още не сме* достигнали.

Раззира се, въпросът има и друга страна. Развъртащото влияние на високите заплати е неоспоримо — и върху съветската власт (толкова повече че при бързия преврат към тая власт не можеше да не се присъединят известен брой авантюристи и мошеници, които заедно с бездарните или безсъвестните измежду разните комисари са готови да станат «звезди» на . . . хазнокрадството), и върху работническата маса. Но всичко мислещо и честно сред работниците и бедните селяни ще се съгласи с нас, ще признае, че ние не сме в състояние изведнъж да се избавим от лошото наследство на капитализма, че Съветската република може да бъде освободена от «дан» 50 или 100 милиона рубли (дан заради нашата собствена изостаналост в организирането на *всенаародната* отчетност и контрол *отоолу*), само като се организираме, като стягаме дисциплината сред самите нас, като чистим своята среда от всички, които «пазят наследството на капитализма», които «спазват традициите на капитализма», т. е. от лентяите, тунейдците, хазнокрадците (сега цялата земя, всички фабрики, всички железници са «хазна» на Съветската република). Ако съзнателните челници измежду работниците и бедните селяни успеят с помощта на съветските учреждения за една година да се организират, дисциплинират, стегнат, да създадат могъща трудова дисциплина, тогава ние след една година ще се отърсим от тая «дан», която може да се намали дори порано. . . съвсем съразмерно с успехите на нашата, работническо-селска трудова дисциплина и организираност. Колкото по-скоро ние самите, работници и селяни, се научим на по-добра трудова дисциплина и на по-висока техника на труда, като използваме за тази наука буржоазните специалисти, толкова по-скоро ще се избавим от всякаква «дан» към тия специалисти.

Нашата работа по организирането — под ръководството на пролетариата — на всенаародна отчетност и контрол над производството и разпределението на продуктите е силно изостанала от нашата работа по непосредствената експроприация на експроприаторите. За разбиране особе-

ностите на настоящия момент и на произтичащите оттук задачи на съветската власт това положение е основно. Центърът на тежестта в борбата срещу буржоазията се премества върху организирането на такава отчетност и контрол. Само изхождайки от това, може правилно да се определят предстоящите задачи на икономическата и финансовата политика в областта на национализацията на банките, монополизацията на външната търговия, държавния контрол над паричното обръщение, въвеждането на задоволителен от пролетарско гледище поимуществен и подоходен данък, въвеждането на трудова повинност.

Със социалистическите преобразования в тия области ние сме крайно изостанали (а това са много и много съществени области), и то сме изостанали именно защото недостатъчно са организирани отчетността и контролът изобщо. Разбира се, това е една от най-трудните задачи и при създадената от войната разруха тя може да се решава само в течение на продължително време, но не трябва да се забравя, че тъкмо тук буржоазията — и особено пък многобройната дребна и селска буржоазия — ни дава най-сериозен бой, като подкопава създаващия се контрол, като подкопава например житния монопол, като отвоюва позиции за спекулата и спекулативната търговия. Онова, което сме вече декретирали, ние далеч още не сме провели достатъчно в живота и главната задача на момента се състои именно в съсредоточаването на всички усилия върху деловото, практическото *осъществяване* основите на ония преобразования, които вече са станали закон (но още не са станали реалност).

За да продължаваме по-нататък национализирането на банките и да вървим неотклонно към превръщане на банките във възлови пунктове на общественото счетоводство при социализма, трябва преди всичко и най-вече да постигнем реални успехи в увеличаване броя на отделенията на Народната банка, в привличане на влогове, в улесняване на публиката при операциите по внасянето и изтеглянето на парите, в премахване на «опашките», в залавянето и *разстрелването* на рушветчиите и мошениците и т. н. Най-напред да се приложи реално по-простото, да се организира добре наличното, а след това вече да се подготвя по-сложното.

Да се заздравят и да се тури ред в ония държавни монополи (на зърнените храни, кожите и пр.), които вече са

въведени — и с това да се подготви монополизирането на външната търговия от държавата; без такава монополизация ние не ще можем да се «отървем» от плащане «дан» на чуждестранния капитал. А цялата възможност на социалистическото строителство зависи от това, ще успеем ли ние в течение на известно преходно време, чрез плащане известна дан на чуждестранния капитал, да защитим вътрешната си икономическа самостоятелност.

Със събирането на данъците изобщо и особено на поимувствения и подоходния данък ние също сме изостанали извънредно много. Налагането контрибуции на буржоазията — мярка, по принцип безусловно приемлива и заслужаваща пролетарско одобрение — показва, че в това отношение ние още стоим по-близо до методите на отвоюването (на Русия от богатите за бедните), отколкото до методите на управлението. Но за да станем по-силни и за да стъпим по-здраво на краката си, ние трябва да преминем към тези последни методи, трябва да заменим контрибуцията от буржоазията с постоянно и правилно събиран поимувствен и подоходен данък, който ще даде на пролетарската държава *повече* и който иска от нас именно по-голяма организираност, по-добро уреждане на отчетността и контрола.

Нашето закъсняване с въвеждането на трудовата повинност показва още веднаж, че на дневен ред изпъква именно подготвително-организационната работа, която трябва, от една страна, окончателно да закрепим отвоюването, а, от друга страна, е необходима, за да подготви операцията, която ще «обкръжи» капитала и ще го накара да се «предаде». Ние би трябвало незабавно да започнем да въвеждаме трудовата повинност, но да я въвеждаме много постепенно и предпазливо, като проверяваме с практическия опит всяка крачка и, разбира се, като първата крачка бъде въвеждането на трудова повинност *за богатите*. Въвеждането на работническа и потребителнобюджетна книжка за всеки буржоа, в това число и селския, би било сериозна крачка напред към пълното «обкръжаване» на неприятеля и към създаването на действителна общонародна отчетност и контрол над производството и разпределението на продуктите.

Значението на борбата за общонародна отчетност и контрол

Държавата, която с векове е била орган за потискане и ограбване на народа, ни остави в наследство най-голяма омраза и недоверие на масите към всичко държавно. Да се преодолее това, е много трудна задача, която е по силите само на съветската власт, но която изисква и от последната продължително време и огромна настойчивост. Върху въпроса за отчетността и контрола — този основен въпрос за социалистическата революция на другия ден след събарянето на буржоазията — такава «наследство» се отразява особено остро. Ще мине неизбежно известно време, докато масите, почувствували се за пръв път свободни след събарянето на помещиците и буржоазията, разберат — не от книжките, а от собствен, *съветски* опит, — разберат и *почувствуват*, че без всестранна, държавна отчетност и контрол над производството и разпределението на продуктите властта на трудещите се, свободата на трудещите се *не* може да се задържи, връщането под игото на капитализма *е не избезно*.

Всички навици и традиции на буржоазията изобщо и особено на дребната буржоазия са също против *държавния* контрол, за неприкосновеност на «свещената частна собственост», на «свещеното» частно предприятие. Ние особено нагледно виждаме днес до каква степен е вярно марксисткото положение, че анархизмът и анархосиндикализмът са *буржоазни* течения, в какво непримиримо противоречие стоят те към социализма, към пролетарската диктатура, към комунизма. Борбата за внедряване сред масите идеята на *съветския* — на държавния контрол и отчетност, за прилагане на тази идея в живота, за скъсване с проклетото минало, което привикна хората да гледат на добиването на хляба и облеклото като на «частно» дело, на покупко-продажбата като на сделка, която «интересува само мене» — тази именно борба е най-великата, със световноисторическо значение борба на социалистическата съзнателност против буржоазно-анархистическата стихийност.

Работническият контрол е въведен у нас като закон, но в живота и дори в съзнанието на широките маси на пролетариата той едва-едва започва да прониква. За това, че безотчетността, безконтролността в производството и разпределението на продуктите е гибел за наченките на со-

циализма, е хазнокрадство (тъй като цялото имущество принадлежи на хазната, а хазната — това е именно съветската власт, властта на мнозинството на трудещите се), че нехайството в отчетността и контрола е непосредствено подпомагане на германските и руските корниловци, които могат да съборят властта на трудещите се *само* при условие че ние ще се справим със задачата за отчетността и контрола и които с помощта на цялата селска буржоазия, с помощта на кадетите, меншевиките, десните есери ни «дебнат», изчаквайки удобен момент — за това ние недостатъчно говорим в своята агитация, за това недостатъчно мислят и говорят челните работници и селяни. А докато работническият контрол не стане факт, докато челните работници не организират и не проведат победоносен и безпощаден поход против нарушителите на този контрол или против безгрижните по отношение на контрола — дотогава от първата крачка (от работническият контрол) не може да се направи втора крачка към социализма, т. е. да се премине към работническото регулиране на производството.

Социалистическата държава може да възникне само като мрежа от производително-потребителни комуни, които добросъвестно държат сметка за своето производство и потребление, икономисват труда, повишават постоянно неговата производителност и така достигат възможността да намаляват работния ден до седем, до шест часа в денонощие и още по-малко. Без уреждането на най-строга общонародна, всеобхващаща отчетност и контрол на *зърнени храни* и на *добива на зърнени храни* (а след това и на всички други необходими продукти) тук не може да се мине. Капитализмът ни остави в наследство масови организации, способни да улеснят преминаването към масова отчетност и контрол над разпределението на продуктите — потребителните сдружения. В Русия те са развити по-слабо, отколкото в напредналите страни, но все пак са обхванали повече от десет милиона членове. Издаденият тия дни декрет за потребителните сдружения¹¹ е извънредно знаменателно явление, което нагледно показва своеобразието на положението и задачите на Съветската социалистическа република в дадения момент.

Декретът е споразумение с буржоазните кооперации и с работническите кооперации, които си остават на буржоазно гледище. Споразумението или компромисът се състои, пър-

Во, в това, че представителите на споменатите учреждения не само участваха в обсъждането на декрета, но и фактически получиха правото на решаващ глас, тъй като ония части от декрета, които срещнаха решителната опозиция на тия учреждения, бяха отхвърлени. Второ, по същество компромисът се състои в отказа на съветската власт от принципа на безплатното влизане в кооперацията (единствено последователен пролетарски принцип), както и от обединението на цялото население от дадена местност в една кооперация. Като отстъпление от този единствено социалистически принцип, който отговаря на задачата за унищожение на класите, бе дадено правото да си останат «работническите класови кооперации» (които се наричат в този случай «класови» само защото се подчиняват на класовите интереси на буржоазията). Най-после, предложението на съветската власт да се изключи напълно буржоазията от ръководствата на кооперациите бе също много смекчено и забраната да влизат в ръководствата засега само притежателите на търговски и промишлени предприятия от частнокапиталистически характер.

Ако пролетариатът, като действава чрез съветската власт, би успял да уреди отчетност и контрол в общодържавен мащаб или поне основите на такъв контрол — тогава не би имало нужда от подобни компромиси. Чрез продоволствените отдели на Съветите, чрез органите по снабдяването при Съветите ние бихме обединили населението в единна, пролетарски ръководена кооперация без съдействието на буржоазните кооперации, без отстъпки на оня чистобуржоазен принцип, който подбужда работническата кооперация да си остава работническа *наред* с буржоазните, *вместо* да подчини изцяло тая буржоазна кооперация, като слее и двете, като *обсеби цялото* ръководство, като вземе в *свои* ръце надзора върху потреблението на богатите.

Сключвайки такова споразумение с буржоазните кооперации, съветската власт конкретно определи своите тактически задачи и своеобразните методи на действие за дадения период от развитието, а именно: като ръководим буржоазните елементи, като ги използваме и им правим известни отделни отстъпки, ние създаваме условия за такова движение напред, което ще бъде по-бавно, отколкото първоначално предполагахме, но същевременно и по-трайно, с по-солидно осигуряване базата и комуникационната ли-

ния, с по-добро укрепване на завоюваните позиции. Съветите сега могат (*и трябва*) да измерват своите успехи в социалистическото строителство между другото с извънредно ясно, просто и практическо мерило: в какъв именно брой общини (комуни или селища, квартали и пр.) и доколко развитието на кооперациите се приближава до обхващане на цялото население.

Повишаване производителността на труда

Във всяка социалистическа революция, след като е решена задачата за завоюване на властта от пролетариата и в зависимост от това, как се разрешава в главните и основните си черти задачата: да се експроприират експроприаторите и да се смаже тяхната съпротива, неизбежно изпъква на пръв план основната задача за създаване обществен строй, по-висш от капитализма, а именно: повишаване производителността на труда, а във връзка с това (и за това) неговата по-висша организация. Нашата съветска власт се намира именно в такова положение, когато благодарение победите над експлоататорите — от Керенски до Корнилов — тя получи възможност непосредствено да пристъпи към тая задача, да се заеме непосредствено с нея. И тук веднага става ясно, че ако централната държавна власт може да се овладее в няколко дни, ако може да се смаже военната (и саботажническа) съпротива на експлоататорите дори по разните кътове на една голяма страна за няколко седмици, то трайното решение на задачата за повишаване производителността на труда изисква във всеки случай (особено след една извънредно мъчителна и разорителна война) няколко години. Продължителният характер на работата тук се налага безусловно от обективните обстоятелства.

Повишаването производителността на труда изисква преди всичко осигуряване материалната основа на едрата индустрия: развитие на производството на гориво, желязо, на машиностроенето, на химическата промишленост. Руската съветска република се намира при такива благоприятни условия, че тя разполага — дори след Бресткия мир — с гигантски запаси от руда (в Урал), гориво в Западен Сибир (каменни въглища), в Кавказ и на югоизток (нефт), в

центъра (торф), с колосални богатства от гори, водна сила, сурови материали за химическата промишленост (Карабугаз) и т. н. Разработката на тия естествени богатства с методите на най-новата техника ще създаде основа за невиджан прогрес на производителните сили.

Друго условие за повишаване производителността на труда е, първо, образователният и културният подем на масата от населението. Този подем се извършва днес с граматна бързина, което не виждат заслепените от буржоазната рутина хора, неспособни да разберат какъв порив към светлина и инициативност се разгръща днес в народните «низини» благодарение на съветската организация. Второ, условие за икономическия подем е и повишаването дисциплината на трудещите се, умението да се работи, спорността, интензивността на труда, неговата по-добра организация.

Откъм тая страна работата у нас стои особено зле и дори безнадеждно, ако се повярва на хората, които са се оставили да бъдат наплашени от буржоазията или от ония, които користоно ѝ служат. Тия хора не разбират, че не е имало и не може да има революция, при която привържениците на старото да не са крещели за разстройство, за анархия и т. н. Естествено е, че сред масите — които токущо са съборили едно невиджано диво потисничество, се извършва дълбок и широк кипеж и ферментация, че създаването от масите на нови основи на трудовата дисциплина е процес твърде продължителен — че до пълната победа над помешчиците и буржоазията такова създаване не можеше дори и да се почне.

Но без ни най-малко да се поддаваме на онова често пъти фалшиво отчаяние, което разпространяват буржоата и буржоазните интелегенти (изгубили всякаква надежда да отстоят старите си привилегии), ние по никоя начин не трябва да прикриваме явното зло. Напротив, ние ще го разкриваме и ще засилваме съветските методи на борба против него, тъй като успехът на социализма е немислим без победа на пролетарската съзнателна дисциплинираност над стихийната дребнобуржоазна анархия — тоя истински залог за възможна реставрация на керенщината и корниловщината.

Най-съзнателният авангард на руския пролетариат вече си е поставил за задача да повиши трудовата дисциплина. Например и в Централния комитет на съюза на ме-

талиците, и в Централния съвет на професионалните съюзи е започната разработката на съответните мероприятия и проектодекрети¹². Тая работа трябва да се подкрепи и да се тласне напред с всички сили. Трябва да се постави на дневен ред и практически да се приложи и изпита сделното заплащане, да се приложи много от научното и прогресивното в системата на Тейлър, да се определя заплатата съразмерно с общите резултати от изработването на продукти или с експлоатационните резултати от железопътния и водния транспорт и т. н., и т. н.

Русинът е лош работник в сравнение с напредналите нации. И това не можеше да бъде другояче при режима на царизма и живостта на остатъците от крепостното право. Да се учим да работим — тая задача съветската власт трябва да постави пред народа в целия ѝ обем. Последната дума на капитализма в това отношение, Тейлъровата система — както и всеки прогрес на капитализма, — съчетава в себе си изтънчената зверщина на буржоазната експлоатация и редица извънредно богати научни завоевания в анализа на механическите движения при труда, отстраняването на излишните и неловки движения, изработването на най-правилни методи на работа, въвеждането на най-добрите системи на отчетност и контрол и т. н. Съветската република трябва на всяка цена да възприеме всичко ценно от завоеванията на науката и техниката в тая област. Осъществимостта на социализма ще се определи именно от нашите успехи в съчетаването на съветската власт и съветската организация на управление с най-новия прогрес на капитализма. В Русия трябва да се въведе изучаването и преподаването на Тейлъровата система, нейното системно изпробване и приспособяване. Като вървим към повишаване производителността на труда, трябва заедно с това да вземем под внимание особеностите на преходното от капитализма към социализма време, които особености изискват, от една страна, да бъдат положени основите на социалистическата организация на съревнованието, а, от друга страна, изискват прилагане на принуждението, така че лозунгът за диктатурата на пролетариата да не се осквернява от практиката на пихтиеобразното състояние на пролетарската власт.

Организиране на съревнованието

Една от безсмислиците, които буржоазията на драго сърце разпространява за социализма, е тая, че уж социалистите отричали значението на съревнованието. А всъщност само социализмът, като унищожава класите и следователно заробването на масите, за пръв път отваря път за съревнование действително в масов мащаб. И именно съветската организация, като преминава от формалния демократизъм на буржоазната република към действително участие на трудещите се маси в *управлението*, за пръв път организира широко съревнованието. В политическата област това може да се организира много по-лесно, отколкото в икономическата, но за успеха на социализма е важно именно последното.

Да вземем такова средство за организиране на съревнованието, каквото е гласността. Буржоазната република я осигурява само формално, като на практика подчинява печата на капитала, като забавлява «простолюдието» с пикантни политически глупости, като скрива онова, което става в работилниците, при търговските сделки, при доставките и пр., с булото на «търговската тайна», която закриля «свещената собственост». Съветската власт премахна търговската тайна, тръгна по нов път, но за използването гласността за икономическо съревнование ние не сме направили още почти нищо. Трябва системно да се заемем за това, че наред с безпощадното смазване на открай докрай лъжливата и нагло-клеветническа буржоазна преса да се води работа за създаване на такава преса, която да не забавлява и да не затъпява масите с политически пикантности и глупости, а да поставя именно въпросите на всекидневната икономика пред съда на масите, да помага за тяхното сериозно изучаване. Всяка фабрика, всяко село е производително-потребителна комуна, която има правото и е длъжна по своему да прилага общите съветски разпоредби («по своему» не в смисъл на тяхното нарушаване, а в смисъл на разнообразие във формите на тяхното прилагане), по своему да решава проблемата за отчетността на производството и разпределението на продуктите. При капитализма това бе «частна работа» на отделния капиталист, помещик, кулак. При съветската власт това не е частна работа, а извънредно важна държавна работа.

И ние още почти не сме пристъпили към грамадната,

трудната, затова пък и благородна работа да организираме съревнованието на комуните, да въведем отчетност и гласност в процеса на производството на зърнени храни, облекло и пр., да превърнем сухите, мъртвите, бюрократическите отчети в живи примери — както отблъскващи, така и привличащи. При капиталистическия начин на производство значението на отделния пример, да речем, на някой производителен артел, неизбежно бе до крайна степен ограничено и само дребнобуржоазната илюзия можеше да мечтае за «поправяне» на капитализма чрез влиянието на образци от добродетелни учреждения. След преминаването на политическата власт в ръцете на пролетариата, след експроприацията на експроприаторите работата коренно се променя и — в съгласие с това, което многократно се е изтъквало от най-видните социалисти — силата на примера за пръв път получава възможност да окаже своето масово действие. Образцовите комуни трябва да служат и ще служат като възпитатели, учители, като увличащи напред изостаналите комуни. Печатът трябва да служи за оръдие на социалистическото строителство, като запознава с успехите на образцовите комуни във всички подробности, като изучава причините за техния успех, начините, по които те водят своята стопанска дейност, като, от друга страна, записва на «черна дъска» ония комуни, които упорито пазят «традициите на капитализма», т. е. анархията, лентяйството, безредието, спекулата. Статистиката в капиталистическото общество бе предмет, с който се занимаваха изключително «казионните лица» или тесногръди специалисти — ние трябва да я занесем сред масите, да я популяризираме, та трудещите се постепенно да се учат сами да разбират и виждат как и колко трябва да се работи, как и колко може да се почива — така че *сравняването на общите практически резултати* от стопанството на отделните комуни да стане предмет на общ интерес и изучаване, а отличилите се комуни да се възнаграждават незабавно (като се намали за известно време работният ден, като се увеличи заплатата, като се предостави по-голямо количество културни или естетически блага и ценности и т. н.)

Когато на историческата сцена се появява нова класа като водач и ръководител на обществото, това никога не минава без период на най-силно «люшкане», сътресения, борба и бури, от една страна, а от друга — без период на неуверени стъпки на експерименти, колебания, люшкания

при избирането на нови методи, които да отговарят на новата обективна обстановка. Загиващото феодално дворянство отмъщаваше на побеждаващата и изместващата го буржоазия не само със заговори, с опити за въстание и реставрация, но и с потоци от подигравки над неумението, несръчността, грешките на «парвенютата», «безочливците», дръзваци да вземат в ръцете си «свещеното кормило» на държавата без вековната подготовка за това на князете, бароните, дворяните, аристокрацията — точно така, както отмъщават днес на работническата класа в Русия за нейния «дързък» опит да вземе властта корниловци и керенскиевци, гоцовци и мартовци, цялата тая тайфа от герои на буржоазното гешефтарство или на буржоазния скепсис.

Нужни са, разбира се, не седмици, а дълги месеци и години, за да може новата обществена класа, и то класа досега угнетена, потисната от нуждата и невежеството, да свикне с новото положение, да се огледа наоколо си, да организира своята работа, да издигне *свои* организатори. Ясно е, че в ръководещата революционния пролетариат партия не можеше да се създаде опитът и навикът на големите, създадени с оглед на милиони и десетки милиони граждани организационни предприятия, че изменянето на старите, почти изключително агитаторски навици е много продължителна работа. Но тук няма нищо невъзможно и щом като имаме ясно съзнание за необходимостта от промяна, твърда решителност да я осъществим, упоритост в преследването на великата и трудна цел — ние ще я осъществим. Сред «народа», т. е. между работниците и неексплоатиращите чужд труд селяни, има маса организаторски таланти; с хиляди ги е мачкал капиталът, погубвал ги е, изхвърлял ги е на улицата — ние не умеем още да ги издирим, да ги ободрим, да ги изправим на крака, да ги издигнем. Но ние ще се научим на това, ако се заловим — с всички революционен ентузиазъм, без който няма победоносни революции — да се учим на това.

Нито едно дълбоко и могъщо народно движение в историята не е минавало без мръсна пяна — без прилепващи се към неопитните новатори авантюристи и мошеници, самохвалци и кресльовци, без глупава суматоха, бъркотия, безцелна суетливост, без опити на отделни «водачи» да се залавят за 20 работи и нито една да не изкарват докрай. Нека палетата на буржоазното общество, от Белорусов до Мартов, джавкат и лаят по повод на всяка излишна трес-

чица при сеченето на голямата, стара гора. Затова са и паленца — за да лаят пролетарския слон. Нека си лаят. Ние ще си вървим по своя път, като се стараем колкото се може по-предпазливо и по-търпеливо да изпитваме и разпознаваме истинските организатори, хора с трезвен ум и практическа пресметливост, хора, които съчетават предаността към социализма с уменията без шум (и въпреки суматохата и шума) да организират здрава и задружна съвместна работа на голям брой хора в рамките на съветската организация. Само такива хора, след десетократна проверка, трябва да се издигат, водени от най-простите задачи към най-трудните, на отговорни постове като ръководители на народния труд, като ръководители на управлението. Ние още не сме се научили на това. Но ще се научим.

„Стройна организация“ и диктатура

Резолюцията на последния (московския) конгрес на Съветите поставя като първа задача на момента създаването на «стройна организация» и повишаването на дисциплината. Такъв вид резолюции сега всички «гласуват» и «подписват» на драго сърце, но че тяхното прилагане в живота изисква принуда — и то принуда именно във формата на диктатура, — върху това обикновено не се замислят. А всъщност би било най-голяма глупост и най-безсмислен утопизъм да се мисли, че без принуда и без диктатура е възможно да се премине от капитализма към социализма. Теорията на Маркс много отдавна и напълно определено се обяви против тая дребнобуржоазнодемократическа и анархистическа глупост. И Русия от 1917—1918 година потвърждава теорията на Маркс в това отношение тъй нагледно, осезателно и внушително, че само хора, безнадеждно тъпи или упорито решили да се отвърнат от истината, могат още да се заблуждават в това отношение: Или диктатура на Корнилов (ако го вземем за руски тип на буржоазния Кавеняк), или диктатура на пролетариата — за друг изход за страната, която се развива необикновено бързо с необикновено резки завой, при отчаяна разруха, създадена от една от най-мъчителните войни, *не може да става и дума*. Всички средни решения са или заблуждаване на народа от буржоазията, която не може да

каже истината, не може да каже, че ѝ е нужен Корнилов, или тъпост на дребнобуржоазните демократи, на черновци, церетелиевци и мартовци, с техния брътвеж за единство на демокрацията, за диктатура на демокрацията, за общодемократичен фронт и др. т. глупости. Когато дори и ходът на руската революция от 1917—1918 година не е научил, че не са възможни средни решения, от него трябва да се вдигне ръка.

От друга страна, не е трудно да се убедим, че при всеки преход от капитализма към социализма диктатурата е необходима по две главни причини или в две главни посоки. Първо, не може да се победи и изкорени капитализмът без безпощадното смазване съпротивата на експлоататорите, които не могат изведнъж да бъдат лишени от тяхното богатство, от техните предимства в организираността и знанието, а следователно в течение на доста дълъг период неизбежно ще се опитват да съборят омразната им власт на беднотата. Второ, всяка велика революция, а особено социалистическата, дори и да нямаше външна война, е немислима без вътрешна война, т. е. гражданска война, която означава още по-голямо разоренне, отколкото външната война — която означава хиляди и милиони случаи на колебание и премятания от една страна на друга — която означава състояние на най-голяма неопределеност, неуравновесеност, хаос. И, разбира се, всички елементи на разложението от старото общество, неизбежно твърде многобройни, свързани предимно с дребната буржоазия (тъй като всяка война и всяка криза преди всичко разорява и погубва нея), не могат да не се «проявят» при такъв дълбок преврат. А елементите на разложението *не могат* да се «проявят» другояче освен като увеличение на престъпленията, хулиганството, подкупа, спекулата и всякакъв вид безобразия. За да се справим с това, е нужно време, *нужна е желязна ръка*.

Не е имало нито една велика революция в историята, при която народът да не е чувствувал инстинктивно това и да не е проявявал спасителна твърдост, разстрелвайки крадците на местопрестъплението. Бедата на по-раншните революции се състоеше в това, че революционният ентузиазъм на масите, който поддържаше тяхното напрегнато състояние и им даваше сила за безпощадно смазване елементите на разложението, не траеше дълго. Социалната, т. е. класовата причина на тая нетрайност на революционния

ентузиазъм на масите бе слабостта на пролетариата, който *единствен* е в състояние (ако е достатъчно многоброен, съзнателен, дисциплиниран) да привлече към себе си *мнозинството* на трудещите се и експлоатираните (мнозинството на беднотата, ако се изразим по-просто и по-популярно) и да задържи властта достатъчно дълго време за пълното смазване и на всички експлоататори, и на всички елементи на разложението.

Този именно исторически опит на всички революции, този световноисторически — икономически и политически — урок обобщи Маркс, като даде кратката, рязка, точна, ярка формула: диктатура на пролетариата. И че руската революция правилно пристъпи към осъществяването на тая световноисторическа задача, това го *доказва* победоносното шествие на съветската организация по всички народи и езици в Русия. Тъй като съветската власт не е нищо друго освен организационна форма на диктатурата на пролетариата, на диктатурата на авангардната класа, която издига до нов демократизъм, до самостоятелно участие в управлението на държавата десетки и десетки милиони трудещи се и експлоатирани, които от своя опит се учат да виждат в дисциплинирания и съзнателен авангард на пролетариата своя най-надежден водач.

Но диктатура е голяма дума. А големи думи не трябва да се казват току-тъй. Диктатурата е желязна власт, революционно смела и бърза, безпощадна в смазването както на експлоататорите, така и на хулиганите. А нашата власт е прекалено мека, приличаща често повече на пихтия, отколкото на желязо. Не трябва да се забравя нито за минута, че буржоазната и дребнобуржоазната стихия се бори против съветската власт двояко: от една страна, като действа отвън, с похватите на савинковци, гоцовци, гегечкоровци, корниловци, със заговори и въстания, с тяхното мръсно «идеологическо» отражение, с потоци лъжи и клевети в печата на кадетите, десните есери и меншевиките; — от друга страна, тая стихия действа отвътре, като използва всеки елемент на разложението, всяка слабост за подкуп, за засилване на недисциплинираността, разпуснатостта, хаоса. Колкото повече се приближаваме до пълното военно смазване на буржоазията, толкова по-опасна става за нас стихията на дребнобуржоазната анархистичност. И борбата с тая стихия не трябва да се води само чрез пропаганда и агитация, само чрез организиране на сърев-

нованието, само чрез подбор на организатори — борбата трябва да се води и чрез принуда.

Доколкото основна задача на властта става не военното смазване, а управлението — типична проява на смазването и принудата ще бъде не разстрелването на място, а съдът. И в това отношение революционните маси след 25 октомври 1917 г. тръгнаха по прав път и доказаха жизнеността на революцията, като започнаха да устройват свои — работнически и селски — съдилища още преди всякакви декрети за разпускането на буржоазнобюрократическия съдебен апарат. Но нашите революционни и народни съдилища са прекомерно, невероятно слаби. Чувствува се, че още не е сломено окончателно наследеното от игото на помещиците и на буржоазията народно схващане за съда като за нещо казионно-чуждо. Няма достатъчно съзнание, че съдът е орган за масово привличане именно на беднотата към държавното управление (тъй като съдебната дейност е една от функциите на държавното управление) — че съдът е *орган на властта* на пролетариата и на бедните селяни, — че съдът е оръдие за *възпитаване на дисциплина*. Няма достатъчно съзнание за простия и очевиден факт, че ако главни злини за Русия са гладът и безработицата, то тия бедствия не могат да се победят с никакви увлечения, а само с всестранна, всеобемаща, всенародна организация и дисциплина, за да се увеличи производството на зърнени храни за хората и на храна за индустрията (гориво), да се превозят навреме и правилно да се разпределят; — че поради това за мъките от глада и безработицата е *виновен всеки*, който нарушава трудовата дисциплина във всеки завод, във всяко стопанство, във всяка работа, — че трябва да умеем да намираме виновните за това, да ги даваме под съд и наказваме безпощадно. Дребнобуржоазната стихия, с която ни предстои сега да водим най-упорита борба, се проявява именно в това, че е слабо съзнанието за народностопанската и политическата връзка на глада и безработицата с разпуснатостта на всички и на всеки по отношение организацията и дисциплината, — че е заседнало здраво *дребнособственическото* схващане: аз да пипна повечко, пък после каквото ще да става.

Тази борба на дребнобуржоазната стихия на разпуснатостта с пролетарската организираност се проявява особено ярко в железопътното дело, което може би най-нагледно въплъщава стопанските връзки на създадения от ед-

рия капитализъм организъм. «Управленският» елемент доставя саботажници, рушветчи в голямо изобилие; пролетарският елемент в най-добрата си част се бори за дисциплина; но между единия и другия елемент има, разбира се, много колебаещи се, «слаби», неспособни да противостоят на съблазънта на спекулата, рушвета, личната облага, купувана с цената на повреждането на целия апарат, от чиято правилна работа зависи победата над глада и безработицата.

Характерна е борбата, която се разгръщаше на тая почва около последния декрет за управлението на железниците, декрета за предоставяне диктаторски пълномощия (или «неограничени» пълномощия) на отделни ръководители¹³. Съзнателни (а в повечето случаи вероятно несъзнателни) представители на дребнобуржоазната разпуснатост искаха да видят отстъпление от началата на колегиалността и от демократизма и от принципите на съветската власт в предоставянето «неограничени» (т. е. диктаторски) пълномощия на отделни лица. Между левите есери тук-там се развиваше просто хулиганска, т. е. апелираща към лошите инстинкти и към дребнособственическия стремеж «да се пипне», агитация против декрета за диктаторството. Изпъкна въпрос от действително грамадно значение: първо, принципен въпрос — съвместимо ли е въобще с основните принципи на съветската власт назначаването на отделни лица, обличани с неограничени пълномощия на диктатори; второ, в какво отношение се намира този случай — той прецедент, ако щете — към особените задачи на властта в дадения конкретен момент. И на единия, и на другия въпрос трябва да се спрем много внимателно.

Че диктатурата на отделни лица много често в историята на революционните движения е била изразител, носител, проводник на диктатурата на революционните класи, за това ни говори неоспоримият опит на историята. Буржоазният демократизъм несъмнено е бивал съвместим с диктатурата на отделни лица. Но в тази точка буржоазните хулители на съветската власт, както и техните дребнобуржоазни пригласници, проявяват винаги сръчност на ръцете: от една страна, те обявяват съветската власт просто като нещо безмислено, анархистично, диво, като старателно заобикалят всички наши исторически паралели и теоретически доказателства, че Съветите са най-висшата форма на демократизма, дори нещо повече: начало на *социалисти-*

ческата форма на демократизма; а, от друга страна, те ни предявяват искания за по-висш демократизъм от буржоазния и казват: с вашия, болшевишкия (т. е. не буржоазния, а социалистическия), съветския демократизъм личната диктатура е абсолютно несъвместима.

Разсъждения крайно лоши. Ако ние не сме анархисти, трябва да приемем необходимостта от държавата — *т. е. от принудата* — за преминаване от капитализма към социализма. Формата на принудата се определя от степента на развитието на дадена революционна класа, след това от такива особени обстоятелства като например наследството от дългата и реакционна война, после от формите на съпротивата на буржоазията и на дребната буржоазия. Ето защо *н я м а* абсолютно никакво принципно противоречие между съветския (*т. е. социалистическия*) демократизъм и упражняването на диктаторска власт от отделни лица. Разликата между пролетарската диктатура и буржоазната се състои в това, че първата насочва своите удари против експлоататорското малцинство в интерес на експлоатираното мнозинство, а сетне в това, че първата я осъществяват — *и чрез отделни лица* — не само масите на трудещите се и експлоатираните, но и организации, които са изградени така, че да бъдат именно тия маси, да ги издигат до историческо творчество (съветските организации принадлежат към тоя вид организации).

По втория въпрос — за значението именно на едноличната диктаторска власт от гледна точка на специфичните задачи на сегашния момент, трябва да се каже, че всяка едра машинна индустрия — т. е. именно материалният, производственият източник и фундамент на социализма — изисква безусловно и най-строго *единство на волята*, която ръководи съвместната работа на стотици, хиляди и десетки хиляди хора. И технически, и икономически, и исторически тази необходимост е очевидна, винаги се е признавала от всички, които са мислили върху социализма, като негово условие. Но как може да се осигури най-строго единство на волята? С подчиняване волята на хилядите на волята на един.

Това подчинение, при идеална съзнателност и дисциплинираност на участниците в общата работа, може да напомня повече мекото ръководство на един диригент. То може да приема резките форми на диктаторство, ако няма идеална дисциплинираност и съзнателност. Но така или

иначе, *безпрекословното подчинение* на една единна воля за успеха на процесите на работата, организирана по типа на едрата машинна индустрия, е безусловно необходимо. За железниците то е необходимо двойно и тройно. И ето този преход от една политическа задача към друга, които *по външност* съвсем не си приличат, съставлява цялата оригиналност на преживявания момент. Революцията токущо разби най-старите, най-ярките, най-тежките окови, на които, под действието на тоягата, се подчиняваха масите. Това бе вчера. А днес същата тази революция и именно в интерес на нейното развитие и укрепване, именно в интерес на социализма, изисква *безпрекословно подчинение* на масите на *единната воля* на ръководителите на трудовия процес. Ясно е, че такъв преход е немислим изведнъж. Ясно е, че той е осъществим само с цената на грамадни тласъци, сътресения, връщания към старото, на колосално налягане енергията на пролетарския авангард, който води народа към новото. Над това не мислят ония, които изпадат в еснафската истерика на «Новая Жизнь» или «Вперед»¹⁴, «Дело Народа» или «Наш Век»¹⁵

Вземете психологията на средния, обикновения представител на трудещата се и експлоатирана маса, съпоставете тази психология с обективните, материалните условия на неговия обществен живот. До Октомврийската революция той *не* бе още виждал на практика имотните експлоатиращите класи да пожертвуват действително нещо, което за тях е действително сериозно, да отстъпят нещо в негова полза. Той *още* не бе видял да му дадат обещаваната много пъти земя и свобода, да му дадат мир, да се откажат от интересите на «великодържавността» и на великодържавните тайни договори, да се откажат от капитала и печалбите. Това той видя едва *след* 25 октомври 1917 година, когато сам взе това със сила и пак със сила трябваше да защитава взетото от керенскиевци, гоцовци, гегечкоровци, дутовци, корниловци. Ясно е, че известно време цялото му внимание, всичките му мисли, всичките му душевни сили са устремени само към това — да си поеме дъх, да се изправи, да си разгърне силите, да вземе най-близките блага на живота, които може да се вземат и които съборените експлоататори не му даваха. Ясно е, че е необходимо известно време, за да може обикновеният представител на масата не само да види сам, не само да се убеди, но и да почувствува, че тъй просто да се

«вземе», да се грабне, да се пипне не бива, че това води до засилване на разрухата, до гибел, до връщане на корниловци. Съответният прелом в условията на живота (а следователно и в психологията) на обикновената трудеща се маса едва-едва започва. И цялата наша задача, задачата на партията на комунистите (болшевики), която е съзнателен изразител на стремежа на експлоатираните към освобождение, е да осъзнае тоя прелом, да разбере неговата необходимост, да застане начело на измъчената и изморена от търсене на изход маса, да я поведе по верния път, по пътя на трудовата дисциплина, по пътя на съгласуване задачите на митингуването *за* условията на работата и задачите на непрекословното подчиняване на волята на съветския ръководител, на диктатора *през време* на работа.

Над «митингуването» се смеят, а още по-често по повод на него злобно съскат буржоата, меншевиките, новожи-ненците, които виждат само хаос, бъркотия, избухвания на дребнособственически егоизъм. Но без митингуване масата на потиснатите никога не би могла да премине от дисциплината, принудително налагана от експлоататорите, към съзнателната и доброволна дисциплина. Митингуването — това е именно истинският демократизъм на трудещите се, тяхното изправяне, тяхното пробуждане за нов живот, техните първи стъпки на това поприще, което те сами са очистили от гадовете (експлоататорите, империалистите, помещиците, капиталистите) и което те самите искат да се научат да нареждат по своему, за себе си, върху началата на своята, *съветска*, а не чужда, не господарска, не буржоазна власт. Нужна бе именно октомврийската победа на трудещите се над експлоататорите, нужен бе цял исторически период на първоначално обсъждане новите условия на живот и новите задачи от самите трудещи се, за да стане възможен сигурният преход към по-висшите форми на трудовата дисциплина, към съзнателното усвояване идеята за необходимостта от диктатура на пролетариата, към непрекословно подчинение на едноличните разпореждания на представителите на съветската власт през време на работа.

Този преход е започнал сега.

Ние успешно решихме първата задача на революцията, ние видяхме как трудещите се маси изработиха в себе си главното условие за нейния успех: обединението на уси-

лията против експлоататорите за тяхното събаряне. Такива етапи като октомври 1905 г., февруари и октомври 1917 г. имат световноисторическо значение.

Ние успешно решихме втората задача на революцията: да пробудим и повдигнем ония именно обществени «низини», които експлоататорите бяха блъснали надолу и които едва след 25 октомври 1917 г. получиха пълна свобода да ги събарят и да започнат да се оглеждат около себе си и да се нареждат по своему. Митингуването именно на най-потиснатата и измъчена, най-малко подготвената маса на трудещите се, нейното преминаване на страната на болшевиките, прокарването от нея навсякъде своя съветска организация — ето втория велик етап на революцията.

Започва третият. Трябва да затвърдим онова, което ние сами отвоювахме, което ние сами декретирахме, узаконихме, обсъдихме, набелязахме — да го затвърдим в здравите форми на *всекидневната трудова дисциплина*. Това е най-трудната, но и най-благодарната задача, защото само нейното решение ще ни даде социалистически ред. Трябва да се научим да съединяваме в едно бурния, бликащ с пролетно пълноводие, преливащ от всички брегове митинговски демократизъм на трудещите се маси с *желязната дисциплина* през време на труда, с *безпрекословното подчинение* — на волята на едно лице, на съветския ръководител — през време на труда.

На това ние още не сме се научили.

На това ние ще се научим.

Реставрацията на буржоазната експлоатация ни застрашаваше вчера в лицето на корниловци, гоцовци, дуттовци, гегечкоровци, богаевскиевци. Ние ги победихме. Тази реставрация, същата тая реставрация ни застрашава днес в друга форма, във формата на стихията на дребнобуржоазната разпуснатост и анархизъм, на дребнособственческото: «не ми влиза в работата», във формата на всекидневните, дребни, но затова пък многобройни настъпления и нашествия на тая стихия против пролетарската дисциплинираност. Тая стихия на дребнобуржоазната анархия ние трябва да победим и ще я победим.

Развитието на съветската организация

Социалистическият характер на съветския, т. е. на *пролетарския* демократизъм — в неговото конкретно, сегашно прилагане — се състои, първо, в това, че избиратели са трудещите се и експлоатирани маси, буржоазията се изключва; второ, в това, че всякакви бюрократически формалности и ограничения на изборите отпадат, масите сами определят реда и сроковете на изборите при пълна свобода да отзовават избраните; трето, че се създава най-добрата масова организация на авангарда на трудещите се, на пролетариата от едрата индустрия, която му позволява да ръководи най-широките маси на експлоатираните, да ги въвлеча в самостоятелен политически живот, да ги възпитава политически чрез техния собствен опит, че по този начин за първи път се пристъпва към това, действително *цялото* население да се учи да управлява и да почне да управлява.

Такива са главните отличителни белези на намерения приложение в Русия демократизъм, който е по-висш *тип* демократизъм, скъсване с неговото буржоазно изопачаване, преминаване към социалистическия демократизъм и към условията, които позволяват да се започне отмирането на държавата.

Разбира се, стихията на дребнобуржоазната дезорганизираност (която при *всяка* пролетарска революция в една или друга степен *неизбежно* ще се прояви, а в нашата революция поради дребнобуржоазния характер на страната, нейната изостаналост и последиците на реакционната война се проявява особено силно) не може да не налага своя отпечатък и върху Съветите.

Над развитието на организацията на Съветите и съветската власт трябва непрекъснато да се работи. Съществува дребнобуржоазна тенденция за превръщане членовете на Съветите в «парламентаристи» или, от друга страна, в бюрократи. С това трябва да се борим, като привличаме *всички* членове на Съветите към практическо участие в управлението. Отделите на Съветите на много места се превръщат в органи, които постепенно се сливат с комисариатите. Наша цел е да привличаме *поголовно беднотата* към практическо участие в управлението и всякакви стъпки към осъществяването на това — колкото по-разнообразни, толкова по-добре — трябва грижливо да се регистрират,

изучават, систематизират, да се проверяват чрез по-широк опит, да се узаконяват. Наша цел е *безплатното* изпълнение на държавните obligations от *всеки* трудещ се, след като е отбил 8-часовия «урок» в производителната работа: преминаването към това е особено трудно, но само в това преминаване е залогът за окончателното стабилизиране на социализма. Новостта и трудността на промяната предизвиква, естествено, изобилие от крачки, които се правят, тъй да се каже, пипнешком, изобилие от грешки и колебания — без това не може да има никакво рязко движение напред. Цялата оригиналност на преживяваното положение, от гледището на мнозина, които желаят да се смятат за социалисти, се състои в това, че хората са привикнали абстрактно да противопоставят капитализма на социализма, а между единия и другия дълбокомислено слагаха думата: «скок» (някои, спомняйки си откъслечи от това, което са чели у Енгелс, още по-дълбокомислено добавяха: «скок от царството на необходимостта в царството на свободата»¹⁶). Върху това, че учителите на социализма наричаха «скок» прелома от гледище на завоите на световната история и че скокове от такъв род обемат периоди по около 10, а понякога и повече години — върху това не са способни да помислят мнозинството от тъй наречените социалисти, които за социализма са «чели в книгата», но никога не са вниквали сериозно в работата. Естествено прословутата «интелигенция» доставя в такива времена безброй оплаквачки за покойника: една плаче за Учредителното събрание, друга — за буржоазната дисциплина, трета — за капиталистическия ред, четвърта — за културния помешчик, пета — за империалистическата великодържавност и тъй нататък, и други такива.

Истинският интерес на епохата на големите скокове се състои в това, че изобилието на отломки от старото, които се натрупват понякога по-бързо, отколкото количеството на зародишите (не винаги забелязвани веднага) на новото, изисква умение да се отдели най-същественото в линията или във веригата на развитието. Има исторически моменти, когато за успеха на революцията най-важното е да се натрупат повече отломки, т. е. да се разрушат повече стари учреждения; има моменти, когато е разрушено достатъчно и на дневен ред застава «прозаичната» (за дребнобуржоазния революционер «отегчителна») работа по разчистване почвата от отломките; има моменти, когато грижливото

отглеждане зародишите на новото, които растат изпод отломките на още лошо очистената от чакъл почва, е по-важно от всичко друго.

Не е достатъчно да бъдеш революционер и привърженик на социализма или комунист изобщо. Трябва да умееш във всеки отделен момент да намериш онази особена брънка от веригата, за която трябва с всички сили да се заловиш, за да задържиш цялата верига и да подготвиш сигурно преминаването към следващата брънка, при което редът на брънките, тяхната форма, тяхното сцепление, тяхната разлика една от друга в историческата верига на събитията не са тъй прости и не са тъй глупави, както в една обикновена, направена от ковач верига.

Борбата против бюрократичното изопачаване на съветската организация се осигурява от здравината на връзката на Съветите с «народа», в смисъл на трудещите се и експлоатираните, от гъвкавостта и еластичността на тая връзка. Беднотата никога не смята за «свои» учреждения буржоазните парламенти, даже в най-добрата по демократизма си капиталистическа република. А Съветите са нещо «свое», а не чуждо за масата на работниците и селяните. Съвременните «социалдемократи» от боята на Шайдeman или, което е почти същото, на Мартов, също така се отвращават от Съветите, тях също ги влече към благоприличния буржоазен парламент или към Учредителното събрание, както Тургенев преди 60 години го влечеше към умерената монархическа и дворянска конституция, както го отвращаваше селският демократизъм на Добролюбов и Чернишевски.

Именно близостта на Съветите до «народа» на трудещите се създава особени форми на отзоваване и друг контрол от долу, които трябва да бъдат днес особено усърдно развивани. Например Съветите по народното образование, като периодически конференции на съветските избиратели и техните делегати за обсъждане и контролиране дейността на съветските власти в дадена област, заслужават най-пълно съчувствие и подкрепа. Няма нищо по-глупаво от превръщането на Съветите в нещо замръзнало и самостоятелно. Колкото по-решително трябва да държим днес за безпощадно твърда власт, за диктатура на отделни лица *п р и*
о п р е д е л е н и п р о ц е с и н а р а б о т а, в определени моменти на *ч и с т о* *и з п ъ л н и т е л с к и* *т е*
функции, толкова по-разнообразни трябва да бъдат форми-

те и начините за контрол от долу, за да се парализира всяка сянка от възможност за изопачаване на съветската власт, за да се изтръгва повторно и неуморно плевелът на бюрокрацията.

Заклучение

Необикновено тежко, трудно и опасно положение в международно отношение; необходимост да се лавира и отстъпва; период на очакване нови избухвания на революцията, мъчително дълго зрееща на Запад; вътре в страната период на бавно строителство и безпощадно «затягане», продължителна и упорита борба на пролетарската сурова дисциплинираност със заплашващата стихия на дребнобуржоазната разпуснатост и анархистичност — такива са накратко отличителните черти на преживявания от нас особен период в социалистическата революция. Такава е оная брънка от историческата верига на събитията, за която ние днес трябва с всички сили да се заловим, за да се окажем на висотата на задачата до преминаването към следващата брънка, която привлича към себе си с особена яркост, с яркостта на победите на международната пролетарска революция.

Опитайте се да съпоставите с обикновеното, общоразпространеното понятие «революционер» лозунгите, които произтичат от особеностите на преживявания период: да се лавира, да се отстъпва, да се изчаква, бавно да се строи, безпощадно да се затяга, сурово да се дисциплинира, да се атакува разпуснатостта. . . Чудно ли е, че някои «революционери», когато чуват това, биват обхващани от благородно негодувание и започват да ни «громят» заради забравяне традициите на Октомврийската революция, заради съглателство с буржоазните специалисти, заради компромиси с буржоазията, заради дребнобуржоазност, заради реформизъм и прочие и други такива?

Нещастieto на тия набедени революционери се състои в това, че дори на ония от тях, които се ръководят от най-добрите подбуди на света и се отличават с безусловна преданост към делото на социализма, липсва разбиране на онова особено «неприятно» състояние, през което неминуемо трябваше да премине една изостанала страна, измъчена от реакционна и нещастна война, започнала социалисти-

ческата. революция много по-рано от по-напредналите страни; — липсва им самообладание в трудните минути на трудния преход. Естествено е, че *такъв* вид «официална» опозиция срещу нашата партия прави партията на «левите есери». Разбира се, лични изключения от груповите и класовите типове има и всякога ще има. Но социалните типове си остават. В страна с грамадно преобладание на дребнособственическото население над чисто пролетарското неизбежно ще се проявява — и от време на време много рязко ще се проявява — разликата между пролетарския и дребнобуржоазния революционер. Последният се колебае и се люшка при всеки обрат на събитията, от разпалена революционност през март 1917 година преминава към възпяване на «коалицията» през май, към омраза против болшевиките (или към оплакване на техния «авантюризмъ») през юли, към боязливо отдръпване от тях в края на октомври, към поддържането им през декември — найсетне, през март и април 1918 година такива типове найчесто пренебрежително се мръщят и казват: «Аз не съм от ония, които пеят химни на «органичната» работа, на практицизма и постепенщината».

Социалният източник на такива типове е дребният собственик, който е разярен от ужасите на войната, от внезапното разорение, от нечуваните мъки на глада и разрухата, който се мята истерично, търсейки изход и спасение, колебаейки се между доверието към пролетариата и неговото поддържане, от една страна, и пристъпите на отчаяние — от друга. Трябва ясно да се разбере и твърдо да се усвои, че никакъв социализъм не може да се построи на такава социална база. Само класата, която върви без колебание по своя път, не пада духом и не изпада в отчаяние при найтрудните, тежки и опасни преходи, може да ръководи трудещите се и експлоатирани маси. На нас истерични увлечения не са ни нужни. На нас ни е нужен отмереният марш на железните батальони на пролетариата.

*Написано през март—април 1918 г.
Напечатано на 28 април 1918 г. във вестниците «Правда», бр. 83, и «Известия ВЦИК», бр. 85
Подпис: Н. Л е н и н*

*В. И. Ленин.
Съчинения. Т. 27, с. 225—268.*

За държавата

*Лекция, четена в свердловския университет
на 11 юли 1919 г.¹⁷*

Другари, предмет на днешната ни беседа според плана, който е приет у вас и който ми бе съобщен, е въпросът за държавата. Не знам доколко сте вече запознати с този въпрос. Ако не се лъжа, вашите курсове току-що са открити и вие за пръв път имате случая да пристъпите системно към този въпрос. Ако това е така, твърде възможно е в първата лекция по този труден въпрос да не успея да постигна достатъчна яснота в изложението и в разбирането му от много от слушателите. И ако се окаже така, аз ви моля да не се смущавате от това, защото въпросът за държавата е един от най-сложните, най-трудните и едва ли не най-много заплетените от буржоазните учени, автори и философи. Затова никога не трябва да се очаква, че би било възможно в една кратка беседа отведнъж да се стигне до пълно изясняване на този въпрос. Ще трябва след първата беседа по този въпрос да си отбележите неразбраните или неясните места, за да се върнете на тях втори, трети и четвърти път, да допълните и да доизясните впоследствие онова, което е останало неразбрано, както чрез четене, така и чрез отделни лекции и беседи. Надявам се, че ще имаме възможност да се съберем още един път и тогава ще можем да разменим мисли по всички допълнителни въпроси и да проверим какво е останало най-неясно. Надявам се също така, че в допълнение към беседите и лекциите вие ще посветите известно време на четене поне на някои от най-важните произведения на Маркс и Енгелс. Няма съмнение, че в списъка на литературата и в учебните помагала, които са предоставени на учащите се от съветската и партийната школа в библиотеката, която имате — без съмнение вие ще намерите тези главни произведения и макар че все пак в първия момент някой може би ще се

изплаши от трудното изложение, трябва отново да предупредя, че от това не бива да се смущавате, че неясното от първото четене ще стане ясно при повторното четене, или когато пристъпите към въпроса по-късно от малко по-друга страна, защото — още един път повтарям — въпросът е толкова сложен и така заплетен от буржоазните учени и автори, че всеки, който иска сериозно да го обмисли и да го усвои самостоятелно, трябва да пристъпва към него няколко пъти, да се връща на него отново и отново, да го обмисля от разни страни, за да стигне до ясното му и твърдо разбиране. А да се връщате на този въпрос за вас ще бъде толкова по-лесно, защото това е такъв основен, такъв коренен въпрос на цялата политика, че не само в такова бурно, революционно време като сега преживяваното от нас, но и в най-мирни времена вие във всеки вестник по всеки икономически или политически въпрос винаги ще се натъквате на въпроса: какво е държавата, каква е същността ѝ, какво е значението ѝ и какво е отношението на нашата партия, партията, която се бори за събарянето на капитализма, партията на комунистите, какво е нейното отношение към държавата — всеки ден по един или по друг повод вие ще се връщате към този въпрос. И най-важното е в резултат на вашите четения, на беседите и лекциите, които ще чуете за държавата, вие да придобиете уменията да пристъпвате към този въпрос самостоятелно, тъй като вие ще се срещате с него по най-различни поводи, по всеки дребен въпрос, в най-неочаквани съчетания в разговори и в спорове с противниците. Само тогава, когато се научите самостоятелно да се ориентирате по този въпрос — само тогава вие можете да се смятате достатъчно твърди в убежденията си и ще можете достатъчно успешно да ги защитавате пред когото и да било и когато и да било.

След тия малки бележки аз ще мина към самия въпрос, какво е държавата, как е възникнала тя и какво трябва да бъде в основата си отношението към държавата на партията на работническата класа, която се бори за пълното събаряне на капитализма — на партията на комунистите.

Казах вече, че едва ли ще се намери друг въпрос толкова заплетен умишлено и неумишлено от представителите на буржоазната наука, философия, юриспруденция, политическа икономия и публицистика, както въпросът за държавата. Твърде често и досега смесват този въпрос с

религиозните въпроси, много често не само представители на религиозните учения (от тях е напълно естествено да се очаква това), но и хора, които се смятат свободни от религиозни предразсъдъци, смесват специалния въпрос за държавата с въпросите за религията и се опитват да построят — много често сложно, с идеен философски подход и обосноваване — учение, че държавата е нещо божествено, нещо свръхестествено, че това е някаква сила, с която е живяло човечеството и която дава на хората или ще даде, която носи със себе си нещо не от човека, а дадено му отвън, че това е сила от божествен произход. И трябва да се каже, че това учение е така тясно свързано с интересите на експлоататорските класи — помещиците и капиталистите, — така служи на интересите им, така дълбоко е просмукало всички привички, всички възгледи, цялата наука на господата буржоазните представители, че с остатъците му вие ще се срещате на всяка стъпка, дори във възгледа за държавата на меншевиките и есерите, които с негодуване отричат мисълта, че те се намират в зависимост от религиозните предразсъдъци, и са уверени, че могат да гледат трезво на държавата. Този въпрос е така заплетен и усложнен, защото той (като отстъпва в това отношение само на основите на икономическата наука) засяга интересите на господстващите класи повече, отколкото който и да бил друг въпрос. Учението за държавата служи за оправдание на обществените привилегии, за оправдание на съществуването на експлоатацията, за оправдание на съществуването на капитализма — ето защо най-голяма грешка е да се очаква по този въпрос безпристрастие, да се пристъпва към него така, като че хората, които претендират за научност, могат да ви дадат тук гледището на чистата наука. По въпроса за държавата, в учението за държавата, в теорията за държавата, когато се запознаете с въпроса и вникнете достатъчно в него, винаги ще видите борбата на различните класи помежду им, борба, която се отразява или намира израз в борбата на възгледите за държавата, в оценката за ролята и значението на държавата.

За да пристъпим към въпроса най-научно, трябва да хвърлим макар и бегъл исторически поглед върху това, как е възникнала държавата и как тя се е развивала. Най-надеждното при разглеждането на даден въпрос на обществената наука и най-необходимото, за да придобием действително навик правилно да пристъпваме към такъв въпрос и

да не допуснем да се загубим в масата от дреболии или в грамадното разнообразие от борещи се мнения, най-важното, за да пристъпим към такъв въпрос от научна гледна точка — това е да не забравяме основната историческа връзка, да разглеждаме всеки въпрос от гледна точка на това, как известно явление е възникнало в историята, какви главни етапи е преминало в своето развитие това явление и от гледна точка на това негово развитие да видим в какво даденото нещо се е превърнало сега.

Аз се надявам, че по въпроса за държавата вие ще се запознаете със съчинението на Енгелс «Произход на семейството, частната собственост и държавата». Това е едно от основните съчинения на съвременния социализъм, към всяка фраза на което можем да се отнесем с доверие, с доверието, че всяка фраза е казана не наслуки, а е написана въз основа на грамаден исторически и политически материал. Няма съмнение, че в това съчинение не всички части са еднакво достъпно и ясно изложени: някои от тях предполагат читател, който притежава вече известни исторически и икономически познания. Но пак ще кажа: не трябва да се смущавате, ако това произведение при прочитането му не бъде разбрано изведнъж. Това никога почти не става нито с един човек. Но като се връщате на него впоследствие, когато у вас се пробуди интересът, вие ще достигнете до това, да почнете да го разбирате в по-голямата му част, ако не напълно. Напомням за тази книга, защото тя дава в казаното отношение правилния подход към въпроса. Тя започва с исторически очерк за възникването на държавата.

За да пристъпим правилно към този въпрос, както и към всеки въпрос — например към въпроса за възникването на капитализма, на експлоатацията между хората, към социализма, към това, как се е появил социализмът, какви условия са го породили, — към всеки такъв въпрос може солидно, с увереност да се пристъпи само като се хвърли исторически поглед върху цялото му развитие. По този въпрос преди всичко трябва да се обърне внимание на това, че държавата не винаги е съществувала. Било е време, когато не е имало държава. Тя се появява там и тогава, гдето и когато се появява деленето на обществото на класи, когато се появяват експлоататори и експлоатирани.

До времето, когато е възникнала първата форма на експлоатация на човек от човека, първата форма на кла-

сово делене — робовладелци и роби, — дотогава е съществувало още патриархалното или както понякога го наричат, *клановото* семейство (клан — коляно, род, когато хората са живеели на родове, колена), и в бита на много първобитни народи следите на тия първобитни времена са останали достатъчно определено, и ако вземете каквото и да е съчинение върху първобитната култура, винаги ще се натъкнете на повече или по-малко определени описания, указания и възпоминания за това, че е имало време повече или по-малко прилично на първобитен комунизъм, когато не е съществувало делене на обществото на робовладелци и роби. И тогава не е имало държава, не е имало специален апарат за системно прилагане на насилие и за подчиняване хората на насилието. Такъв именно апарат се нарича държава.

В първобитното общество, когато хората са живеели в неголеми родове, намирайки се още на най-ниските стадии на своето развитие, в състояние, близко до дивачеството; в епохата, от която няколко хилядолетия отделят съвременното цивилизовано човечество — в онова време не се забелязват още признаци на съществуване на държавата. Ние виждаме господство на обичаите, авторитета, уважението, властта, с която са се ползували старейшините на рода, виждаме, че такава власт се е признавала понякога на жените — положението на жената тогава не е приличало на сегашното ѝ безправно, потиснато положение, — но никъде не виждаме особена *категория* хора, които да се отделят, за да управляват другите, и които за интересите, за целите на управлението системно, постоянно да владеят известен апарат за принуждение, апарат за насилие, какъвто са в настоящо време, както вие всички разбирате, въоръжените войскови отреди, затворите и другите средства за подчиняване чуждата воля на насилието — това, което съставлява същността на държавата.

Ако оставим настрана така наречените религиозни учения, извъртанията, философските построения, разнообразните мнения, които буржоазните учени създават, и потърсим истинската същност на работата, ще видим, че държавата се свежда именно до такъв излъчен от човешкото общество апарат за управление. Когато се появява такава специална група хора, която е заета именно само с това — да управлява — и която за управлението се нуждае от специален апарат за принуда, за подчиняване чуждата во-

ля на насилието — от затвори, от специални групи хора, от войска и пр., — тогава се появява държавата.

Но било е време, когато държавата не е съществувала, когато общата връзка, самото общество, дисциплината, разпределението на труда са се поддържали по силата на привичката, традициите, авторитета или уважението, с което са се ползували старейшините на рода или жените, които в онова време често са заемали не само равноправно положение с мъжете, но дори нередко и по-високо, и когато не е имало особена категория хора — специалисти по управлението. Историята показва, че държавата като специален апарат за принуждение на хората е възникнала само там и тогава, където и когато се е появявало разделянето на обществото на класи — значи разделяне на такива групи от хора, едни от които могат постоянно да си присвояват труда на другите, гдето един експлоатира другия.

И това делене на обществото на класи в историята трябва да имаме ясно пред очи винаги като основен факт. Развитието на всички човешки общества в течение на хилядолетия във всички без изключение страни ни показва общата закономерност, правилност, последователност на това развитие, което протича така: най-напред имаме общество без класи — първоначално патриархално, първобитно общество, в което не е имало аристократи; след това общество, основано на робството — робовладелско общество. През него е преминала цяла съвременна цивилизована Европа — робството е господствувало напълно преди 2000 години. През него е минало грамадното мнозинство от народите в другите части на света. При най-слабо развитите народи и сега още са останали следи от робството и например в Африка институции на робството ще намерите и сега. Робовладелци и роби — това е първото голямо делене на класи. Първата група е владеела не само всички средства за производство — земята, оръдията, колкото слаби, примитивни и да са били тогава, — но тя е владеела и хората. Тази група се е наричала робовладелци, а ония, които са се трудили и предоставяли труда си на другите, се наричали роби.

След тази форма е последвала в историята друга форма — крепостното право. Робството в грамадното мнозинство страни се е превърнало в своето развитие в крепостно право. Основното делене на обществото е било: крепостници-едри земевладелци и крепостни селяни. Формата на отноше-

нията между хората се изменили. Робовладелците смятали робите за своя собственост, законът утвърждавал това схващане и разглеждал робите като вещ, която изцяло принадлежи на робовладелеца. По отношение на крепостния селянин класовото потисничество, зависимостта останали, но крепостникът-едър земевладелец не се смятал собственик на селянина като вещ, а имал само право върху труда му и право да го принуждава да отбива известна повинност. На практика, както всички знаете, крепостното право, особено в Русия, където то се задържа най-дълго и прие най-груби форми, с нищо не се е различавало от робството.

По-нататък — в крепостното общество с развитието на търговията, със създаването на световния пазар, с развитието на паричното обращение възниква нова класа — класата на капиталистите. От стоката, от размяната на стоките, от възникването на властта на парите възниква властта на капитала. В течение на XVIII век, по-точно — от края на XVIII век и в течение на XIX век, се извършват революции в целия свят. Крепостничеството бива изтикано от всички страни на Западна Европа. Най-късно това става в Русия. В Русия в 1861 година също настъпва преврат, последица от който е сменянето на една обществена форма с друга — крепостничеството бива сменено от капитализма, при което деленето на класи е останало, останали са различни следи и отживелици на крепостното право, но в основата си класовото делене е получило друга форма.

Собствениците на капитала, собствениците на земята, собствениците на фабриките и заводите са представлявали и представляват във всички капиталистически държави нищожно малцинство от населението, което малцинство се разпорежда напълно с целия народен труд и значи държи в свое разпореждане, гнет и експлоатация цялата маса трудещи се, мнозинството от които са пролетарии, наемни работници, които получават в процеса на производството средства за живот само от продажбата на работната си ръка, на работната си сила. Селяните, разпокъсани и потиснати още от времето на крепостничеството, с преминаването към капитализма се превръщаха една част (мнозинството) в пролетарии, друга част (малцинството) — в заможни селяни, които сами наемаха работници и представляваха селска буржоазия.

Този основен факт — преминаването на обществото от първобитните форми на робството към крепостничеството

и, най-сетне, към капитализма — вие трябва винаги да имате предвид, защото само като помните този основен факт, само като поставяте в тази основна рамка всички политически учения, вие ще сте в състояние да оцените правилно тези учения и да разберете за какво се отнасят те, защото всеки един от тези крупни периоди от човешката история — робовладелският, крепостническият и капиталистическият — обхваща десетки и стотици векове и представлява такава маса от политически форми, разнообразни политически учения, мнения, революции, че ориентирването в цялата тази извънредно голяма пъстрота и грамадно разнообразие — особено разнообразието на политическите, философските и други учения на буржоазните учени и политици — е възможно само в случай че се държим здраво като за основна ръководна нишка за това делене на обществото на класи, за изменянето формите на класовото господство и от тази гледна точка се ориентираме във всички обществени въпроси — икономически, политически, духовни, религиозни и т. н.

Ако вие разгледате държавата от гледна точка на това основно делене, ще видите, че преди да се е разделило обществото на класи, както вече казах, не е съществувала и държавата. Но с възникването и затвърдяването на общественото делене на класи, с възникването на класовото общество възниква и се затвърдява държавата. В историята на човечеството има десетки и стотици страни, които са преживели и преживяват сега робството, крепостничеството и капитализма. Във всяка от тях, въпреки грамадните исторически промени, които са ставали, въпреки всички политически перипетии и всички революции, които са били свързани с това развитие на човечеството, с преминаването от робството през крепостничеството към капитализма и към днешната световна борба против капитализма — вие винаги ще видите възникването на държавата. Тя винаги е била известен апарат, който се е отделял от обществото и се е състоял от група хора, които са се занимавали само с това или почти само с това, или главно с това — да управляват. Хората се делят на управляеми и на специалисти по управлението, на такива, които се издигат над обществото и които се наричат управници, представители на държавата. Този апарат, тази група от хора, които управляват другите, винаги има в ръцете си известен апарат за принуждение, физическа сила — все едно дали това

насилие над хората се изразява в първобитната тояга, или — през епохата на робството — в по-усъвършенствуван тип въоръжение. или в огнестрелното оръжие, което се е появило през средните векове, или, най-сетне, в съвременното, което в ХХ век е достигнало до технически чудеса и е основано напълно върху последните постижения на съвременната техника. Методите на насилието са се променяли, но винаги при съществуването на държавата е съществувала във всяко общество група лица, които са управлявали, които са командували, господствували и за да държат властта, са имали в ръцете си апарат за физическо принуждение, апарат за насилие, такова въоръжение, което е съответствувало на техническото равнище на всяка епоха. И като се вглеждаме в тези общи явления и си задаваме въпроса, защо държавата не е съществувала, когато не е имало класи, когато не е имало експлоататори и експлоатиранни, и защо тя е възникнала, когато са възникнали класите — само така намираме определен отговор на въпроса за същността на държавата и нейното значение.

Държавата е машина за поддържане господството на една класа над друга. Когато в обществото не е имало класи, когато хората преди епохата на робството са работили в първобитните условия на по-голямо равенство, в условията на още съвсем ниска производителност на труда, когато първобитният човек е добивал с труд средствата, необходими за най-грубо първобитно съществуване, тогава не е възниквала и не е могла да възникне и особена група от хора, специално определени да управляват и господствуват над цялото останало общество. Само когато се е появила първата форма на делене обществото на класи, когато се е появило робството, когато е било възможно за известна класа хора, съсредоточили се върху най-грубите форми на земеделски труд, да произвеждат някакъв излишък, когато този излишък не е бил абсолютно необходим за най-мизерното съществуване на роба и е попадал в ръцете на робовладелеца, когато по този начин се е закрепило съществуването на тази класа на робовладелците и за да се закрепи то, необходимо е било да се появи държавата.

И тя се появила — робовладелската държава, апаратът, който е давал в ръцете на робовладелците власт, възможност да управляват всички роби. И обществото, и държавата тогава са били много по-малки, отколкото сега, разполагали са с несравнено по-слаб апарат за връз-

ка — тогава не са съществували днешните съобщителни средства. Планините, реките и моретата са били неимоверно по-големи пречки, отколкото сега, и образуването на държавата е ставало в много по-тесни географски граници. Технически слабият държавен апарат е обслужвал държавата, която се е простирила в сравнително тесни граници и тесен кръг на действия. Но все пак е имало апарат, който е принуждавал робите да живеят в робство, който е държал една част от обществото в принуждение, в угнетение от страна на друга. Принуждаването на една преобладаваща част от обществото към системна работа в полза на друга е невъзможно без постоянен апарат за принуждение. Докато не са съществували класи — не е съществувал и такъв апарат. Когато се появили класите, навсякъде и винаги заедно с растежа и затвърдяването на това делене се е появявала и специална институция — държавата. Формите на държавата са били извънредно разнообразни. В робовладелските времена в най-напредналите, културните и цивилизовани страни на онова време, например в древна Гърция и Рим, които изцяло са почивали върху робството, ние имаме вече разнообразни форми на държавата. Тогава вече възниква разликата между монархия и република, между аристокрацията и демокрацията. Монархията — като власт на един, републиката — като отсъствие на каквато и да било неизборна власт; аристокрацията — като власт на сравнително незначително малцинство, демокрацията — като власт на народа (демократия в буквален превод от гръцки именно значи: власт на народа). Всички тия различия са се появили в епохата на робството. Въпреки тия различия държавата в робовладелската епоха е била робовладелска държава все едно дали е била монархия или република — аристократическа или демократическа.

Във всеки курс по стара история, във всяка лекция по този предмет вие ще чуете за борбата, която се е водила между монархическите и републиканските държави, но основното е било това, че робите не са били смятани за хора; не само не са били смятани за граждани, но и за хора. Римският закон ги разглеждал като вещ. Законът за убийството, да не говоря вече за другите закони за защита на човешката личност, не се отнасял до робите. Той защищавал само робовладелците като единствено признани тогава за пълноправни граждани. Установявала ли

се е монархия, това е била робовладелска монархия, установявала ли се е република — това е била робовладелска република. В тях робовладелците се ползвали с всички права, а робите според закона били вещ и над тях не само е могло да се упражнява всякакво насилие, но и убийството на роб не се смятало за престъпление. Робовладелските републики се отличавали по вътрешната си организация: имало е аристократически и демократически републики. В аристократическата република малък брой привилегировани вземали участие в изборите, в демократическата — вземали участие всички, но все пак всички робовладелци, всички освен робите. Това основно обстоятелство трябва да се има предвид, защото то повече от всичко хвърля светлина върху въпроса за държавата и показва ясно същността на държавата.

Държавата е машина за потискане на една класа от друга, машина, за да се държат в подчинение на една класа други подчинени класи. Формата на тази машина бива различна. В робовладелската държава имаме монархия, аристократическа република или дори демократическа република. В действителност формите на управление са бивали извънредно разнообразни, но същността е оставала една и съща: робите не са имали никакви права и оставали потиснатата класа, те не са били признавани за хора. Същото виждаме и в крепостната държава.

Изменението на формата на експлоатацията е превърнало робовладелската държава в крепостническа. Това е имало грамадно значение. В робовладелското общество е съществувало пълно безправие на роба, той не е бил признаван за човек; в крепостничеството — прикрепеност на селянина към земята. Основният белег на крепостното право е този, че селяните (а тогава селяните са били мнозинство, градското население е било крайно слабо развито) се смятали прикрепени към земята — оттук е произлязло и самото понятие крепостно право. Селянинът е могъл да работи за себе си определен брой дни върху участъка, който му е давал помещикът; другата част дни крепостният селянин е работил за господаря. Същността на класовото общество си оставала: обществото се крепяло на класовата експлоатация. Пълноправни могли да бъдат само помещиците, селяните са били смятани за безправни. Тяхното положение на практика се различавало много малко от положението на робите в робовладелската държава.

ва. Но все пак за тяхното освобождение, за освобождението на селяните, се откривал по-широк път, тъй като крепостният селянин не се смятал пряка собственост на помещика. Той можел да прекарва част от времето си на своя участък, можел е, тъй да се каже, до известна степен да принадлежи на себе си, и крепостното право — при пошироката възможност за развитие на размяната, на търговските връзки — все повече и повече се разлагало и все повече се разширявал кръгът на освобождаване на селяните. Крепостното общество винаги е било по-сложно, отколкото робовладелското общество. В него е съществувал значителен елемент от развитие на търговията и промишлеността, което е водело още в онова време към капитализъм. През средните векове крепостното право е преобладавало. И тук държавните форми са били разнообразни, и тук имаме и монархия, и република, макар много по-слабо изразена, но винаги за господстващи са били признавани единствено само помещиците-крепостници. Крепостните селяни били напълно изключени от областта на каквито и да било политически права.

И при робството, и при крепостното право господството на незначително малцинство от хората над грамадното им мнозинство не е могло да мине без принуждение. Цялата история е пълна с непрекъснати опити на потиснатите класи да отхвърлят потисничеството. Историята на робството познава войни за освобождение от робството, които са продължавали много десетилетия. Между другото името «спартакисти», което е взето сега от комунистите в Германия — от тази единствена германска партия, която действително се бори против игото на капитализма, — това име е взето от тях, защото Спартак е бил един от най-забележителните герои на едно от най-големите въстания на робите преди около две хиляди години. В течение на редица години всемогъщата наглед Римска империя, изцяло основана върху робството, е преживявала сътресения и удари от грамадното въстание на робите, които се въоръжили и събрали под предводителството на Спартак, като образували грамадна армия. В края на краищата те били разбити, хванати и подложени от рабовладелците на мъчения. Тези граждански войни преминават през цялата история на съществуването на класовото общество. Аз току-що приведох примера на най-голямата от тези граждански войни в епохата на робовладелството. Цялата епоха на кре-

постното право също така е изпълнена с постоянни въстания на селяните. В Германия например през средните векове борбата между двете класи, помешчиците и крепостните селяни, достигнала широки размери и се превърнала в гражданска война на селяните срещу помешчиците. Всички вие знаете примери на подобни многократни въстания на селяните против помешчиците-крепостници и в Русия.

За да удържи своето господство, за да запази своята власт, помешчикът е трябвало да има апарат, който да постави в негово подчинение грамаден брой хора, да ги подчини на известни закони, правила — и всички тия закони са се свеждали в основата си до едно — да удържат властта на помешчика над крепостния селянин. Това именно е била крепостническата държава, която в Русия например или в съвсем изостаналите азиатски страни, където крепостничеството и досега господствува — по форма тя се е различавала — била е или републиканска, или монархическа. Когато държавата е била монархическа — признавала се е властта на едного; когато е била републиканска — признавало се е повече или по-малко участието на изборни лица от помешчическото общество — това е крепостническото общество. В крепостническото общество съществува такова деление на класи, при което грамадното мнозинство — крепостното селячество — се намира в пълна зависимост от нищожното малцинство — помешчиците, които владеят земята.

Развитието на търговията, развитието на стокообмена довежда до обособяването на нова класа — капиталистите. Капиталът възниква в края на средните векове, когато световната търговия след откриването на Америка достига грамадно развитие, когато се увеличава количеството на скъпоценните метали, когато среброто и златото стават средство за размяна, когато паричното обръщение дава възможност грамадни богатства да се намират в едни ръце. Среброто и златото се признават като богатство в целия свят. Икономическите сили на помешчическата класа западат и се развива силата на новата класа — представителите на капитала. Обществото се преустроява по такъв начин, че всички граждани стават наглед равни, отпада предишното делене на робовладелци и роби, всички се смятат равни пред законите, независимо от това, кой какъв капитал владее — дали притежава земя като частна собственост, или е бедняк, който има само работни ръце, —

всички са равни пред законите. Законът еднакво защитава всички, пази собствеността, у когото я има, от посегателства върху нея от страна на масата, която, нямайки собственост, нямайки нищо освен ръцете си, постепенно обеднява, разорява се и се превръща в пролетарии. Такова е капиталистическото общество.

Не мога да се спирам подробно на това. На тоя въпрос вие ще се върнете отново, когато ще се говори за програмата на партията — там вие ще чуете характеристиката на капиталистическото общество. Това общество издига против крепостничеството, против старото крепостно право лозунга за свобода. Но това е свобода за оня, който владее собствеността. И когато крепостното право бива разрушено, което става в края на XVIII — началото на XIX век — в Русия това става по-късно от другите страни, в 1861 г., — тогава крепостната държава бива заменена от капиталистическата държава, която провъзгласява за свой лозунг всенародната свобода, която казва, че изразява волята на целия народ, отрича, че е класова държава, и тук между социалистите, които се борят за свободата на целия народ, и капиталистическата държава се развива борба, която доведе днес до създаване на съветската социалистическа република и която обхваща целия свят.

За да се разбере борбата, започната срещу световния капитал, за да се разбере същността на капиталистическата държава, трябва да се помни, че капиталистическата държава, като въставаше срещу крепостничеството, отиваше на бой с лозунга за свобода. Отменянето на крепостното право означаваше за представителите на капиталистическата държава свобода и им оказваше услуга дотолкова, доколкото крепостното право се разрушаваше и селяните получиха възможност да владеят като пълна собственост онази земя, която са придобили чрез откуп или частично — чрез оброка, — на това държавата не обръщаше внимание: тя пазеше собствеността, по какъвто и път да е възникнала, тъй като тя почиваше върху частната собственост. Селяните се превръщаха в частни собственици във всички съвременни цивилизовани държави. Държавата пазеше частната собственост и там, където помещикът продаваше част от земята на селянина, тя го възнаграждаваше чрез откупа, чрез продажбата за пари. Държавата като че заявяваше: ние ще запазим напълно частната соб-

ственост — и ѝ оказваше всестранна поддръжка и застъпничество. Държавата признаваше тази собственост на всеки търговец, промишленик и фабрикант. И това общество, основано върху частната собственост, върху властта на капитала, върху пълното подчинение на всички безимотни работнически и трудещи се селски маси — това общество се обявяваше за господстващо на основание на свободата. Борейки се против крепостното право, то обяви собствеността за свободна и особено се гордеше с това, че държавата била престанала да бъде класова.

При това държавата, както и по-рано, си оставаше машина, която помага на капиталистите да държат в подчинение бедното селячество и работническата класа, но по външност тя бе свободна. Тя въвежда всеобщо избирателно право, заявява чрез устата на своите поборници, проповедници, учени и философи, че тя не е класова държава. Дори сега, когато срещу нея е започнала борбата на съветските социалистически републики, обвиняват ни, че сме нарушители на свободата, че строим държава, основана върху принудението, върху потискането на едни от други, а те представляват всенародна демократична държава. Ето този въпрос — за държавата — днес, когато започва социалистическата революция в целия свят и тъкмо по време на победата на революцията в някои страни, когато борбата със световния капитал се е особено изострила — въпросът за държавата е придобил най-голямо значение и е станал, може да се каже, най-болният въпрос, фокусът на всички политически въпроси и на всички политически спорове на днешно време.

Която и партия да вземем в Русия или в която и да било по-цивилизована страна — почти всички политически спорове, различия, мнения се въртят в тоя момент около понятието за държавата. Дали държавата в капиталистическите страни, в демократичните републики — особено от рода на такива като Швейцария или Америка, — в най-свободните демократични републики е израз на народната воля, резултат на общонародното решение, израз на националната воля и т. н., или пък държавата е машина, с която капиталистите от тия страни поддържат своята власт над работническата класа и селяните? Това е основният въпрос, около който се въртят в тоя момент политическите спорове в целия свят. Какво се говори за болшевизма? Буржоазната преса хули болшевиките. Вие няма да наме-

рите нито един вестник, който да не повтаря изтърканото обвинение против болшевиките — че били нарушители на народовластието. Ако нашите меншевики и социалистически революционери в наивността си (а може би и не от наивност или може би това е такава наивност, за която се казва, че е по-лоша от грабежа) мислят, че са откриватели и изобретатели на обвинението против болшевиките в нарушаване свободата и народовластието, те се заблуждават по най-смешен начин. Днес няма нито един от най-богатите вестници на най-богатите страни, които харчат десетки милиони за разпространението на тези вестници и в десетки милиони екземпляра сеят буржоазната лъжа и империалистическата политика — няма нито един от тези вестници, който не повтаря тези основни доводи и обвинения против болшевизма: че Америка, Англия, Швейцария са напреднали държави, основани върху народовластието, а болшевишката република е държава на разбойници, че тя не познава свободата и че болшевиките са нарушители на идеята за народовластието и дори са стигнали дотам, че са разтурили Учредителното събрание. Тези страшни обвинения срещу болшевиките се повтарят в целия свят. Тези обвинения ни довеждат напълно до въпроса: какво е държавата? За да разберем тези обвинения, за да се ориентираме в тях и да се отнесем напълно съзнателно към тях, и то да се ориентираме не само по дочутото оттук-оттам, а да имаме твърдо мнение, трябва ясно да разберем какво е държавата. Имаме пред себе си всякакви капиталистически държави и всички ония учения в тяхна защита, които се създадоха преди войната. За да пристъпим правилно към разрешаването на въпроса, трябва да се отнесем критически към всички тия учения и възгледи.

Аз вече ви посочих в помощ съчинението на Енгелс «Произход на семейството, частната собственост и държавата». Тук именно се казва, че всяка държава, в която съществува частната собственост върху земята и върху средствата за производство, гдето господствува капиталът, колкото и демократическа да е, тя е капиталистическа държава, тя е машина в ръцете на капиталистите, за да държат в подчинение работническата класа и бедните селяни. А всеобщото избирателно право, Учредителното събрание, парламентът — това е само форма, своето рода полица, която никак не изменя по същество работата.

Формата на държавната власт може да бъде различна:

капиталът проявява силата си по един начин там, където има една форма, и по друг — където има друга форма, но по същество властта си остава в ръцете на капитала: безразлично дали има цензово или друго право, дали има демократична република, и дори колкото тя е по-демократична, толкова по-грубо, по-цинично е това господство на капитализма. Една от най-демократичните републики в света са Северноамериканските съединени щати — и никъде така, както в тази страна (който е бил там след 1905 г., той навярно има представа за това), никъде властта на капитала, властта на шепата милиардери над цялото общество, не се е проявявала така грубо, с такъв открит подкуп както в Америка. Капиталът, щом веднъж съществува, господства над цялото общество и никаква демократична република, никакво изборително право не изменя същността на работата.

Демократическата република и всеобщото изборително право в сравнение с крепостническият строй представляват грамаден прогрес: те дадоха възможност на пролетариата да постигне обединението, сплотеността, които съществуват в него, да образува стройните, дисциплинирани редици, които водят системна борба с капитала. Нищо подобно, дори приблизително не е съществувало за крепостния селянин, да не говорим вече за робите. Робите, както знаем, са въставали, вдигали са бунтове, започвали са граждански войни, но никога не са могли да създадат съзнателно мнозинство, партии, ръководещи борбата, не са могли да разберат ясно към каква цел се стремят и дори в най-революционните моменти от историята винаги са се оказвали пионки в ръцете на господстващите класи. Буржоазната република, парламентът, всеобщото изборително право — всичко това от гледна точка на световното развитие на обществото представлява грамаден прогрес. Човечеството е вървяло към капитализма и само капитализмът, благодарение на градската култура, даде възможност на потиснатата класа на пролетариите да се осъзнае и да създаде световното работническо движение, милионите работници, които са организирани в целия свят в партии — ония социалистически партии, които съзнателно ръководят борбата на масите. Без парламентаризма, без изборността това развитие на работническата класа би било невъзможно. Ето защо всичко това е получило такова голямо значение в очите на най-широките маси хора. Ето защо преломът изглеж-

да така труден. Не само съзнателните лицемери, учени и попове поддържат и защищават тази буржоазна лъжа, че държавата е свободна и е призвана да защищава интересите на всички, но това правят и маса хора, които искрено повтарят старите предразсъдъци и които не могат да разберат прехода от старото капиталистическо общество към социализма. Не само хората, които се намират в пряка зависимост от буржоазията, не само ония, които се намират под гнета на капитала или които са подкупени от този капитал (в служба на капитала се намират маса учени, художници, попове и т. н. от всякакъв вид), но и хората, които просто се намират под влиянието на предразсъдъците за буржоазна свобода — всичко това се опълчи в целия свят срещу болшевиизма заради това, че при своето основаване съветската република отхвърли тази буржоазна лъжа и открито заяви: вие наричате своята държава свободна, а всъщност докато има частна собственост, вашата държава, макар и да е демократична република, не е нищо друго освен машина в ръцете на капиталистите за потискане на работниците и колкото е по-свободна държавата, толкова по-ясно е изразено това. Пример за това са Швейцария в Европа и Съединените щати в Америка. Никъде капиталът не господства така цинично и безпощадно и никъде това не се вижда с такава яснота както именно в тия страни, макар това да са демократични републики, колкото и изящно да са разкрасени и въпреки всички приказки за трудова демокрация, за равенство на всички граждани. Всъщност в Швейцария и Америка господства капиталът и всички опити на работниците да получат някакво сериозно подобрене на своето положение се посрещат веднага с гражданска война. В тези страни има по-малко войници, постоянна войска — в Швейцария съществува милиция и всеки швейцарец има пушка у дома си, в Америка до последно време нямаше постоянна войска — и затова когато избухне стачка, буржоазията се въоръжава, наема войници и потушава стачката и никъде това потушаване на работническото движение не става с такава безпощадна свирепост както в Швейцария и Америка, и никъде капиталът няма толкова силно влияние в парламента както именно тук. Силата на капитала е всичко, борсата е всичко, а парламентът, изборите — това са марионетки, кукли. . . Но колкото се отива по-нататък, толкова повече се проясняват очите на работниците и толкова

по-широко се разпространява идеята за съветска власт, особено след кървавата касапница, която току-що преживяхме. Все по-ясна става за работническата класа необходимостта от безпощадна борба против капиталистите.

Под каквито и форми да се прикрива републиката — нека това да е най-демократичната република, — ако тя е буржоазна, ако в нея е останала частната собственост върху земята, заводите и фабриките и частният капитал държи в наемно робство цялото общество, т. е. ако в нея не се извършва онова, за което се говори в програмата на нашата партия и в Съветската конституция, то тази държава е машина, за да бъдат потискани едни от други. И ние ще вземем тази машина в ръцете на оная класа, която трябва да събори властта на капитала. Ние ще отхвърлим всички стари предразсъдъци, че държавата е всеобщо равенство — това е лъжа: докато има експлоатация, не може да има равенство. Помешчикът не може да бъде равен на работника, гладният — на сития. Машината, която се нарича държава, пред която хората спират със суеверна почит и вярват на старите приказки, че това е общонародна власт — пролетариатът отхвърля тази машина и казва: това е буржоазна лъжа. Ние отнехме тази машина от капиталистите, взехме я в свои ръце. С тази машина или цепеница ние ще разбием всяка експлоатация и когато в света не остане възможност да се експлоатира, не останат собственици на земя, собственици на фабрики, не бъде така, че един да се пресищат, а други да гладуват — едва тогава, когато не останат възможности за това, ние ще захвърлим тази машина. Тогава няма да има държава, няма да има експлоатация. Ето гледището на нашата комунистическа партия. Надявам се, че в следващите лекции ние ще се върнем на този въпрос — и не един път.

*За пръв път напечатано
на 18 януари 1929 г. във вестник
«Правда», бр. 16*

*В. И. Ленин.
Съчинения. Т. 29, с. 466—485.*

Бележки

Империализмът като най-висок стадий на капитализма

¹ Книгата *«Империализмът като най-висок стадий на капитализма»* е написана през януари—юни 1916 г. в Цюрих.

Новите явления в развитието на капитализма Ленин отбелязва дълго преди започването на Първата световна война. В редица произведения, написани през 1895—1913 г. («Проект и обяснение на програмата на социалдемократическата партия» (1895—1896), «Китайската война» (1900), «Поуки от кризата» (1901), «Вътрешен преглед» (1901), «Концентрация на производството в Русия» (1912), «Растежът на капиталистическото богатство» (1913), «Изостанала Европа и напреднала Азия» (1913), «Историческата съдба на учението на Карл Маркс» (1913), «Към въпроса за някои изказвания на работниците депутати» (1912) и други), Ленин открива и анализира отделните черти, характерни за епохата на империализма: концентрация на производството и нарастване на монополите, износ на капитал, борба за завладяване на нови пазари и сфери на влияние, интернационализиране на стопанските отношения, паразитизъм и загниване на капитализма, засилване на противоречията между труда и капитала и изостряне на класовата борба, създаване на материални предпоставки за прехода към социализма. Ленин обръща специално внимание на разобличаването на грабителската колониална политика, на борбата за разделяне и преразделяне на света, на подготовката на империалистически, завоевателни войни. В статията «Марксизъм и ревизионизъм», написана в 1908 г., като се бори против ревизирането на марксизма и неговото подкопаване отвътре под формата на поправки и преразглеждане на учението на Маркс, по-специално на Марксовата теория за кризите, Ленин пише: «Изменна се формите, последователността, картината на отделните кризи, но кризите си останаха неизбежна съставна част на капиталистическия строй. Картелите и тръстовете, обединявайки производството, същевременно засилват пред очите на всички анархията в производството, неосигуреността на пролетариата и потисничеството на капитала, изостряйки по такъв начин в невиджана още степен класовите противоречия. Че капитализмът върви към крах — и в смисъл на отделни политически и икономически кризи, и в смисъл на пълна катастрофа на целия капиталистически строй, — това особено нагледно и в особено широки размери показва тъкмо най-новите гигантски тръстове» (Съч., т. 15, стр. 24).

Ленин внимателно следи най-новата литература за капитализма и я изучава. За това говори неговата рецензия на книгата на Д. А. Хобсън «Еволюция на съвременния капитализъм» (виж Съч., т. 4, стр. 94—97). През август 1904 г. Ленин започва да превежда книгата на Хобсън «Империализмът» (виж Съч., т. 37, стр. 312). Ръкописът на този превод на Ленин още не е намерен.

С всестранно изследване на монополистическия стадий на развитието на капитализма Ленин се заема в началото на Първата световна война. Това изисквали интересите на революционната борба на работническата класа в Русия и другите капиталистически страни. За правилното ръководство на революционното движение и успешната борба с идеологията на империалистическата реакция, с реформистката политика на съглашателство с империалистите е необходимо «да бъде разбран главният икономически въпрос, без изучаването на който не може да се разбере нищо в оценката на съвременната война и съвременната политика, а именно въпросът за икономическата същност на империализма». (Вж. стр. 6.)

Ленин изцяло се заема с изучаване на литературата за империализма очевидно от средата на 1915 г., когато е в Бери (Швейцария); тогава започва да съставя показалци на литературата, да разработва планове, да прави извадки и бележки, да пише конспекти. Подготвителните материали за книгата «Империализмът като най-висок стадий на капитализма» («Тетрадки по империализма») представляват около 50 печатни коли. Те съдържат извадки от 148 книги (от които 106 немски, 23 френски, 17 английски и 2, преведени на руски) и от 232 статии (от тях 206 немски, 13 френски и 13 английски), поместени в 49 различни периодични издания (34 немски, 7 френски и 8 английски).

В началото на януари 1916 г. Ленин приема предложението да напише книга за империализма за легалното издателство «Парус», основано през декември 1915 г. в Петроград. В писмо до А. М. Горки от 29 декември 1915 г. (11 януари 1916 г.) Ленин пише: «Сядам да работя над брошурата за империализма» (Съч., т. 35, стр. 191). През първата половина на февруари 1916 г. Ленин се премества от Бери в Цюрих, където продължава да събира и обработва материали по империализма. Работейки над труда «Империализмът като най-висок стадий на капитализма» в кантоналната библиотека в Цюрих, Ленин изписва книги и от други градове.

На 19 юни (2 юли) 1916 г. Ленин пише на М. Н. Покровски, който живее във Франция и редактира серия брошури, които издателството «Парус» издава за западноевропейските държави през периода на Първата световна война: «Изпращам ви днес с препоръчан пакет ръкописа» (пак там, стр. 205). Ръкописът, изпратен едновременно с писмото, не стига до Покровски и се налага да се праща втори път. Освен това издателството предлага да се съкрати вече готовият ръкопис от 5 на 3 печатни коли, но Ленин не съкращава ръкописа си, тъй като според думите му «да се намали още веднъж до 3 коли беше абсолютно невъзможно» (пак там).

След като книгата попада в издателството, меншевишките елементи, които са в ръководството на издателството, отстраня-

ват от книгата острата критика на Кауцки и Мартов, внасят в ръкописа поправка, която не само заличава своеобразието на Лениновия стил, но и изопачава неговите мисли. Лениновата дума «прерастване» (на капитализма в империализъм) заменят с думата «превръщане», «реакционен характер» (теорията за «ултраимпериализма») — с думите «изостанал характер» и т. н. В средата на 1917 г. книгата е отпечатана под заглавие «Империализмът като най-нов етап на капитализма (Популярен очерк)» с предговор от Ленин с дата 26 април 1917 г. — 5.

- ² Настоящият предговор за първи път е публикуван през октомври 1921 г. под заглавието «Империализъм и капитализъм» в кн. 18 на списание «Коммунистический Интернационал». Още докато Ленин е жив, отделни издания на книгата «Империализмът като най-висок стадий на капитализма» излизат: на немски език в 1921 г. и на френски и английски (непълно) — в 1923 г. — 7.
- ³ *Брест-литовският мир* е сключен между Съветска Русия и страните от германския блок (Германия, Австро-Унгария, България и Турция) в Брест-Литовск на 3 март 1918 г. и ратифициран от IV Извънреден общоруски конгрес на Съветите. След победата в Германия на революцията, която смъква монархическия режим, на 13 ноември 1918 г. ВЦИК обявява анулирането на грабителския и несправедлив Брест-литовски договор. — 9.
- ⁴ *Версайски мир* — империалистически договор, който Антантата натрапва на Германия, която претърпява поражение в Първата световна война през 1914—1918 г.; подписан е на 28 юни 1919 г. във Версай (Франция). — 9.
- ⁶ «Уилсънизъм» — по името на В. Уилсън, президент на САЩ през 1913—1921 г. През първата година на своето президентство Уилсън прокарва редица закони (за прогресивния подоходен данък, антитръстовския закон и други), които демагогски нарича ера на «нова свобода». Уилсън, пише Ленин, е идол на еснафите и пацифистите, които се надяват, че той «ще спаси «социалния мир», ще помири експлоататорите с експлоатираните, ще осъществи социални реформи» (Съч., т. 21, стр. 216). Уилсън и неговите привърженици маскират грабителската външна политика на американския империализъм с лицемерни и демагогски лозунги и фрази за «демократия» и «съюз на народите». Ленин пише, че «идеализираната демократическа република на Уилсън се оказва на деле форма на най-бесен империализъм, на най-безсрамно потискане и задушаване на слабите и малки народи» (Съч., т. 28, стр. 187). Още от първите дни на съветската власт Уилсън е един от вдъхновителите и организаторите на интервенцията против Съветска Русия. С цел да прогнанодействува на дълбокото влияние, което миролюбивата политика на съветското правителство оказва върху народните маси от всички страни, Уилсън провъзгласява демагогска «програма на мира», формулирана от него в «14 точки», която трябвало да служи за маскировка на агресивната политика на САЩ. Американската пропаганда и европейският буржоазен печат създават около Уилсън лъжлив ореол на борец за мир. Но лицемерието на дребнобуржоазните

фрази на Уилсън и «уилсънистите» се разобличава много бързо от реакционната антиработническа политика в страната и агресивната външна политика на САЩ. — 9.

⁶ В. И. Ленин има предвид II (Бернски) Интернационал, създаден на конференцията на социалистическите партии в Берн през февруари 1919 г. от лидерите на западноевропейските социалистически партии в замяна на II Интернационал, който престава да съществува от началото на Първата световна война. Бернският интернационал фактически играе ролята на слуга на международната буржоазия. «Това е истински жълт «Интернационал» — така се изказва за нег В.И. Ленин (Съч., т. 29, стр. 304). — 10.

⁷ «Германска независима с. д. партия» — центристка партия, създадена през април 1917 г. на учредителен конгрес в Гота. В обстановката на революционен подем, върху засилването на който голямо внимание оказва Февруарската буржоазнодемократична революция в Русия, опортюнистическото ръководство на Германската социалдемократическа партия все повече губи доверието на редовите членове. За да смекчат недоволството на масите, да ги отклонят от революционната борба и да предотвратят създаването на революционна партия на работническата класа, лидерите на центризма правят опит да създадат такава партия, с помощта на която да могат да задържат масите под свое влияние. Такава партия трябвало да стане «Германската независима с. д. партия». «Независимци», като се маскират с центристски фрази, проповядват «единство» със социалшовинистите, стигат до отказване от класовата борба. Основната част от партията се представлява от кауцкнанската организация «Трудова солидарност».

Известно време в състава на партията влиза групата «Спартак», като запазва при това организационната и политическата си самостоятелност, продължава нелегалната работа и борбата за освобождение на масите от влиянието на центристките лидери. През 1918 г. «Съюзът на Спартак» излиза от «Независимата с. д. партия» и върху неговата основа се образува Германската комунистическа партия.

През октомври 1920 г. на конгреса на «Независимата социалдемократическа партия» в Хале става разцепление. Значителна част от нея през декември 1920 г. се обединява с Германската комунистическа партия. Десните елементи образуват отделна партия и приемат старото наименование «Германска независима социалдемократическа партия»; партията съществува до 1922 г. — 11.

⁸ *Спартакисти* — революционна организация на германските леви социалдемократи, оформя се през януари 1916 г. начело с К. Либкнехт, Р. Люксембург, Ф. Меринг, К. Цеткин, Ю. Мархлевски, Л. Йогихес (Тишка), В. Пик. През април 1915 г. Р. Люксембург и Ф. Меринг основават списанието «Die Internationale», около което се сплотява основната група на левите социалдемократи в Германия. Освен политическите позиви, които издава през 1915 г., от 1916 г. групата на «Интернационал» започва нелегално да издава и разпространява «Политически писма» с подпис «Спартак» (излизат редовно до октомври 1918 г.) и групата

«Интернационал» започва да се нарича група «Спартак». Спартакистите водят революционна пропаганда сред масите, организират масови антивоенни действия, ръководят стачки, разобличават империалистическия характер на световната война и предателството на опортюнистическите лидери на социалдемократията. Но спартакистите допускат сериозни грешки по въпросите на теорията и политиката: отричат възможността за националноосвободителни войни през епохата на империализма, не заемат последователна позиция по въпроса за лозунга за превръщане на империалистическата война в гражданска война, подценяват ролята на пролетарската партия като авангард на работническата класа, подценяват селяните като съюзник на пролетариата, боят се от решително скъсване с опортюнистите. Ленин неведнъж критикува тези грешки на германските леви социалдемократи (виж «За брошурата на Юннус», «За карикатурата на марксизма и «империалистическия икономизъм» и други).

През април 1917 г. спартакистите влизат в центриската «Германска независима социалдемократическа партия», като запазват в нея своята организационна самостоятелност. През ноември 1918 г. в хода на революцията в Германия спартакистите се обособяват в Съюз «Спартак» и като публикуват на 14 декември 1918 г. своята програма, скъсват с «независимците». На 30 декември 1918 г. — 1 януари 1919 г. спартакистите създават Германската комунистическа партия. — 11.

⁹ *Версайци* — най-злостни врагове на Парижката комуна от 1871 г. привърженици на френското контрареволуционно буржоазно правителство начело с А. Тьер, което след победата на Комуната се установява във Версай. При потушаването на Парижката комуна версайците се разправят с комунарите с нечувана жестокост. След 1871 г. думата «версайци» става синоним на озверена контрареволуция. — 12.

¹⁰ Подробен анализ и конспект на книгата на Дж. А. Хобсън «Imperialism. A Study» («Империализъм. Изследване») (Лондон, 1902) е даден в Лениновите «Тетрадки по империализма» (виж Съч., т. 39, стр. 381—414). През 1904 г. Ленин превежда книгата на Хобсън на руски език (виж Съч., т. 37, стр. 312), ръкописът на превода, направен от Ленин, още не е намерен. Ленин пише за книгата на Хобсън, че е «полезна изобщо, а особено е полезна с това, че помага да се открие основният фалш на кауцкианството по този въпрос» (Съч., т. 39, стр. 91). Като използва богатия фактически материал от книгата на Хобсън, Ленин същевременно критикува неговите реформистки изводи и опити да защити в прикрита форма империализма. — 13.

¹¹ В труда си «Империализмът като най-висок стадий на капитализма» и в «Тетрадки по империализма» Ленин неведнъж се позовава на книгата на Р. Хилфердинг «Финансовият капитал». Като използва фактическите материали от този източник за характеристика на отделните страни на монополистичния капитализъм, Ленин същевременно критикува автора за немарксистските тези и изводи по най-важните въпроси на империализма. В «Тетрадки по империализма» Ленин характеризира Хилфердинг,

един от лидерите на II Интернационал, като кантланец и кауцкианец, реформатор и «увещател на империалистическата буржоазия» (Съч., т. 39, стр. 592). Като откъсва политиката от икономиката, в книгата си Хилфердинг дава неправилно определение на империализма и финансовия капитал; той забулва решаващата роля на монополите при империализма и изострянето на всички негови противоречия, игнорира такива важни черти на империализма като подялбата на света и борбата за неговото преразпределение, паразитизма и загниването на капитализма. Въпреки сериозните грешки книгата на Хилфердинг изиграва определена положителна роля в изследването на най-новата фаза на развитието на капитализма. — 13.

¹² Има се предвид резолюцията на Хемницкия конгрес на Германската социалдемокрация по въпроса за империализма и отношението на социалистите към войната, приета на 20 септември 1912 г. В резолюцията се осъжда империалистическата политика и се подчертава важността на борбата за мир: «Конгресът обявява решителната си роля да направи всичко, за да установи взаимно разбирателство между нациите и да запази мира. Конгресът иска по пътя на международните споразумения да се сложи край на бясното съревнование във въоръжаването, което заплашва света и води човечеството с бързи крачки към ужасна катастрофа. . . Конгресът очаква, че членовете на партията неуморно ще полагат всички сили. . . за да се борят с повншена енергия против империализма дотогава, докато той не бъде съборен» («Handbuch der sozialdemokratischen Parteitage von 1910 bis 1913», München, 1917, S. 243—244). — 12.

¹³ През времето, изминало след Лениновия анализ, концентрацията на производството в Съединените американски щати достигна още по-големи размери. Като съсредоточават в ръцете си значителна част от мощностите на производството и пласмента на продукцията на водещите отрасли на народното стопанство, монополите играят решаваща роля в икономиката и политиката на САЩ. През 1954 г. в 43 отрасли на промишлеността на САЩ 4 корпорации съсредоточават в ръцете си 75% и повече от произвежданата продукция; в 102 отрасли — от 50 до 74%, а в 162 отрасли — от 25 до 49%. През 1959 г. в САЩ се наброяват 373 хиляди промишлени компании; във всяка от 343-те корпорации оборотите превишаваха в 1958 г. 100 милиона долара. 50% от наемната работна ръка (без селското стопанство и държавните служители) зависят от 200 най-големи корпорации. Сред най-големите промишлени корпорации се очертават няколко десетки гиганта, от тях 36 с оборот над 1 милиард долара и 22 с активи, равни или над 1 милиард долара. Тези 36 корпорации получават 37% от всички печалби, а 500 най-големи промишлени монопола — 76% от всички печалби на промишлените корпорации. — 15.

¹⁴ «Die Bank» («Банка») — списание на германските финансисти, излизало в Берлин от 1908 до 1943 г. В подготвителните си трудове към книгата «Империализмът като най-висок стадий на капитализма» Ленин многократно разглежда статии и материали, пуб-

ликувани в него (виж Съч., т. 39, стр. 51—67, 150—172, 469—470 и мн. др.) — 26

- ¹⁶ Подробен разбор на книгата на О. Айделс «Das Verhältnis der deutschen Grossbanken zur Industrie mit besonderer Berücksichtigung der Eisenindustrie» (Лайпциг, 1905) («Отношението на германските големи банки към промишлеността, специално към металургичната промишленост»). Ленин прави в «Тетрадки по империализма» (виж Съч., т. 39, стр. 134—149). — 27
- ¹⁶ Критически разбор на труда на Г. Шулце-Геверниц «Die deutsche Kreditbank» («Германска кредитна банка») Ленин прави в «Тетрадки по империализма» (Съч., т. 39, стр. 30—44). Ленин пише за автора «Навред (passim), навсякъде у Шулце-Геверниц тои на ликуващ германски империализъм, на тържествуваща свнния!!!» При критичния анализ на другия труд на Шулце-Геверниц: «Britischer Imperialismus und englischer Freihandel zu Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts» («Британският империализъм и английската свободна търговия в началото на ХХ век»), Ленин характеризира автора по следния начин: «Най-голям мерзавец, безсрамник, каитианец, за религията, шовинист — събрал някои много интересни факти за английския империализъм и написал бойка, нескучна книга. Пътувал из Англия, събрал много материали и наблюдения. Награбихте, г-да англичани, дайте и ние да пограбим, след като сме «осветили» грабежа с Каит, бога, патриотизма, науката — ето същността на позицията на този «учен»!» (Пак там, стр. 424). — 29
- ¹⁷ Критически анализ на книгата на Р. Лифман «Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften. Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen» (Йена, 1909) («Дружества за участие и финансиране. Изследване на съвременния капитализъм и същността на ценните книжа») се намира в Лениновите «Тетрадки по империализма» (Съч., т. 39, стр. 349—357). Ленин пише за Р. Лифман: «Авторът е истински глупак, който непрекъснато предъква дефиниции — преглунави — около думичката «субституция». Ценни са фактическите данни, в по-голямата им част съвсем сурови. Противник на трудовата теория за стойността etc. etc.» — 30
- ¹⁸ Ленин ползва книгата на Я. Рисер: «Die deutschen Grossbanken und ihre Konzentration im Zusammenhang mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft in Deutschland» («Германските големи банки и тяхната концентрация във връзка с общото развитие на стопанството в Германия») в две йенски издания — 1910 и 1912 г. В «Тетрадки по империализма Ленин подробно анализира фактическия материал», който се съдържа в тази книга от различни години (виж Съч., т. 39, стр. 318—348). — 30
- ¹⁹ Виж К. Маркс. «Капиталът», т. III, 1969, стр. 639 — 35
- ²⁰ *Борсовият крах* се разразява през първата половина на 1873 г., отначало в Австро-Унгария, след това в Германия и другите страни. В началото на 70-те години кредитната експанзия, грюндерството (от немската дума «Gründer»: учредител), борсовата

спекулация придобиват невиджани по-рано размери. Борсовата спекулация продължава да расте през периода, когато и промишлеността, и търговията вече изпитват явните признаци на развиващата се световна икономическа криза. Катастрофата се разразява на 9 май 1873 г. на венската борса; за 24 часа акциите се обезценяват със стотици милиони; броят на банкрутите е огромен. Борсовата катастрофа се прехвърля в Германия. «Онова, което стана в Париж през 1867 г. — пише Енгелс, — което ставаше често в Лондон и в Ню Йорк, не закъсня да стане и в Берлин през 1873 г.: прекомерната спекулация завърши с всеобщ крах. Компаниите банкрутироваха по стотици. Акциите на компаниите, които се крепяха, не можеха да се продадат. Разгромът беше пълен по всички линии» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, с. 182). — 37

²¹ *Грюндерските скандали* стават в периода на засиленото нарастване на учредяването на акционерни дружества в началото на 70-те години на миналото столетие в Германия. Нарастването на грюндерството се придружава от бясна спекулация със земя и ценни книжа на борсата, мошенически машиниции, които обогатяват буржоазните спекуланти. — 37

²² Финансово-монополистичната група на Рокфелеровци през 1955 г. контролира капитали от 61,4 милиарда долара, а групата на Моргановци — 65,3 милиарда долара. Моргановци държат под свое влияние около 70 американски банки и корпорации, 12 от които се намират под техен пълен контрол. В контролираните от Моргановци промишлени компании влизат такива големи монополи на САЩ като «Юнайтед Стейтс стил», «Дженеръл електрик», «Дженеръл моторс» и много други корпорации във въгледобивната, хранителната, химическата, текстилната и другите отрасли на промишлеността, както и компаниите от цветната металургия, транспортните, компаниите от съобщенията и комуналните. Рокфелеровци контролират в рудодобивната и обработващата промишленост предприятия с обща сума на активите, превъзшаваща 17 милиарда долара; основа на силата на тази група е контролът над нефтената промишленост; в сферата на тяхното влияние влизат 6 най-големи нефтени монопола на САЩ, между които и «Стандард ойл К^о» (Ню Джърси), «Стандард ойл оф Индиана» и др. Рокфелеровци владеят контролните пакети от акциите на редица предприятия на авиационната, атомната и други отрасли на промишлеността.

Групите на Рокфелер и Морган оказват голямо влияние върху политическия живот на САЩ. Много президенти и министри на САЩ са оръдия на Моргановци; Рокфелеровци заедно с другите магнати финансират Републиканската партия в САЩ, стараят се да назначават на държавни длъжности удобни за тях лица. Монополите, които влизат в сферата на влиянието на Моргановци и Рокфелеровци, получават огромни печалби от военни поръчки и доставки на правителството. — 38

²³ «Frankfurter Zeitung» («Франкфуртски вестник») — ежедневник, орган на големите германски борсаджии; излиза във Франкфурт на Майн от 1856 до 1943 г. Отново започва да излиза в 1949 г. под заглавието «Франкфуртски всеобщ вестник» («Frank-

furter Allgemeine Zeitung»). Вестникът е глашатаят на западногерманските монополисти. — 38

²⁴ Теорията за «организирания капитализъм», буржоазноапологетичния характер и антинаучността на която Ленин разобличава в книгата «Империализмът като най-висок стадий на капитализма» и в «Тетрадки по империализма», описва империализма като особен, преобразуван капитализъм, където уж били премахнати конкуренцията и анархията в производството, икономическите кризи, осъществявало се планомерно развитие на народното стопанство. Теорията за «организирания капитализъм», провъзгласена от идеолозите на монополистичния капитализъм — Зомбарт, Лифман и др., — е подета от реформистите Кауцки, Хилфердинг и други теоретници на II Интернационал. Съвременните защитници на империализма съчиняват многобройни варианти на теорията за «организирания» и «плановия» капитализъм с цел да заблуждават народните маси, да разкрасяват монополистичния капитализъм. Животът убедително доказва правилността на Лениновата характеристика на империализма: господството на монополите не премахва, а изостря анархията в производството, не избавя капиталистическото стопанство от кризи. След Втората световна война в главната страна на съвременния капитализъм — Съединените американски щати — само през периода от 1948 до 1961 г. стават 4 кризисни спадания на производството (през 1948—1949, 1953—1954, 1957—1958 и 1960—1961 г.). — 43

²⁵ Лениновата критика на буржоазнореформистките теории за «демократизацията на капитала», които се съчиняват с цел да се разкрасява империализмът и да се прикрива господството на монополите, изцяло се потвърждава от съвременната действителност. Разпространението на дребни акции се използва от магнатите на капитала за засилване на експлоатацията и измама на народа, за обогатяване на магнатите на капитала. Въпреки декларациите на буржоазната пропаганда за масовото разпространение в съвременните империалистически страни на дребни («народни») акции, в действителност само малцина квалифицирани работници — представители на така наречената работническа аристокрация, могат да получават акции. Например в САЩ през 1958 г. около половин милион работнически семейства имат акции, чиято стойност възлиза всичко на 0,2% от общата стойност на всички акции в страната. Същевременно само семейството на Дюпоновци има 10 пъти повече акции, откогато всички американски работници, взети заедно. Следователно реалната действителност опровергава апологетичните теории за превръщане на работниците в собственици, съдружници на предприятия, за «уравняване» на доходите на капиталистите и работниците. Съвременният капитализъм се характеризира със задълбочаване на пропастта между труда и капитала, народа и монополите. — 46

²⁶ Ленин има предвид Г. В. Плеханов. Изказванията на Г. В. Плеханов по въпроса за империализма са включени в неговия сборник статии «За войната», издаден в Петроград през годините на войната. — 47

- ²⁷ Ленин бил принуден в книгата «Империализмът като най-висок стадий на капитализма», която била предназначена за легално издаване в Русия, да ограничи анализа на империализма в Русия само с кратки бележки и изводи. В «Тетрадки по империализма» Ленин използва освен книгата на Е. Агад на немски език «Големите банки и световният пазар. Икономическото и политическото значение на големите банки на световния пазар от гледището на тяхното влияние върху народното стопанство в Русия и германо-руските отношения» (Берлин, 1914) и данните от труда на А. Н. Зак «Германците и германският капитал в руската промишленост», Б. Ишханян «Чуждестранните елементи в руското народно стопанство» (виж В. И. Ленин, Съч., т. 39, стр. 92—111, 225—226, 246) и др. Освен това в «Тетрадки по империализма» има значителен материал, който характеризира монополистичния капитализъм в Русия, както и Лениновата оценка на различните страни на империализма в Русия (виж стр. 121, 125, 178, 229, 236—237, 238, 264, 265, 269, 276, 278, 281, 283, 305—306, 363, 384, 442—443, 444, 447, 448, 451, 452, 453, 458, 460, 463, 465, 472, 474—475, 479—480, 483—484, 505—507, 508, 513—516, 518, 537, 538, 576, 655, 662, 701—703). — 51
- ²⁸ *Френска Панама* — израз, който възниква във връзка с разобличаването във Франция през 1892—1893 г. на огромните злоупотреби, продажничеството на държавните и политическите дейци, чиновници и вестници, подкупени от френската компания за прокопаването на Панамския канал. — 55
- ²⁹ В подготвителните материали към книгата «Империализмът като най-висок стадий на капитализма», които се намират в «Тетрадки по империализма», е отразена огромната работа на Ленин по изучаването, проверката и научния анализ на обширния фактически материал, сводката и групирането на статистическите данни. Така данните за емисиите в целия свят и разпределението на ценните книжа по страни, приведени от А. Ноймарк в «Bulletin de l'institut international de statistique», t. XIX, livr. II. La Haye, 1912 («Бюлетин на международния статистически институт», т. XIX, кн. II, Хага), Ленин сравнява и сверява с данните, които привежда В. Цолигер в труда «Die Bilanz der internationalen Wertübertragungen», 1914 («Балансът на международните прехвърляния на ценности»), и прави своите изчисления (вж Съч., т. 39, стр. 121—125, 363). — 57
- ³⁰ За книгата на Х. К. Морис «The History of Colonization from the Earliest Times to the Present Day» (Ню Йорк, 1900) «История на колонизацията от най-древни времена до наши дни» Ленин пише в «Тетрадки по империализма»: «Интересни са статистическите сводки. . . Самата «история» изглежда сухо изброяване на фактите». Въз основа на данните на този източник Ленин дава своите изчисления, които характеризират разпределението на колонните между капиталистическите държави (вж Съч., т. 39, стр. 228—233). — 73
- ³¹ Подробен анализ на данните на Супан и географско-статистическите таблици на О. Хюбнер се съдържа в Лениновите «Тетрадки по империализма» (виж Съч., т. 39 стр. 270—282). —

- ⁸² Подробен критически разбор на статията на К. Кауцки «Der Imperialismus», отпечатана в списание «Die Neue Zeit», 1914, Jg. 32, Bd 2, № 21, виж Ленин в «Тетрадки по империализма». Там се съдържа и разностранен анализ на статиите на К. Кауцки и кауцкианците за империализма. Ленин доказва, че възгледите на кауцкианците за империализма са дребнобуржоазен реформизъм под маската на марксизъм, че те са «за чистичък, зализан, умерен и акуратен капитализъм» (виж Съч., т. 39, стр. 91, 171—172, 241—246 и др.). — 90
- ⁸³ При подготовката на книгата за империализма Ленин обръща голямо внимание на статистиката на железопътните линии. Материалите, приведени в «Тетрадки по империализма» (вж Съч., т. 39, стр. 462—468, 470—473), показват как Ленин събира от различни източници и обработва обширните данни за развитието на мрежата от железопътни линии в различните страни, най-големите държави, самостоятелните и полусамостоятелните държави, колонните, за 1890 и 1913 г. Резултатите от това изследване Ленин обобщава в две кратки таблици (виж настоящия том, стр. 92 и 93). — 92
- ⁸⁴ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 29, 1972, стр. 289. — 102
- ⁸⁵ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 35, 1974, стр. 16. — 102
- ⁸⁶ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, 1967, стр. 263—276. — 102
- ⁸⁷ Вж К. Маркс. «Капиталът», т. III, 1969, стр. 132. — 108
- ⁸⁸ В. И. Ленин има предвид така наречения «заклучителен протокол», подписан на 7 септември 1901 г. между империалистическите държави (Англия, Австро-Унгария, Белгия, Франция, Германия, Италия, Япония, Русия, Холандия, Испания и САЩ) и Китай в резултат от потушаването на Боксерското въстание от 1899—1901 г. Чуждестранният капитал получава нови възможности за експлоатация и грабеж на Китай. — 113
- ⁸⁹ *Боксерско* (по-точно: Ихътуанско) *въстание* — народно антиимпериалистическо въстание в Китай през 1899—1901 г., вдигнато от дружеството «И-хе-цюан» («Юмрук в името на справедливостта и съгласието»), по-късно получило наименованието «И-хъ-туая». Въстанието е жестоко потушено от обединения наказателен корпус на империалистическите държави начело с германския генерал Валдерзее. В потушаването на въстанието вземат участие германските, японските, английските, американските и руските империалисти. Китай е принуден да подпише в 1901 г. така наречения «Заклучителен протокол», съгласно който Китай се превръща в полуколония на чуждестранния империализъм. За борбата на китайския народ против чуждестранното господство виж статията на В. И. Ленин «Китайската война» (Съч., т. 4, стр. 383—388). — 114

Държавата и революцията

- ¹ Книгата *«Държавата и революцията. Учението на марксизма за държавата и задачите на пролетариата в революцията»* е написана от В. И. Ленин в нелегалност (в Разлив и Хелзингфорс) през август—септември 1917 г. Това произведение е резултат от огромната научноизследователска работа, извършена от Ленин за сравнително кратък срок, главно през януари—февруари 1917 г.

Въпросът за характера на пролетарската държавна власт, по думите на Н. К. Крупская, особено занимавала Ленин в последните години от емиграцията. Мисълта за необходимостта от теоретическа разяснителска работа на въпроса за държавата е изказана от Ленин през зимата предишната на 1916 г. «... На дневен ред сега — пише Ленин до А. Г. Шляпников — е не само *продължаване* на линията, утвърдена (против царизма и пр.) в нашите резолюции и в брошурата... , но *очистяването* ѝ от незрелите нелепости и объркаността на отричането на демокрацията (тук се отнасят разоръжаването, отричането на самоопределението, теоретически невероятното отричане «изобщо» на защитата на отечеството, лутаниците по въпроса за ролята и значението на държавата изобщо и пр.)» (Съч., т. 35, стр. 211—212.)

През втората половина на 1916 г. Н. И. Бухарин в редица свои статии отстоява антимарксистки, полуанархистически възгледи по въпроса за държавата и диктатурата на пролетариата. През декември 1916 г. в бележката «Интернационал на младежта» Ленин рязко критикува позицията на Бухарин и обещава да напише подробна статия за отношението на марксизма към държавата (вж. Съч., т. 23, стр. 170—174).

През есента на 1916 г. и в началото на 1917 г., както отбелязва Н. К. Крупская, Ленин изцяло се отдава на теоретическа работа. Живеейки по това време в Цюрих, той усилено работи в библиотеката, изучава произведенията на К. Маркс и Ф. Енгелс по въпроса за държавата. На 4 (17) февруари 1917 г. Ленин съобщава на А. М. Колонтай, че той почти е подготвил материала по въпроса за отношението на марксизма към държавата. Този материал е написан с дребен, сбит почерк в тетрадка със синя корица, озаглавена «Марксизмът за държавата». В нея са събрани цитати от произведенията на К. Маркс и Ф. Енгелс, както и извадки от книгите и статите на К. Кауцки, А. Панекук и Е. Бернщайн с критически бележки, изводи и обобщения на Ленин (вж. Поли. собр. соч., т. 33, стр. 123—307).

На 3 (16) април 1917 г. В. И. Ленин се завръща от Швейцария в Русия. Зает с практическа революционна дейност, Владимир Илич не може да продължи замисления труд. Но той не престава да мисли за него. През юни 1917 г. Ленин съставя списък на книгите, които са му необходими за работата по въпроса за отношението на марксизма към държавата, а също така прави запитване за реда на работата в Обществената библиотека в Петроград. След юлските събития от 1917 г., укривайки се от преследванията на Временното правителство, Ленин получава възможността да започне работа над книгата «Държавата и революцията». Той моли да бъде доставена в Разлив «синята те-

традка», в края на юли — началото на август, преди да замине за Хелзингфорс, Ленин иска от своите приятели да му изпратят труда на Ф. Енгелс «Анти-Дюринг», а малко по-късно — да му помогнат спешно да намери книгата на К. Маркс «Нищета на философията» и «Манифест на Комунистическата партия» на немски и руски език.

Веднага след пристигането си в Хелзингфорс Ленин пристъпва към написването на книгата «Държавата и революцията», за което съобщава през август на М. И. Улянова: «Залегнах над труда за държавата, който отдавна ме интересува» (Съч. т. 37, стр. 494).

Работейки над книгата «Държавата и революцията», В. И. Ленин използва съвсем не целия материал, който се съдържа в ръкописа «Марксизмът за държавата». В сравнение с подготвителните материали Ленин допълнително включва в § 4 на глава I на книгата «Държавата и революцията» цитата от Енгелс от «Анти-Дюринг» за ролята на насилието (вж. настоящия том, стр. 139—140) и в § 2 на глава VI — цитат от брошурата на Кауцки «Социалната революция» (вж. настоящия том, стр. 222) и др., които липсват в тетрадката «Марксизмът за държавата».

Интересна е следната бележка на стр. 10 на ръкописа на книгата «Държавата и революцията», написана, по всяка вероятност, преди да получи труда на Енгелс: «Да се намери в «Анти-Дюринг» и да се преведе от немски онова място (струва ми се, в края на една от главите за «теорията на насилието»), където той казва, че Дюринг допуска мисълта за насилствена революция само с охкане и ахкане, докато всяка насилствена революция играе изключително голяма роля, като превъзпитава масите, обучава ги, като необикновено издига тяхното самосъзнание, самоуважение и т. н.». След като получава екземпляр от «Анти-Дюринг», Ленин заменя тази бележка с необходимия му цитат.

По план книгата «Държавата и революцията» трябвало да се състои от седем глави, но Ленин не успява да напише последната, седмата глава — «Опитът от руските революции от 1905 и 1917 година.» Запазени са само подробно разработени планове за тази глава и планът на «Заклучението» (вж. Полн. собр. соч., т. 33, стр. 313—314, 323—324). В бележка до издателя на книгата Ленин пише, че ако той «твърде много закъснее със завършването на тази — VII — глава, или ако тя набъбне премного тогава първите шест глави трябва да се издадат отделно като *първа част*.» Планове, конспекти и бележки към книгата «Държавата и революцията» вж. в Полн. собр. соч., т. 33, стр. 308—328.

На 13 (26) септември 1917 г. посредством Н. К. Крупская Ленин сключва договор с представителя на издателство «Жизнь и знание» В. Д. Бонч-Бруевич за издаването на седем книги, между които е и книгата «Държавата и революцията».

На първата страница на ръкописа авторът на книгата е обозначен «Ф. Ф. Ивановски». Под такъв псевдоним Ленин възнамерявал да издаде своята книга, тъй като иначе Временното правителство би я конфискувало. Тъй като книгата «Държавата и революцията» е издадена през 1918 г., необходимостта от такъв псевдоним отпада и книгата излиза под известния литературен псев-

доним на Владимир Илич «В. Илин (Н. Ленин)» в тираж 30 700 екземпляра. За широкото популяризиране на произведението на Ленин спомага публикуването на предговора към книгата и §§ 1 и 2 от глава I във вестник «Правда» от 17 (30) декември 1917 г. Местните издателства също отпечатват книгата.

Второто издание на книгата «Държавата и революцията» е осъществено през 1919 г. Авторът внася във втора глава нов раздел «Как Маркс поставя въпроса в 1862 година».

Книгата на Ленин «Държавата и революцията» получава широко разпространение в СССР и в чужбина. В СССР от 1918 до 1961 г. тя е издавана 190 пъти в тираж 6 592 000 екземпляра на 46 езика на народите на СССР. В чужбина, по непълни данни, книгата на Ленин е излязла на 35 езика. — 123

² *Фабианци* — членове на Фабианското общество — английска реформистка организация, основана в 1884 г.; наречено е по името на римския пълководец от III в. пр. н. е. Фабий Максим, наречен «Кунктатор» («Бавител») за своята изчаквателна тактика, за отбягването му от решителни боеве във войната с Ханибал. Членовете на Фабианското общество са предимно представители на буржоазната интелигенция — учени, писатели, политически дейци (С. и Б. Уеб, Р. Макдоналд, Б. Шоу и др.); те отричали необходимостта от класова борба на пролетариата и социалистическа революция и твърдели, че преходът от капитализма към социализма е възможен само по пътя на дребните реформи, на постепенните преобразования на обществото. В. И. Ленин характеризира фабианството като «направление на крайния опортюнизъм» (Съч., т. 13, стр. 364). През 1900 г. Фабианското общество влиза в лейбъристката партия. «Фабианският социализъм» е един от източниците на лейбъристката идеология.

През годините на Първата световна война (1914—1918) фабианците заемат социалшовинистическа позиция. Характеристика на фабианците вж. в статията на В. И. Ленин «Английският пацифизъм и английското недолюбване на теорията» (Съч., т. 21, стр. 255—261). — 124

³ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 21, стр. 25—176. — 126

⁴ Хегел излага теорията за държавата в заключителната част на книгата «Grundlinien der Philosophie des Rechts» («Основни на философията на правото»), издадена през 1821 г. Маркс прави обстоен анализ на книгата на Хегел (§§ 261—313, където се разглежда въпросът за държавата) в труда си «Към критиката на Хегеловата философия на правото» (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 1, стр. 213—354, 399—413). За изводите, които Маркс прави в резултат от критическия анализ на възгледите на Хегел. Енгелс пише в статията «Карл Маркс»: «Вземайки за изходна точка Хегеловата философия на правото, Маркс стигна до убеждението, че не държавата, представяна от Хегел като «венец на цялото здание», а, напротив, «гражданското общество», към което Хегел се отнасяше с такова пренебрежение, е онази област, в която трябва да се търси ключът за разбиране процеса на историческото развитие на човечеството» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 16, стр. 382). — 126

⁶ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 21, стр. 167—168. — 126

⁶ *Социалисти-революционери* (есери) — дребнобуржоазна партия в Русия; възниква в края на 1901 — началото на 1902 г. в резултат от обединяването на различни народнически групи и кръжоци («Съюз на социалистите-революционери», партията на социалистите-революционери и др.). Възгледите на есерите представляват еkleктическа смесица от народнически и ревизионистически идеи; по израза на Ленин, есерите се опитват да поправят «недостатъците на народничеството» «с кръпки от модната опортюнистическа «критика» на марксизма» (Съч., т. 9, стр. 313.) През годините на Първата световна война мнозинството есери стоят на позициите на социалшовинизма.

След Февруарската буржоазнодемократическа революция от 1917 г. заедно с меншевиките есерите са главната опора на буржоазното Временно правителство, а лидерите на партията (Керенски, Авксентиев, Чернов) влизат в неговия състав. Партията на есерите отказва да подкрепи искането на селяните за ликвидиране на помещицкото земевладение, обявява се за запазване на помещицкската собственост върху земята: есеровските министри във Временното правителство изпращат наказателни отряди срещу селяните, които завземат помещицкските земи. В навечерието на Октомврийското въоръжено въстание партията на есерите открито преминава на страната на контрареволуционната буржоазия, защитавайки капиталистическия строй, и се оказва изолирана от масите на революционния народ.

В края на ноември 1917 г. лявото крило на есерите образува самостоятелна партия на левите есери. Като се стремят да запазят своето влияние сред селските маси, левите есери формално признават съветската власт и влизат в споразумение с болшевиките, но скоро тръгват по пътя на борба против съветската власт.

По време на чуждестранната военна интервенция и гражданската война есерите водят контрареволуционна подривна дейност, активно подкрепят интервентите и белогвардейците, участвуват в контрареволуционни заговори, организират терористични актове против дейци на съветската държава и комунистическата партия. След гражданската война есерите продължават враждебната си дейност вътре в страната и в лагера на белогвардейската емиграция. — 127

⁷ *Гентилна, родова организация на обществото* — първобитно-общинен строй или първата в историята на човечеството обществено-икономическа формация. Родовата община представлява колектив от кръвни роднини, обединени от стопански и общесвени връзки. В своето развитие родовият строй преминава два периода: матриархат и патриархат. Патриархатът завършва с превръщането на първобитното общество в класово и с възникването на държавата. Основата на производствените отношения на първобитно-общинния строй е обществената собственост върху средствата за производство и уравнилното разпределение на продуктите. Това общо взето съответствува на ниското равнище на производителните сили и на техния характер през този период.

За първобитно-общинния строй вж К. Маркс. «Конспек на книгата на Люис Х. Морган «Първобитното общество»» (Архив Маркса и Енгелса, т. IX, 1941) и труда на Ф. Енгелс «Пронзход

- на семейството, частната собственост и държавата» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 21, стр. 25—176). — 128
- ⁸ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 21, стр. 168. — 129
- ⁹ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 21, стр. 168. — 130
- ¹⁰ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 206—216. — 131
- ¹¹ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 21, стр. 169. — 132
- ¹² Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 21, стр. 169. — 132
- ¹³ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 21, стр. 170. — 133
- ¹⁴ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 21, стр. 170—171. — 133
- ¹⁵ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 21, стр. 171—134
- ¹⁶ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 20, стр. 288—289. — 136
- ¹⁷ Имат се предвид трудовете на К. Маркс «Критика на Готската програма» (IV глава) и на Ф. Енгелс «Анти-Дюринг», а също и писмото на Ф. Енгелс до А. Бебел от 18—28 март 1875 г. (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 28—33; т. 20 стр. 288—289; т. 19, стр. 3—9). — 139
- ¹⁸ К. Маркс. «Капиталът», т. 1 (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 23, стр. 753). — 139
- ¹⁹ *Тридесетгодишната война* от 1618—1648 г. — първата общоевропейска война, която е резултат от изостряне на противоречията между различните групировки на европейските държави и която приема формата на борба между протестанти и католици. Войната започва с въстание в Чехия срещу потисничеството на Хабсбургската монархия и настъпването на католическата реакция. Европейските държави, които се включват след това във войната, образуват два лагера. Папата, испанските и австрийските Хабсбурги и католическите князе на Германия, обединявайки се под знамето на католицизма, се ооявяват срещу протестантските страни: Чехия, Дания, Швеция, Холандската република и редица немски държави, които приемат Реформацията. Френските крале, противници на Хабсбургите, подкрепят протестантските страни. Германия става главна арена на тази борба, обект на военен грабеж на грабителските претенции на участниците във войната. Войната завършва през 1648 г. със сключването на Вестфалския мирен договор, който закрепва политическата разпокъсаност на Германия. — 139
- ²⁰ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 20, стр. 186—187. — 140
- ²¹ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, стр. 183—184. — 140
- ²² Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, стр. 458. — 140
- ²³ *Готската програма* — програма на Германската социалистическа работническа партия, приета в 1875 г. на конгреса в Гота при

обединението на двете съществували дотогава отделно немски социалистически партии: айзенахци (които се ръководили от А. Бебел и В. Либхнехт и се намирали под идейното влияние на Маркс и Енгелс) и ласалианци. Програмата страда от еклектизъм и е опортюнистическа, тъй като айзенахците отстъпват на ласалианците по най-важните въпроси и приемат ласалианските формулировки. К. Маркс в труда си «Критика на Готската програма» и Ф. Енгелс в писмото си до А. Бебел от 18—28 март 1875 г. подлагат проекта на Готската програма на унищожителна критика, разглеждайки го като значителна крачка назад в сравнение с айзенахската програма от 1869 г. (вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 3—9, 11—33). — 140

- 24 Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, стр. 183. — 142
- 25 Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, стр. 434, 445. — 142
- 26 В труда «Марксизъмът за държавата» има такава бележка на Ленин: «Да се направн справка и да се намерн, говорили ли са Маркс и Енгелс преди 1871 г. за «диктатура на пролетариата»? Струва ми се, че не!» (Полн. собр. соч., т. 33, стр. 159). При работата над книгата «Държавата и революцията» В. И. Ленин изглежда не успява да изясни този въпрос. За писмото на К. Маркс до Й. Вайдемайер Ленин очевидно научава по-късно, когато книгата е вече издадена. На последната страница на екземпляра на първото издание на книгата «Държавата и революцията», принадлежащ на В. И. Ленин, има следната бележка на немски език: ««*Nepe Zeit*» (XXV, т. 2, стр. 164), 1906—1907, кн. 31 (2. V. 1907): Ф. Мерниг: «Нови материали към биографията на К. Маркс и Ф. Енгелс», из писмото на Маркс до Вайдемайер от 5. III 1852 г.», а по-нататък следва извадка от това писмо, където става дума за диктатура на пролетариата. Ленин внася съответно допълнение във второто издание на книгата «Държавата и революцията», издадено през 1919 г. (вж настоящия том, стр. 151—153). — 142
- 27 В края на XIX и началото на XX в. управляващите буржоазни кръгове в редица страни, опитвайки се да разцепят работническото движение и с незначителни остатъци да отвлекат пролетариата от революционната борба, прибегват до сложна маневра: привличат някои реформистки лидери на социалистическите партии да участвуват в реакционните буржоазни правителства. В Англия през 1892 г. в парламента е избран Джон Бърнс, един от «явните предатели на работническата класа, продали се на буржоазията за министерско местенце» (В. И. Ленин. Съч., т. 15, стр. 236). Във Франция през 1899 г. в буржоазното правителство на Р. Владек—Русо влиза социалистът Александър Етнен Милеран, който помага на буржоазията да провежда своята политика. Влизането на Милеран в реакционното буржоазно правителство нанася голяма вреда на работническото движение във Франция. В. И. Ленин характеризира милеранизма като ренегатство, ревизионизъм, «практическо бернщайнство». «Социалистите» от типа на Милеран, подчертава Ленин, отклоняват пролетариата от революционната борба, «примамвайки го с

обещания за дребни социални реформи» (вж Съч., т. 8, стр. 297). В Италия в началото на ХХ в. социалистите Леонида Бисолати, Иваное Бономи и др., които през 1912 г. били изключени от социалистическата партия, се обявяват за открити привърженици на сътрудничество с правителството.

По време на Първата световна война десноопортюнистическите лидери на социалдемократическите партии в редица страни открито преминават на социалшовинистически позиции и влизат в буржоазните правителства на своите страни, като стават проводници на тяхната политика. «Нищо странно няма в това — казва Ленин, — че пролетариатът от «напредналите» парламентарни страни, изпитвайки отвращение при вида на такива «социалисти» като шайдемановци, давидовци, легиновци, самбаевци, реноделовци, хендерсъновци, вандервелдовци, стауниговци, браунинговци, бисолатиевци и К^о, все по-често отдаваше своите симпатии на анархосиндикализма, въпреки че той бе роден брат на опортюнизма» (вж. настоящия том на стр. 162). Ленин в редица статии и особено в статията «Цяла десетка «социалистически» министри» (Съч., т. 23, стр. 138—140) разкрива опортюнистическата дейност на лидерите на десните социалдемократи. — 144

²⁸ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 8, стр. 201—202. — 146

²⁹ В резултат от втората буржоазнодемократическа революция в Русия от 27 февруари (12 март) 1917 г. е свалено самодържавието и се образува буржоазно Временно правителство. В. И. Ленин прави характеристика на Временното правителство в «Скъпа за тезиси от 4 (17) март 1917 година», «Писма от далече» (вж Съч., т. 23, стр. 313—317, 321—370) и в други трудове. — 148

³⁰ *Кадети* — членове на конституционно-демократическата партия, члени на партия на либералнодемократическата буржоазия в Русия. Партията на кадетите е създадена през октомври 1905 г. В нея влизат представители на буржоазията, земски дейци от помещниците и буржоазните интелектуалци. Видни дейци на кадетите са П. Н. Милюков, С. А. Муромцев, В. А. Маклаков, А. И. Шингарьов, П. Б. Струве, Ф. И. Родичев и др. По-късно кадетите се превръщат в партия на империалистическата буржоазия. През годините на Първата световна война кадетите активно подкрепят грабнителската външна политика на царското правителство. През периода на Февруарската буржоазнодемократическа революция те се стараят да спасят монархията. Заемайки ръководно положение в буржоазното Временно правителство, кадетите провеждат антинародна, контрареволуционна политика, угодна на американо-англо-френските империалисти. След победата на Великата октомврийска социалистическа революция кадетите са непримирими врагове на съветската власт, участвуват във всички въоръжени контрареволуционни акции и походи на интервентите. Намирайки се след разгрома на интервентите и белогвардейците в емиграция, кадетите не прекратяват своята антисъветска контрареволуционна дейност. — 149

³¹ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 21, стр. 255—256. — 150

³² «Die Neue Zeit» («Ново време») — теоретическо списание на Германската социалдемократическа партия; излиза в Штутгарт от 1883 до 1923 г. До октомври 1917 г. се редактира от К. Кауцки, след това — от Г. Кунов. В «Die Neue Zeit» за пръв път се публикуват някои произведения на К. Маркс и Ф. Енгелс. Енгелс помага със своите съвети на редакцията на списанието и често я критикува за допусканите в списанието отстъпления от марксизма. От втората половина на 90-те години, след смъртта на Ф. Енгелс, в списанието започват системно да се отпечатват статии на ревизионистите, между които и серията статии на Е. Бернщайн «Проблеми на социализма», която открива похода на ревизионистите против марксизма. През годините на Първата световна война (1914—1918) списанието заема центристка позиция, подкрепяйки фактически социалшовинистите. — 151

³³ Вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 28, стр. 404. — 151

³⁴ За първи път В. И. Ленин разглежда положението за разнообразието на формите на диктатурата на пролетариата още през 1916 г. в статията си «За карикатурата на марксизма и за «империалистическия икономизъм», насочена против опортюнистическите възгледи на Пятаков. Тази статия излиза на бял свят едва през 1924 г., след Октомврийската социалистическа революция. Анализирайки хода на историческото развитие при условията на империализма, В. И. Ленин пише: «Всички нации ще дойдат до социализма, това е неизбежно, но всички ще дойдаг не съвсем еднакво, всяка ще внесе своеобразие в една или друга форма на демокрацията, в една или друга разновидност на диктатурата на пролетариата, в едно или друго темпо на социалистическите преобразования на различните страни на обществения живот. Няма нищо по-мнзмерно теоретически и по-смешно практически от това, «в името на историческия материализъм» да си рисуващ бъдещето в *това* отношение в едноцветна сивичка краска: това би било суздалска цапаница, нищо повече» (Съч., т. 23, стр. 66—67).

По-нататък Ленин подчертава, че многообразието на формите на диктатурата на пролетариата произтича от различните форми на прехода на властта в ръцете на работническата класа и спецификата на социално-икономическите и политическите условия в различните страни. Така в статията «Икономика и политика в епохата на диктатурата на пролетариата», написана през 1919 г., Ленин прави характеристика на съветската власт като държавна форма на диктатурата на пролетариата, отразяваща особеностите на историческото развитие на Русия, разкрива общите и специфичните черти на съветската пролетарска държава (Съч., т. 30, стр. 93—103).

Международното освободително движение след Октомврийската социалистическа революция и особено след Втората световна война издигна нова, отличаваща се от съветската власт форма на диктатурата на пролетариата — народната демокрация, която се утвърди в редица страни от Централна и Югоизточна Европа и Азия. Възникването на народната демокрация стана възможно в резултат от изменилите се исторически условия, които разшириха социалната база на революцията, отразиха

класовите размествания в съвременния капиталистически свят и сближиха общодемократическите и социалистическите задачи на революцията. «По-нататъшните революции в неизмеримо по-богатите с население и отличаващи се с неизмеримо по-голямо разнообразие на социалните условия страни на Изтока — пише Ленин през 1923 г. в статията си «За нашата революция» — ще им поднесат несъмнено повече особености, отколкото руската революция» (Съч., т. 33, стр. 480).

Гениалното предвиждане на В. И. Ленин изцяло се потвърждава от историята. — 153

- ³⁵ Има се предвид «Второ възвание на Генералния съвет на Международната работническа асоциация за Френско-пруската война. До членовете на Международната работническа асоциация в Европа и Съединените щати», написано от Маркс между 6 и 9 септември 1870 г. в Лондон (вж К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 17, стр. 273—281). — 153
- ³⁶ Имат се предвид изказванията на Г. В. Плеханов в статиите «Нашето положение» и «Още за нашето положение (писмо до другаря Х.)», публикувани през ноември и декември 1905 г. в «Дневник Социал-Демократа», бр. 3 и 4. — 154
- ³⁷ Вж. писмото на К. Маркс до Л. Кугелман от 12 април 1871 г. (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 33, стр. 177). — 154
- ³⁸ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 18, стр. 91. — 154
- ³⁹ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 17, стр. 337. — 154
- ⁴⁰ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 33, стр. 176. — 155
- ⁴¹ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, стр. 445. — 158
- ⁴² Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 17, стр. 337, 338, 339, 340, 341. — 159
- ⁴³ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 17, стр. 343. — 161
- ⁴⁴ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 17, стр. 340—342. — 162
- ⁴⁵ «Дело Народа» — ежедневник, орган на партията на есерите; издава се в Петроград от март 1917 до юли 1918 г., като нееднократно променя названието си. През 1917 г. в редакцията на вестника влизат В. М. Зензинов, Р. В. Иванов-Разумник, В. В. Лункевич, Н. И. Ракитников, Н. С. Русанов, В. М. Чернов. Вестникът стои на оборончески и съглашателски позиции, подкрепя буржоазното Временно правителство. Издаването му се възобновява през октомври 1918 г. в Самара (излизат 4 броя) и през март 1919 г. в Москва (излизат 10 броя). Вестникът е спрял за контрареволуционна дейност. — 164
- ⁴⁶ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 17, стр. 341 — 342. — 168
- ⁴⁷ *Жирондисти* — политическа буржоазна групировка през периода на френската буржоазна революция в края на XVIII в. Жи-

рондистите изразяват интересите на умерената буржоазия, колебаят се между революцията и контрареволуцията, правят сделки с монархията. — 171

⁴⁸ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 17, стр. 342—343. — 171

⁴⁹ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 17, стр. 344. — 172

⁵⁰ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 18, стр. 205—286. — 173

⁵¹ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 18, стр. 222—223. — 174

⁵² Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 18, стр. 279. — 175

⁵³ *Бланкисти* — привърженици на течението във френското социалистическо движение, възглавявано от забележителния революционер, видния представител на френския утопичен комунизъм Луи Огюст Бланки (1805—1881). Бланкистите очакват «избавление на човечеството от наемното робство не чрез класовата борба на пролетариата, а чрез заговора на едно незначително интеллигентно малцинство» (В. И. Ленин. Съч., т. 10, стр. 401). Като подменят дейността на революционната партия с действията на тайна групичка заговорници, те не държат сметка за конкретната обстановка, необходима за победата на въстанието, и пренебрегват връзката с масите. — 175

⁵⁴ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 18, стр. 263. — 175

⁵⁵ *Прудонисти* — привърженици на антинаучното, враждебното на марксизма течение на дребнобуржоазния социализъм, наречено на името на неговия идеолог френския анархист Прудон. Критикувайки едрата капиталистическа собственост от дребнобуржоазни позиции, Прудон мечтае да увековечи дребната частна собственост, предлага да се организират «народна» и «разменна» банка, с чиято помощ работниците щели да могат да се снабдят със собствени средства за производство, да станат занаятчии и да осигурят «справедливо» пласиране на своите продукти. Прудон не разбира историческата роля на пролетариата, отнася се отрицателно към класовата борба, пролетарската революция и диктатурата на пролетариата, отрича от анархистични позиции необходимостта от държава. Маркс и Енгелс водят последователна борба с опитите на прудонистите да натрапят своите възгледи на I Интернационал. Прудонизмът е подложен на унищожителна критика в труда на Маркс «Нищета на философията». Решителната борба на Маркс, Енгелс и на техните привърженици с прудонизма в I Интернационал завършва с пълна победа на марксизма над прудонизма.

Ленин нарича прудонизма «тъпоумие на еснафа и филистера», неспособен да се проникне от гледна точка на работническата класа. Иденте на прудонизма широко се използват от буржоазните «теоретици» за проповядване на класовото сътрудничество. — 175

⁵⁶ Имат се предвид статията на К. Маркс «Политически индиферентизъм» и статията на Ф. Енгелс «За авторитета», публикувани през декември 1873 г. в италианския сборник «Almanacco Re-

pubblicato per l'anno 1874» («Републикански алманах за 1874 г.») и след това в немски превод през 1913 в списание «Die Neue Zeit» (вж. К. Марк и Ф. Енгелс. Съч., т. 18, стр. 296—301, 302—305). — 176

- ⁸⁷ К. Маркс. «Политически индиферентизъм» (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. т. 18, стр. 297). — 176
- ⁸⁸ Ф. Енгелс. «За авторитета» (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 18, стр. 304). — 177
- ⁸⁹ Ф. Енгелс. «За авторитета» (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. т. 18, стр. 304 — 305). — 178
- ⁹⁰ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 3—9. — 180
- ⁹¹ Вж. К. Маркс. «Критика на Готската програма» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 11—33.) — 180
- ⁹² Има се предвид трудът на К. Маркс «Нищета на философията» (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, стр. 67—184). — 180
- ⁹³ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 6—7. — 181
- ⁹⁴ *Ерфуртска програма* — програма на Германската социал-демократическа партия, приета през октомври 1891 г. на конгреса в Ерфурт. Ерфуртската програма е крачка напред в сравнение с Готската програма (1875). В основата на програмата залегнало учението на марксизма за неизбежността на гибелта на капиталистическия начин на производство и на замяната му със социалистически. В нея се подчертава необходимостта работническата класа да води политическа борба, посочва се ролята на партията като ръководител на тази борба и т. н., но и в Ерфуртската програма има сериозни отстъпки на опортюнизма. Ф. Енгелс в труда си «Към критиката на социалдемократическата програма от 1891 година» (вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 219 — 235) прави задълбочена критика на първоначалната проекто-програма. Всъщност това е критика на опортюнизма на целия II Интернационал. Обаче ръководството на германската социал-демократия скрива от партийните маси критиката на Енгелс, а неговите най-важни бележки не са взети предвид при изготвянето на окончателния текст на програмата. В. И. Ленин смята, че премълчаването на диктатурата на пролетариата от Ерфуртската програма е главният ѝ недостатък, страхлива отстъпка пред опортюнизма. — 183
- ⁹⁵ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 226. — 183
- ⁹⁶ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 228. — 184
- ⁹⁷ *Извънредният закон против социалистите* се въвежда в Германия през 1878 г. от правителството на Бисмарк за борба срещу работническото и социалистическото движение. С този закон се забраняват всички организации на социалдемократическата партия, масовите работнически организации, работническият печат; конфискува се социалистическата литература; властите преследват и интернират социалдемократите. Но репресиите не

сломяват социалдемократическата партия, чиято дейност се преустройва съобразно с условията на нелегалното съществуване: в чужбина с издава централният орган на партията — вестник «Социал Демократ», и редовно се свикват партийни конгреси (1880, 1883 и 1887), в Германия в нелегалност бързо се възраждат социалдемократическите организации и групи, начело на които стои нелегалният ЦК. Същевременно партията широко използва легалните възможности за укрепване на връзките с масите, нейното влияние непрекъснато расте: броят на гласовете, подадени за социалдемократите в изборите за Райхстага, се увеличава от 1878 до 1890 г. повече от три пъти. К. Маркс и Ф. Енгелс оказват огромна помощ на немските социалдемократи. През 1890 г. под напора на масовото и все по-засилващото се работническо движение извънредният закон против социалистите е отменен. — 185.

⁶⁸ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 228. — 185.

⁶⁹ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 229. — 185.

⁷⁰ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 229. — 186.

⁷¹ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 230. — 187.

⁷² Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 231. — 189.

⁷³ «Правда» — ежедневен легален большевишки вестник; първият брой на вестника излиза в Петербург на 22 април (5 май) 1912 г.

Ленин осъществява идейното ръководство на «Правда», почти ежедневно пише във вестника, дава указания на неговата редакция, бори се вестникът да се списва в боеви революционен дух.

В редакцията на «Правда» е съсредоточена значителна част от организационната работа на партията. Тук се устройват срещи с представители на местните партийни ядки, тук пристигат сведения за партийната работа по фабрики и заводи, оттук се предават партийните директиви на Централния и Петербургския комитет на партията.

«Правда» постоянно се преследва от полицията. На 8 (12) юли 1914 г. вестникът е спрял.

Издаването на «Правда» се възобновява след Февруарската буржоазнодемократическа революция от 1917 г. От 5 (18) март 1917 г. «Правда» започва да излиза като орган на Централния и Петербургския комитет на РСДРП.

С пристигането си в Петроград Ленин влиза в състава на редакцията и «Правда» разгръща борба за Лениновия план за прерастване на буржоазнодемократическата революция в социалистическа.

През юли—октомври 1917 г. «Правда», преследвана от контрареволуционното Временно правителство, нееднократно променя своето название и излиза като «Листок «Правды»», «Пролетарий», «Рабочий», «Рабочий Путь». След победата на Великата октомврийска социалистическа революция от 27 октомври (9 ноември) 1917 г. вестникът започва да излиза под предишното си наименование — «Правда».

«Правда» заема изключително важно място в историята на болшевишкия печат. Възпитаното от нея поколение напредничави работници изиграва забележителна роля във Великата октомврийска социалистическа революция и изграждането на социализма. «Правда» е първият легален масов работнически вестник и ознаменува нов етап в развитието на печата на работническата класа на Русия и международния пролетариат. От 1914 г. денят, в който излиза първият брой на «Правда», става празник на работническия печат.

Ленин дава оценка на «Правда» в статиите «Резултатите от полугодишната работа», «Работниците и «Правда»», «Работническата класа и работническият печат», «Доклад на ЦК на РСДРП и инструктивни указания за делегацията на ЦК на Брюкселското съвещание», «За резултатите от деня на работническия печат», «По случай десетгодишния юбилей на «Правда»» (Съч., т. 18, стр. 180—196; т. 18, стр. 298—300; т. 20, стр. 376—384; т. 20, стр. 521—532; т. 20, стр. 571—579; т. 33, стр. 345—349) и др. — 189.

⁷⁴ Вж. Ф. Енгелс. «Увод към труда на К. Маркс «Гражданската война във Франция»» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 183—194). — 190.

⁷⁵ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 185. — 190.

⁷⁶ Има се предвид речта на министъра на Временното правителство, меншевик Церетели, от 11 (24) юни 1917 г. на обединеното заседание на Президиума на I Общоруски конгрес на Съветите, Изпълнителния комитет на Петроградския съвет на работническите и войнишките депутати, Изпълнителния комитет на Съвета на селските депутати и бюрата на всички фракции на конгреса. Есеро-меншевишките лидери организират това заседание с цел, като използват своето мнозинство на него, да нанесат удар на Болшевишката партия. В своята истерична реч Церетели заявява, че демонстрацията, набелязана от болшевиките за 10 (23) юни, е «заговор за смъкване на правителството и завземане на властта от болшевиките». Цялата реч на Церетели е клеветническа и контрареволуционна. В знак на протест против клеветата на Церетели и другите лидери на есерите и меншевиките болшевиките напускат заседанието. В. И. Ленин не присъства на това заседание и е против участието в него. В писмо до редакцията на вестник «Правда» Ленин съобщава, че «отстоявах принципния отказ на болшевиките да участвуват в това съвещание, като представят писмена декларация: в никакви съвещания по такъв въпрос (забрана на манифестации) и участвуваме» (Съч., т. 25, стр. 76). — 190.

⁷⁷ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 189. — 191.

⁷⁸ *Los-von-Kirche-Bewegung* (движение за отделяне от църквата), или *Kirchenausrittswegung* (движение за излизане от църквата), придобива масов характер в Германия преди Първата световна война. През януари 1914 г. на страниците на списание «Die Neue Zeit» със статии на ревизиониста Паул Гьоре «*Kirchenausrittswegung und Sozialdemokratie*» («Движението за изли-

зане от църквата и социалдемокрацията») започва обсъждането на въпроса за отношението на Германската социалдемократическа партия към това движение. В хода на дискусиата видни дейци на германската социалдемократия дават отпор на Гьоре, който твърди, че партията трябва да пази неутралитет по отношение на движението за излизане от църквата и да забранява на своите членове да водят от името на партията антирелигиозна и антицърковна пропаганда.

В. И. Ленин обръща внимание на тази дискусия, работейки над материалите по книгата «Империализмът като най-висок стадий на капитализма» (вж. Съч., т. 39, стр. 570). — 192.

⁷⁹ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 192. — 192.

⁸⁰ Приведените от В. И. Ленин цифри за възможните размери на щатната работна заплата са изразени в книжна валута от втората половина на 1917 г.

Книжната рубла в Русия през годините на Първата световна война е значително обезценена. — 193.

⁸¹ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 193. — 193.

⁸² Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 193—194. — 195.

⁸³ *Ласалианци* — привърженици и последователи на немския дребнобуржоазен социалист Ф. Ласал, членове на Всеобщия германски работнически съюз, основан през 1863 г. на конгреса на работническите дружества в Лайпциг в противовес на буржоазните прогресисти, които се стремели да подчинят работническата класа на своето влияние. Първ президент на съюза е Ласал, който формулира неговата програма и основите на неговата тактика. Борбата за всеобщо изборително право е провъзгласена за политическа програма на съюза, създаването на производителни работнически асоциации, субсидирани от държавата — за негова икономическа програма. В своята практическа дейност Ласал и неговите привърженици, които се приспособявали към хегемонията на Прусия, подкрепят великодържавническата политика на Бисмарк, «обективно — пише Ф. Енгелс до К. Маркс на 27 януари 1865 г. — това беше подлост и предаване цялото работническо движение на прусаците» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч. Т. 31, стр. 40). К. Маркс и Ф. Енгелс нееднократно и рязко критикуват теорията, тактиката и организационните принципи на ласалианците като опортюнистическо течение в германското работническо движение. — 196.

⁸⁴ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 419—420. — 196.

⁸⁵ Има се предвид *II конгрес на РСДРП*, състоял се от 17 юли до 10 август (30 юли — 23 август) 1903 г. Първите 13 заседания на конгреса се провеждат в Брюксел. След това поради полицейските преследвания заседанията на конгреса се преиасят в Лондон.

Конгресът е подготвен от «Искра», която под ръководството на Ленин провежда огромна работа за сплотяване на руските

социалдемократи въз основа на принципите на революционния марксизъм.

Най-важните въпроси на конгреса са: утвърждаване на програмата и устава на партията и избиране на ръководни партийни центрове. Ленин и неговите привърженици водят на конгреса решителна борба с опортюнистите.

Обсъжданата на конгреса проектопрограма на партията, изработена от редакцията на «Искра», и по-специално положението за ръководната роля на партията в работническото движение, пунктът за необходимостта да се завоюва диктатура на пролетарната и аграрната част на програмата, е подложена на ожесточени нападки от страна на опортюнистите. Конгресът дава отпор на опортюнистите и еднодушно (при един въздържал се) приема програмата на партията, в която са формулирани както най-належащите задачи на пролетариата в предстоящата буржоазнодемократическа революция (програма-минимум), така и задачите с оглед да победи социалистическата революция и да се установи диктатура на пролетариата (програма-максимум). За пръв път в историята на международното работническо движение след смъртта на Маркс и Енгелс е приета революционна програма, в която, по настояване на Ленин, борбата за диктатура на пролетариата се поставя като главна задача на партията на работническата класа.

При обсъждането на устава на партията се разгръща остра борба по въпроса за организационните принципи, по които да се изгражда партията. Ленин и неговите привърженици се борят за създаване на боева революционна партия на работническата класа. Затова във формулировката на първия параграф от устава, предложена от Ленин, членството в партията се обуславя не само от признаването на програмата и материалната подкрепа на партията, но и от личното участие в една от партийните организации. Мартов внася на конгреса своя формулировка на първи параграф, която обуславя членството в партията, освен признаването на програмата и материалната подкрепа на партията, само с редовно лично съдействие на партията, под ръководството на една от нейните организации. Формулировката на Мартов, която улеснява достъпа в партията на всички неустойчиви елементи, се приема на конгреса с незначително мнозинство гласове. В основни линии конгресът утвърждава изработения от Ленин устав. Конгресът приема също така редица резолюции по тактически въпроси.

На конгреса става разцепление между последователните привърженици на искристкото направление — ленинците, и «меките» искристи — привърженици на Мартов. Привържениците на Лениновото направление получават мнозинство гласове при изборите за централни органи на партията и започват да се наричат болшевики, а опортюнистите, получили малцинство — меншевики.

Конгресът имал огромно значение за развитието на работническото движение в Русия. Ленин пише: «Болшевизмът като течение на политическата мисъл и като политическа партия съществува от 1903 г.» (Съч., т. 31, стр. 8). Като създава пролетарска партия от нов тип, която става образец на революцион-

ните марксиста от всички страни, II конгрес на РСДРП става повратна точка в международното работническо движение. — 196.

- ⁸⁶ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс: Съч., т. 22, стр. 194. — 197.
- ⁸⁷ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 11—33. — 198.
- ⁸⁸ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 3—9. — 198.
- ⁸⁹ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 28—29. — 200.
- ⁹⁰ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 29. — 201.
- ⁹¹ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, стр. 445. — 201.
- ⁹² Вж. К. Маркс. «Гражданската война във Франция» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 17, стр. 342). — 203.
- ⁹³ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 7. — 203.
- ⁹⁴ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 20. — 206.
- ⁹⁵ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 21. — 207.
- ⁹⁶ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 21. — 208.
- ⁹⁷ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 19, стр. 21. — 209.
- ⁹⁸ *Шейлок* — герой от комедията на У. Шекспир «Венецианският търговец»; жесток и коравосърдечен лихвар, който неумолимо иска да се отреже, по условията на полицата, фунт месо от неговия неизправен длъжник. — 210.
- ⁹⁹ В ръкописа на книгата «Държавата и революцията», който се пази в Централния партнен архив на Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС, тази бележка липсва. На стр. 68 на ръкописа има следната бележка: «Вж. бележка на стр. 68а». Вероятно страницата с бележката, на която се позовава Ленин, е загубена. — 215.
- ¹⁰⁰ *Хагският конгрес на I Интернационал* се провежда от 2 до 7 септември 1872 г. На него присъствуват 65 делегати от 15 национални организации. При подготовката на конгреса Маркс и Енгелс извършват огромна работа за сплотяване на пролетарските революционни сили. По предложение на Маркс и Енгелс се приема дневният ред, набелязва се срокът за свикването на конгреса. В дневния ред на конгреса има два основни въпроса: 1) за правата на Генералния съвет и 2) за политическата дейност на пролетариата.

Конгресът приема резолюции за разширяване на пълномощията на Генералния съвет, за преместването на местонахождението на Генералния съвет, за дейността на тайния «Алтанс на социалистическата демокрация» и други. По-голямата част от тези резолюции е написана от Маркс и Енгелс. В основата на останалите са залегнали техните предложения.

В решенията на конгреса по втория въпрос се казва, че «завоюването на политическата власт стана велико задължение

на пролетарната», а за да се «осигури победата на социалната революция и осъществяването на крайната ѝ цел — премахването на класите» — е необходимо пролетарният да се организира в политическа партия (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 18, стр. 145).

На конгреса завършва дългогодишната борба на Маркс и Енгелс и техните привърженици против всички видове дребнобуржоазно сектантство. Лидерите на анархистите М. А. Бакунин, Д. Гийом и други биват изключени от Интернационала.

Решенията на Хагския конгрес, цялата работа на който преминава под непосредственото ръководство на Маркс и Енгелс и с най-активно тяхно участие, ознаменуват победата на марксизма над дребнобуржоазния мироглед на анархистите и полагат основата за създаване в бъдеще на самостоятелни национални политически партии на работническата класа. — 217.

¹⁰¹ Вж. Ф. Енгелс. «Предговор към труда на К. Маркс «Критика на Готската програма»» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 22, стр. 92). — 217

¹⁰² «Заря» — марксистко научно-политическо списание. Издава се легално през 1901—1902 г. в Щутгарт от редакцията на «Искра». Излизат всичко 4 броя (3 книжки) на «Заря»: бр. 1 — през април 1901 г. (фактически излиза на 10 (23) март), бр. 2—3 — през декември 1901 г., бр. 4 — през август 1902 г. Задачите на списанието са определени в «Проектодекларация на редакцията на «Искра» и «Заря», написана от В. И. Ленин в Русия (вж. Съч., т. 4, стр. 327—338). В 1902 г. по време на възникналите разногласия и конфликти в редакцията на «Искра» и «Заря» Г. В. Плеханов предлага проект за отделяне на списанието от вестника (за да остави за себе си редактирането на «Заря»), но това предложение не се приема и редакцията на тези органи остава през цялото време обща.

Списание «Заря» критикува международния и руския ревизионизъм, защитава теоретическите основи на марксизма. В «Заря» се отпечатват трудовете на Ленин «Случайни бележки», «Преследвачите на земството и ханибаловците на либерализма», «Гг. «критиците» по аграрния въпрос» (първите четири глави от труда «Аграрният въпрос и «критиците на Маркс»»), «Вътрешен преглед», «Аграрната програма на руската социалдемократия», както и трудовете на Плеханов «Критиката на нашите критици. 4. I. Г-и П. Струве в ролята на критик на Марксовата теория за социалното развитие», «Сант срещу Кант или духовното завещание на господин Бернщайн» и други. — 218.

¹⁰³ Има се предвид *Петият международен конгрес на II Интернационал*, който се провежда в Париж на 23—27 септември 1900 г. По основния въпрос «Завоюването на политическата власт и съюзите с буржоазните партии», свързан с влизането на А. Милеран в контрареволуционното правителство на Валдек—Русо, конгресът приема с мнозинство резолюцията, внесена от К. Кауцки. В резолюцията се казва, че «влизането на отделен социалист в редовете на буржоазното правителство не може да се разглежда като нормално начало на завоюването на политическата власт, а като принудително временно и извънредно средство в борбата с трудните обстоятелства». По-късно опортюни-

стите често се позовават на този пункт от резолюцията, за да оправдаят своето сътрудничество с буржоазията.

В списание «Заря», кн. 1 от април 1901 г., е публикувана статията на Г. В. Плеханов «Няколко думи за последния парижки международен социалистически конгрес (Открито писмо до другарите, изпратили ми пълномощно)», в която рязко се критикува резолюцията на Кауцки. — 219.

¹⁰⁴ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 17, стр. 337 и т. 18, стр. 91. — 219.

¹⁰⁶ *Бернщайниада, бернщайнианство* — опортюнистическо, враждебно на марксизма течение в международната социалдемократия, възникнало в края на XIX в. в Германия и наречено на името на Е. Бернщайн, най-яркия изразител на ревизионизма.

През 1896—1898 г. Бернщайн публикува в теоретическия орган на германската социалдемократия списание «Die Neue Zeit» («Ново време») серия статии «Проблемите на социализма», в които ревизира философските, икономическите и политическите основи на революционния марксизъм. «Отричаше се възможността да се обоснове научно социализмът и да се докаже от гледна точка на материалистическото разбиране на историята неговата необходимост и неизбежност, отричаше се фактът на растящата мизерия, на пролетаризацията и изострянето на капиталистическите противоречия; обявяваше се за несъстоятелно самото понятие за *«крайната цел»* и се отхвърляше безусловно идееята за диктатурата на пролетариата; отричаше се принципалната противоположност между либерализма и социализма; отричаше се *теорията за класовата борба. . .*» (В. И. Ленин. Съч., т. 5, стр. 366). Бернщайнианците ревизират марксизма, за да превърнат социалдемократията от партия на социалната революция в партия на социалните реформи.

Левите елементи на германската социалдемократия започват борба срещу Бернщайн на страниците на своите вестници. Дясното опортюнистическо крило се обявява в защита на бернщайнианството. Централният комитет на партията заема примиренческа позиция по отношение на бернщайнианството и не му дава отпор. В списание «Die Neue Zeit» полемиката по повод статиите на Бернщайн се открива през юли 1898 г. със статията на Г. В. Плеханов «Бернщайн и материализмът», насочена против ревизионизма.

На конгресите на Германската социалдемократическа партия — Шутгартския (октомври 1898), Хановерския (октомври 1899) и Любекския (септември 1901) — бернщайнианството е осъдено, но поради примиренческата позиция на повечето от лидерите партията не скъсва с Бернщайн. Бернщайнианците продължават открито да пропагандират ревизионистическите си идеи в списание «Sozialistische Monatshefte» («Социалистически ежемесечник») и в партийните организации.

Бернщайнианството среща подкрепата на опортюнистическите елементи от другите партии на II Интернационал. В Русия бернщайнианските теории се подкрепят от «легалните марксисти» и от «икономистите».

Само революционните марксисти в Русия, болшевиките начело с Ленин, водят решителна и последователна борба против

- бернщайннанството и неговите привърженици. Още през 1899 г. Ленин се обявява против бернщайннанците в «Протест на руските социалдемократи» и в статията си «Нашата програма»; бернщайннанството е подложено на задълбочена критика в книгата на Ленин «Какво да се прави?» и в статните му «Марксизъм и ревизионизъм», «Разногласията в европейското работническо движение» (вж. Съч., т. 4, стр. 165—180, 210—215; т. 5, стр. 359—557; т. 15, стр. 17—28; т. 16, стр. 359—364) и други. — 220.
- ¹⁰⁶ Вж. К. Маркс. «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 8, стр. 201—202). — 220.
- ¹⁰⁷ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Предговор към немското издание на «Манифест на Комунистическата партия» от 1872 г. (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 18, стр. 91). — 221.
- ¹⁰⁸ Вж. К. Маркс. «Гражданската война във Франция» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 17, стр. 340). — 223.
- ¹⁰⁹ Брошурата на К. Кауцки «Der Weg zur Macht. Politische Betrachtungen über das Hineinwachsen in die Revolution», Berlin, 1909 («Пътят към властта. Политически размишления за вработването в революцията.» Берлин, 1909), излиза на руски език едва в 1918 г. — 223.
- ¹¹⁰ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Обръщение на Централния комитет към Съюза на комунистите» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 7, стр. 266.) — 226.
- ¹¹¹ Вж. К. Маркс. «Гражданската война във Франция» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 17, стр. 340). — 228.
- ¹¹² Има се предвид книгата на С. и Б. Уеб «Теория и практика на английския трейдюнионизъм.» — 229.
- ¹¹³ Вж. К. Маркс и Ф. Енгелс. Съч., т. 4, стр. 445. — 231.
- ¹¹⁴ «Социалистически ежемесечник» («Sozialistische Monatshefte») — списание, главен орган на немските опортюнисти и един от органите на международния ревизионизъм; издава се в Берлин от 1897 до 1933 г. По време на Първата световна война (1914—1918) заема социалшовинистическа позиция. — 231.
- ¹¹⁵ *Жоресисти* — привърженици на видния деец на френското и международното социалистическо движение Ж. Жорес. Жорес се бори за демокрация, народни свободи, за мир, против империалистическия гнет и грабителските войни. Обаче Жорес и неговите привърженици ревизират основните положения на марксизма. Жорестите смятат, че социализмът ще победи не по пътя на класовата борба на пролетариата с буржоазията, а в резултат от «разцветата на демократическата идея». Те проповядват класов мир между потисниците и потиснатите, споделят прудонистките илюзии по отношение на кооперацията, смятайки, че нейното развитие в условията на капитализма щяло да помогне постепенно да се премине към социализма. През 1902 г. жоресистите образуват Френска социалистическа партия, която стои на

реформистки позиции. През 1905 г. тази партия се обединява с гедистката Социалистическа партия на Франция в една партия — Френска социалистическа партия. В. И. Ленин рязко критикува реформистките възгледи на Жорес и жоресистите. Борбата на Жорес за мир, против надвисналата опасност от война, предизвиква ненавистта на империалистическата буржоазия. В навечерието на Първата световна война Жорес е убит от агенти на реакцията.

През време на Първата световна война жоресистите, които преобладават в ръководството на Френската социалистическа партия, открито подкрепят империалистическата война и заемат социалшовинистически позиции. — 231.

¹¹⁶ *Италианската социалистическа партия* е основана в 1892 г. и отначало се нарича «Партия на италианските трудещи се»; през 1893 г. на конгреса в Реджо-Емилия тя приема извонимето «Социалистическа партия на италианските трудещи се»; през 1895 г. започва да се нарича «Италианска социалистическа партия». Още от основаването на партията в нея се води остра идейна борба на двете течения — опортюнистическото и революционното, които са на различно мнение по въпросите на политиката и тактиката на партията. През 1912 г. на конгреса в Реджо—Емилия под натиска на левите, най-отявлените реформисти — привърженици на войната и сътрудничеството с правителството и буржоазията (Бономи, Бисолати и др.) — биват изключени от партията. От започването на Първата световна война и до влизането на Италия във войната Италианската социалистическа партия се обявява против войната и издига лозунга: «Против войната, за неутралитет!» През декември 1914 г. биват изключени от партията група ренегати (Мусолини и др.), които защитават империалистическата политика на буржоазията и подкрепят войната. Във връзка с влизането на Италия във войната на страната на Антантата (май 1915) в Италианската социалистическа партия рязко се очертават три крила: 1) дясно, което помага на буржоазията да води война; 2) центристко, което обединява мнозинството партийни членове и излиза под лозунга «Да не участвуваме във войната и да не саботираме», и 3) ляво, което заема най-решителна позиция против войната, но не успява да организира последователна борба против нея; левите не разбират необходимостта империалистическата война да бъде превърната в гражданска война, да се скъса решително с реформистите, които сътрудничат с буржоазията. Италианските социалисти провеждат съвместно с швейцарските конференция в Лугано (1914), вземат активно участие в международните социалистически конференции в Цимервалд (1915) и Кинтал (1916).

В края на 1916 г. Италианската социалистическа партия тръгва по пътя на социалпауцифизма. — 231.

¹¹⁷ *Английска независима работническа партия* (Independent Labour Party) — реформистка организация, основана от ръководителите на «новите трейдюниони» през 1893 г. в условията на оживление на стачната борба и засилване на движението за независимост на английската работническа класа от буржоазните партии. В НРП влизат членове на «новите трейдюниони» и

редица стари профсъюзи, представители на интелигенцията и на дребната буржоазия, намиращи се под влиянието на фабианците. Начело на партията са Кейр Харди и Р. Макдоналд. Още от момента на своето възникване НРП заема буржоазно-реформистки позиции, като отделя внимание главно на парламентарната форма на борба и на парламентските сделки с либералната партия. Характеризирайки Независимата работническа партия, Ленин пише, че «всъщност това е опортюнистическа партия, която винаги е зависела от буржоазията» (Съч., т. 29, стр. 491).

В началото на Първата световна война НРП издава манифест против войната, но скоро след това застава на позициите на социалшовинизма. — 231.

Статии и малки трудове

¹ Ленин цитира думите от послеслова на К. Маркс към второто издание на първия том на «Капиталът» (виж К. Маркс и Ф. Энгелс. Сочинения, том XVII, 1937, стр. 20). — 237.

² *Бьом-Баверк*, Е. — австрийски буржоазен икономист. — 238.

³ «*Революционен синдикализъм*» — дребнобуржоазно полуанархистическо течение, появило се в работническото движение в редица западноевропейски страни в края на XIX век.

Синдикалистите отричат необходимостта от политическата борба на работническата класа, ръководната роля на партията и диктатурата на пролетариата. Те считат, че профсъюзите (синдикатите) могат чрез организирането на всеобща стачка на работниците, без революция, да съборят капитализма и да вземат в свои ръце управлението на производството. — 242.

⁴ Статията «*За задачите на пролетариата в настоящата революция*», отпечатана в бр. 26 на «Правда» от 7 април 1917 г. с подписа *Н. Ленин*, съдържа знаменитите Априлски тезиси на В. И. Ленин, които той прочита на две събрания на 4 (17) април 1917 г. (на събранията на болшевиките и на обединеното събрание на болшевиките и меншевиките — делегати на Общоруското съвещание на Съветите на работническите и войнишките депутати) в сградата на Таврическия дворец. Статията е преспечатана от болшевишките вестници «Социал-Демократ» (Москва), «Пролетарий» (Харков), «Красноярский Рабочий» (Красноярск), «Вперед» (Уфа), «Бакинский Рабочий» (Баку), «Кавказский Рабочий» (Тифлис) и др.

За значението на Априлските тезиси на В. И. Ленин вж. «История на ВКП (б). Кратък курс», 1952, стр. 201—204, 386—387. — 249.

⁶ «*Единство*» — ежедневник, излиза в Петроград от март до ноември 1917 г., а също през декември 1917 г. и януари 1918 г. под друго име; негов редактор е Г. В. Плеханов. Обединява крайната дясна група на меншевиките-оборонци и безрезервно поддържа буржоазното Временно правителство; води яростна борба против партията на болшевиките. — 252.

- ⁶ Общоруското демократическо съвещание, свикано от меншевиките и есерите с цел да отслабят нарастващия революционен подем, се състояло в Петроград от 14 до 22 септември (от 27 септември до 5 октомври) 1917 година. На съвещанието присъствуват представители на дребнобуржоазните партии, на съглашателските съвети, на профсъюзите, земствата, търговско-промишлените кръгове и военните части.
- Демократическото съвещание излъчва Предпарламент (Временен съвет на републиката), с помощта на който меншевиките и есерите се надяват да преведат страната от пътя на съветската революция по пътя на буржоазно-конституционно развитие. ЦК на партията на болшевиките решава да бойкотира Предпарламента, само капитулантите — Каменев, Зиновиев, стремейки се да отвлекат пролетариата от подготовката на въстанието — отстояват участието в него. Болшевиките разобличават предавателската дейност на Предпарламента, като подготвят масите за въоръжено въстание. — 258.
- ⁷ *«Свободная Жизнь»* — вестник с меншевишка насока, излиза в Петроград от 2 (15) до 8 (21) септември 1917 г. вместо временно спрения вестник *«Новая Жизнь»*. — 281.
- ⁸ Има се предвид преминването в ръцете на болшевиките на Съветите: Петроградския — на 31 август (13 септември) и Московския — на 5 (18) септември 1917 година. — 295.
- ⁹ Трудът на Ленин *«Предстоящите задачи на съветската власт»* в ръкопис е озаглавен *«Тезиси за задачите на съветската власт в сегашния момент»*. *«Тезисите»* на Ленин се обсъждат на заседанието на ЦК на партията на 26 април 1918 година. ЦК ги одобрява и постановява да се публикуват като статия в *«Правда»* и *«Известия ВЦИК»*, както и да се издадат в отделна брошура. На същото заседание ЦК възлага на Ленин да направи доклад *«За предстоящите задачи на съветската власт»* на заседанието на ВЦИК, като подготви кратко изложение на *«Тезисите»* във вид на резолюция (вж. Съч., т. 27, стр. 306—309). — 307.
- ¹⁰ С постановление на Съвета на народните комисари от 18 ноември (1 декември) 1917 г. пределната месечна заплата на народните комисари се определя на 500 рубли. Наскоро след това Совнаркомът по искане на Наркомтруд приема постановление, което допуска за висококвалифицираните специалисти на науката и техниката по-високо заплащане. — 316
- ¹¹ *Декретът за потребителните кооперативни организации* е приет от Совнаркома на 10 април, утвърден на заседанието на ВЦИК на 11 април 1918 г. и обнародван с подписа на Председателя на Совнаркома Вл. И. Улянов (Ленин) във вестниците *«Правда»*, бр. 71, 13 април (31 март) 1918 г. и *«Известия ВЦИК»*, бр. 75, 16 април 1918 година. В проектодекрета Ленин внася редица поправки; точките 11, 12 и 13 са написани изцяло от Ленин. — 322.
- ¹² Има се предвид *«Положението за трудовата дисциплина, прието от Общоруския съвет на професионалните съюзи»* и публикувано в списание *«Народное Хозяйство»*, кн. 2 за април 1918 година. — 326.

- ¹³ Има се предвид декретът на Съвета на народните комисари «За централизация на управлението, охрана на пътищата и повишаване на тяхната превозна способност». Декретът е утвърден от Совнаркома на 23 март 1918 г. и обнародван на 2⁶ март 1918 г. с подписа на Председателя на Совнаркома В. Улянов (Ленин). Проектодекретът е изработен от специална комисия въз основа на Ленинови указания. Ленин внася в представения от комисията проект поправки и допълнения, както и окончателно редактира декрета. — 334.
- ¹⁴ «Вперед» — ежедневен меншевишки вестник, орган на комитетите на московската организация и Централната област на РСДРП (меншевики); от 2 април 1918 г. — орган и на меншевишкия ЦК; излиза през 1917—1918 година; в края на април 1918 г. спрял заради контрареволуционна дейност. — 336.
- ¹⁵ «Наш век» — едно от названията на вестник «Речь» — централен орган на кадетската партия. — 336.
- ¹⁶ Ленин има предвид и цитира труда на Ф. Енгелс «Анти-Дюринг». — 340.
- ¹⁷ Комунистическият университет «Я. М. Свердлов» се организира от курсовете за агитатори и инструктори, открити през 1918 г. при Всеруския централен изпълнителен комитет и преобразуван след това в школа за съветска работа. След решението на VIII конгрес на РКП (б) за откриване на висша школа при ЦК за подготовка на партийни кадри школата е реорганизирана в Централна школа за съветска и партийна работа; през втората половина на 1919 г. с постановление на Оргбюро на ЦК на РКП (б) е преименувана в Комунистически университет «Я. М. Свердлов».
- Ленин прочита две лекции за държавата. Записът на втората лекция от 29 август 1919 г. не е запазен. — 344.

Съдържание

Империализмът като най-висок стадий на капитализма	5
<i>Популярен очерк</i>	5
Предговор	5
Предговор към френското и немското издание .	7
I.	
II.	
III.	
IV.	
V.	
I. Концентрацията на производството и монополите .	14
II. Банките и тяхната нова роля	28
III. Финансовият капитал и финансовата олигархия . .	44
IV. Износът на капитал	59
V. Подялбата на света между капиталистическите съюзи	64
VI. Подялбата на света между великите държави . .	72
VII. Империализмът като отделен стадий на капитализма	83
VIII. Паразитизъм и загниване на капитализма .	94
IX. Критиката на империализма	103
X. Историческото място на империализма	116
Държавата и революцията	123
<i>Учението на марксизма за държавата и задачите на пролетариата в революцията</i>	123
Предговор към първото издание	123
Предговор към второто издание	124
Г л а в а I. Класовото общество и държавата	125
1. Държавата — продукт на непримиримостта на класовите противоречия	125
2. Специални отряди от въоръжени хора, затвори и пр.	128

3. Държавата— оръдие за експлоатация на потиснатата класа	131
4. «Отмирането» на държавата и насилствената революция	135
Г л а в а II. Държавата и революцията. Опитът от 1848—1851 година	141
1. Навечернето на революцията	141
2. Резултатите от революцията	145
3. Как Маркс поставя въпроса в 1852 година	151
Г л а в а III. Държавата и революцията. Опитът на Парижката комуна от 1871 г. Анализът на Маркс	153
1. В какво се състои героизмът на опита на комунарите?	153
2. С какво да се замени разбитата държавна машина	157
3. Унищожение на парламентаризма	162
4. Организация на единството на нацията	167
5. Унищожаване на паразита-държава	171
Г л а в а IV. Продължение. Допълнителни пояснения на Енгелс	173
1. «Жилищният въпрос»	173
2. Полемиката с анархистите	176
3. Писмото до Бебел	180
4. Критика на проекта на Ерфуртската програма	183
5. Предговорът от 1891 г. към «Гражданската война» на Маркс	190
6. Енгелс за преодоляването на демокрацията	195
Г л а в а V. Икономическите основи на отмирането на държавата	198
1. Марксовата постановка на въпроса	198
2. Преходът от капитализма към комунизма	201
3. Първата фаза на комунистическото общество	206
4. Висшата фаза на комунистическото общество	209
Г л а в а VI. Опошляването на марксизма от опортюнистите	216
1. Полемиката на Плеханов с анархистите	217
2. Полемиката на Кауцки с опортюнистите	218
3. Полемиката на Кауцки с Панекук	224
Послесловие към първото издание	233

Статии и доклади

Марксизъм и ревизионизъм	235
За лозунга «Европейски съединени щати»	244
За задачите на пролетарната в настоящата революция	249
Тезиси	249
Застрашаващата катастрофа и как да се борим срещу нея	254
Гладът се приближава	254
Пълно бездействие на правителството	256
Общозвестността и леснотата на мерките за контрол .	258
Национализация на банките	260
Национализация на синдикатите	266
Премахване на търговската тайна	269
Принудително обединяване в съюзи	273
Регулиране на потреблението	276
Разрушаване работата на демократичните организации от правителството	279
Финансовият крах и мерките против него	284
Може ли да вървим напред, страхувайки се да вървим към социализма?	287
Борбата с разрухата и войната	291
Революционната демокрация и революционният . пролетариат	294
Как да организираме съревнованието?	297
Предстоящите задачи на съветската власт	307
Международното положение на Руската съветска републи- ка и основните задачи на социалистическата революция	307
Общият лозунг на момента	311
Новата фаза на борбата с буржоазията	312
Значението на борбата за общонародна отчетност и кон- трол	321
Повишаване производителността на труда	324
Организиране на съревнованието	327
	399

«Стройна организация» и диктатура	330
Развитието на съветската организация .	339
Заклучение	342
За държавата	344
Б е л е ж к и . .	363

Избрани произведения в пет тома

Т о м 1

КАКВО ДА СЕ ПРАВИ?

КРАЧКА НАПРЕД — ДВЕ КРАЧКИ НАЗАД

Т о м 2

ДВЕ ТАКТИКИ НА СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯТА
В ДЕМОКРАТИЧЕСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ

ТРИТЕ ИЗТОЧНИКА И ТРИТЕ
СЪСТАВНИ ЧАСТИ НА МАРКСИЗМА

КАРЛ МАРКС

(Кратък биографичен очерк
с изложение на марксизма)

ИСТОРИЧЕСКАТА СЪДБА
НА УЧЕНИЕТО НА КАРЛ МАРКС

МАРКСИЗМЪТ И ВЪСТАНИЕТО

ПО ПОВОД НА ТАКА НАРЕЧЕНИЯ ВЪПРОС
ЗА ПАЗАРИТЕ

ПАРТИЙНА ОРГАНИЗАЦИЯ
И ПАРТИЙНА ЛИТЕРАТУРА

РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА
И НАЦИОНАЛНИЯТ ВЪПРОС

ЗА ЗНАЧЕНИЕТО
НА ВОЙНСТВУВАЩИЯ МАТЕРИАЛИЗЪМ

ИЗ «ФИЛОСОФСКИ ТЕТРАДКИ»

Т о м 3

МАТЕРИАЛИЗЪМ И ЕМПИРИОКРИТИЦИЗЪМ

Т о м 4

ИМПЕРИАЛИЗМЪТ КАТО НАЙ-ВИСОК
СТАДИЙ НА КАПИТАЛИЗМА
ДЪРЖАВАТА И РЕВОЛЮЦИЯТА
МАРКСИЗЪМ И РЕВИЗИОНИЗЪМ
ЗА ЛОЗУНГА
«ЕВРОПЕЙСКИ СЪЕДИНЕНИ ЩАТИ»
ЗА ЗАДАЧИТЕ НА ПРОЛЕТАРИАТА
В НАСТОЯЩАТА РЕВОЛЮЦИЯ
ЗАСТРАШАВАЩАТА КАТАСТРОФА
И КАК ДА СЕ БОРИМ С НЕЯ
КАК ДА ОРГАНИЗИРАМЕ СЪРЕВНОВАНИЕТО?
ПРЕДСТОЯЩИТЕ ЗАДАЧИ
НА СЪВЕТСКАТА ВЛАСТ
ЗА ДЪРЖАВАТА

Т о м 5

ПРОЛЕТАРСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ
И РЕНЕГАТЪТ КАУЦКИ
«ЛЕВИЧАРСТВОТО» — ДЕТСКА БОЛЕСТ
НА КОМУНИЗМА
ВЕЛИКИЯТ ПОЧИН
ЗАДАЧИТЕ НА МЛАДЕЖКИТЕ СЪЮЗИ
ИКОНОМИКА И ПОЛИТИКА В ЕПОХАТА
НА ДИКТАТУРАТА НА ПРОЛЕТАРИАТА
ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ПРОФСЪЮЗИТЕ,
ЗА ТЕКУЩИЯ МОМЕНТ
И ЗА ГРЕШКИТЕ НА ТРОЦКИ И БУХАРИН
ЗА ПРОДОВОЛСТВЕНИЯ ДАНЪК
ЗА КООПЕРАЦИЯТА
ПО-ДОБРЕ ПО-МАЛКО,
НО ПО-ДОБРЕ

В. И. ЛЕНИН
Избрани произведения в пет тома
Том 4

Първо издание

Съставител: *Бернард Мунтян*

Художник *Христо Симеонов*
Художествен редактор *Тотю Данов*
Технически редактор *Петър Стефанов*
Коректор *Анета Каменарова*

Код 12 $\frac{95311\ 72511}{0010-5-77}$

Издателски № 5775. Дадена за набор на 15 II. 1977 г. Подписана за печат на 29. VIII. 1977 г. Излязла м. септември. Печатни коли 525,25. Издателски коли 21,21. Формат 84X108/32. Тираж 45110(1—15110) Книжно тяло 0,57 лв. Цена 1,06 лв.

Партиздат — София, бул. «В. И. Ленин» № 47
ДПК «Д. Благоев» — София, ул. «Н. Ракитин» № 2